

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei

PhD-értekezés

Sass Enikő

Témavezető:
Dr. habil Szabó Géza (PhD)
tanszékvezető egyetemi docens

PÉCS, 2019

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	4
1.1. A MUNKA CÉLJA, HIPOTÉZISEK	5
1.2. A KUTATÁS KORLÁTAI.....	6
1.3. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK.....	7
2. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK.....	13
2.1. KÁRPÁTALJA TURIZMUSÁNAK KUTATÁSTÖRTÉNETE ÉS A TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁNAK HELYE NAPJAINK TURIZMUSKUTATÁSAINAK RENDSZERÉBEN	13
2.2. A FALUSI TURIZMUSSEL KAPCSOLATOS SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE.....	19
2.2.1. A falusi turizmus helye az idegenforgalmi szakágak rendszerében	19
2.2.2. Nemzetközi falusi turizmus megközelítések	20
2.2.3. A falusi turizmus megközelítései Ukrajna nyugati szomszédainál.....	22
2.2.4. Falusi turizmus Ukrajnában: jogszabályi háttér és a benne rejlő problematikák	27
3. KÁRPÁTALJA UKRAJNA TURIZMUSÁBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉNEK BEMUTATÁSA ...	30
3.1. HELYZETELEMZÉS	30
3.2. A TURIZMUS JELENTŐSÉGE UKRAJNÁBAN	33
3.3. KÁRPÁTALJA TURIZMUSA	35
3.3.1. Kárpátalja földrajzi sajátosságai	36
3.3.2. Kárpátalja a megyék rangsorában	36
3.3.3. Turistaforgalom.....	38
3.3.4. A kereskedelmi szálláshelyek száma és vendégforgalma.....	42
3.4. ÖSSZEGZÉS	45
4. KÁRPÁTALJA LEGFONTOSABB TURISZTIKAI ATTRAKCIÓI ÉS A HOZZÁJUK KÖTHETŐ FŐBB TURISZTIKAI TERMÉKTÍPUSOK	46
4.1. EGÉSZSÉGTURIZMUS.....	47
4.1.1. Gyógyturizmus.....	48
4.1.2. Wellnessturizmus	50
4.2. AKTÍV TURIZMUS.....	51
4.2.1. Természetjárás, bakancsos turizmus	51
4.2.2. Síturizmus	51
4.2.3. Lovasturizmus.....	52
4.2.4. Kerékpáros turizmus	53
4.2.5. Víziturizmus.....	54
4.3. KULTURÁLIS TURIZMUS.....	55
4.3.1. Örökségturizmus	55
4.3.2. Fesztiválturizmus	56
4.4. BOR- ÉS GASZTROTURIZMUS.....	58
4.5. FALUSI TURIZMUS.....	61
4.6. ÖSSZEGZÉS	62

1. BEVEZETÉS

A trianoni békeszerződés után a történelmi Magyarországtól elszakított területek – Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Órvidék, Muravidék, Vajdaság és Délvidék – különböző országok fennhatósága alá kerültek. A tudományos értekezés a felsorolt hajdan volt magyar területek közül Kárpátalját helyezi górcső alá.

A történelem hányatott sorsot szánt e területnek. Népek, nemzetek, hatalmak jöttek-mentek, letéve lábnyomukat. Hol hoztak, hol hagytak, építettek, különböző eszméket hirdettek, máskor romboltak, romlásba döntöttek, pusztítottak, hódítottak, s vittek magukkal mindent, amit tudtak. Mindeközben a soknemzetiségű lakosság nem változott, csak megedződött, túrt, alkalmazkodott, próbált megélni, túlélni, megmaradni, s megőrizni, amit csak lehet: vallást, kultúrát, ünnepet, népszokást, nemzetiséget, nyelvet. Mindenki a sajátját. A helyiek pedig lakóhelyük elhagyása nélkül is több ország állampolgárai lettek, hiszen a mai Kárpátalja területe 1920-tól Csehszlovákia, 1938/39-től Magyarország, 1945-től a Szovjetunió, s ez utóbbi feloszlása után 1991-től a független Ukrajna fennhatósága alá került (CSERNICKÓ I. 2013).

A történelem során bármelyik országhoz is tartozott a természeti szépségekben, ásványi kincsekben, illetve a magyar és más népek sokszínű építészeti és kulturális örökségében is bővelkedő Kárpátalja, mindig az adott ország periferiáján helyezkedett el. Sem a Trianon előtti Magyarország, sem a két világháború közötti Csehszlovákia, sem a Szovjetunió, sem pedig Ukrajna nem tartotta stratégiai fontosságúnak a térség teljes körű gazdasági fejlesztését, megerősödését (SASS, E. 2017: 167). Az etnikailag vegyes lakosság minden korban kockázati tényezőnek számított, s az aktuális hatalom ilyen irányú félelme a mai napig megvan. A terület természeti adottságai, gazdag ásvány- és termálvízkészlete, az Északkeleti-Kárpátok vadregényes vonulatai, a tiszta levegő miatt azonban turisztikai hasznosíthatóságában mindenki óriási lehetőséget látott.

A Szovjetunió felbomlása következtében Ukrajna független állam lett. Az egy évtizeden át tartó átmeneti időszak után az állam gazdasága lassú fejlődésnek indult, melyben kulcsszerepet játszott a turizmus is. A rendszerváltást és a határok könnyebb átjárhatóságát követően főként Magyarország irányából megnőtt az egykori magyar terület, Kárpátalja iránti megismerési vágy. A Kárpátaljára utazók elsődleges célja a régen látott rokonok meglátogatása, a gyökerek felkeresése, a kapcsolatteremtés, az ismeretlen vadregényes táj felfedezése volt. A turizmus megélénkülése gazdasági lehetőséget hozott a

Kárpátalján élő lakosság, így a magyar lakosság számára is. A tudományos értekezésnek is ezek a tények adtak indítást, ugyanis a többségében rurális területeken élő ukrain magyar kisebbség (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005:24) a turizmussal elsősorban a vendégfogadás, a falusi turizmus révén lépett kapcsolatba. Egyre több kárpátaljai településen felismerték a falusi turizmusban rejlő lehetőségeket és igyekeztek azokat ki is használni, mint ahogyan azt Ukrajna többi megyéjében is tették. Talán az ország nagy kiterjedése és változatos természeti adottságainak, domborzatának köszönhető, hogy a különböző területeken – de akár még azon belül is –, a falusi turizmus más-más változata látszik kibontakozni, meghonosodni. Ezért is láttuk szükségesnek a falusi turizmus átfogó, szintetizáló, elméleti és gyakorlati rendszerét bemutató elemzés megalkotását az értekezésben, ahol kiemelt figyelmet szánunk a kárpátaljai magyar kisebbség által lakott területek, s különösen a Beregvidék lakosainak falusi turizmussal kapcsolatos tevékenységére.

1.1. A MUNKA CÉLJA, HIPOTÉZISEK

A tudományos értekezés célja a falusi turizmus fontos aspektusai alapján megvizsgálni Kárpátalját, azon belül a magyarlakta Beregvidéket, részelemeit átfogóan elemezni, s egyúttal hozzájárulni a terület turizmuskutatásainak elméleti eredményeihez, és bővíteni a falusi turizmus gyakorlatban is hasznosítható útmutatásainak körét. Ennek elérése érdekében fontosnak tartottuk:

- megvizsgálni Kárpátalján napjaink turizmusában végbemenő változások okait, s megállapítani a terület turisztikai jelentőségét, az ország idegenforgalmában betöltött szerepét, nagy súlyt fektetve az elmúlt évek Ukrajnában lezajlott politikai, gazdasági és társadalmi változásainak megvilágítására;
- feltárni a kárpátaljai falusi turizmus gyökereit, fejlődési szakaszait;
- a statisztikai adatok hiányát ellensúlyozva létrehozni egy adatbázist, mely alapján rálátás nyílik a mintaterület falusi turizmusának aktuális időpontban vizsgált állapotára, és amely a későbbi mintavételek során egy összehasonlítási alapot képezhet;
- bemutatni az empirikus kutatásokon alapuló beregvidéki falusi turizmus működési elveit, széleskörűen elemezve a falusi turizmus keresleti és kínálati oldalát, meghatározva a Beregszászi járás (Beregvidék) turisztikai vonzerőit, rávilágítva a

helyi specifikumokra, a kereslet változásaira, a vizsgált települések jellemzőire, a lakosság attitűdjére;

- ezen kívül meghatározni a kárpátaljai tömbmagyarság által lakott területen folytatott falusi turizmus fogalmi rendszerét és a hozzá tartozó tevékenységek milyenségét, helyi sajátosságait.

Feltételezésünk szerint *a falusi turizmus egy megélhetési, megmaradási esélyeket javító vidéki tevékenységként alakult ki Kárpátalján, mely kitörési pontot jelentett és jelent ma is a többségében falusi környezetben élő magyar kisebbség számára.* Véleményünk szerint a kutatási területnek választott kárpátaljai Beregvidéken a kezdetekhez képest, és a mintegy 10 éves vizsgálati periódus alatt is egyfajta *minőségi és mennyiségi fejlődés, strukturális átalakulás ment végbe a falusi vendégfogadás tekintetében.*

1.2. A KUTATÁS KORLÁTAI

A kutatás kezdetén (2009) a falusi turizmust illetően nem állt rendelkezésünkre semmilyen számszerű adatbázis. Ukrajnában a falusi (zöld) turizmusról csak 2012-ben kezdődött meg a statisztikai adatgyűjtés, mely adatokat a 2013. évi országos és megyei statisztikai kiadványokban is közölték. Ezt követően az adatgyűjtés és közlés folyamatosra vált (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018В). A Kárpátaljával kapcsolatos hivatalos statisztikai adatok azonban nem hordozták magukban a számunkra kiértékelhető, reális információkat. A közölt adatok szerint ugyanis 2017-ben csupán 8 vendégház található a megyében (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В), a valóság azonban ezt a számot magasan felülmúlja. Ebből kifolyólag Kárpátalján a statisztikai adatok alapján nem lehet meghatározni a falusi turizmus jelentőségét a régió más turisztikai termékei között. Nem lehet pontosan tudni, hogy kik, miért és hányan foglalkoznak ezzel a tevékenységgel, milyen a területi megoszlásuk, milyen a vendégházak minősége, kapacitásuk, milyen szolgáltatást nyújtanak stb. Ahhoz, hogy számszerű adatokkal tudjuk megerősíteni, vagy ha szükséges, cáfolni a falusi turizmus fontosságát, lakosságmegtartó, vidékfejlesztő szerepét, meghatározni a megye turizmusának vérkeringésében betöltött helyét stb., magunknak kellett az adatbázist megteremtteni.

A kutatásunk ezért alapvetően gyakorlati jellegű, melynek során sok időt töltöttünk el az adatközlők felkutatásával, a kérdőívek kitöltésével, a mélyinterjúk

elkészítésével, azok lejegyzésével, a kérdőívek adatbázisának kialakításával, feldolgozásával. További nehézséget okozott az adatközlők bizalmatlansága: az általuk üzemeltetett vállalkozásról, turisztikai tevékenységről nem szívesen bocsátották rendelkezésünkre adataikat, főleg ha a konkrét vendégforgalomról és bevételekről szerettünk volna információkat megtudni. Ebből kifolyólag a próbakérdezés után kihagytuk a kutatásból az erre vonatkozó („kényesnek” minősülő) kérdéseket.

1.3. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A falusi turizmus kutatására épülő tudományos értekezés elméleti és módszertani megalapozása, valamint gyakorlati jelentőségének megerősítése szempontjából egyszerre több primer és szekunder módszer került alkalmazásra, vagyis a kutatás a trianguláció (háromszögelés) elve (DECROP, A. 1999; BABBIE, E. 2000; TOMCSÁNYI, P. 2001) alapján történt. A vonatkozó szakirodalom feldolgozása mellett a kvantitatív módszereken túl kvalitatív jellegű adatgyűjtések eredményeivel igyekeztünk a kutatási témát annak mélységeibe tekintve árnyaltabbá, pontosabbá tenni.

Szekunder forrásokra épülő kutatások:

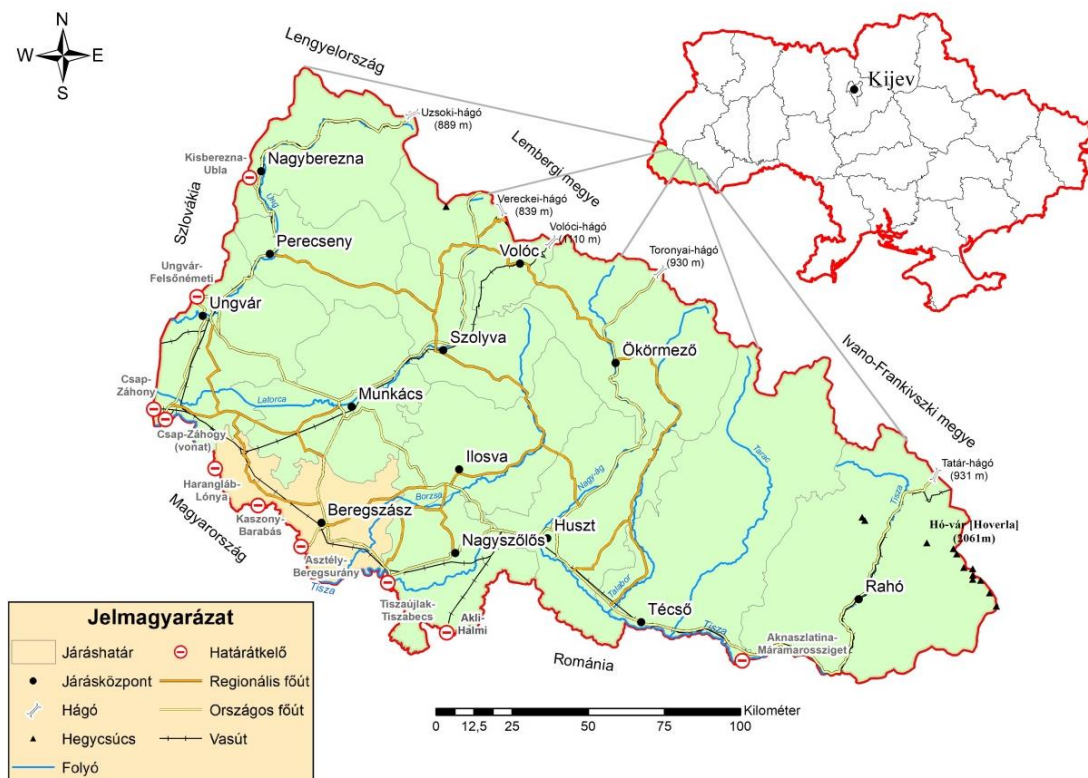
Az értekezés egyik részét a másodlagos források elemzése alkotja. Ez elsősorban Ukrajna, és azon belül Kárpátalja földrajzi és turisztikai jellegű bemutatásával foglalkozó, illetve az utóbbi turizmuskutatásával kapcsolatos szakirodalmának – tanulmányok, könyvek, statisztikai kiadványok, újságcikkek – feldolgozását jelenti. Másodsorban a munka elméleti, módszertani háttérének megalapozása érdekében a magyar, ukrán és nemzetközi szakirodalom falusi turizmusra vonatkozó kutatási eredményei kerülnek összevetésre, értékelésre. A szakmai megalapozás elengedhetetlen, ugyanis a rurális turizmusról és annak különböző válfajairól számos publikáció, könyv, disszertáció született mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban, viszont Ukrajnában, és ezen belül Kárpátalján, és kifejezetten a vizsgált beregvidéki területen szerény számú tudományos igényességgel megírt tanulmány látott napvilágot.

TARPAI J. (2013 B) Kárpátalját 6 turisztikai térségre osztotta fel, ezek egyike a kutatásunk célterületének választott Beregvidék, vagy az ennek a területét pontosan lefedő Beregszászi járás (TARPAI J. 2013B), mely Kárpátalja megye délnyugati részén terül el (1. ábra). A célterület turisztikai vonzeróinak bemutatásakor szintén a

szakirodalomra támaszkodtunk. A turisztikai vonzerőkről az adatokat útikönyvek, tematikus kiadványok (DESCHMANN A. 1990; HORVÁTH Z. GY. – KOVÁCS S. 2002; IZSÁK T. 2007; KOVÁCS E. 2005, 2006, 2007, 2008, 2009; KOVÁCS S. – BAKURA S. 1996; KOVÁCS S. 1999; NÉMETH A. 1991; PÁPAI Zs. (SZERK.) 2003; RADVÁNSZKY F. (SZERK.) 2000), térképek (KOVÁCS S. (SZERK) 2003; Topográfiai térkép 2002), Internetes források (<http://www.karpataljaturizmus.net>) tanulmányozása és a személyes tapasztalat által gyűjtöttük be. A begyűjtött adatok alapján megtörtént az alkalmazott vonzerőleltári kérdőív (PUCZKÓ L. et al. 2007) kitöltése és a turisztikai vonzerők hatókör szerinti értékelése, pontozás 1-9-ig.

1. ábra

Kárpátalja és a Beregszászi járás (Beregvidék) földrajzi elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés

Primer forrásokra épülő kutatások:

A doktori értekezés alapját két kérdőíves vizsgálat és egy mélyinterjú lekérdezés képezi (1. táblázat). Ezen felül a témához szorosan kapcsolódó kérdőíves vendégkör, imázs és elégedettség-vizsgálatot is végeztünk. A kérdőíves felmérések során kérdezőbiztosok segítségével dolgoztunk, akik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (a továbbiakban II. RFKMF) hallgatói közül kerültek ki.

1. táblázat

A vendégfogadói és lakossági kérdőívek, illetve a falusi turizmus szervezőivel készült interjúk száma és megoszlása a Beregszászi járásban településenként

Település neve	Vendégfogadói kérdőívek	Lakossági kérdőívek	Interjúk	Kitöltés éve
1. Bene	17	46		2009
	5		2	2018
2. Csetfalva	10	28		2009
	9		1	2018
3. Nagybakta	2	13		2009
4. Mezőgecse	11	32		2009
	8		1	2018
5. Mezőkaszony	10	76		2009
	5		1	2018
6. Vári	29	93		2009
	12		1	2018
7. Nagyborzsova	10	54		2011
			1	2018
8. Zápszony	20	64		2013
9. Beregdéda	14	61	1	2018
10. Nagybégány	14	64		2018
11. Nagymuzsaly	13	68	1	2018
12. Sárosoroszi	6	34	1	2018
Összesen	195	633	10	

Forrás: Saját szerkesztés

I. Kérdőív: Vendégfogadói kör felmérésére szolgáló kérdőív (14. melléklet)

A kutatási terület falusi vendégfogadóit az internet adta források és a Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetségtől (2008) kapott információk segítségével gyűjtöttük össze. A kutatás előkészítő fázisában (2008-2009) az ismert adatok alapján összeszámoltuk, hogy a Beregszászi járás területén 11 településen 135 falusi vendéglátó fogadta szervezett keretek között a vendégeket. Ezek túlnyomó többsége az Interneten hirdette szálláshelyét (főleg a www.karpatinfo.net portálon), míg a többiek az említett szövetség adatbázisából kerültek ki (Sass, E. 2009A, 2009C, 2012B). Kárpátalja többi járásával összehasonlítva – szintén internetes előfordulás alapján – ez a vendégfogadói szám kiemelkedő volt a többi között, ezért is választottuk kutatásunk célterületévé a Beregvidéket. Bár a hasonló témában és módszerrel vizsgálódók (GÖNCZY S. et al. 2011; TARPAI J. 2012) eltérő számszerű eredményeket produkáltak, mégis arányaiban alátámasztották a mi adatainkat, vagyis azt, hogy a legtöbb falusi vendégfogadó a Beregszászi járásban összpontosul. Vizsgálatunk szemszögéből az sem volt mellékes,

hogy ezek a vendégfogadók a vidék tömbmagyarságát magába foglaló területen helyezkednek el. Az idő folyamán a növekvő belföldi kereslet következtében még több település kapcsolódott be Beregvidéken a falusi turizmusba. Mindezek figyelembe vételével 12 településen végeztük el a falusi vendéglátók körének, a vendéglátás adottságainak a felmérését, s összesen 195 vendéglátói kérdőívet gyűjtöttünk be.

A kutatás kivitelezéséhez 2008-ban a vendégfogadói kör felmérésére alkalmas kérdőívet állítottunk össze, ami 46 zárt és nyílt pípusú kérdéseket tartalmazott. A kitöltetés több szakaszban zajlott le: 2009-ben hat (Bene, Csetfalva, Nagybakta, Mezőgecse, Mezőkaszony, Vári), 2011-ben és 2013-ban egy-egy (Nagyborzsova, Zápszony), valamint 2018-ban négy újabb (Beregdeda, Nagybéány, Nagymuzsaly, Sárosoroszi) településen. Az értekezésben egy közel 10 éves periódus bemutatását kíséreljük meg, amely lehetőséget ad a változások figyelemmel kísérésére. A 2009-ben megvizsgált 6 település közül 5 esetében 2018-ban megismételtük a felmérést egy kisebb méretűt végezve (1. táblázat). Az elemzés során igyekszünk rávilágítani az eltelt idő alatt kifejlődött szervezett és spontán fejlődő falusi vendégfogadás közötti különbségekre, a vendégekben bekövetkezett, a vendégfogadó házak minőségét, kapacitását illető stb. változásokra.

Kárpátalján a Beregszászi járáson kívül a Nagyszőlősi és a Huszti járásokban működik még aktívan magyar, vagy részben magyar településeken a falusi vendéglátás. Az utóbbi területén helyezkedik el Visk települése, ahol a rendszerváltás után az elsők között kezdtek el foglalkozni ezzel a tevékenységgel. E településen 13 vendéglátót kérdeztünk meg. A viski falusi turizmust szórványvidéken való elhelyezkedése, a Beregvidéktől való távolsága alapján kontrollcsoportként kezeljük.

II. Kérdőív: Lakossági felmérésre szolgáló kérdőív¹ (15. melléklet)

PALANCSA A. (2005) szerint a helyi lakosság támogatása, elfogadása, pozitív viszonyulása nélkül nem lehet turizmust létrehozni. Ezért a helyi lakosság attitűdjének a vizsgálata minden turizmusban érdekelt szféra, így a falusi turizmus részére is elengedhetetlen. Ebből kifolyólag a lakossági kérdőívek minden olyan Beregszászi járási településen lekérdezésre kerültek, ahol vendégfogadói kérdőíveket töltöttünk ki. Az irányított mintavétel során 12 falusi turizmussal foglalkozó településről 635 darab kérdőív

¹ A kérdőív összeállításakor alapul vettük az Orfű Önkormányzat megbízásából a Pécsi Tudományegyetem által készített lakossági felmérésre szolgáló kérdőívet (2003). E kutatás eredményeit az AUBERT A. et al. által 2007-ben írt esettanulmányok között lehet megtalálni.

lett begyűjtve, melyből 633 volt kiértékelhető (1. táblázat). Ez a szám a vizsgált települések 19 éven felüli² magyar lakosságának 5%-t jelentette. A kérdőívezésnél rétegzett mintavételt alkalmaztunk nem, életkor és iskolai végzettség szerint. A rétegek a legutóbbi, 2001-es³ népszámlálás adatai alapján lettek kialakítva (ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ 2003А, 2003В). Tekintve, hogy a lekérdezés több szakaszban, 2009 és 2018 között zajlott, szükségesnek láttuk a minta reprezentativitásának az utólagos ellenőrzését az újabb kor és nem szerinti adatokkal összevetésben. A végrehajtott khí-négyzet próba nem talált szignifikáns eltérést a minta és a Beregszászi járás 2011-es kor- és nem szerinti összetételében (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2011:24).

A kérdezőbiztosok megrajzolt kvótát kaptak, amelyen feltüntettük a magyar lakosság egyes kutatópontokon belüli adatközlőinek számát, illetve megoszlásukat a fent említett rétegek szerint (SASS E. 2012В). Ezen kívül minden településhez készült egy útvonalleírás, amelyet követve kellett az adatközlőket felkutatni. Az útvonalon (a falu és az utca meghatározott kiindulópontján, illetve oldalán) minden negyedik házban keresték a mintába illő adatközlőket. Amennyiben ott nem találtak megfelelő adatközlőt, akkor a következő negyedik házban (és így tovább) kellett folytatnia a keresést. Egy háztartásban csak egy, a mintába illő személy lett megkérdezve.

Az adatközlők kiválasztásáról a kérdezőbiztosok naplót vezettek, ahol feltüntették, hogy az adott útvonalon melyik házban találtak, illetve nem találtak adatközlőt, hol tagadták meg a válaszadást, hová mentek vissza többször is stb. Ezáltal el tudtuk kerülni azt, hogy a kérdezőbiztosok szubjektív választása befolyásolja a minta alakulását (SASS, E. 2009А).

A lakossági kérdőív 20 kérdést tartalmazott. A felmérés során feltártuk a mintába került lakosság véleményét a település gazdasági helyzetével, turisztikai adottságaival, a faluba érkező turistákkal kapcsolatban stb.

² А ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ (2003В) a régióban élő kisebbségekre vonatkozó korcsoportos adatokat 4 éves periódusokra bontva adja meg, így nem állt módunkban meghatározni a 18 év feletti lakosok számát, mivel azok a 15-19 évesek korcsoportjába estek. Ebből kifolyólag választottuk a 19 év feletti felnőtt lakosságot a mintánk vizsgálati alanyainak.

³ Sem a kutatás kezdetén, sem pedig a disszertáció írásának időpontjában Ukrajna nem rendelkezett a 2001-estől frissebb hivatalos népszámlálási adatokkal.

III. Kérdőív: Kárpátalja turisztikai keresletét és imázsát vizsgáló kérdőív (16. melléklet)

A 2005-ben elvégzett kutatásunk a vidék egyik legjelentősebb küldőpiacáról, a Magyarországról érkezett vendégekre terjedt ki. A kérdőívezést Kárpátalja határmenti, főleg magyarok lakta területére összpontosítottuk, s a lekérdezést is az ide érkező turisták körében végeztük el. A kutatópontok többnyire a Beregszászi járásban (Beregszászi járás: Bene, Beregdéda, Beregszász, Csetfalva, Nagyborzsova, Mezőkaszony, Vári; Nagyszőlősi járás: Nagyszőlős, Salánk; Huszti járás: Visk) helyezkednek el, ahol a lakosok egy része falusi turizmussal foglalkozik. A 250 darab kitöltött kérdőívből 248-at tudunk felhasználni (SZILÁGYI Zs. et al. 2006; SASS E. et al. 2007).

A kérdőívek kiértékelését minden esetben az SPSS Data Editor, valamint a Microsoft Office Excel programok segítségével végeztük el. Az adatokat esetszám-arányos vizsgálatnak vetettük alá, és ahol rendelkezésre állnak régi és új eredmények is, ott összehasonlító elemzést végeztünk. Az átláthatóság kedvéért a nyílt kérdéseknél (pl. a lakóhely által biztosított életkörülményekkel való elégedettség, illetve hogy honnan várják a vendégfogadók a turistákat stb.) a válaszokat utólag kategorizáltuk. A szemléletesség érdekében az eredményeket diagramokon, egyes esetekben kartodiagramokon ábrázoltunk. Ez utóbbiakat az ArcGis 10.4 program segítségével készítettük el.

I. Mélyinterjú: Falusi turizmussal foglalkozó szervezők/civil szervezetek vezetői részére (17. melléklet)

A falusi turizmussal kapcsolatos kérdőíves felmérések eredményeinek alátámasztása, esetleges cáfolása céljából 2018-ban mélyinterjúkat készítettünk Kárpátalja magyarlakta területein falusi vendéglátással foglalkozó települési szervezőkkel, polgármesterekkel (több esetben a szervező maga a polgármester), illetve civil szervezet vezetőikkel. Összesen 12 személy lekérdezése történt meg, akik többsége (10 fő) a Beregszászi járásban tevékenykedik, illetve a Nagyszőlősi és a Huszti járásból is megkérdeztünk egy-egy személyt. A mélyinterjú kérdései három téma köré épültek: 1. *A falusi turizmus története és annak települési/térségi megszervezése*; 2. *A szervezet és annak tevékenysége*; 3. *A falusi turizmus fogalma, és tevékenységi körei*. A kérdéssor témakörönként 7, 15 és 24 kérdést tartalmaz. A kérdésekre adott válaszok nem egy fejezet alpontjaként kerülnek egyszerre bemutatásra, hanem az értekezés során a megfelelő helyeken használjuk fel őket, mint megerősítő vagy cáfoló információforrást.

2. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Ahhoz, hogy Kárpátalja turizmusának működését megértsük, fel kell tárunk annak történelmi gyökereit, mozgatóerőit, a terület turizmusiparának alapvető pilléreit. Mindezek eléréséhez fontosnak tartjuk a terület turizmusával kapcsolatos szakirodalom bemutatását, illetve a disszertáció témáját képező falusi turizmussal kapcsolatos szakirodalmi áttekintés is ebben a fejezetben történik.

2.1. KÁRPÁTALJA TURIZMUSÁNAK KUTATÁSTÖRTÉNETE⁴ ÉS A TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁNAK HELYE NAPJAINK TURIZMUSKUTATÁSAINAK RENDSZERÉBEN

A ma Kárpátaljának⁵ nevezett terület minden időben a fölötté rendelkező államok földrajzi perifériája volt, azonban geopolitikai helyzete miatt sohasem volt jelentéktelen terület (MOLNÁR D. I. 2018). Periférikus helyzetéből, természeti és domborzati adottságaiból fakadóan előnyös rekreációs funkciókkal is bírt. Az első jelentős történelmi és földrajzi munkák a területtel kapcsolatosan a vármegyék monográfiái voltak (HORVÁTH J. 1872; SZILÁGYI I. 1876; LEHOCZKY T. 1881; KOMÁROMY A. 1896), amelyek már említést tesznek a napjainkban is jelentős turisztikai vonzerővel bíró épületekről, történelmi események színhelyéről és a természeti kincsekről (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009).

A turizmus szempontjából minden korban fontos szerepet játszó Kárpátalja gyógyvizeit, gyógyforrásait a XIX. század végétől kezdve magyar geológusok tanulmányozták. Földtani helyzetüket POSEWITZ T. (1893; 1905), Schafarzik F., Vendl A., kutatták. Vizeik elemzését pedig többek között Molnár János és Than Károly végezték el (PAPP F. 1939). A turizmus fokozatos fejlődése következtében a századfordulón több idegenforgalmi témájú cikk jelent meg az akkori vármegyék turisztikai értékeit bemutatva, a hétköznapi ember számára is érthető, kellemes, inkább ismeretterjesztő, kedvcsináló hangnemben (FLORIÁN K. 1899; NAVARRA J. 1900A, 1900B; SIEGMETH K. 1902; BÖKÉNYI D. 1903; CSERMÁK M. 1906; STRÖMPL G. 1910). Az első világháborút követően, az új határok kijelölésével és az útleveél bevezetésével, azonban megtorpán a

⁴ Kárpátalja turizmusának szerves részét képező műemlékeinek kutatástörténetével DESCHMANN A. (1990) foglalkozott elsőként a rendszerváltás kezdetén. A terület turizmusának kutatástörténetével, a Kárpátalja idegenforgalmát érintő írások összegzésével kapcsolatban pedig BERGHAUER S. (2004, 2012A), valamint ezen értekezés szerzője (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009) végzett széleskörű elemzést.

⁵ Kárpátalja, mint közigazgatási egység 1946-ban jött létre, a Szovjetunió legnyugatibb és egyetlen megyéjeként a Kárpát-medencében.

turizmus addigi folyamatos fejlődése (AUBERT A. 2002). E hatás még hatványozottabban jelenik meg Kárpátalján, ugyanis a terület egy teljesen újonnan alakult államszerkezet, Csehszlovákia kötelékébe került. A csehszlovák uralom 20 éve alatt azonban számos, a társadalom és a turizmus szempontjából is fontos, infrastrukturális fejlesztés ment végbe a területen (utak, hidak, repülőtér építése, villamosítás, telefonvonal kiépítése stb.). Feltérképezték a területet, s az új térképen a korábbi magyar földrajzi név helyett számos cseh megnevezés jelenik meg (HOLUBEC, S. 2014). Ebben az időben több írás is napvilágot lát Kárpátaljáról cseh nyelven, amely a terület természeti, építészeti, turisztikai lehetőségeit tárja fel a csehszlovák nép előtt. Az első útikönyvet (SVOBODA, A. – KRÁL, J. 1923) is a csehszlovákok jelentetik meg (BERGHAEUER S. 2012A), amely útleírásokat és térképeket is tartalmaz. 1924-ben Prágában még egy kiállítást is szerveztek (MAKOVSKIJ, S. 1924) az új terület bemutatására. A későbbiekben megjelenő útikönyvek (NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I. 1932; KROUPA, P. 1934) útiterveket tartalmaznak, melyeket általában a terület ajánlott megközelítési közlekedési eszközével együtt adnak meg, mint például „Autóval Kárpátalján” vagy „Repülővel Kárpátaljára”. Ezen kívül az utazást segítő információval, útmutatóval, vasúti és buszjáratokat igénybe vevők számára túraútvonalakkal, ajánlott autóutakkal látják el. Ebben az időszakban született KRÁL JIRJIT (1930) jelentős műve a Borzsa folyó természeti- és társadalom földrajzáról is. A cseh szakirodalomból meg kell említenünk ŠAUERT (1926), akinek munkái főleg geomorfológiai témájúak, s melyekre később a magyar szakemberek többször is hivatkoztak (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009).

Az I. bécsi döntést (1938 novembere) és az 1939-es területi revíziót követően Kárpátalja ismét visszakerült Magyarországhoz (FEDINEC Cs. – TOKAR M. 2010:145–146). A korábban elcsatolt területeken (Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély) a turizmus jelentősége növekedett, ugyanis az integrációs folyamatokban fontos szerepet töltött be az idegenforgalom. Ekkor több turistakalauz és cikk jelent meg Kárpátaljáról (CHOLNOKY J. 1939; FÖLDVÁRY L. 1939; NAGYIVÁNYI FEKETE GY. 1939; PEITLER GY. 1939A, 1939B, 1939C; SCHERMANN SZ. 1939; SZEPES B. – BALASSA F. 1939; SZÖLLŐSY J. 1939.; KITAIBEL P. 1941), melyek többségét a *Turisták Lapjában* publikálták. A visszacsatolás éveinek magyar szakirodalmából ki kell emelni a KAFFKA KÁROLY által szerkesztett *Az Utas Könyve Kárpátalja* (1939), illetve a *Keletmagyarország, Észak-Erdély* (1941) című kiegészítő részeit. Mindkét kiadvány, utazási kézikönyv és útmutató hasznos információkkal (autóbuszjáratok, lakás és ellátás, fürdőzés, egészségügy, szórakozás, sport stb.) szolgál a Kárpátalját meglátogatni vágyó turistáknak. A táj szépségét ecsetelő fennkölt szavak mellett kihangsúlyozza a gyalogos,

az autós turisztikát, a vadászati, halászati lehetőségeket, ásványvíz-forrásokat, üdülőtelepeket és fürdőket, finoman érzékelteti az olvasókkal, hogy a terület mennyire elmaradott, fejletlen. KUNDER ANTAL (1939) *A Csallóköztől Kárpátaljáig* című útikalauzában leírja, hogy a visszacsatolt területek hatalmas lépést jelentenek a magyar idegenforgalmi önellátás kiépülése és megvalósulása felé. A szerző szerint a megnagyobbodott Magyarország észak-keleti vidéke most már valóban svájci szépségű tájakkal és balneológiai klimatikus értékekkel lett gazdagabb. PAPP FERENC (1939) geológus, hidrogeológus ugyanebben az időben jelentette meg a *Földtani Értesítőben* a Felvidék és Kárpátalja gyógyfürdőiről szóló értékes írását. A cikkben nemcsak megnevezi és bemutatja a „hazatért” területek gyógyfürdőit, gyógyforrásait, hanem Wein Györgyhöz hasonlóan azok vizeinek összetételével, kialakulásával is foglalkozik. WEIN GYÖRGY (1940; 1941) tanulmányai a gyógy- és természetes savanyúvizeknek az ember szervezetére gyakorolt jótékony hatásáról és azok gyakorlati alkalmazásáról (ívókúra, fürdőkúra) is tartalmazznak leírásokat.

A II. világháború után Kárpátalja ismét gazdát cserélt, s geopolitikai okokból a Szovjetunió része lett annak 1991-es megszűnéséig. A megszállást követően az orosz kutatások nyersanyagkészletek feltárására irányultak (SZOBOLEV, V. SZ. – KOSZTJUK, V. P. 1955; LAZARENKO, E. O. 1960; LAZARENKO, E. O. 1963), melynek során feltérképezésre kerültek az ásvány- és termálvízlelőhelyek is (MESCSENKO, V. 1956; TOROHTIN, M. D. 1966). Az 1970-es évektől a belföldi turisták részére több idegenforgalmi prospektus is megjelent, amelyekkel a kárpátaljai turisztikai látványosságokat népszerűsítették. A Szovjetunió fejlődő belföldi turizmusa okán orosz és ukrán nyelvű idegenforgalmi könyveket adtak ki Kárpátaljáról. Ezek részletesen bemutatják a terület természeti erőforrásait és hasznos információkat szolgáltatnak a Kárpátaljára látogatóknak (GERENCSEK O. – KALINIK V. (SZERK.) 1981; BALEGA J. I. et al. 1983; VAS SZ. K. et al. 1983). A Szovjetunió széthullása előtt Kárpátalján jellemzően állami üdülők, szanatóriumok és rehabilitációs központok működtek, amelyekbe a társadalombiztosítási rendszer nyújtotta munkahelyi beutalóval lehetett (gyógy)üdülésen részt venni (SZEMENYUK N. N. (SZERK.) 1982; SZILÁGYI ZS. et al. 2006). Az I. Bécsi döntés utáni visszacsatolás idejére jellemző nagy szakmai fellángolás után azt lehet megállapítani, hogy a közel fél évszázados szovjet uralom alatt csak kevés magyarországi szakember (HANUSZ Á. 1979; KOVÁCS J. 1988; JUHANI N. J. 1989) foglalkozott kárpátaljai kutatásokkal, amelynek okaként a szinte hermetikus elzártság feltételezhető. A csekély számú forrás között azonban mégis akad egy, amely szakmailag megalapozott, máig

számtalanszor hivatkozott hiánypótló információkat tartalmaz Kárpátalja műemlékeivel, településeinek történelmével kapcsolatban, s amely a rendszer bukásának hajnalán 1990-ben jelent meg DESCHMANN ALAJOS tollából.

A rendszerváltás és a Szovjetunió felbomlását követően megszűnt a támogatott belső szociális és ifjúsági turizmus (AUBERT A. 2002), minek következtében belföldi turizmus jelentősen visszaesett (LENGYEL M. 2002:96). A kárpátaljai idegenforgalmat az 1990-es években rendezetlen tulajdoni viszonyok jellemezték, emiatt stagnált az addig jól működő rendszer. A magántőke megjelenésével és előretörésével (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009), valamint a határok átjárhatósága következtében azonban az idegenforgalom is fejlődésnek indult (SASS E. 2012A) és megnövekedett a külföldi érdeklődés (SASS E. 2007A) az addig zárt, elszigetelt terület iránt. A Kárpátalját felfedezni, megismerni vágyók számára ekkor egyre több, ismét magyar nyelvű könyv látott napvilágot, melyek a terület építészeti és természeti értékeit, nevezetes helyeit, épületeit tárták az olvasó elé. Rövidesen megjelenik az első útikönyv NÉMETH ADÉLTól (1991) *Kárpátalja* címen, mely 2002-ig négy, többször bővített kiadást ért meg. Ezt követően válik KOVÁCS SÁNDOR a területet népszerűsítő legtermékenyebb honismereti írójává. Első úti olvasmánya 1996-ban jelenik meg *Kirándulások a Kárpátok alján és bércein* (KOVÁCS S. – BAKURA S. 1996) címmel, amelynek alapján a sokak körében oly népszerű következő úti olvasmánya *Kárpátaljai útravaló* (1999) is íródott. Ezek a kiadványok Kárpátalja látnivalóinak rövid bemutatása mellett általános és aktuális információkkal látták el a turistákat.

Az ezredfordulón az úti olvasmányok mellett elkészül az első kétnyelvű (ukrán-magyar) *Kárpátalja autótérkép* is szintén KOVÁCS S. (2000A) szerkesztésében, melyen a kiemelt jelentőségű látnivalók, szálláslehetőségek, források, gyógyfürdők is helyet kaptak.

Az első útikönyvek alapot biztosítottak Kárpátalja látnivalóinak mélyebb és részletesebb felkutatásához. A terület bemutatását már nem egy általános kép formájában jelentetik meg a szerzők, hanem a főbb turistaútvonalak mentén haladva terjedelmes kötetekben (KOVÁCS S. 2007, 2015) vagy kisebb füzetekben (KOVÁCS E. 2005, 2006, 2008) részletekbe menően isertetik az adott útvonalon lévő települések látványosságait, vagy csak egy-egy témát kiragadva (KOVÁCS S. 2006), természeti (KOVÁCS S. 2005) vagy épített értéket (KOVÁCS S. 2010) gondosan „csokorba szedve” (HORVÁTH Z. GY. – KOVÁCS S. 2002) írnak a terület várairól és kastélyairól (KOVÁCS S. 2004, 2008A, 2008B.), szakrális értékeiről (RADVÁNSZKY F. 2000; IVASKOVICS J. et al. 2001; PÁPAI ZS. 2003) vagy csak egy várost (Kovács E. 2007; ZUBÁNIC L. 2001), egy járást (TÓTH I. 2004; IZSÁK T. 2007) mutatnak be földrajzi, történelmi, turisztikai szempontból.

A kiadványok között megjelennek a vonzerőket szállás és vendéglátási szolgáltatásokkal, szabadidős tevékenységekkel együtt bemutató útikönyvek (KOVÁCS E. 2007). Ez utóbbi kategóriában – Kárpátalja egész területét lefedve –, a legtöbb információval rendelkezik a 2007-2008-ban három nyelven (ukrán, angol, magyar,) is kiadott *Kárpátalja Turisztikai útikönyv* (MATVIJCSUK O. – BUREC-STRUK N. 2007; MARCHENKO O. et al. 2008). Hasonlóan három nyelven megjelent, de már teljesen tematikus, hiánypótló kiadvány a *Kerékpártúrák Kárpátalján* útikönyv (KASHIRINA O. 2013). Természetesen a felsorolt könyveken kívül még számos ukrán szerző által írt honismereti munka, útikönyv, útikalauz (SANDOR, F. – NYORBA, V. 2007; PUSZTINNYIKOVA, I. Sz. 2008; BABICSIN, J. 2010; PALKOV, T. 2012; BASZARAB, M. – BRASZLAVEC, V. (évszám nélkül)) jelent meg a független Ukrajna létezése óta. Az viszont érdekességnek számít, hogy a csehek még ennyi év elteltével is foglalkoznak a területtel. Olyan könyveket jelentetnek meg még napjainkban is, amelyek nem csak a térség történelmi fejlődéséről, kulturális örökségéről és természeti szépségéről szól, hanem gyakorlati tanácsokat is tartalmaz a napjainkban Ukrajnához tartozó Kárpátaljára való utazáshoz (KUSALA, J. 1997; KRUSYNSKA, O. 2017). Ezen kívül olyan útikönyveket adtak ki újra, amelyek a cseh uralom idejében íródtak (NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I. 2015; KROUPA, P. 2010) s mintegy nosztalgizálni hívogatják Kárpátaljára a cseheket.

A rendszerváltás utáni években lassan elkezd megjelenni a Kárpátalja turizmusát tudományos, kutató-feltáró szándékkal megközelítő szakirodalom is. Áttekintve a különböző szerzők munkáit, azok az alábbi kategóriákba csoportosíthatók:

- Kárpátalja turizmusának általános és statisztikai jellemzése (HANUSZ Á. 1999, 2005A; SASS E. 2007A, 2008; BERGHAUER S. 2009; 2010, 2012B; TARPAI J. 2009)
- Kárpátalja, illetve a Kárpátok vidékének turisztikai térségekre való tagolása (SUSNYAK, V. 2006; TARPAI J. 2010C; FODOR GY. – TÓTH A. 2018)
- Határmentiség, határon átnyúló kapcsolatok, fejlesztések és turizmus (HANUSZ Á. 1996, 1999B, 2002, 2003, 2008; DONKA A., GYURICZA L. 2003; HANUSZ Á. – PRISTYÁK E. 2007; TARPAI J. – DANCS K. 2008; BERGHAUER S. 2008, 2011; TARPAI, J. 2010B; TARPAI J. – HANUSZ Á. 2010)
- Területfejlesztés (TARPAI J. et al. 2009; TARPAI J. 2010A, 2013A)
- Természeti és kulturális erőforrások, vonzerők Kárpátalján (HANUSZ Á. 1998A; 2007A, 2012; GYURICZA L. – BERGHAUER S. 2011; KARMACSI Z. – SASS E. 2019B) ezek közül az egyik érdekesség a méhtherápiás lehetőségek vizsgálata Kárpátalján (NAGY O. et al. 2016)

- Utazási, üdülési szokások vizsgálata, melyek a helyi lakosok, illetve konkrétan a fiatalok körében végzett kérdőíves felmérésén alapszik (DANCS L. 2003; SASS E. 2004, 2007/B; GYURICZA L. et al. 2016)
- Különböző turisztikai terméktípusokat vizsgáló kutatások jelennek meg folyamatosan, melyek közül van, amelyik az ökoturizmus lehetőségeivel (HANUSZ Á. 2009; SZTANKEVICS-VOLOSZJANCSUK, O. I. 2010; BERGHAUER S. – NAGY O. 2013; GYURICZA L. – NAGY O. 2014), az egészség-, gyógy vagy termálturizmussal (BERGHAUER S. 2006A, 2006B; KOROSZTELJOV, V. 2006; SZILÁGYI L. 2015; BÁRTFAI E. GY. – SASS E. 2016, 2017; GOLOVKO, O. M. et al. 2017) s annak alapját adó ásvány, gyógy- és termálvizek területi elhelyezkedésével, összetételével, hasznosításával (HANUSZ Á. 1997; LEMKO, I. SZ. et al. 2003; BERGHAUER S. et al. 2015; SZEMERE J. 2011), a fesztiválturizmussal (SASS E. 2016A; IZSÁK, T. – SASS, E. 2017), borturizmussal (SASS E. – BÁRTFAI E. GY. 2016; SASS E. et al. 2017; MASIKA, G. V. – JAKAB, N. K. 2017; SASS E. 2019A), a falusi turizmussal (HANUSZ Á. 1998B, 2005B, 2006; SASS E. 2009A, 2009C, 2012A, 2012B, 2017, 2019B; KAMPÓ I. 2010; TARPAI J. 2012; BERGHAUER, S. et al. 2012; HRICKU-ANDRIJES, J. – HRICKU, V. 2014; IZSÁK T. 2016) stb. foglalkozik.

Ezeket a kategorizált témakörökön kívül természetesen még számos egyéb téma van, ami foglalkoztatja a turizmuskutatókat Kárpátalja kapcsán (TARPAI J. 2011; SPENIK, T. K. 2013; SZAKÁL I. 2014; TÓTH A. 2016). A legtöbb publikáció azonban a hivatalos turisztikai statisztikai adatok elemzésén, a témakörönként precízen összegyűjtött szakirodalom rendszerezésén és szakmai megítélésén alapuló értékelések. Természetesen önmagában minden tanulmány hordoz értékes megállapításokat, turizmus- és területfejlesztési javaslatokat, de viszonylag kevés azon cikkek aránya, amely konkrét kvantitatív, a turizmus egyes területein mélyebbre ható terepi kutatásokkal, felmérésekkel támasztaná alá az elméleti megalapozásokat.

Meg kell említeni, hogy a jelen tudományos értekezés célterületének választott Kárpátalja és annak turizmusa témában az elmúlt években két, nevezetesen BERGHAUER SÁNDOR (2012/A) és TARPAI JÓZSEF (2013/B) által megírt és megvédett disszertáció született. Míg BERGHAUER S. (2012/A) Kárpátalja turizmusának sajátos fejlődését széleskörű megközelítéssel és átfogó komplexitással igyekezett bemutatni, addig TARPAI J. (2013/B) főként a turizmus és a területfejlesztés szempontjából elemzi a célterületet. Mindketten – bár különböző megközelítésből és bontásban – részletesen elemzik és mutatják be Kárpátalja természeti, társadalmi, gazdasági, infrastrukturális szféráját,

Kárpátalja népességét, ember alkotta vonzerőit és a jellemző turisztikai termékeket. Mindketten meghatározzák Kárpátalja szerepét Ukrajna idegenforgalmi régiói között, és még tovább lehetne sorolni, ecsetelni az elvégzett munkát, eredményeket.

A feltárt és bemutatott tények fényében e tudományos értekezés írójára óriási feladat hárul, amikor megkísérel új eredményeket prezentálni a régió turizmusával kapcsolatban. Az újszerűséget pedig pont azzal szeretnénk produkálni, hogy Kárpátalja turizmusának egyes elemeit, mint például a falusi turizmus, egy mikrorégióon belül, annak részleteibe menően, mélységében próbáljuk meg feltárni, elemezve az egyes események egymásra gyakorolt hatását, az ok-okozati összefüggéseket. A választott kutatási téma fontosságát és jelentőségét az a tény is megerősíti, hogy mindkét szerző munkájában foglalkozik a falusi turizmussal, és utal a falusi turizmus területén uralkodó adathiányra (BERGHAUER S. 2012A:123, TARPAI J. 2013A:9), illetve fontosnak tartják, mint vidékfejlesztési eszközt, mint turisztikai terméket pedig további fejlesztésre javasolják, azonban egyikőjük sem végzett a témával kapcsolatban széleskörű empirikus kutatást.

2.2. A FALUSI TURIZMUSSEL KAPCSOLATOS SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE

2.2.1. A falusi turizmus helye az idegenforgalmi szakágak rendszerében

SZABÓ G. et al. (2017) szerint napjaink turizmusának nagy választó vonala a hagyományos, hatalmas méreteket öltő tömezturizmus és a környezetével, a természettel és a helyi kultúrával összhangra törekvő, azokat tiszteletben tartó alternatív turizmus formák között húzódik. Ez utóbbit gyakran „lágý”, vagy „szelíd” turizmusként is használja a szakirodalom. A „szelíd” és a „lágý turizmus” egyaránt az angol „*soft tourism*” kifejezés magyar fordításai, míg ezek ellentétéként a tömezturizmus vagy „kemény turizmus” a „*hard tourism*” magyar megfelelője. Az ellentétes fogalmak magukban hordozzák azt a felismerést, hogy amíg az egyik a környezetbarát, addig a másik a környezetpusztító életmód következménye. FÜLEP T. (2004) szerint a turisztikai szakágak környezeti hatásuk szerint besorolhatóak a szelíd (vagy alternatív) vagy a kemény (vagy tömeg) turizmus kategóriákba.

Az alternatív turizmus a minőséggel, az empátiával, valamint a környezettudatossággal jellemezhető, illetve fontos megjegyezni, hogy a fenntarthatóság elveihez szorosan kapcsolódik (SZABÓ G. et al. 2017). Az alternatív/szelíd turizmus csoportjába a szerzők több különböző turisztikai szakágot sorolnak. A legtöbben megemlítik az ökoturizmust és a falusi turizmust, de ide tartozónak érzik az

agroturizmust, a természetjáró, a lovas-, a kerékpáros-, a kulturális-, az örökség-, a vallási- és a borturizmust is (PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 1998 idézi KISS K. 2001; FÜLEP T. 2004; MICHALKÓ G. 2008, 2011; SZABÓ G. 2012).

Az értekezés témájául választott falusi turizmus is, mint az értékfeltáró és őrző, a rurális tereket felfedező és fejlesztő turizmusformák egyike beilleszkedik az alternatív irányba (SZABÓ G. 2012).

2.2.2. Nemzetközi falusi turizmus megközelítések

A falusi turizmus kifejezésére a szakértők gyakran használnak olyan szinonim értelmű fogalmakat, mint a vidéki-, agri-, agro-, farm- vagy zöldturizmus. Véleményünk szerint ez az egyik legtöbbször vitatott turizmusforma, ugyanis a fogalmak megfelelő használatával kapcsolatban nincs teljes egyetértés sem a nemzetközi, sem pedig a hazai szakirodalmat tekintve. Annyi bizonyos, hogy az említett turizmusformák a világ országaiban nem egyszerre kezdtek el fejlődni. Amíg a fejlett turizmusú Nyugat-Európa országaiban (SZABÓ G. 2007) az említett turizmusformák jelentős felvirágzása az 1950–60-as évektől (KOVÁCS D. 2002), illetve a magyarországi falusi vendégfogadás új időszaka az 1980-as évek végétől (SZABÓ G. 2011) számítható, addig Ukrajnában ez a tevékenység napjainkban is gyerekcipőben jár (KULIK, A. V., LASKOWSKI, M. 2014; VLASENKO, I. V. 2017), amelyet többnyire a spontán fejlődés jellemez (ARBUZOVA, J. V. – JAKOVENKO, V. D. 2013). Ebből kifolyólag fontos felsorakoztatni a falusi turizmussal kapcsolatos ismeretanyagokban meghatározott jellemvonásokat.

A nemzetközi szakirodalomban használatos „*rural tourism*” kifejezést a szakemberek leginkább a *vidéki* vagy a *falusi turizmus* magyar kifejezésének feleltetik meg.

A kezdeti fázisban az Európai Közösség tagállamaiban a szélesen értelmezett falusi turizmus háttérében azok a vidékfejlesztési erőfeszítések és az agrárstruktúra modernizálását szolgáló intézkedések álltak, amelyek a gazdálkodók tevékenységének diverzifikálását, több lábon állását célozták meg (MUHI B. 2010), és amelyek a vidék vonzerőinek turisztikai értékesíthetőségében találták meg az új bevételi forrásokat (KOVÁCS D. 2015).

Napjainkban az egyes európai országokban a falusi turizmus értelmezése függ a vidék-kategória nemzeti értelmezésétől, a helyi kreativitástól és kezdeményezőkézségtől. A falusi turizmus tágabb összefüggésben az egyes országok

agrár-, vidékfejlesztési céljait és prioritásait szolgálja, országonként eltérő intézményrendszerrel (KOVÁCS D. 2003A).

A falusi turizmus nemzetközi megközelítéseit KULCSÁR N. (2012:18) nagyon szakszerűen, időrendi sorrendben állítva, táblázatos formában foglalta össze, ahol a megközelítéseket azok irányultságai alapján (a keresleti és kínálati oldalról, illetve ezek összevont, integrált változatát) is osztályozza. Az 2. táblázatban bemutatott kutatás alapján tehát látható, hogy az idő folyamán a falusi turizmus értelmezések változáson mentek keresztül, ugyanis a kínálatorientált meghatározásokat a keresletközpontú megközelítések váltották fel, amiből később megszülettek a többnyire integrált, tradicionális és modern elemeket is felsorakoztató elképzelések.

2. táblázat

Falusi turizmus megközelítések iránya és tartalma

Megközelítés iránya	Kutatás	Meghatározás tartalma
Kínálat oldali	EC (1986)	farmon nyújtott szállásadás és minden kapcsolódó vidéki tevékenység
	Thibal (1988)	helyi összefogáson alapuló vidéki vendéglátás munkahelyteremtés és gazdaságélénkítés céljából
	EC (1988)	helyi értékmegőrzés és foglalkoztatás-növelés érdekében vidéken kínált turisztikai tevékenység
	Gannon (1994)	vidéki térségben kiegészítő jövedelemszerzés érdekében nyújtott szolgáltatások és szórakoztató programok összessége
	OECD (1994)	a vidéki terület sajátos megjelenésén alapuló természeti környezettel és helyi hagyományokkal kapcsolatban álló, helyi családok által nyújtott tradicionális szolgáltatások összessége
	Bramwell – Lane (1994) Sharpley (1996)	vidéken nyújtott turisztikai szolgáltatás
Keresleti oldal	EC (1999)	a turista választása szerinti alacsony népsűrűségű területen (pl. erdő, hegyvidék, nem kiemelt üdülőövezet, mezőgazdasági területek, falvak, vadon) igénybe vehető, illetve a jellegzetes fizikai és humán környezet sajátosságainak személyes megtapasztalásán alapuló turizmus
	Mintel (2007)	a falusi életmód, kultúra és gazdálkodás személyes megtapasztalásán alapuló, vidéki környezetben végzett, komplex természet- és emberközeli turisztikai aktivitás
Integrált	Hall et al. (2005)	olykor kereslet által támasztott, olykor szolgáltatói jövedelem-kiegészítés végett kialakult turizmusforma
	EuroGites (2011)	tradicionális vidéki környezetben nyújtott szállások, a helyi gasztronómia és életmód megtapasztalásának, illetve a természetben végezhető aktivitások lehetőségével

Forrás: KULCSÁR N. 2012:18

2.2.3. A falusi turizmus megközelítései Ukrajna nyugati szomszédainál

Az Ukrajnával szomszédos országok közül csak azok falusi turizmusát elemezzük ebben a fejezetben, amelyek az általunk vizsgált Beregvidékhez területileg legközelebb találhatóak: Magyarország, Szlovákia és Románia.

A falusi turizmus fogalmát a magyar szakirodalom több irányból közelíti meg, így sokféle megfogalmazás létezik. A szerzők a vidék természeti és kulturális értékeinek (népi építészet, népművészet, tradíciók stb.) bemutatásától a helyi termékek eladásáig, a helyi közösség megerősítéséig, valamint népességmegtartó, munkahelyteremtő, vidékfejlesztő hatásáig többféle kedvező vonását emelik ki (SZABÓ G. 2000; KOVÁCS D. 2003A; BODNÁR L. 2005). A falusi turizmus lehetőséget nyújt társadalmi, emberi kapcsolatok kialakulására, s a pénzügyi motiváción túl szellemi javak cseréjére is sor kerül (HANUSZ Á. 2014).

A klasszikus értelemben vett falusi turizmus meghatározása (CSIZMADIA L. 1992 idézi KOVÁCS D. 2003B; HANUSZ Á. 2014) szerint „a faluban élők, agrár foglalkozásuk mellett, jövedelem-kiegészítő tevékenységként saját házaikon belül kihasználatlan szálláshelyeiket az üdülés, a turizmus szolgálatába állították, miközben a falu környezetével és hangulatával megmaradt eredeti állapotában. Arra továbbra is mezőgazdasági termelés, állattartás, és ezekhez kapcsolódó ipari tevékenység lesz a jellemző.”

A leggyakrabban használt falusi turizmus definíció pedig „a nem kiemelt gyógy- és üdülőhelyeken, hanem a falusi és tanyai térségekben folytatott vendégfogadás, amely általában a vendéggel azonos épületben (tanyán) való együttlakás (együttélés) mellett valósul meg, és magában foglalja a vendég részére rendszeresen nyújtott étkeztetés szolgáltatásait is” (SZABÓ G. 2000). A falusi turizmus a turizmusnak olyan formája, amely a legkisebb jövedelmű rétegek számára is elérhető (HANUSZ Á. 2014), s különösen kedvelt a családok és a nyugdíjasok körében (BODNÁR L. 2005).

Az előző meghatározást tovább pontosítják a szerzők, amikor azt írják, hogy „a falusi turizmus a városon kívül, helyi és regionális vonzerőkkel rendelkező, gondozott falusi, vidéki környezetben a belföldi és külföldi vendégek szabadidő-eltöltési szükségleteinek széles körű kereskedelmi alapon történő kielégítése, illetve az ezt szervező helyi intézmények és szolgáltatók együttműködése” (CSIZMADIA L. 2001; JENKEI L. 2002 idézi SZABÓ G. 2011).

KÖNYVES E. és MÜLLER A. (2001) a következőképpen fogalmazta meg a falusi turizmust: „A falusi turizmus nem más, mint termékek, szolgáltatások és tapasztalatok, élmények előállítás és fogyasztása, amely elsősorban a vidéki/falusi közösségek természeti és kulturális erőforrásain alapul, azok fenntarthatóságának határait nem lépve át. A falusi turizmus olyan gazdasági tevékenység, amely a helyi erőforrásokra alapozódik, ezeket felhasználva képes lassan kiteljesedő szerves fejlődést indukálni a vidéki térségekben. Ideális esetben a falusi turizmus az egyéni, kis- és középvállalkozások, valamint kistérségeken belüli együttműködésük gerjesztője és integrálója, hathatósan hozzájárul a vállalkozói ismeretek bővítéséhez, kikényszeríti a marketing-szemléletmód térhódítását.”

A Falusi és Agroturizmus Országos Szövetség (továbbiakban FATOSZ) magyarországi szakmai szervezete a következő értelmezést használja: „a községben vagy város falusias lakókörzetében történő vendégfogadás, szállás-, étkezés- és programszolgáltatás, amelynek keretében a látogató megismerkedik a falusi életkörülményekkel, helyi szokásokkal, kultúrával, valamint mezőgazdasági hagyományokkal, és azokban részt is vehet” (SZALÓK Cs. 2016).

A falusi turizmus turisztikai terméként is definiálható (SZABÓ B. (SZERK.) 2009), mely Magyarországon egyrészt az örökségturizmus része, másrészt pedig a vidékfejlesztés hatékony eszközeként szoros kapcsolatokat ápol az agráriummal. A falusi vendégfogadás a legkiterjedtebb turisztikai terméknek tekinthető az országban (CSIZMADIA L. – ERDŐSI M. – SZABÓ G. 2012).

A falusi turizmus magyar megfogalmazásait még lehetne tovább sorolni, de már így is látható, hogy a nemzetközi értelmezésekhez hasonlóan azokban is visszatükröződnek a keresleti és/vagy kínálati oldalról való megközelítések.

KOVÁCS D. (2015) viszont megállapította, hogy az elmúlt negyedszázad során jelentősen átalakult a falusi turizmus fogalom Magyarországon. Ma már egyre gyakrabban használják a vidéki turizmus kategóriát, amely tágabb értelmezést tesz lehetővé a vidéki vonzerők turisztikai hasznosításánál, és a falusi turizmust csupán a vidéki turizmus egy lehetséges kínálati formájaként említi meg, melyet az általunk összeállított 3. táblázat is jól szemléltet. Annak ellenére megy végbe ez az átalakulás, hogy 1999-ben a Turizmusról szóló Miniszterelnöki Konferencián még a falusi turizmust

apoztrofálták gyűjtőfogalomként (4. táblázat). A falusi turizmust mára sokkal inkább komplexitással, más kínálatokkal való összekapcsolódással jellemzik (4. táblázat).

3. táblázat

A vidéki turizmus kategóriába sorolt turizmusfajták

Kutatás	Turizmusfajták/turisztikai termékek
SZABÓ G. 2007	falusi- , agro-, ökoturizmus
FEHÉR I. – KÓRÓDI M. 2007	üdülő-, pihenő-, gasztro-, farm-, agro-, lovas-, vadász-, vízi-, kulturális-, természetjáró-, kaland-, kerékpár-, bor-, golf-, sí-, örökség-, atelier-, attrakció-, tanulmányi-, kastély-, gazdasági-, öko-, bio-, wellness-, termál-, vallási-, gyógy-, falusi- , élmény-, bevásárló-, horgász-, sport- és vallási turizmus stb.
DÁVID L. et al. 2007	vidéki aktív turizmus, vidéki egészségturizmus, vidéki kulturális és örökségturizmus, vidéki életmód-turizmus ⁶ (ezen belül található: a falusi vendégfogadás, falusi turizmus , farmturizmus, tanyaturizmus, vidéki gazdaság megismerése), vidéki kulináris turizmus, vidéki agroturizmus, vidéki természeti turizmus
A VIDÉKI TURIZMUS 2008	lovas-, vadász-, horgász-, kerékpár-; gasztro-; termál-, wellness-, gyógy-; kulturális-, örökség-, kastély-, vallási-; kézműves-; falusi- ; pihenő-; farm-, agro-, bor-; gazdasági-, öko-, bioturizmus.
SZABÓ G. 2012	falusi- , agro-, öko-, borturizmus

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarországon a 239/2009 (X. 20) szálláshelyekre vonatkozó Kormányrendelet (2§ 3.) a falusi szálláshelyeket az egyéb szálláshelyek kategóriába sorolta. A rendelet szerint a falusi szálláshely a Balatoni Kiemelt Üdülőkörzethez nem tartozó települések, valamint a gyógyhelyek kivételével az „5000 fő alatti településeken, illetve a 100fő/km² népsűrűség alatti területeken található olyan egyéb szálláshely, amelyet úgy alakítottak ki, hogy abban a falusi életkörülmények, a helyi vidéki szokások és kultúra adott esetben kapcsolódó szolgáltatásokkal együtt bemutatásra kerüljenek”. Több szakember (SZABÓ G. 2011; CSIZMADIA L. 2011; KULCSÁR N. 2013; KOVÁCS D. 2015) kritikával

⁶ A szerzők a többi vidéki turizmus kategóriához is társítanak alpontokat, de azokat itt nem részletezzük, ugyanis jelen esetben a falusi turizmus rendszeren belüli elhelyezkedésére koncentrálnunk.

illette a jogszabályváltozást, ugyanis az hátrányosan érintette a falusi vendéglátókat, és összeségében kapacitáscsökkenést eredményezett.

4. táblázat

A falusi turizmus kapcsolatrendszere

Kutatás	a) A falusi turizmus, mint gyűjtőfogalom tartalmazza
MINISZTERELNÖKI KONFERENCIA ÉS PARLAMENTI NYÍLT NAP A TURIZMUSRÓL 1999 (idézi KÖNYVES E. 2001)	tanyasi, bio- és lovas turizmust, a mezőgazdasági, helyi termékek eladásán alapuló agroturizmust, a kerékpározással, vízi túrázással, sporttal, ökotúrákkal kiegészített falusi üdülést, borutakat, borturizmust, helyi hagyományokat, kézművességet bemutató rendezvényeket és táborokat
	b) A falusi turizmushoz kapcsolódó turizmusfajták/kínálatok
SZABÓ B. (SZERK.) 2009	hobbiturizmus (horgászat, kerékpározás, lovaglás) kulturális turizmus ökoturizmus borturizmus
SZABÓ G. 2011	kulturális kínálatok, gasztronómia (ezzel már kapcsolatba lép az agroturizmussal), borturizmus, természetjárás, gyógyturizmus, lovas turizmus, gyermektáborozás.

Forrás: Saját szerkesztés

A falusi turizmus szálláshelyei az országos érdekképviselő, a FATOSZ által 1997-ben kidolgozott, a szakterületre kibocsátott jogszabályban (110/1997-es Kormányrendelet) elismert minősítési rendszerben nyerték el minőségüket. A „napraforgós minősítési rendszer a 239/2009-es kereskedelmi és magán szálláshelyekre vonatkozó Kormányrendelet szerint 2011-től Nemzeti Tanúsító Védjegyként él tovább. A minősítő rendszer komfortfokozat és felszereltség szerint 1–4-ig ítél oda napraforgókat a falusi szálláshelyek számára” (SZABÓ G. 2011).

Falusi szálláshely fogalma a FATOSZ értelmezése szerint: „minden olyan egyéb szálláshely, amelyet faluban, tanyán, illetve kisváros falusias lakókörzetében létesítettek, ahol lehetőség van a falusi életkörülmények, helyi vidéki szokások és kultúra, valamint mezőgazdasági hagyományok komplex megismerésére, adott esetben, azokban való részvételre és a helyben nyújtott, hagyományos ellátás igénybevételére” (SZALÓK Cs. 2016).

„PUCZKÓ L. és RÁTZ T. szerint a magyarországi szokásokhoz hasonló falusi vendégfogadás jellemző Közép-Európa legtöbb országára is (PUCZKÓ L.-RÁTZ T. 2005 idézi RAFFAI Cs. 2014:22). A régióban a turisták általában ugyanabban, vagy ahhoz közel lévő házban laknak, amelyikben a házigazdák, kiszolgálják őket, így a vendéglátóval való személyes kapcsolat kialakítása gyakorlatilag része a terméknek. Kiegészítő attrakcióként a környékbeli autentikus, természettel összefüggő lehetőségek, valamint az adott portán végezhető tradicionális tevékenységek szolgálnak” (RAFFAI Cs. 2014:22).

Szlovákia falusi és agroturizmusáról több kutatás, tudományos cikk, esettanulmány (CLARKE, J. et al. 2001; CHOBOTOVA, V. – KLUVANKOVA-ORAVSKA, T. 2006; OTEPKA, P. – HABÁN, M. 2007; HABÁN, M. et al. 2012; JARÁBKOVÁ, J. 2008, 2010) is megjelent az évek folyamán. A legtöbb munkában, hasonlóan a magyar szakirodalomhoz, kiemelik a falusi és agrárturizmusban rejlő lehetőségeket, például a vidék munkanélküliségének csökkentése, a helyi termékek közvetlen értékesítése, népességmegtartó hatása, a helyi lakosok életszínvonalának növekedése, az elmaradott területek fejlesztése stb. Az egyik kiemelt fontosságú turisztikai ágazatnak tartják Szlovákiában, melyet államilag (Mezőgazdasági Minisztérium) támogatni, fejleszteni és minőségileg javítani kell (<http://pdc.ceu.hu/archive/00002751/01/TourismStrategy.pdf>).

A szlovák állami és az eurpai uniós támogatások, pályázati lehetőségek ellenére is jóval kevesebb a vidéki turizmus által hasznosított gazdaságok (farmok, tanyák) száma Szlovákiában (kb. 62, ebből 42 az agroturizmusban), mint a vele szomszédos országokban (pl. Csehország kb. 355–400) (HABÁN, M. et al. 2012).

Szlovákiában a hivatalos turisztikai statisztikák nem választják szét a falusi és az agroturizmust. A vidéki területeken különféle szálláslehetőségek állnak a vendégek rendelkezésére (családi házak, parasztházak, kis farmok és nagy panziók), melyek minőségükben és a szolgáltatások színvonalában is különböznek egymástól.

1993 óta működik a Szlovák Falusi Turizmus és Agrárturizmus Szövetség (Slovak Association for Rural Tourism and Agro-tourism [SARTA]), melynek tagjai magánszemélyekből, mezőgazdasági vállalkozókból, farmgazdákából és legális szervezetekből állnak (HABÁN, M. et al. 2012). Szlovákiában az agroturizmus szabályozása a 277/2008 számú (Zbierka zákonov č. 277/2008) jogszabályon alapszik, melyben a szálláshely szolgáltatás minőségi szintjét legalább egy és legfeljebb öt csillaggal minősíthetik (SASS E. 2018).

VOFKORI, L. (2004) (idézi KULCSÁR N. 2012:131) szerint Románia az „agrotourism” és „rural tourism” definíciót is alkalmazva, falusi turizmusnak minősíti a turizmus vidékkel összefüggő minden formáját, a farmon eltöltött nyaralást és az egyéb innen induló tevékenységeket (pl. lovaglás, túrázás, részvétel a háztáji gazdálkodásban). A településeken folytatott vendégfogadás magába foglalja a szállásbiztosítást, az étkezési- és programszervezési szolgáltatásokat is. A falusi turizmus elnevezést gyűjtőfogalomnak, egy sokoldalú turisztikai terméknek tekintik. Amennyiben az ökológiai szemlélet kerül előtérbe, magába foglalhatja az ökoturizmust is, amikor a turisták fő motivációja a természet- és kultúramegismerés. Ha a vidéki nép kultúrája, szokásai, hagyományai prioritást élveznek, akkor a kulturális turizmus fogalmához közelít. Ha a turisztikai tevékenység egy mezőgazdasági farm területén zajlik, akkor a farmturizmus fogalmát alkalmazzák. Abban az esetben, ha a vendég igényli a mezőgazdasági munkába (termény-betakarítás, állatgondozás, gyümölcszedés, stb.) való bekapcsolódást, az agroturizmus fogalma kerül előtérbe”.

2.2.4. Falusi turizmus Ukrajnában: jogszabályi háttér és a benne rejlő problematikák

A falusi turizmus, mint turisztikai tevékenység már több mint 20 éve bontogatja szárnyait Ukrajnában, azonban fejlődésének dinamikája a kelet-európai országokhoz képest sem mondható megfelelőnek. Az Európai Unió felé törekvő Ukrajna társadalmi, gazdasági, infrastrukturális fejletlensége, valamint az oktatási, jogi, politikai káosz, az élet minden területét átszövő, mértéktelen korrupció nagy kihatással van az ország halaszthatatlan fejlesztési folyamataira. A falusi turizmus is az említett tények összhatása alatt próbál fejlődni. A legtöbb szomszédos és nyugat-európai országban közel fél évszázada a vidék integrált társadalmi-gazdasági fejlődésének szerves részét képezi a vidéki területen zajló turizmus minden formája, de különösen a falusi turizmus. Ukrajnában viszont csak hangzatos irányelveket határoztak és határoznak meg a rurális területekkel kapcsolatban az országos⁷ és megyei⁸ szintű terület- és turizmusfejlesztést illetően, s a valóságban kevés program éri el a célját és válik érezhetővé az érintettek számára. Különösen igaz ez az állítás Kárpátaljára, s azon belül is a magyarlakta vidékekre.

⁷ „Az ukrán falu fejlesztésére vonatkozó állami célprogram 2015-ig történő jóváhagyásáról”, 2007

⁸ „Kárpátalja megye regionális területfejlesztési stratégiájának elfogadásáról a 2015-ig tartó időszakra”, 2007; „Kárpátalja megye 2016–2020 közötti időszakra szóló turizmus- és üdülővezet-fejlesztési stratégiájának elfogadásáról”, 2015

A szakemberek szerint (BIRKOVICS V. I. 2008; LUZSANSZJKA T. J. – FEJER V. P. 2009; ARBUZOVA J. V. – JAKOVENKO V D. 2013; MATVIJENKO A. T. 2014; DARCSUK V. G. 2015; VLASZENKO I. V. 2016) ahhoz, hogy ez a fajta turizmusforma folyamatos fejlődési tendenciát mutasson Ukrajnában is, elsősorban meg kell valósítani működésének jogalapját és normatív szabályozását, ugyanis az ágazat fejlődésének egyik gátjaként a bizonytalan jogi háttérrel lehet megemlíteni. Annak ellenére, hogy 2003-ban előkészített „*A falusi és a falusi zöld turizmusról*”⁹ szülő 4299. számú törvénytervezetet Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2004-ben első olvasatra elfogadta, mind a mai napig nem léptette jogerőre. A 2003-as projektet követően még voltak újabb próbálkozások a falusi turizmus jogi szabályozásának megteremtésére. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2006. 06. 25-i dátummal regisztrálta a 0920. számú „*A falusi turizmusról*”, illetve 2007. 04. 12-i dátummal a 3467. számú „*A falusi zöld turizmusról*” szülő törvénytervezeteket, de 2007 őszén levette őket a napirendjéről. Továbbá az egyéni falusi gazdaságok agroturisztikai tevékenységének és a vállalkozói kezdeményezőkézség ösztönzésére és bátorítására Ukrajna Mezőgazdasági Minisztériuma kidolgozta az „*Agroturizmusról és az agroturisztikai tevékenységről*”¹⁰ szülő törvénytervezetet, de ezek közül egy projekt sem kapott támogatást (SZTEPANOV V. J. 2018).

A fentieknek köszönhetően a falusi turizmust Ukrajnában az ország Alkotmánya, „*A turizmusról*”¹¹ elfogadott törvény, „*A privát parasztgazdaságról*”¹² szülő törvény, és Ukrajna más törvényei, határozatai és rendeletei – mint például „*Az ideiglenes szállásadás szolgáltatásáról*”¹³ szülő 2006-os kormányrendelet – szabályozzák (BIRKOVICS V. I. 2008; TARPAL J. 2012; IZSÁK T. 2016; SASS E. 2018; SZTEPANOV V. J. 2018). Ez a hiányos és nem egyértelmű jogi háttér egyáltalán nem segíti a falusi turizmus fejlődését az országban. Mivel a falusi turizmus szabályozása nem egy konkrét törvény alapján történik, így az érintettek, főként a falusi vendéglátók, nagyon nehezen igazodnak ki a törvények adta lehetőségek között.

Tulajdonképpen a tevékenység megnevezése sem mutat egységet az ukrán szakirodalomban és a törvényhozásban sem. Olyan megnevezések keveredése figyelhető meg, mint a falusi-, vidéki-, öko-, zöld-, agroöko- és agroturizmus, de a leggyakrabban a „falusi zöld turizmus”¹⁴ kifejezéssel találkozhatunk. Azonban ez utóbbi kifejezés esetében sem tisztázott a megfelelő jogalap, hiszen Ukrajna „*A turizmusról*” szülő törvénye

⁹ http://icp.org.ua/ukr/zakon/akts/2005/08/18/zakon_ukraini_pro_si_206.html

¹⁰ <http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9>

¹¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-bp>.

¹² <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

¹³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF>

¹⁴ Megjegyzendő, hogy Kárpátalja magyarlakta vidékein a *falusi turizmus* elnevezést használják.

megemlíti a falusi, illetve az ökológiai (zöld) turizmust a többi turizmustípus között, de a törvény nem tartalmazza azok jellemzőinek egyértelmű meghatározását. Ha a fogalom gyakorlati oldalát nézzük, akkor a két turizmustípus összevonása (falusi + zöld) érezhető, ami persze nem jelent nagy gondot, hiszen a falusi és a zöld (öko)turizmus nemzetközi viszonylatban sem áll távol egymástól, sőt inkább kiegészítik egymást. SZTEPANOV V. J. (2018) szerint azonban a zöld(ökológiai)turizmus és falusi turizmus fogalmak jellemzőinek ismertetése nem szerepel Ukrajna más törvényeiben sem, ideértve Ukrajna törvényét "*A privat parasztgazdaságról*".

A falusi turizmus jogi háttérének megerősítése szempontjából talán előrelépést jelent, hogy „*A privat parasztgazdaságról*” szóló törvényt módosító, a falusi zöld turizmus fejlesztését célzó törvényjavaslatot¹⁵ nyújtott be 2015-ben az ukrán parlament egyetlen magyar képviselője, dr. Brenzovics László, melyet Ukrajna Legfelső Tanácsa 2017. május 23-i ülésén első olvasatban el is fogadott. A törvénytervezet szerint falusi zöld turizmusnak minősül a falusi magángazdálkodás keretében, az adott magángazdaság vagyontárgyainak felhasználásával, a helyi szokásoknak és a vendéglátás hagyományainak megfelelő, egyidejűleg legfeljebb 10 személynek nyújtott, a szállást és étkezést, valamint a szabadidő eltöltésének megszervezését magába foglaló, fizetség ellenében vagy ingyenesen nyújtandó szolgáltatás. A módosító indítvány rögzíti még a végrehajtó hatalom és az önkormányzati szervek kötelezettségeit a falusi magángazdaságok tagjainak a falusi zöld turizmus keretében végzendő tevékenységre való szakmai felkészítése terén.

A módosító javaslat második olvasatra¹⁶ való előkészítése során „a falusi zöld” turizmus megnevezést „a falusi és ökológiai (zöld)” turizmusra cserélték, s kibővítették egy bekezdéssel, amely a falusi és ökológiai (zöld) turizmus szférájába tartozó szolgáltatások nyújtásával kapcsolatos. A javaslat tehát a szabadidős és helyi vendégfogadói szokásoknak és hagyományoknak megfelelő programok, a terület rekreációs potenciáljának, kulturális, történelmi és néprajzi sajátosságainak megfelelő rekreációs és gyógyüdülési tevékenység szervezésére irányul. Továbbá javasolják még az eredeti törvény bővítését, a falusi és ökológiai (zöld) turizmus fejlesztésével, melyet a faluszépítéssel és a falu turisztikai vonzerejének növelésével kötnek össze.

Azt egyelőre nem lehet tudni, hogy a törvénymódosítási javaslatot ilyen formában elfogadják-e és jogerőre léptetik, vagy ez is a falusi turizmus törvényes keretek közé terelésének egy újabb kútba esett próbálkozása lesz (SASS E. 2018).

¹⁵ a) http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828

¹⁶ b) http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828

3. KÁRPÁTALJA UKRAJNA TURIZMUSÁBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉNEK BEMUTATÁSA

Ukrajnában a 2014-es kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus következtében különböző politikai, társadalmi, gazdasági változások mentek végbe, melyek nagymértékben befolyásolták az ország turizmusának alakulását, így érintették Kárpátalját, azon belül a Beregvidéket is. Ezen változások, illetve az ok-okozati összefüggések rövid bemutatása nélkülözhetetlen a disszertáció tárgyát képező magyar kisebbség beregvidéken folytatott fő turisztikai tevékenységének, a falusi turizmus specifikus helyzetének pontos értelmezése érdekében. E fejezetben bemutatott legfrissebb, elérhető statisztikai adatokat a 2013-as (a konfliktus előtti) évhez viszonyítva mutatjuk be.

3.1. HELYZETELEMZÉS

Az 1991-es függetlenné válás utáni mély gazdasági recessziót követően Ukrajna társadalmi-gazdasági helyzetét számtalan probléma jellemezte (DANCS L. 2009). A rendszerváltást követően nyugat felé megnyíltak Ukrajna határai, melynek következtében a szomszédos országok és Ukrajna közötti szakadékszerű gazdasági, politikai, kulturális és társadalmi lemaradás láthatóvá vált. Csaknem egy évtizednek kellett eltelnie, hogy az ország egy lassú fejlődés útjára lépjen (DANCS L. 2009; BERGHAUER S. 2012A). Az ország egyes térségeiben, így Kárpátalján is a gazdasági problémák megoldásának egyik kulcsát a turizmusban látták. A lehetőséget felfedezve, a vonzó természeti és kulturális adottságokra alapozva a gazdaság fellendítése, illetve a megélhetési gondok leküzdése érdekében megkezdődött a turisztikai szolgáltatások kialakítása, fejlesztése. Ennek ellenére az idegenforgalom nem vált húzóágazattá Ukrajnában, mivel az ország számos problémával küzd: a politikai instabilitás, a negatív országimázs, a turisztikai vonzerők nemzetközi ismertségének hiánya, a szolgáltatások alacsony színvonala, a hosszantartó határátkelés, a korrupció, a környezetvédelmi előírások be nem tartása, a közbiztonság gyengesége, a közlekedési és egyéb infrastruktúra, a közvilágítás és szennyvízelvezetés fejletlensége, kiépítetlensége, a humán erőforrás képzetlensége, a nyelvi korlátok stb. (SASS E. 2008). A felsorolt tények a függetlenné válás óta nem mutatnak gyökeres változást, máig létező problémának számítanak, s az ország máig magán viseli a kelet-európai és poszt-szocialista országok markáns vonásait, illetve az újonnan alakult és a darabokból összerakott ország minden gondját, problémáját (SASS, E. 2017). A fentebb leírt helyzetet tovább nehezítette a 2014-es – szakértők szerint "hibrid háború"-nak nevezett – kelet-ukrajnai fegyveres események.

A hét országgal határos Ukrajna (2. ábra) egy különleges geopolitikai pozícióval rendelkező ország a nyugati világ és Oroszország között, mely a történelem és a geopolitikai helyzet által ideálisnak vélt „híd” szerepét soha nem tudta maradéktalanul betölteni, s soha nem tudott igazi gazdasági előnyt kovácsolni belőle.

Ukrajnának, mint független országnak léte és fejlődése, soha nem volt zökkenőmentes. Az ország 603,700 km²-es területével, 42,5 millió (2016) lakosával (WEF 2018) egy potenciális felvevő piacot jelent minden világgazdasági hatalom számára. 1991-óta hol nyugat (USA, Nyugat-Európa), hol kelet (Oroszország) próbálja befolyása alatt tartani, s mindeközben 2014-re egy konfrontációs zónává vált Ukrajna.

2. ábra

*Ukrajna földrajzi elhelyezkedése
és a hibrid háború hatása az ország területi egységére*

Forrás: Saját szerkesztés

A Janukovics-kormány eurointegrációs iránnyal való szembefordulása miatt bekövetkezett 2013 novemberi Függetlenség téri tüntetések hatására kormányváltás történik. 2014 márciusában Oroszország annektálja a Krím félszigetet, áprilisában pedig kikiáltják a Luhanszki és Donyecki Népköztársaságokat (CSERNICKÓ I. 2016, 2. ábra), minek következtében megindul az ukrán hadsereg Terrorizmus Ellenes Akciója e területek

viasszaszerzéséért, amely heves harcokba torkollik. Kelet-Ukrajnában a harcok kisebb-nagyobb szünetekkel azóta is folynak. Az események Ukrajna gazdaságára is jelentős hatást gyakoroltak. 2014-ben a belföldi kereslet visszaesése és a gyenge külső kereslet a valós GDP 6,8%-os visszaeséséhez vezetett, mely 2015-ben tovább folytatódott, s a GDP újabb 14,6%-kal csökkent (MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS 2015).

A megoldatlan konfliktus mellett az ukrán kormány 2017-től számos, a kisebbségek oktatási, nyelvi stb. jogait szűkítő, csorbító törvényeket, rendelkezéseket fogadott el, melyek többek között Kárpátalján is feszültséget keltettek. Ennek következményeként Ukrajna az összes szomszédos országgal politikai nézeteltérésbe keveredett, s az országban a szélsőséges, a kisebbségi lakosokat félelemben tartó megnyilvánulások is elszaporodtak. Napjainkra az ország eladósodott és egy nagyon mély gazdasági válságba került, ahonnan a munkaképes lakosok nagy része a megélhetés miatt külföldön keres munkát, vagy egész családjával emigrál.

A konfliktus kirobbanása óta számos esetben vált az országon belüli helyzet kritikussá (pl. a Krími A. K. elcsatolása, az Ilovajszi események, a „Debalcevo-i katlan” stb.), de egyiket sem tartotta az új államelnök és a nemzetbiztonsági tanács olyan súlyos esetnek, hogy hadiállapotot vezessen be. Erre 2018 novemberében, a Kercsi-szorosnál Oroszország és Ukrajna között lejátszódott tengeri incidens kapcsán került csak sor. Ekkor az ország 10 megyéjében¹⁷ egy hónapra hadiállapotot rendeltek el. Kárpátalja nem tartozott a 10 megye közé.

A 2013–14-es ukrajnai események hatására számos ország, köztük Magyarország Külügyminisztériuma is, Ukrajnát az utazás és az ott-tartózkodás szempontjából a *„II. Fokozott biztonsági kockázatot rejtő országok és térségek”*¹⁸ kategóriájába sorolta, mely jelenleg is érvényben van (SASS E. 2016B.).

Az említett tények, események és a fegyveres konfliktus híre, mely napjainkban is fenáll, futótűzként terjedt a világon, melynek egyenes következménye lett, hogy az Ukrajnába irányuló turistaforgalom jelentős mértékben lecsökkent, s emellett az országot mély gazdasági válságba sodorta. Ezek a hatások a soknemzetiségű Kárpátalját, annak turizmusát, turistaforgalmát is közvetve vagy közvetlenül, de határozottan érintették.

¹⁷ Odessza, Mikolajiv, Herszon, Zaporizzsja, Luhanszk, Donyeck, Szumi, Harkiv, Csernyihiv és Vinnicja, vagyis az Oroszországgal és a Moldovához tartozó, nemzetközileg el nem ismert szakadár Dnyeszter Menti Köztársasággal határos, valamint a Fekete- és az Azovi-tengerpart mentén fekvő megyék.

¹⁸ Donyeck és Luhanszk megyék (Kelet-Ukrajna): fegyveres összetűzések, tartós feszültség; Krím félsziget: politikai-gazdasági szempontból bizonytalan a helyzet; Ukrajna más területei ideértve Kijevet és Kárpátalját is : a biztonsági helyzet szilárdnak tekinthető, ezzel együtt Ukrajna egész területén körületekintés ajánlott (<https://konzuliszolgalat.kormany.hu> alapján szerkeztette).

3.2. A TURIZMUS JELENTŐSÉGE UKRAJNÁBAN

Világviszonylatban a nemzetközi idegenforgalom szempontjából 2017 rekordévnnek számított, ugyanis a nemzetközi turistaérkezések száma nyolc egymást követő évben, 4%-on felüli folyamatos növekedést mutatott. A világ nemzetközi turistaérkezésének száma elérte az 1 323 millió főt, ami 6,8 %-kal (84 millió nemzetközi turistaérkezéssel) több mint 2016-ban (UNWTO 2018A). Az utazás és idegenforgalom, mint gazdasági ágazat 2017-ben a globális GDP 10,4%-át és az összes foglalkoztatás 9,9%-át (313 millió munkahely) tette ki, így a világ egyik legnagyobb és legdinamikusabban fejlődő gazdasági ágazatának tekinthető (WTTC 2018).

Európába 2017-ben 671,1 millió fő érkezett, melynek 19,8%-a (133,0 millió fő) Közép- és Kelet-Európába irányult, mindez az előző évhez képest 4,5%-os növekedést jelentett. Az említett európai régió 2017-ben 10,1%-os részesedéssel rendelkezett a világ nemzetközi turistaérkezések tekintetében. Ukrajna statisztikailag Közép- és Kelet-Európa térségéhez tartozik. Az ország a világ nemzetközi turistaérkezésének 1,1%-át, az európainak 2,1%-át, illetve a közép- és kelet-európainak pedig a 10,7%-át tette ki 2017-ben (UNWTO 2018B).

Ukrajna Állami Határőrszolgálat Adminisztrációjának adatai alapján, melyet az Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat tett közzé, 2017-ben összesen 40 667 055 átlépőt regisztráltak a határátkelőkön. Közülük 26 437 413 ukrán állampolgárt, akik külföldre utaztak és 14 229 642 külföldi személyt, akik beutaztak az országba (3. ábra). Bár tudjuk, hogy az ukrán statisztikai hivatal adatsora nem teljesen kompatibilis az európai adatsorral (GYURICZA L. 2017), mégis az UNWTO Ukrajna tekintetében a "Nemzetközi turistaérkezések" táblázatában a határforgalmi¹⁹ adatokat mutatja be.

Ahogy a 3. ábrán láthatjuk, a nemzetközi turistaérkezések szempontjából Ukrajnában 2000-től 2008-ig, egy folyamatos, dinamikus, évente átlagosan 19,2%-os növekedés figyelhető meg, melyet 2009-re a gazdasági világválság következtében egy 18,2%-os hirtelen visszaesés követett. Ukrajnában négy évnek kellett eltelnie, mire a beutazó turizmus újra megközelítette a 2008-as állapotot, vagyis 2013-ra 24,7 millió turistát regisztráltak. A négy év alatt – az előző, növekvő keresletet mutató periódushoz képest – egy lassú,

¹⁹ A határforgalmi adatok viszont az egy napos látogatókat is tartalmazzák (www.ukrstat.org), akik nem feltétlen csak turisztikai céllal lépik át a határt. Egy részük a határ két oldalán élő rokoni, baráti kapcsolatok ápolása, vagy a bevásárlóturizmus következtében utazik. Másik részük (s talán ez a nagyobb) üzleti, megélhetési lehetőséget keres a szomszédos országokban. A magyar-, szlovák, lengyel-ukrán határokon a „csempészturizmus” korszaka még máig nem áldozott le (BERGHAEUER S. 2012A; GYURICZA L. 2017), vagy ami újabb keletű dolog a külföldről Ukrajnába behozott gépjárművek kötelező 5 naponkénti országból való kiléptetése szintén nagymértékben növeli a határátlépések számát.

átlagosan 4,4%-os növekedési tendencia volt megfigyelhető. 2014-ben ismét egy váratlan és drasztikus visszaesés következett: a beutazó forgalom 48,5%-kal esett vissza, s így megközelítette a 2003-as beutazó turizmus igen alacsony szintjét²⁰. Bár 2015-től elindult egy évenkénti átlagos 7%-os növekedés, de a 2008-as rekord beutazószámot (25,4 millió) még valószínűleg sokáig nem fogja elérni az ország.

3. ábra

Forrás: www.ukrstat.org alapján saját szerkesztés

A 3. ábra adatai alapján elmondhatjuk, hogy az ukrajnai hibrid háború nem gyakorolt az ország kiutazó turizmusára akkora negatív hatást, mint a beutazóra. 2000-től a gyengén növekvő (átlagosan évi 3,8%) turistaszám 2007-től 2009-ig 11,7%-kal, 2013-ról 2014-re pedig csak 5,6%-kal esett vissza. 2009-től napjainkig – a 2014-es évet kivéve – pedig egy újabb, átlagosan évi 9%-os növekedés következett. A kiutazószám növekedésének több oka is lehet. A nehéz gazdasági helyzetbe került ország munkaképes lakosságának nagy része külföldi munkavállalásra kényszerült. A statisztika azonban a munkaerő vándorlást, annak jelentős részben illegális jellege miatt, nem tudja megfelelően nyilvántartani (TÁTRAI P. et al. 2018), s nagy valószínűséggel, ezen személyek nagy része turista vízummal (2017 előtt), turistaként regisztrálódott a határátkelőkön. A kiutazó forgalmat tovább növelte a belföldi turizmus számára legkedveltebb országgrész, a Krím félsziget elvesztése, illetve a 2017. június 11-től az Európai Unió által Ukrajna számára biztosított vízummentesség is.

²⁰ Az adatok pontosabb értelmezéséhez hozzátartozik, hogy 2014-től az ukrán statisztikai hivatal nem közli a Krími A. K. és Szevasztopol város, valamint Donyeck és Luhansz megyék egy részének adatait (www.ukrstat.org), illetve a Krími A. K és Szevasztopol kapcsán az annexió előtti adatokat is eltávolította. A beutazó turisták nagymértékű visszaesésének egy részét az említett területekre utazók forgalomkiesése teszi ki, a másik részét pedig a háborús helyzettől való félelem következtében elmaradó turisták.

Összességében a 2013-as évhez viszonyítva a 2017-es beutazó forgalom 42,3%-os visszaeséssel és a kiutazó forgalom pedig 11,3%-os növekedéssel realizálható.

2017-ben Ukrajnából a legtöbben az országgal határos államokba utaztak, melyből Lengyelország, Oroszország és Magyarország a kiutazó forgalom több mint felét tette ki (66,1%). A 10 legkedveltebb úticélt 2013-ban is ugyanazon országok alkották, mint 2017-ben, csak sorrendjüket és a forgalomból való részesedésüket tekintve vannak változások (1. melléklet). 2013-hoz képest 2017-ben legnagyobb mértékben Oroszország, Moldova és Fehéroroszország, illetve kisebb mértékben Németország iránt csökkent, a top 10 többi országa iránt viszont növekedett az érdeklődés. Az Egyiptomba és Törökországba utazók száma például a duplájára növekedett. Az Oroszországba utazók nagyszámú csökkenésének (-1,8 millió) fő oka az orosz–ukrán konfliktus lehet, de a határmenti rokonlátogatásnak, illetve az évtizedes hagyományokon alapuló oroszországi vendégmunkának köszönhetően csupán 28,7%-os a visszaesés aránya.

A beutazók tekintetében 2017-ben szintén az Ukrajnával határos országoké a fő szerep (2. melléklet), hiszen a hét szomszédos ország adja a beutazó forgalom 84,3%-kát. A 2013-as évhez viszonyítva 2017-ben a top 10-ben szereplő küldőországok többségének tekintetében az utazók számának visszaesése dominált. A legszámottevőbb csökkenést (-85,8%), nem meglepően, Oroszország produkálta, mintegy 8,8 millió fővel. Az orosz turisták elmaradásának aránya Ukrajnából sokkal nagyobb mértékű, mint az ukrán állampolgárok elmaradása Oroszországból. 2014-től, amint már említettük, Krím eltűnik az ukrainai statisztikákból, viszont megjelenik az oroszban. Ebből kifolyólag az oroszok, mint Oroszország belföldi, s nem pedig mint Ukrajna külföldi turistái regisztrálódnak. Az annexió előtti években pedig a félszigetre érkező mintegy 2 millió külföldi turista háromnegyedét az oroszok tették ki (GYURICZA L. 2017).

3.3. KÁRPÁTALJA TURIZMUSA

Ebben a fejezetben Kárpátalja turizmusát mutatjuk be, elhelyezve azt Ukrajna többi megyéjének rangsorában. Természetes, hogy ez csak akkor lehet sikeres, ha részletesebben kibontjuk Ukrajna turizmusának főbb jellemvonásait is. Elsőként Kárpátalja földrajzi jellemzőiről ejtünk néhány szót, mely alapján jobban értelmezhetővé válnak a terület sajátosságai.

3.3.1. Kárpátalja földrajzi sajátosságai

Kárpátalja (*ukránul* Закарпатська область [Zakarpatszka oblaszty]) Ukrajna második legkisebb megyéje, az ország összterületének 2,1%-át, lakosságának pedig 3,0%-át teszi ki.

Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése idegenforgalmi szempontból kedvező, az é. sz. 47°53' – 49°06' és a k. h. 22°09' – 24°38' között fekszik, a mérsékelt éghajlati zónában (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009). Kárpátalja, az ország legnyugatibb megyéjeként olyan egyedülálló helyzetben van, hogy négy országgal (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia) is határos, s ezáltal összesen 456 km külső, európai uniós határszakasszal rendelkezik, ahol több határátkelő is működik. Ez szintén növeli turisztikai és egyben geopolitikai szerepét. Ukrajnán belül Kárpátalja 265 km hosszan érintkezik két megyével (Lviv (85 km) és Ivano-Frankivszk (180 km)), s közöttük főként az Uzsoki- (889 m), Vereckei- (839 m), Toronyai- (930 m), Tatar-hágók (931 m) biztosítják az összeköttetést (1. ábra) (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009; GÖNCZY S. 2009).

Kárpátaljának összesen 11 városa, 19 városi típusú települése és 578 községe van. A megye 18 közigazgatási egységből áll: 13 járásból és 5 megyei alárendeltségű városból (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap). Lakóinak száma 2018-ban 1 258 155 (СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp) fő volt. Az utolsó, 2001. évi népszámláskor 1 254 614 főt számláltak (<http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4>). A lélekszám 80,5%-a ukrán, 12,1%-a magyar, 2,6%-a román, 2,5%-a orosz, 1,1%-a cigány, 1,2%-a egyéb nemzetiségűnek vallotta magát (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005; MOLNÁR D. I. 2018). A lakosság 37,1%-a városban, 62,9%-a pedig falvakban él (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2017). A megye területének négyötöde hegyvidék, egyötöde síkság; 56,6% erdővel borított, 35,7% mezőgazdasági hasznosítású, s mindössze 3,5% a beépített terület aránya (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2005).

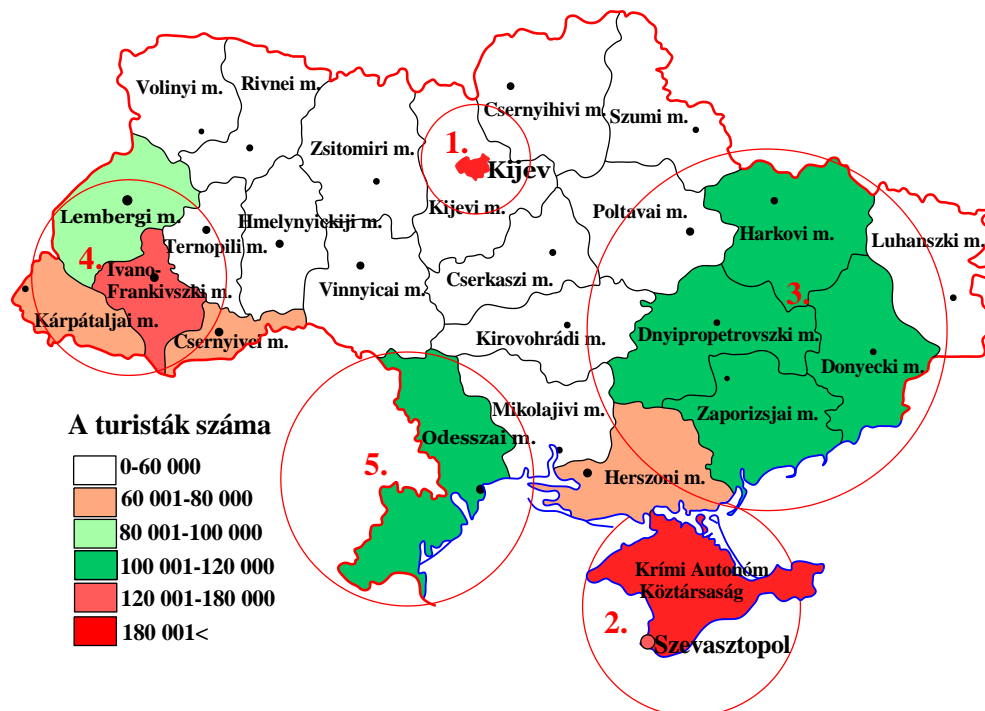
3.3.2. Kárpátalja a megyék rangsorában

Ukrajna különleges természeti adottságai és egyedi kulturális értékei igen változatos képet mutatnak, ennek megfelelően egyes területek turisztikailag vonzóbbnak mutatkoznak, mások pedig kevésbé vagy egyáltalán nem rendelkeznek számottevő turisztikai potenciállal. Ezért Ukrajna turizmusára – hasonlóan néhány más országhoz – a területi koncentráltság jellemző. Ezt a tényt a 2005-ös statisztikai adatok alapján az egyes közigazgatási egységekbe érkezett turisták számának vizsgálata révén egyértelműen

alátámasztottuk, s egyúttal megállapítottuk, hogy Ukrajnának 5 idegenforgalmi centruma²¹ (4. ábra) van: 1. Kijev; 2. Krím félsziget (Krími A. K. és Szevasztopol); 3. Azov-mellék és környéke; 4. Kárpátok vidéke (Ivano-Frankivszi, Lembergi, Kárpátalja és Csernyivci megye); 5. Odessza megye. Ez azt jelenti, hogy 5 olyan területet lehetett kiemelni az országban a többi közül, ahol a turizmusnak volt létjogosultsága²², megfelelő vonzerővel²³ rendelkezett és a turizmus teljesítménye a többi területhez képest kimagasló számokban²⁴ is kimutatható volt (SASS E. 2008).

4. ábra

Idegenforgalmi centrumok Ukrajna területén 2005-ben

Forrás: ДЕРЖАВНИЙ КОМИТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2006. Szerkesztette: SASS E. 2008.

²¹ Ukrajna turisztikai régiókra / rekreációs központokra való bontásával több turizmuskutató is foglalkozott: RODICKIN, I. D. (1978); BEJDIK, O. O. 2001; SKOLA, I. M. 2003; PANCSENKO, T. 2005; MALJSZKA, M. P. – HUDO, V. V. 2007; POKOLODNA, M. M. 2012; BERGHAUER S. 2012A; TARPAL J. 2013B.

²² A turisztikai ügynökségek, utazási irodák, szanatóriumok és gyógyüdülők területi elhelyezkedése is az idegenforgalmi centrumok meglétét erősítették (SASS E. 2008).

²³ Ukrajna nemzeti parkjainak 75%-a, természetvédelmi területeinek 59%-a és bioszféra rezervátumainak 100%-a is a gócpontok területén volt található. Ehhez a területhez tartozott Ukrajna két hegyvonulata (Északkeleti-Kárpátok és a Krími-hegység), valamint a tengerek (Fekete- és az Azovi-tenger) által mosott partszakaszának majdnem 100%-a. Ukrajnában 2008-ig négy UNESCO Világörökség volt található, melyek közül három teljes mértékben a centrumok részét képezte (SASS E. 2008).

²⁴ Ez az öt kiemelt terület – mely magába foglalta a két köztársasági alárendeltségű várost, a Krími A. K.-ot és 10 megyét – tette ki 2005-ben az összturistaforgalom 82,6%-t. A többi 14 megye, mely többnyire Ukrajna belső területeit jelenti, s az összterületének 56,4%-át teszik ki, pedig csak 17,4%-ban részesültek a forgalomból (SASS E. 2008).

A 4. ábrán azonban az is jól látható, hogy területileg nagyobb rész az, amely turisztikailag kihasználatlan. Amennyiben egy államnak nincs tudatos, tervezett terület- és turizmusfejlesztési koncepciója, várható, hogy a területek közötti gazdasági különbségek fokozódni fognak. Márpedig a napjainkban súlyos gazdasági, politikai gondokkal küzdő Ukrajna, csak nagyon csekély mértékben járul hozzá a turisztikai beruházásokhoz, fejlesztésekhez (lásd 3. melléklet).

A 2005 óta bekövetkezett változások mentén azonban érdemes újragondolni a turisztikai központokat és Kárpátalja helyzetét a többi régió viszonylatában.

3.3.3. Turistaforgalom

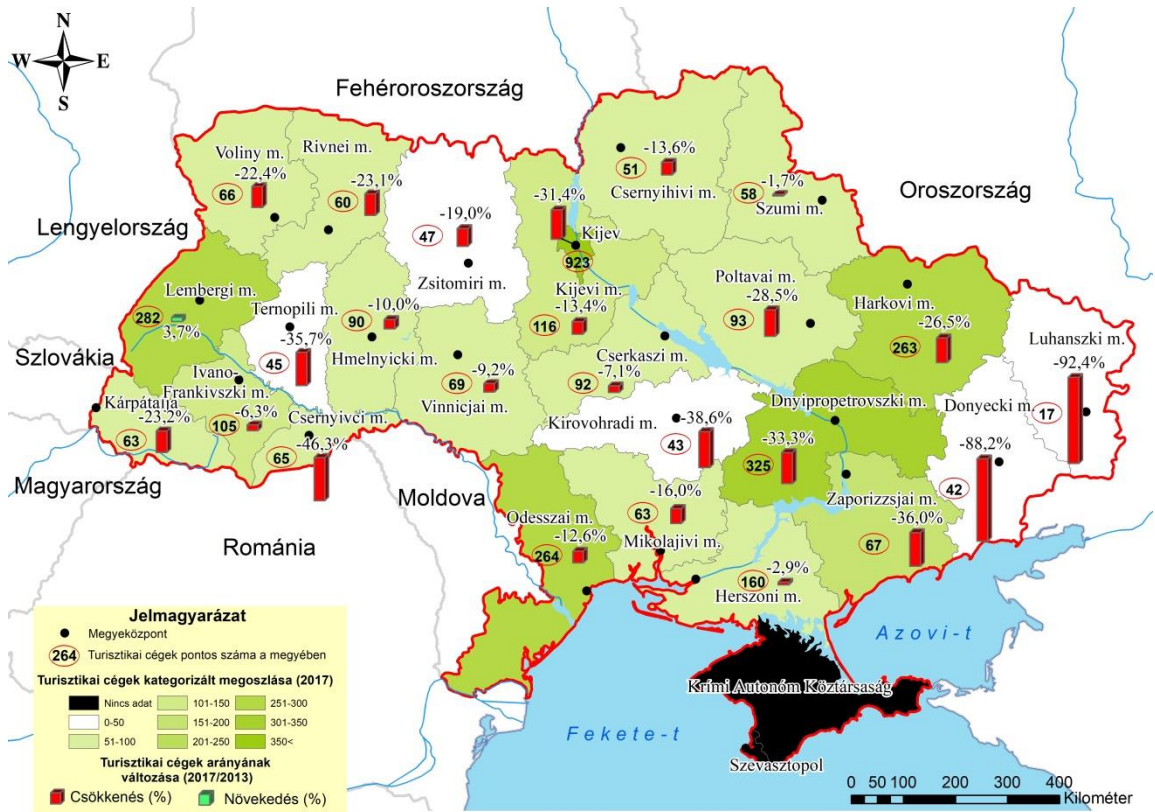
Ukrajnában hivatalosan csak azt regisztrálják turistaként, aki turisztikai cégek (főként utazásszervezők és utazási irodák) szolgáltatásait veszi igénybe (BERGHAUER S. 2012A). Ukrajnában 2013-ban 5 711 turisztikai tevékenységet folytató céget tartottak számon, melyek száma 2017-re 39,3%-kal²⁵ esett vissza, vagyis 3 469 egységre. A legnagyobb visszaesést a keleti országrészekben regisztrálták (Donyecki megye 88,2%, Luhanszki megye 92,4%). Kárpátalján 23,2%-os visszaesés volt megfigyelhető. Az egyedüli megye, ahol növekedett a cégek száma, az a Lembergi volt (3,7%). A turisztikai cégekkel való ellátottság alapján Kárpátalja a 63 egységével a 16. helyet foglalja el a megyék között. A turisztikai cégek több mint fele (59,3%) az első öt közigazgatási egységben összpontosul: 1. Kijev város (923), 2. Dnyipropetrovszki (325), 3. Lembergi (282) 4. Odesszai (264) 5. Harkovi megye (263) (5. ábra) (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014, 2018A).

A határátkelők kiemelkedően magas forgalma ellenére (lásd 3.2. fejezet) a turisztikai cégektől begyűjtött adatok alapján Ukrajnában 2017-ben a turisztikai szolgáltatásokban részesült turisták száma 2 806 426 (2013-ban 3 454 316, vagyis 18,8%-os a visszaesés) volt. Ez a szám a határforgalmi adatoknak csak a töredékét teszi ki, s tegyük hozzá, hogy az említett adat nem csak a be- (39 605) és kiutazó (2 289 854), hanem a belföldi (476 967) turistákat is tartalmazza (www.ukrstat.org) (6. ábra). A valós turistaforgalmat egyik adatsor sem tükrözi, a reális értékeket a két adatsor között lehet valószínűsíteni. Ennek ellenére az értekezésben ezek az adatok bemutatásra kerülnek, hiszen ez az egyedüli hivatalos szerv által nyilvánosságra hozott turistaforgalmi adatsor.

²⁵ 2013-ban a turisztikai cégek 11,2%-a (640 cég) a Krími A. K. és Szevasztopol területén volt jegyezve, vagyis a 2017-es évre kimutatott -39,3%-os a visszaesés egy részét ez az adathiány tett ki.

5. ábra

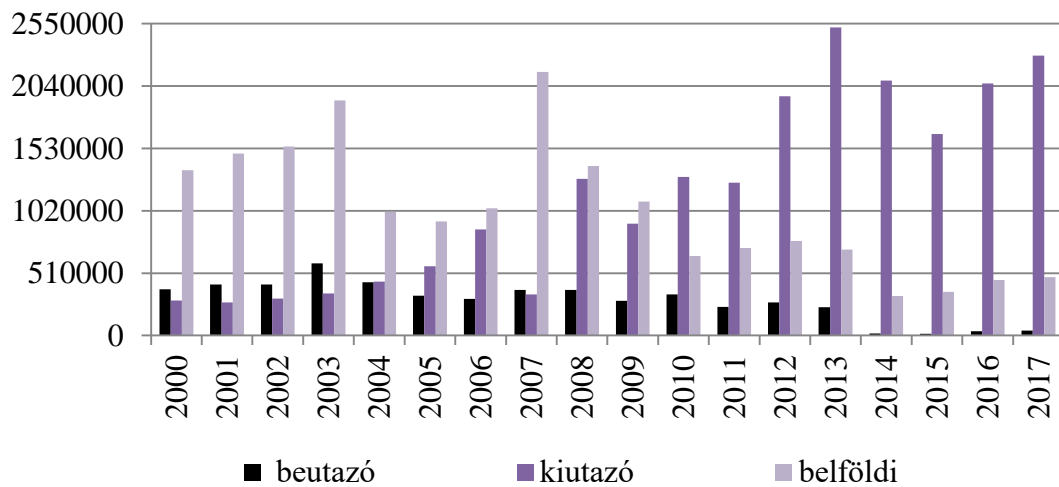
Turisztikai ügynökségek és utazási irodák megszléása Ukrajnában közigazgatási egységenként (2017; 2017/2013)

Forrás: ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014, 2018A alapján saját szerkesztés

6. ábra

A turisztikai cégek által kiszolgált turisták számának változása Ukrajnában (2000-2017)

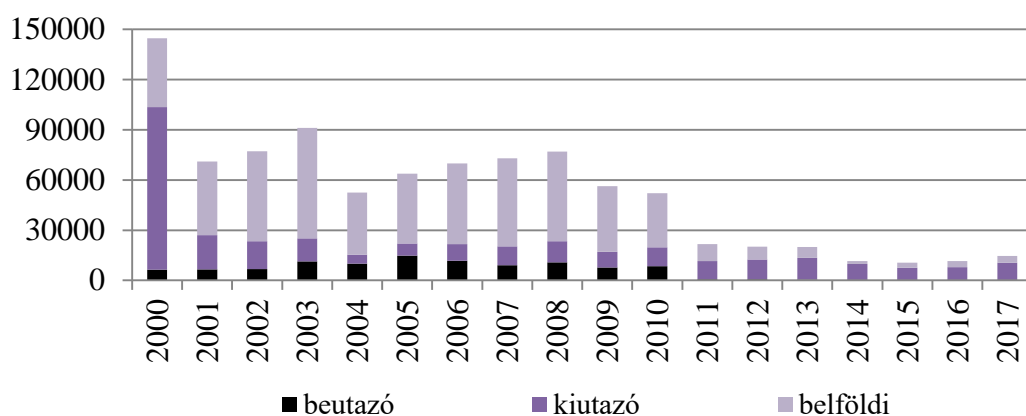
Forrás: www.ukrstat.org alapján saját szerkesztés

A turisztikai cégek általi vendégforgalom tehát azt mutatja, hogy 2000-tól 2017-ig egy teljes profilváltás ment végbe Ukrajnában. Amíg 2007-ig a belföldi turizmus dominált – annak ellenére, hogy 2004–2006 között visszaesést regisztráltak e téren –, melyet egy alacsony kiutazó turizmus és nemzetközi turistaérkezés kísért, addig 2017-re kisebb-nagyobb fluktuáció ellenére a kiutazások száma vált a meghatározóvá. A belföldi turizmus – 2007-től fokozatosan csökkenő tendenciát mutatva – jelentősen visszaesett. Az amúgysem magas külföldi turistaérkezés pedig 2014-re, az ukrajnai hibrid háború hatásaként, szinte megszűnt, s statisztikailag azóta sem mutatható ki számottevő növekedés (6. ábra). Ukrajna, ezen adatsor alapján, gyakorlatilag egy küldőországgá vált. Az adatokból arra is következtethetünk, hogy amíg a külföldre irányuló turistautak megszervezéséhez egyre nagyobb mértékben, addig a belföldi utazások lebonyolításához egyre kevésbé veszik igénybe a lakosok az utazásszervezők és utazási irodák szolgáltatásait.

Kárpátalja *turistaforgalma* az ukrán idegenforgalmi cégek adatai alapján lesújtó képet mutat. Az utóbbi évek statisztikai adatai soha nem látott mélységbe zuhant eredményekről tanuskodnak Kárpátalja tekintetében. A 7. ábrán megfigyelhető, hogy nem csak az ukrajnai hibrid háborúnak „köszönhető” ez az eredmény, ugyanis a látványos visszaesés már 2011-ben megkezdődött. Feltételezéseink szerint ez a változás sokkal inkább valamilyen statisztikai adatgyűjtés módszereiben történt változásnak tudható be. (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В).

7. ábra

A turisták számának változása Kárpátalján (2000-2017)

Forrás: ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В alapján saját szerkesztés

A megyék turistaforgalom szerinti rangsorában Kárpátalja 2017-ben a nem túl előnyös 17. helyen szerepelt, és országos részesedése is csak 0,5%-t²⁶ tett ki. 2013-ban szintén 1% alatti részesedéssel rendelkezett a megye, amely a 16. helyhez volt elegendő. Ukrajna legnagyobb turistaforgalmát lebonyolítva 2017-ben is Kijev városa (71,5%) állt az első helyen. Tőle jóval lemaradva következnek a többi megyék: 2. a Lembergi (6,2%), 3. a Dnyipropetrovszki (2,7), 4. az Ivano-Frankivszi (2,6%) és 5. az Odesszai (2,6%) (4. melléklet). Az első 5 közigazgatási egységben összpontosul az országos turistaforgalom 85,6%-a, míg a többi megye egyenként a 2%-os részesedést sem éri el (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014, 2018A). Ezek az adatok nagy aránytalanságról és az országon belül egyetlen turisztikai központról tanuskodnak. A főváros mellett ugyanis, eltörpül a többi terület teljesítménye, hasonlóan a 2013-as adatokhoz.

Amennyiben a turistaforgalom összetevőit – belföldi, kiutazó és beutazó – külön-külön is megvizsgáljuk, akkor láthatjuk (4. melléklet), hogy 2013-hoz képest 2017-ben számottevő növekedést a belföldi turizmus esetén a Lembergi és az Odesszai megyék produkáltak. A kiutazó turizmus néhány gyengébb teljesítményű megye (Kijevi, Herszoni, Csernyihivi, Cserkaszi, Vinnyicai) esetében mutatott kimagasló növekedést, míg a beutazás terén csak a Poltavai és Hmelynyicki megyéket lehet megemlíteni a mérleg pozitív oldalán. A két említett megye azonban a 2017-es beutazó turizmus 0,5%-t teszi ki csupán. Kárpátalja a belföldi turistaforgalom (0,8%) szempontjából a 11., a kiutazóéból (0,5%) a 18., a beutazóéból (0,3%) pedig 7. helyet foglalja el az országos rangsorban.

Kárpátalján élve és annak turizmusát évek óta tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy ezek a statisztikai eredmények szinte érthetetlenek, és a valóságnak teljesen ellentmondanak, s mindez a statisztikai adatgyűjtés alacsony színvonalára enged következtetni. Az igazság feltárása gyanánt, a valós trendek megállapítása érdekében a személyes tapasztalatokon kívül szekunder forrásokból, illetékes szakemberek nyilatkozataiból, különböző hírforrásokból is tájékozódunk, — mint ahogy azt GYURICZA L. (2017) is tette *A turizmus és biztonság kérdése a Krím félsziget annektálása kapcsán* című tanulmánya esetén. A Kárpátalja megyei gazdaságfejlesztési és kereskedelmi főosztály tájékoztatása szerint ugyanis Kárpátalján több mint egymillió, főleg belföldi turista fordult meg 2017 első 8 hónapja alatt. A külföldiek közül elsősorban a cseheket, lengyeleket és románokat vonzotta az ukrajnai régió (<http://karpathir.com/2017/09/19/egymillio-turista-jart-iden-karpataljan/>). Hennagyij

²⁶ 2005-ben a 12. helyen állt Kárpátalja 2,2%-os országos részesedéssel (SASS E. 2008).

Moszkal, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal elnöke rekordszámú, közel kétmillió Kárpátaljára látogató turistáról nyilatkozik a 2017-es évre vonatkozóan (<http://moskal.in.ua/?p=39303>). Ha a megyei gazdaságfejlesztési és kereskedelmi főosztály, illetve az állami közigazgatási hivatal elnöke által közölt adatokat összevetjük a 2017-es év statisztika adataival, akkor megállapíthatjuk, hogy azokkal óriási gondok vannak. Szintén a statisztikában közölt adatok valóságtartalmát kérdőjelezi meg a Munkácsi vár látogatottsági adatai: 2015-ben 124 290-en, 2016-ban 277 722-en (<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/tavaly-kozel-278-ezren-latogattak-el-a-munkacsi-varba/>), s 2017-ben pedig 282 460-an (<https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2377274-mukacivskij-zamok-prodovzue-bitj-rekordi.html>) látogatták. Vagyis elképzelhetetlen, hogy a statisztikai kimutatás szerint Kárpátaljára 2015-ben 3 062, 2016-ban 3 662 és 2017-ben pedig 4 118 külföldi és belföldi turista érkezett, s mindeközben ezekhez a számhoz képest 2015-ben közel 40-szer, 2016-ban és 2017-ben pedig közel 70-szer többen keresték fel a Munkácsi várat (KARMACSI Z. 2018).

A személyes tapasztalat is azt támasztja alá, hogy az elmúlt években egyre erőteljesebb belföldi turistaáradat érkezik Kárpátaljára Ukrajna más területeiről. Ez a forgalom pedig a 2014-es ukrajnai katonai események óta erősödött fel igazán. Sajnálatos módon a statisztikai adatokban ez a tendencia nem mutatkozik meg. Az egyetlen magyarázat a közölt adatokra az lehet, hogy sem a belföldi, sem a külföldről érkező turisták nem veszik igénybe az ukrán turisztikai cégek szolgáltatásait utazásuk megszervezéséhez, vagy a cégek nem valós adatokat szolgáltatnak a statisztikai hivatal felé.

3.3.4. A kereskedelmi szálláshelyek száma és vendégforgalma

A statisztikai adatok alapján Ukrajna 2013-ban 6 411 kereskedelmi szálláshellyel²⁷ rendelkezett, melyek száma 2017-re szintén visszaesést (-35,8%)²⁸ mutatott. A legnagyobb visszaesést a keleten lévő Donyecki (-73,6%) és Luhanszki (-72,4%) megyék produkálták. Kárpátalján 12,0%-os volt a visszaesés. A kereskedelmi szálláshelyek számának növekedése csak 4 megyében volt megfigyelhető, melyek közül a növekedés az ország

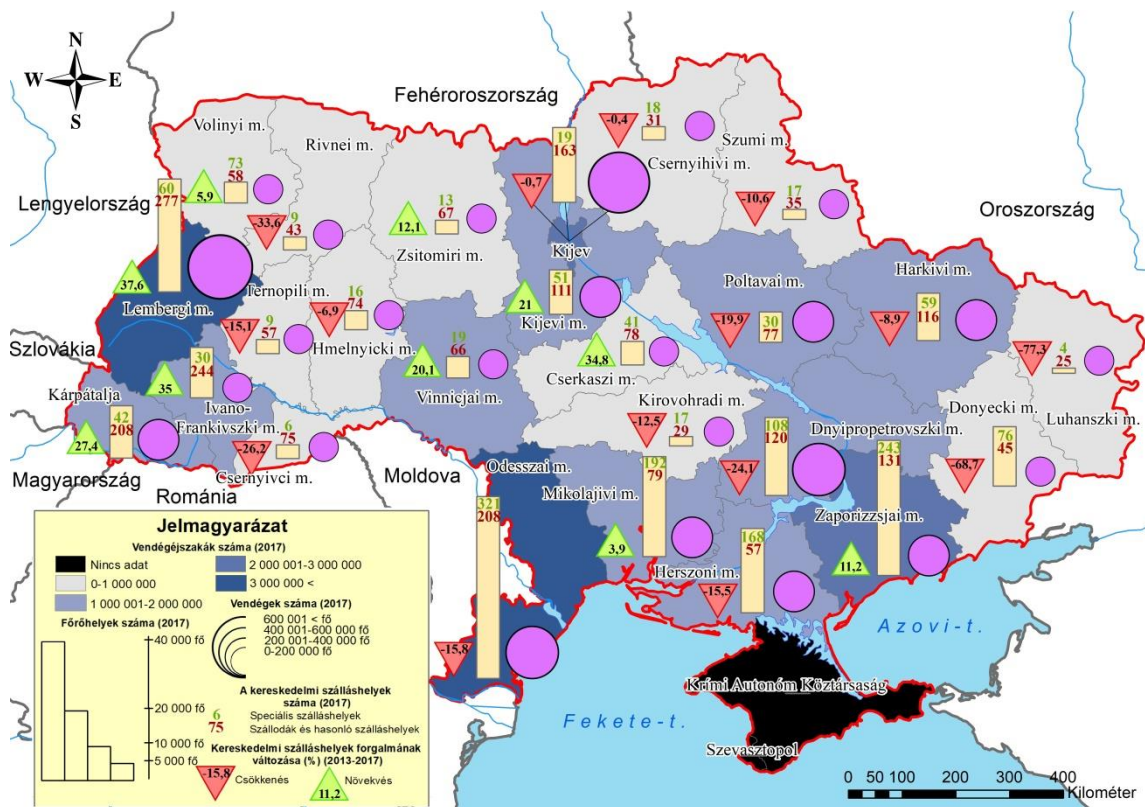
²⁷ Az ukrán statisztikában „kollektív elhelyezés” megnevezéssel illetik, amely magában foglalja a szállodákat és a hasonló szálláshelyeket (hotelek, motelek, hostelek, kempingek, agrohotelek, turisztikai központok, egyéb), illetve a speciális szálláshelyeket (szanatóriumokat, gyermek- és profilaktikus szanatóriumokat, panziókat, üdülő és gyógypanziókat stb.) (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2018В).

²⁸ 2013-ban a kereskedelmi szálláshelyek (1 273) 19,9%-a a Krími A. K. és Szevasztopol területén volt bejegyezve, vagyis a 2017-es évre kimutatott -35,8%-os visszaesés nagy részét ez az adathiány tette ki (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014; 2018В)

nyugati felében elhelyezkedő Ivano-Frankivszki megyében volt a legjelentősebb, mintegy 21,8%-os. A szálláshelyek számát tekintve 2017-ben a tengerparti és a nyugat-ukrajnai megyék jártak az országos rangsor élén, vagyis 1. az Odesszai (529 szálláshellyel), 2. a Zaporizsjai (374), 3. a Lembergi (337), 4. az Ivano-Frankivszki (274) és 5. a Mikolajivi (271) megye volt. A sort Kárpátalja (250) folytatta az előkelő 6. helyével (8. ábra). 2013-ban a Krími A. K. (1 225) állt kimagaslóan az első helyen. Az országban 2017-ben a kereskedelmi szálláshelyek koncentráltan helyezkedtek el, ugyanis 200 fölötti egység számmal csak 8 megye (2013-ban 11) rendelkezett, amelyek az összes kereskedelmi szálláshely több mint felét (60,5%-t) tették ki.

8. ábra

A kereskedelmi szálláshelyek száma és vendégforgalma

Forrás: ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014, 2018A alapján saját szerkesztés

Ukrajnában 2013-ban a kereskedelmi szálláshelyek több mint félmillió (586 643) férőhellyel rendelkeztek, melyek száma 2017-re (359 034) 38,8%-kal²⁹ esett vissza. 2017-ben kimagasló kapacitással főként a tengerparti megyék rendelkeztek, ugyanis a

²⁹ 2013-ban a kereskedelmi szálláshelyek férőhelykapacitásának 25,9%-a (151 875) a Krími A. K. és Szevasztopol területén összpontosult, vagyis a 2017-es évre kimutatott 38,8%-os visszaesés nagy részét ez az adathiány tette ki (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014; 2018В).

rangsorban – a 3. helyen álló Lemberg megye kivételével – az első 5 helyen a tengerparti megyék álltak: 1. Odesszai, 2. Zaporizsjai, 4. Mikolajivi, 5. Herszoni. Kárpátalja a 15 310 férőhelyével a 9. helyet foglalta el megelőzve az Ivano-Frankivszki megyét (14 695) (8. ábra). A férőhelyek számának tekintetében közigazgatási egységenként is többnyire a csökkenés volt a jellemző. Négy megyében azonban a kapacitás növekedése is megfigyelhető volt, melyek közül az Ivano-Frankivszki (+24,9%) és Zaporizsjai (+10,4%) megyéké volt a legjelentősebb. Kárpátalján közel 10%-os volt a visszaesés mértéke. Akárcsak a kereskedelmi szálláshelyek számának esetében, úgy a férőhelyeknél is a Krími A. K. állt az élen 2013-ban.

A kereskedelmi szálláshelyeket 20%-kal kevesebb turista vette igénybe 2017-ben (6 661 177), mint 2013-ban (8 303 083). A 2017-es hiány nagy részét, a közel másfél millió (2013) Krím félszigeten szállást igénylő turista kiesése okozta. Amíg 2013-ban a kereskedelmi szálláshelyeken 300 ezer feletti vendégszámmal 7 közigazgatási egység rendelkezett (összesen 5,1 millió vendég), s a vezető szerep a Krími A. K.-é volt (a vendégek 16,5% itt összpontosult), addig 2017-ben a kissé csökkenő vendégszámmal, mégis növekvő részesedéssel (17,3%) az első helyet Kijev városa vette át. A 300 ezer feletti vendégszámmal rendelkező 7 közigazgatási egység (összesen 4,0 millió vendég) 7. tagja Kárpátalja (4,7%) lett. Kijev mellett kiemelkedő teljesítményt a Kárpátok vidéke (2. a Lembergi, 5. az Ivano-Frankivszki, 7. Kárpátalja), a tengermelléki megyék (3. az Odesszai és 6. a Zaporizsjai) és a Dnyipropetrovszki (4. hely) megye nyújtott (8. ábra). Fontos megjegyezni, hogy a kereskedelmi szálláshelyek vendégszámát tekintve 11 megyében volt növekedés, melyek közül a Kárpátok vidéke (Lembergi (+37,6%), az Ivano-Frankivszki (+35,0%), Kárpátalja (+27,4%)) és a Cserkaszi megye (+34,8%) a legkiemelkedőbb.

A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2017-ben (26 765 947) 2013-hoz (49 642 743) viszonyítva közel felére (-46,1%) csökkent. 2013-ban a vendégéjszakák 27,7%-a a Krími A. K. területén összpontosult, ezzel elfoglalta országos szinten az első helyet. A sort a Lembergi (10,1%), Odesszai (8,2%) és Donyecki (6,5%) megyék folytatták, és csak az 5. helyet foglalta el a főváros (6,1%). Kárpátalja (3,0%) a 9. helyen szerepelt. 2017-ben a vezető szerepet a Lembergi (12,7%) és Odesszai (12,3%) megyék vették át, s ezt követően Kijev (9,5%) és a Zaporizsjai (8,1%) megye után Kárpátaljáé lett az 5. hely, a vendégéjszakák 5,8%-át töltötték el itt (8. ábra). Csak az országos rangsor 7. helyén szereplő Ivano-Frankivszki (+17,3%) megye és Kárpátalja (+6,3%) vendégéjszaka-forgalma haladta meg a 2013-as teljesítményt, az összes többi régióban a vendégéjszakacsökkenés volt a jellemző.

3.4. Összegzés

Mivel a turizmus egy igen érzékeny iparág és főként a békés területekre irányul (AUBERT A. 2011), ezért az ukrajnai hibrid háború következtében is tapasztalható volt, hogy a turistaforgalom alaposan visszaesett az országban. Ennek következtében számos turisztikai cég csődbement vagy felfüggesztette működését, ezáltal mondhatjuk, hogy a gazdasági élet szereplői közül ők is a kelet-ukrajnai konfliktus áldozatává váltak.

Az elvégzett statisztikai elemzés alapján azonban továbbra is megerősíthetjük a tényt, hogy a nehéz gazdasági, politikai helyzet ellenére Ukrajna területén belül léteznek kiemelkedő aktivitást mutató turisztikai centrumok, melyek jelentősen befolyásolják az ország turizmusának irányultságát. Bár az ország turistaforgalma 2013-hoz képest nagymértékben visszaesett az elmúlt években, melyet főként a jelenleg az ország irányítása alá nem tartozó területek (Krími A. K. és Szevasztopol város, valamint Donyeck és Luhansz megyék egy részének) turistaforgalmának kiesése okozott, de a turizmus nem szűnt meg az országban, csak lecsökkent és irányt váltott. A kereskedelmi szálláshelyek adataiból jól lehet látni, hogy a forgalom a biztonságos(abb)nak vélt területek felé irányult és egy északnyugati tendenciát követett. A jelenlegi állás szerint turisztikai centrumként lehet meghatározni a fővárost, Kijevet, valamint a Lembergi, Odesszai, Zaporizsjai és Dnyipropetrovszki megyéket, és azok vonzáskörzeteit. Ennek alapján összesen 12 közigazgatási egység sorolható ide: 1. *Fővárosi* (Kijev és a Kijevi megye); 2. *Tengermelléki (Fekete és Azovi)* (Odesszai, Mikolajivi, Herszoni, Zaporizsjai megye); 3. *Kárpátok vidéke* (Lembergi, Ivano-Frankivszki, Kárpátalja megye); 4. *Dnyipropetrovszki megye környéke* (Dnyipropetrovszki, Harkivi, Poltavai megye) turisztikai centrum.

A Krími A. K. turisztikai szerepét napjainkban a többi tengerparti megye igyekszik betölteni, illetve megfigyelhető volt más turisztikai körzetek (pl. *Kárpátok vidéke*) forgalomnövekedése és turisztikailag alacsony mutatókkal rendelkező területek forgalmának megélénkülése.

Kárpátalja a *Kárpátok vidéke* idegenforgalmi centrum tagja. A megyék különböző idegenforgalmi rangsorában a vizsgált 2013-as és 2017-es években változó helyeket foglalt el. Amíg a turisztikai cégek által kiszolgált turisták számát tekintve 2017-ben csak a 7-18. helyek között ingadozott, addig a kereskedelmi szálláshelyek száma és forgalmi adatai sokkal kedvezőbb képet (5.-9. hely) mutattak a megyéről. Megjegyzendő, hogy mindkét adatsor realitását illetően vannak fenntartásaink, de ez utóbbi sokkal jobban tükrözi az ország jelenlegi turizmusának valódi változását, dinamikáját.

4. KÁRPÁTALJA LEGFONTOSABB TURISZTIKAI ATTRAKCIÓI ÉS A HOZZÁJUK KÖTHETŐ FŐBB TURISZTIKAI TERMÉKTÍPUSOK

A Kárpátalja iránti növekvő érdeklődés fő oka a vidék turisztikai adottságainak egyre szélesebb körű feltárásában keresendő. A turisztikai szakemberek Kárpátaljával kapcsolatban kettő, három, vagy négy működő turisztikai terméket tartanak számon: 1.) az egészség- és/vagy gyógyturizmust, 2.) a síturizmust (TARPAI J. 2013B), 3.) a természetjárást, bakancsos turizmust (BERGHAUER S. 2012A), és 4.) a falusi (zöld) turizmust (SANDOR, F. 2010). Ez utóbbi igazi turisztikai termék mivoltával nem mindenki ért egyet. A szakirodalom továbbá számos, a terület vonzerején alapuló turisztikai termék fejlesztésére ad útmutatást, illetve a szerzők feltárják azok létrehozásának lehetőségét a jövőre nézve (SZILÁGYI Zs. et al. 2006; HANUSZ Á. 2008; BERGHAUER S., NAGY O. 2013; SASS E. et al. 2017). Az alábbiakban a szakma állásfoglalását (KARMACSI Z.–SASS E. 2019B) saját meglátásainkkal kiegészítve foglaljuk rendszerbe Kárpátalja turisztikai termékeit.

A természeti és ember alkotta vonzerők, adottságok alapján megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja legmeghatározóbb turisztikai vonzerői a természeti értékek. A természeti értékeken a következő idegenforgalmi termékek alapulnak:

- az **egészségturizmus**, melynek szerves részét képezi a termál-, a gyógy-, az ásvány-, illetve a sósvizekkel kapcsolatos szabadidős tevékenységek, kúrák és gyógykezelések;
- **aktív turizmus**, melyhez a következő termékelemek kapcsolódnak Kárpátalján
 - a természetjárás vagy bakancsos turizmus,
 - a téli vagy síturizmus,
 - a kerékpáros turizmus,
 - a víziturizmus,
 - a lovasturizmus,

Az ember alkotta vonzerőkön:

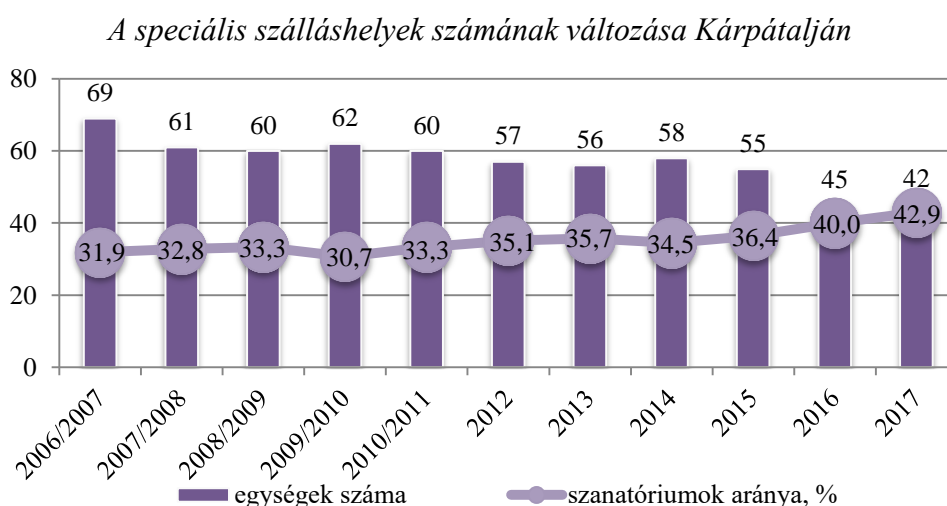
- a **kulturális turizmus** alapszik elsősorban, mely szorosan összefügg
 - az örökségturizmussal és
 - a fesztiválturizmussal,
- a **bor- és gasztroturizmus**, illetve
- a **falusi turizmus**.

4.1. EGÉSZSÉGTURIZMUS

A természet különleges vonzerején – főként a termál- és ásványvízforrásokon – alapszik Kárpátalja *egészségturizmusa*, amelynek infrastruktúrája megteremtésében és az ágazat által is hasznosítható ásványkincsek felkutatásában meghatározó szerepet játszott a szovjet időszak.

Az egészségturizmus bázisul szolgáló intézmények, speciális szálláshelyek száma Kárpátalján a 90-es évek elejétől kezdve növekvő tendenciát mutatott, melynek dinamikája a 2008-as évben megtört (<http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/sanatorij.pdf>). Napjainkra a speciális szálláshelyek száma az eddigi legalacsonyabb értéket mutatja, amely a 2017-es évben 42 egységet (9. ábra) (16 szanatórium, 2 gyermekszanatórium, 1 kezelőház, 3 gyermekintézet (egész évben működő egészségügyi és gyermekközpont), 3 pihenőház, 1 pihenőhely, 14 rekreációs központ és egyéb szabadidős létesítmény (a turisztikai központok kivételével), 2 egészségügyi intézmény (1–2 napos tartózkodásra)) számlált, melyből az intézmények 42,9%-át a szanatóriumok teszik ki. A legnagyobb visszaesést a rekreációs központok és egyéb szabadidős létesítmények mutatták, 2015–2017 között mintegy 9 egységgel csökkent a számuk. Bár ez időszakban a speciális szálláshelyeken a férőhelyek száma (5 141 férőhely) is jelentős visszaesést mutatott (-31,1%), a kiszolgált személyek száma (75 182 fő) mégis 18,3%-kal növekedett 2017-ig (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В).

9. ábra

Forrás: ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В. Szerkesztette SASS E. 2019С

Kárpátalja egészségturizmusának derékhatát a több napos, hetes kúrákra és egészségügyi kezelésekre alapozott szanatóriumok, gyógyfürdők, gyógyüdülők, rekreációs övezetek alkották az 1990-es években. Mára azonban árnyaltabbá vált a szolgáltatások köre, s az egészségturizmust egy gyűjtőfogalomnak tekinthetjük, amelybe beletartozik úgy a gyógyturizmus³⁰, mint a wellness turizmus³¹ (BOROS SZ. et al. 2012). Kárpátalján az elmúlt néhány évben megjelentek a modern európai mintára, kárpátaljai egyediségben kialakított SPA és wellness kínálatok, így véleményünk szerint a régióban kezd teret hódítani a gyógyturizmus mellett a wellness is (SASS E. 2019C).

4.1.1. Gyógyturizmus

A *gyógyturizmus* alapját a több évtizedes múlttal és tapasztalattal rendelkező szanatóriumok és gyógyüdülők adják, melyek elsősorban az ásványvizekre, másodsorban a termálvizek gyógyító hatására, illetve a gyógykezelésekre, kúrákra alapozzák tevékenységüket. A Kárpátok ölelésében elhelyezkedő intézmények jótékony hatását a nyugodt környezet és a tiszta levegő tovább fokozza. Összességében a kezelések és a gyógyítás főként a balneoterápián, klímaterápián, iszapkezelésen és az egészséges táplálkozáson alapszik (GOLOVKO, O. M. et al. 2017). A legjelentősebb szanatóriumok és egészségközpontok a következő településeken találhatóak: Polena [Poljana] (Szonyácsne Zakarpatyje és Polena szanatóriumok), Királyfiszállás [Szolocsin] (Kvitka Polonini szanatórium), Beregszenthmiklós [Csinagyijevo] (Kárpáti szanatórium), Kékesfüred [Szinyák] (Szinyák szanatórium), Saján (Saján szanatórium), Tiszaborkút [Kvaszi] (Hirszka Tisza szanatórium), Vízköz [Szojmi] (Verhovina szanatórium), Dolha [Dovhe] (Borszava szanatórium) stb. (sanatorii-zakarpattia.com).

A térség számos településén lenne mód termálfürdők kialakítására. A lelőhelyek már a szovjet érában feltárássra kerültek, ennek ellenére még ma is keveset hasznosítanak közülük. A már korábban is működő termálfürdők az elmúlt 10 évben jelentős átalakuláson, fejlesztésen mentek keresztül, mely kapacitásbeli és minőségi fejlődést is eredményezett, valamint néhány új termálfürdő is kialakításra került a régióban. Számottevő – elsősorban belföldi – turisztikai vonzerőt jelentő termálfürdő, vagy termálvízre épülő turisztikai komplexum található Alsószlatinán (Termal Star Complex),

³⁰ A *gyógyturizmust* elsődlegesen gyógyászati céllal veszik igénybe az emberek, aminek keretében adott szervrendszerre kúraszerű kezeléseket kapnak (BOROS SZ. et al. 2012).

³¹ A *wellness turizmus* az élményorientált turisztikai formákhoz jobban hasonlít, elsősorban a megelőzést szorgalmazza, az egészség kérdését holisztikusan közelíti meg (BOROS SZ. et al. 2012).

Mezőkaszonyban (Kaszonyi Termálfürdő – Iváncsó Birtok, Eco Termál), Beregszászon (Pacsirta Termálfürdő, Zakarpattya Sportkomplexum) és Velétén (Tepli Vody). A nagyszőlősi Teplica és az alsószlatinai Derenivska Kupil szanatóriumoknak is a termálvíz a fő vonzereje. A termálvizes medencék mellett több helyen ásványvizes fürdőzést, iszappakolást, többféle szaunázási lehetőséget és egyéb kezeléseket is kínálnak, illetve mindegyik helyen van mód élményfürdőzésre is. A szakemberek véleménye, hogy nem tanácsos a gyógy- és látványfürdők adta szolgáltatások keveredése. A kétfajta szolgáltatás két eltérő érdeklődésű vendégkört céloz meg, amelyek egymást zavarhatják tevékenységükben. Ez pedig az átmeneti vendégforgalom növekedés után hosszabb távon akár vendégszám-csökkenést is okozhat (HANUSZ Á. 2001).

Itt kell megemlítenünk Aknaszlatinát, amely több száz éven keresztül Kárpátalja legfőbb sókitermelő vidéke volt (KOVÁCH S. 2000), és amely meghatározó gyógyturisztikai jelentőséget hordozott. Ukrajnában egyedülálló módon (SZILÁGYI ZS. et al. 2006) az *Ukrajnai Allergológiai Kórház* és a *Kárpátaljai Allergológiai Kórház* bázisául szolgáló Aknaszlatinai Sóbánya 8-as és 9-es bányáknak 300-320 m mélyen lévő egyik tárnájában alakították ki a különleges mikroklímára alapozott speleoterápiás kezeléseket, amely évente több ezer embernek nyújtott gyógyulást (BERGHAUER S. 2012A). A kórház mára megsemmisült, ugyanis a földalatti kamrákba beáramló édesvíz tárnabeszakadásokat eredményezett, amely még a földfelszínt is érintő rombolást végzett (KÁLLAI M. 2018) és végez még napjainkban is. A településen felhagytak a bányászattal és a sóbányákban zajló gyógykezelésekkel is. A hosszú évek óta fennálló helyzet, és egy lehetséges ökológiai katasztrófa bekövetkezése ellenére a problémát az ukrán állam máig nem orvosolta (REHÓ V. 2018A).

A környék a XIX. század végétől híres fürdőhellyé is vált a „Pável”-sósfürdő révén, mely működését a cseh időszakban szüntették meg, s mely épületében helyezték el később az allergológiai kórházat. A hajdani fürdő a sóbánya közelében helyezkedett el, ahonnan csővezetéken szállították a gyógykezelések alapját adó természetes sós ásványvizet a fürdőbe. A mai értelemben vett sós fürdőhelyek, a sós-tavak a bányákból való sósvíz kiszivattyúzása által, vagyis a kitermelés következtében alakultak ki. A sós fürdők és a vízparton lévő fekete iszap kiváló az ízületi és bőrpanaszok kezelésére (KOVÁCH S. 2000; BERGHAUER S. 2012A; KÁLLAI M. 2018). Napjainkban ez jelenti Aknaszlatina kiemelkedő turistaforgalmát, melynek eredményeképpen 2017-ben Kijev és Aknaszlatina között közvetlen vonatjáratot indítottak a turisták részére

(<https://tourinform.org.ua/solotvino>). A kaotikus elrendezésű strandok és üdülőhelyek halmaza a föld mélyén végzett munkálatokhoz hasonlóan nem tudatos tervezésre utalnak (5. melléklet, SASS E. 2019C).

4.1.2. Wellnessturizmus

A klasszikus értelemben vett wellnessturizmus Kárpátalján napjainkban formálódik és egy új vonzerővé kezd válni. Az elmúlt évtizedben kialakított szállodák és üdülőközpontok – felismerve a prevenció és a megelőzés jelentőségét – egyre gyakrabban kínálnak SPA és wellness szolgáltatásokat vendégeiknek. E tevékenységet az intézmény megnevezésében is igyekeznek világossá tenni: Ungvárszkij Etno-wellness Hotel (Ungvár), Hotel Resort & Spa Kamelot (Ókemence), Bogolyvár Eco Resort & Spa (Antalóc), Publo Spa Hotel (Visk), Davir Spa Resort (Rónafüred), Girska Tysa Health Resort (Tiszaborkút) stb.. Számos intézmény wellness- és esetleg gyógyközponttal is rendelkezik: Troyanda Karpat (Beregvár), Grand Hotel Pylypets (Fülöpfalva), Recreation Complex Zhyva Voda (Ökörmező), Recreation Complex Uzhanski Kupeli (Uzsok), Voevodyno Resort (Turjavágás). A pihenést, felüdülést, szórakozást nyújtó helyeken sokszor rendszertelennek is tűnhet a vendégnek a szolgáltatások halmaza. Fürdőzés céljából gyakran teljes fürdőkomplexum működik különféle medencékkel; ahol csak mód van rá, igyekeznek legalább egy termál- vagy ásványvizes medencét is kialakítani. Különböző szaunák, gőzfürdő (kárpáti és oroszfürdők), többféle masszázs, szépségápolás, ásványvizes ivókút, sókamra, lovasterápiák, életmód tanácsadás, edzőterem, konferencia-szolgáltatás, étterem stb. várják a vendégeket. Ez is a kárpátaljai wellness egyik sajátossága lehet, mint ahogy az is, hogy egyre több helyen alkalmazzák a Kárpátalja szerte ismert és hagyományos üstben fürdést, vagyis a „csánózás”³²-t. Ez egy igazi kuriózum, speciális turistacsalogató vonzerő úgy a belföldi, mint a külföldi turistáknak (6. melléklet, SASS E. 2019C).

³² A „csánózás” gyökerei az 1700-as évek második felére nyúlik vissza a hegyvidéki Rónafüred településre. Azonban az üstben való fürdés nem magyar vagy ruszin találmány, hiszen már a japánok és a vikingek is előszeretettel művelték. Rónafüreden már az 1600-as évektől favályúba ásványvizet engedtek, melyet felforrósított kövekkel melegítettek fel, s ezek után ültek bele a fürdőzők (http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=hu&products_id=1715).

Maga a procedura több betegség kezelésére is alkalmas: lumbágó, reuma, emellett javítja a vérkeringést, erősíti az immunrendszert, jótékony hatással van a bőrre és általánosan javítja a közérzetet. Az üstben fürdés Rónafüreden a patak partján felállított üstökben történik. Az üst aljára köveket helyeznek, melyek a tűz közvetlen hőjétől óvják a fürdőzők lábait. Minden fürdőzés előtt friss ásványvizet eresztenek az üstbe, amit a Kárpátok gyógynövényeivel tesznek még egészségesebbé. A fürdözést plusz 40-50 fokos vízben kezdik, a bátrabbak pedig a jéghideg patakvízben vehetnek kontrasztfürdőt. Az üstben való fürdözést kúravelleggel ajánlják, naponta legalább egyszer, egy héten keresztül (HEGEDÜS CS. 2016).

4.2. AKTÍV TURIZMUS

4.2.1. Természetjárás, bakancsos turizmus

Az aktív turizmus ágazatai közül Kárpátalján legjellegzetesebb a *természetjárás* vagy *bakancsos turizmus*. E turizmustípus szempontjából a legismertebb gyalogtúra útvonalak a Csornohora vonulatot jellemzik (www.tourclub.com.ua), amelyben hat 2000 m-t meghaladó csúcs található: Hó-vár [Hoverla] 2061 m, Brebeneszkul 2035 m, Iván Pop [Pip Ivan] 2029 m, Kőhavas [Petrosz] 2020 m, Ősztető [Hutin-Temnatik] 2017 m, Rebra 2007 m. Az ismertebb 2000 m fölötti csúcsokon kívül a természetjárók felkeresik a nem kevesebb kihívást igénylő és természeti szépségekben, látnivalókban bővelkedő Bölényhavast [Turkul] (1932 m), Breszkult (1910 m), Iker-Havast [Bliznica] (1881 m), Spicit (1883 m), Dzembronyat (1877 m), Sztrimcseszkat (1872 m) és akár a pár 100 m-rel alacsonyabb Pokolbércet [Pikuj] (1408 m) is. Kárpátalja hegycsúcsainak meghódítása nem igényel különös fizikai felkészülést és speciális felszerelést, viszont kellemes időtöltést jelent tavasztól ősziig (TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATHIA). A túraútvonalak választéka széleskörű, így mindenki megtalálhatja a saját fizikai erőnlétének megfelelőt.

A turisták előszeretettel látogatják a történelem során fontos szerepet játszó hágókat (pl. Vereckei- (839 m), Tatár- (931 m), Uzsoki- (889 m), Volóci- (1110 m)), valamint a régi Magyar-Lengyel, Cseh-Lengyel határterületeket, a hegyvidéki tavak környékét (Brebeneszkul, Neszamovite) és a Gorgánok gerincén kiépített turistaösvényeket is (SZILÁGY ZS. et al. 2006; MARCHENKO O. et al. 2008; SASS E. 2019C; <http://www.turkul.com>).

4.2.2. Síturizmus

800-1500 m átlagmagasságú hegyeinek és a kedvező éghajlatnak köszönhetően Kárpátalja kiemelkedő adottságokkal rendelkezik a téli sportoláshoz, amelynek kedvelői – a kiszolgáló infrastruktúra folyamatos bővülésével párhuzamosan – egyre nagyobb számban keresik fel (SZILÁGY ZS. et al. 2006). Az egészségturizmushoz hasonlóan itt is főként a belföldi turizmus dominál. Az érdeklődőket több mint 70 sífelvonó várja (BERGHAUER S. 2012A; TARPAI J. 2013B). A sípályák átlagos hossza több mint 700 m, azonban a legnagyobbak elérik az 1000 (Kékesfüred [Szinyák], Hajasd [Voloszjanka], Alsó-Szinevér [Szinevir], Körösmező [Jaszinya]), 1200 (Felsőhidegpatak [Verh. Sztudenij]), 1800 m-t (Padóc [Podobovec]) is. A gyermekek és a kezdők számára 75-150 m hosszú pályák is adottak

(Királymező [Uszty-Csorna], Hajasd [Voloszcjanka]). Nem csak Kárpátalja, hanem az egész Ukrán-Kárpátok legmagasabb sípályája a Dragobrát (www.karpataljaturizmus.info), mely a beszélhető síterek hosszúságát tekintve (10 km) is a legjelentősebb a megyében. Ukrajnai viszonylatban hosszát csak a Szlávsko (12 km) és a Bukovel (68 km) síterek haladják meg (<https://sielok.hu>). Egyre több külföldi turista érdeklődik az ismeretlen ukrajnai síterek iránt, azonban elsődleges úticéljuk nem Kárpátalja, hanem az európai színvonalnak is megfelelő Bukovel. Úgy a külföldi – elsősorban a szomszédos országok (Lengyelország, Szlovákia, Románia) –, mint a belföldi konkurencia – elsősorban Bukovel – magas színvonala megköveteli a kárpátaljai síterek további minőségi fejlesztését, tudatos, tervezett kiépítését, imázsának növelését (SASS E. 2019C).

4.2.3. Lovasturizmus

A kárpátaljai *lovasturizmus* a nagy esztétikai élményt nyújtó, de gyalogosan nehezebben megközelíthető természeti látnivalók környezetében, vagyis főként a hegyvidéken előforduló turisztikai forma. Egy-egy lovastúra általában félórától 4–5 óráig tart, és minden esetben kísérővel történik. A magasabb hegyvidéken (pl. a Szvidovecen található Drahobrati turistatelepen) a glaciális formakincsekben bővelkedő látnivalókat mutatják be és gerinctúrákat szerveznek lovastúrák keretében (SZILÁGY Zs. et al. 2006). Kárpátalján ezen kívül jó néhány olyan szervezet működik, ahol lovasturisztikai szolgáltatást nyújtanak (TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATIA). A lovasturizmus infrastruktúrájának kiépülése és a lovasterápiák meghonosodása jellemzi például a szanatóriumokat és annak környékét a Szolyvai (Királyfiszállás [Szolocsin], Jakivszke), és a Perecsenyi (Rónafüred [Lumsori], Turjamező [Turjá Poljana], Turjavágás [Turja Pasika]) járásokban. Lovaglásra, lovastúrákra, esetleg lovaskocsikázásra, télen lovas szánnal való közlekedésre van még lehetőség a Técsői (Bustyaháza [Bustino]), az Ungvári (Börvinges [Barvinok], Andrászáza [Andrijivka]), az Ökörmezői (Felsőszinevér [Szinevirszke Poljana], Alsóhidegpatak [Nizsnyij Sztudenij]), a Nagybereznai (Viharos [Viska]) és az Ilosvai (Szobatin) járásokban. Kárpátalja lovasturizmusának a hucul lovon³³ történő lovagolás az

³³ Nevét a hucul népcsoportról kapta. Helyét kiválóan megállja a hegyes területeken, utakon, dombokon, akár hideg időjárásban is, ugyanakkor erős és tanulékony kis póni.

A hucul lovak általában nyugodtak, lovaglásra, illetve kocsihúzásra egyaránt használhatók az egyébként megközelíthetetlen, erdős területeken. Ezt a lovat őshonosnak tekintik a Kárpát-medencében (www.lovasok.hu/index-archive.php?i=8675)

egyik jellemző, egyedi kínálati eleme (TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATIA; MARCHENKO O. et al. 2008). Az elmúlt években egyre népszerűbbek a Nagyszőlősi járásban a lovas fesztiválok, rendezvények (pl. KurucFeszt és Lovasnap (Tiszapéterfalva)), melyek főszereplői a Szelíd Lovas Központ (www.selid.org) jámbor lovai. A központ Nagyszőlős határában található és változatos szabadidős tevékenységet kínálnak az ide látogatóknak: lovasoktatás, íjászkodás, lovastábor, lovastúrák stb. Ezen kívül lovasterápiával is foglalkoznak, ami a központ egyik fő profiljává kezd válni. A Szelíd Lovas Központot Ukrajna számos közeli és távoli területéről is felkeresik a gyógyulni vágyó, fizikailag vagy mentálisan sérült gyermekek, felnőttek, akik a hippoterápiás gyógykezelést választják problémájuk megoldására (SASS E. 2019C).

4.2.4. Kerékpáros turizmus

A *kerékpáros turizmus* keretein belül az egynapos, 30-50 km-es túráktól a hat napig tartó, 200-220 km-es túrákig válogathatnak az érdeklődők Kárpátalján. A bátrabbak számára gerinctúrákat is szerveznek az 1881 m magas Bliznicára és környékére (<http://www.turkul.com>; SZILÁGY ZS. et al. 2006). Évente több versenyt, kerékpármaraton, éjszakai túrákat is szerveznek gyerekeknek, felnőtteknek (www.karpataljaturizmus.info; <http://uzhgorod.net.ua/news/113559>). Ezen kívül bárki saját túrát tervezhet, bőven akad látnivaló, akár a csodálatos Kárpátokat, akár a síkvidéki területeket tekintve (<https://velokyiv.com>).

Kárpátalján sajnos nincsenek az európai értelemben vett, kiépített, információs táblákkal ellátott kerékpárutak. A legtöbb esetben a kerékpáros turistának a forgalom által használt keményburkolatú, esetleg földes utakat kell használnia. Bár az utóbbi években nemzetközi segítséggel³⁴ történt fejlesztés e téren a határmenti területeken, de az újonnan épített kerékpárutak összhossza nem éri el a 10 km-t sem (KASHIRINA O. 2013). Előrelépésnek tekinthetjük azonban, hogy Kárpátalja több városában³⁵, településén, üdülő és sportkomplexumokban, szanatóriumokban az utóbbi években lehetőséget teremtettek a kerékpárkölsönzésre. Ezen kívül fontos lépésnek számít, hogy 2013-ban született egy

³⁴ pl. Integrált turisztikai kerékpárutak fejlesztése az ukrán-magyar határ mentén a HUSKROUA/1001/012 nemzetközi projekt.

³⁵ A megye fővárosában például, az Ung partján kerékpáros kirándulásra van lehetősége a turistáknak, ugyanis itt található egy közel 9 km-es kerékpárút s a kerékpárok kölsönzését az ungvári Tourinfo iroda biztosítja (VÁRADI E. 2015).

térképpel ellátott útikönyv, amely Kárpátalja 20 legjobb kerékpárútvonalát tartalmazza, illetve a kerékpáros turistákat bőséges információval látja el egyéni túrák megtervezése esetén ukrán, magyar és angol nyelven is. Ugyanebben az évben lezajlott egy kerékpáros idegenvezető képzés is (KASHIRINA O. 2013; www.karpataljaturizmus.info). Ezen kívül három kerékpártúra-útvonal szerepel Kárpátalja Turistaútvonalai között is (TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATIA), illetve egy határon átnyúló *Beregvidék örökségtúra* elnevezésű kerékpáros útvonal is kidolgozásra került a Nyírségi Turista Egyesület és a Nemzeti Együttműködési Alap segítségével (SASS E. 2019C).

4.2.5. Víziturizmus

A *víziturizmus*, vagyis a vízhez kötődő turisztikai tevékenységeknek Kárpátalján főként a vadvízi evezés/rafting, a vízparti üdülés és a horgászat adja az alapját (www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=hu&products_id=1715; SZILÁGY ZS. et al. 2006). A hegyi patakokban több helyen (Erdőpatak (Liszarnya), Kovácsrét (Kusnica), Zárnya (Priborzsavszke)) horgászható pisztráng. Emellett az erdőgazdaságok pisztrángtelepeket is tartanak fenn. Kitűnő lehetőségek vannak a folyami horgászatra a Tisza, a Borzsa és a Latorca síkvidéki szakaszain. Egyelőre kevésbé jellemző módon, de a Taracon és a Felső-Tiszán évente több alkalommal szerveznek vízitúrákat, vadvízi evezést (<http://www.turkul.com>; <http://www.tourclub.com.ua>). A Nemzetközi Tisza Túrába 1990-től sikerült bekapcsolni a Tisza kárpátaljai szakaszát is. Az 50. Nemzetközi Tisza Túrának (2018-ban) volt egy Rahó–Bustyaháza előtúrája, mely előtt a kalandra vágó résztvevők gyalogtúrát tehettek a Fekete-Tisza forrásához is. A kárpátaljai szakasz Bustyaházától Tiszaújlakig tartott (www.tirpakturista.hu).

Több mesterséges tó is (Horboki-, Pisztraházi (Pisztraljove)-, Fornosi-, Beregisalmási (Zalusz)-víztározók, Dédai-tó, Fehér Amur-tó, Sajáni-tó stb.) található a megye területén, ahol biztosítottak a horgászat, a csónakázás, a vízibiciklizés feltételei. Némelyik tó körül (Dédai-, Sajáni-tó stb.) teljes mértékben kiépültek a nyári üdülés, pihenés és szórakozás feltételei, s ezért kedvelt helyekké váltak a belföldi turisták körében, illetve egyre több külföldi turista is felfedezi e helyeket.

Vízhez köthető szórakozási lehetőségeket nyújtanak még a kárpátaljai aquaparkok: Ungváron (Aqua Rio Park), Técsőn (Waterpark Marina), Dédában (Aquapark Horus, Bora Bora) és Mezőkaszonyban (SASS E. 2019C).

4.3. KULTURÁLIS TURIZMUS

„A kulturális turizmus olyan turisztikai termék, amelyben a keresletet képviselő turista motivációja új kultúrák megismerése, kulturális eseményeken való részvétel és kulturális attrakciók meglátogatása, a kínálat központi elemét alkotó vonzerő pedig a felkeresett desztináció sajátos, egyedi kultúrája” (RÁTZ T. 2011). A kultúra összetett, szerteágazó és színes fogalmat takar, s talán pont ezért a turisztikai termékek között ebben rejlik az egyik legnagyobb lehetőség Kárpátalja számára. A hányatott történelmi múltnak „köszönhetően” nemzetiségi, nyelvi, szellemi, kulturális, vallási, építészeti sokszínűség alakult ki Kárpátalján, ahol az emberi tolerancia és vendégszeretet példátlan magasságokat ért el. Turisztikai szempontból ez mindenképpen előnynek és vonzónak tekinthető, ugyanis az ide érkező magyar, cseh, szlovák, román, zsidó, lengyel, német, orosz, ukrán stb. turista itt találhat magának egy-egy gyöngyszemet, ami számára kedves: várat vagy várromot, kastélyt vagy kúriát, középkori templomot, ruszin fatemplomot, zsinagógát, a magyar, cseszlovák vagy szovjet érából fennmaradt épületet, emlékművet, vagy egy teljes német falut, akár a nemzetiségéhez köthető költő, író, színész szobrát (Sevcsenkó, Olbracht, Petőfi, Fedák Sári), egyéb híres emberek és alkotásaik főhőseinek miniszobrát³⁶ (Kolodko Art). Ez utóbbi az elmúlt években egy új attrakcióként jelent meg Kárpátalján (7. melléklet) (SASS E. 2019C).

4.3.1. Örökségturizmus

Az épített, ember alkotta örökség igen előkelő helyet foglal el a vidék vonzerőleltárában, különösen, ha azokat tematikus utak fogják össze. Például a Kárpátalját felkereső magyar turista a *Honfoglaló magyarok* vagy a *Rákócziak nyomában* elnevezésű tematikus utak keretében felkeresheti a magyar épített örökségeket és a kulturális, történelmi vagy militáris emlékhelyeket. A Vereckei-hágón felállított honfoglalási emlékmű a magyarok zarándokhelyévé vált, szinte kihagyhatatlan eleme a kárpátaljai turisztikai programoknak. A Munkácsi várat a leglátogatottabb, az Árpádvonat bunkereit pedig a legkülönlegesebb attrakciónak tekinthetjük Kárpátalján, mely iránt bármely nemzet turistája érdeklődést mutat. A cseh turistákat az 1931-36-os évek nyarait Kárpátalján, azon belül is a

³⁶ Ungvár egyik újdonságává vált az ungvári születésű Kolodkó Mihály (Mihajlo Kolodkó) szobrászművész által készített miniszobor alkotások, melyek a város 30 pontján lettek elhelyezve. Ezen kívül ilyen miniszobor található már Munkács várában és Munkács városában, illetve közel ezer méteres magasságban a Javirnik turisztikai központban is (<https://www.karpataljaszeretek.hu/mini-szobrok>).

Verhovinán töltő Ivan Olbracht cseh író művei³⁷ buzdítják a megye és különösen a hegyvidék meglátogatására, ahol általában Olbracht egykori lakóhelyét és a műveiben olvasható helyszíneket, csúcsokat, völgyeket, falvakat keresik fel (BADÓ Zs. 2012).

Kárpátalján a több nemzetiségű lakosság együttéléséből fakadó vallási sokszínűség is jellemző. Megtalálható itt az ortodox (más néven görögkeleti vagy pravoszláv), a görög- és római katolikus, a református, a zsidó vallás és a kisebb újprotestáns (baptista, Jehova Tanúi stb.) egyház is (MOLNÁR J. 2009B). Bár olyan nagyszabású búcsú nincs a megyében, mint a csíksomlyói, vagy olyan zarándokhely, mint Máriapócs, de számos templomépítészeti különlegesség (uzsoki fatemplom, Sztrukovszka fatemplom (Kőrösmező) (SZABÓ G. et al. 2009), mindkettő az UNESCO kulturális világörökség része) van Kárpátalján, amit az ide érkező turisták többsége meglátogat. Kárpátalja a *Középkori templomok útja* elnevezésű tematikus útvonalnak is részét képezi, mely az egykori Magyar Királyság észak-keleti régióin vezet keresztül. Kárpátalján 15 templomot érint, úgymint Akli, Bene, Beregszász, Csetfalva (8. melléklet), Feketeadó, Gerény, Huszt, Munkács, Nagybégány, Nagymuzsaly, Nagyszőlős, Palágykomoróc, Técső, Ungvár és Visk települések templomait (<http://www.temple-tour.eu/hu/regiok>).

Kárpátalján jelentős számú zsidó közösség élt a II. Világháború előtt, ennek megfelelően számos emlékhely (kastély, családi ház, zsinagóga, fürdő, temető) található Kárpátalján. Ezeket az emlékhelyeket a *Zsidó emlékhelyeket érintő turisztikai útvonal* fogja össze, mely több 100 km hosszan főként zsinagógákat és temetőket érint³⁸. Az emlékhelyeket felkeresők számára a helyszíneken találkozók szerveznek ott élő, helytörténetben jártas idős zsidó lakosokkal (SASS E. 2019C).

4.3.2. Fesztiválturizmus

SMITH, M. (2009: 23) definíciója szerint „*a fesztiválturizmust a kultúra – amelybe beletartozhat a zene, a tánc, a gasztronómia, a művészetek és a sport is – hagyományos vagy kortárs ünneplésén való részvétellel lehet meghatározni.*” A rendezvényeket megrendezhetik egyszeri alkalommal, de akár rendszeresen ismételve, évente ugyanabban az időben és helyen, vagy változó helyszínen is, valamint időtartamukat tekintve lehetnek egy- és többnaposak. A fesztiválok évszázadok óta meglévő kulturális jelenségek, és

³⁷ Nikola Suhaj loupeznik (Nikola Suhaj, a betyár), Hory a staletí (Hegyek és évszázadok), Golet v údolí (Átok völgye).

³⁸ http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=hu&products_id=1340

hagyományosan a vallási, kulturális vagy mezőgazdasági naptár egy-egy kiemelt időpontjához kapcsolódtak.

Kárpátalján sincs ez másként. A vidék fesztiváljainak jelenlegi sokszínű kínálatát a megyében élő különböző népek, kultúrák, vallási felekezetek, illetve a területen megtermelt mezőgazdasági termékek (szőlő, paprika, burgonya, szilva, barack, cseresznye stb.) hozták létre. Mindez jó kiegészítésként szolgál a terület történelmi, építészeti és az érintetlen, vonzó természeti adottsága mellett (SASS E. 2016A).

Kárpátalja fesztiválkínálata szinte egész évben szórakozási lehetőséget nyújt az ide látogató turistáknak. Egy internetes felmérés alapján a fesztiválok többsége az alábbi kategóriák egyikébe sorolható be: művészeti fesztiválok (például: tánc, színház), zenei fesztiválok, gasztronómiai és italfesztiválok (főleg borfesztiválok), vallási fesztiválok, sportrendezvények és egyéb fesztiválok. A legtöbb fesztivált az Ungvári (43) és a Beregszászi (35), valamint a Munkácsi (20) és a Nagyszőlősi (15) járásokban, azon belül is főként a városokban szervezik Kárpátalján. A többi járásban ettől jóval kevesebb a fesztiválok száma³⁹ (SASS E. 2016A). Kárpátalja fesztiváljai elsősorban a helyi közönséget, illetve az Ukrajna más megyéiből érkező belföldi turistákat szolgálják ki, nagyon kevés az olyan fesztivál, mely az ország határain túlról is nagyobb tömegeket mozgatna meg.

Kárpátalja legújabb fesztiválját a japán cseresznye (szakura) virágzása ihlette, amely igazi turisztikai célponttá tette a régiót az április végi május eleji időszakban. Ungvár városában a Galagó negyed ilyenkor rózsaszín „ruhában” pompázik. Az ide látogató turisták elkápráztatása érdekében Ungváron a Galagón kívül más helyeken, illetve Munkácson (9. melléklet) és más kárpátaljai városokban is jelentős szakura telepítések mentek végbe az elmúlt években. Az egyre nagyobb belföldi érdeklődés miatt 2018-ban a szakura virágzás idejére Kárpátalja kormányzója „Szakurajáratok” indítását is kérelmezte az Ukrán Állami Vasúttársaságtól⁴⁰. A szakura virágzását felölelő időszakban folyamatos programlehetőségeket kínálnak az ide látogató turistáknak és mára egy két hetes Szakurafesztivállá vált a rendezvénysorozat, melynek színvonalát egy két napos *Sakura Wine Fest* is igyekszik növelni. A borfesztiválon a szakura tematikát szem előtt tartva a rozé borokon, valamint a minőségi borfogyasztáson, az igazi borkultúra megteremtésén, megszerettetésén van a fő hangsúly (REHÓ V. 2018B, SASS E. 2019C).

³⁹ Internetes megjelenésük alapján az Ökörmezői, Técsői, Rahói járásokban 6-7, a Nagybereznai, Ilosvai, Szolyvai, Perecsenyi, Volóci és Huszti járásokban pedig csak 1-3 fesztivált rendeznek évente (SASS E. 2016A).

⁴⁰ <https://www.karpatinfo.net/cikk/szines/2570785-moszkal-szakuravonat-ker-az-ukran-allami-vasuttarsasagtol>

4.4. BOR- ÉS GASZTROTURIZMUS

Kárpátalja a szőlő északi klimatikus termőhatára közelében fekszik. Ennek ellenére az Ung és a Tisza folyók között, az Északkeleti-Kárpátok vulkanikus vonulatának a Beregsíkságra néző délnyugati, déli és nyugati lejtőinek Ungvár és Nagyszőlős közötti területén már több mint ezer éve folyik bortermelés. A délies lejtők biztosítják azt a hő- és fény mennyiséget, mely a minőségi, magasabb cukortartalmú bogyók, így a kiváló minőségi borok előállításának feltételei (BOROS L. 2007).

1893-ban a mezőgazdasági minisztérium elkészítette a magyar borvidékek beosztását. A mai Kárpátalján és Felvidék egy részén két borvidéket tartottak számon: Szerednye-vinnai (Ung vármegye) és Munkács-nagyszőlősi (Bereg és Ugocsa vármegyék, és Zemplén vármegye a tokaji borvidékhez nem tartozó része) (PINTÉR J. 1990; BOROS L. 1999). Az egykori két magyar borvidék jelentős része ma főként Kárpátaljához tartozik, azonban napjainkban inkább Szerednyei és Beregszászi borvidékként emlegetik (KOVÁCS E. 2012). Az ukrán szakirodalom szerint (UKRAJNA SZŐLÉSZETI KATASZTERE 2010) azonban a megyében egy borvidék létezik, a Kárpátaljai, amely 12 körzetre (Ungvári, Szerednyei, Borhalmi, Munkácsi, Beregleányfalvai, Ilosvai, Kaszonyi, Beregszászi síkvidéki, Beregszászi hegyaljai, Salánki, Nagyszőlősi síkvidéki, Nagyszőlősi hegyaljai) tagolódik és amely 5 járás (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ilosvai, Munkácsi, Ungvári) területén összpontosul.

A statisztikai adatok alapján 2017-ben Kárpátalja 3,6 ezer hektár szőlővel beültetett területtel rendelkezett, amelyből 3,4 ezer hektáron már termőre fordult ültetvény található. 2010 és 2017 között 1,1 ezer hektárral csökkent a beültetett szőlőterület. Az éves bruttó termés 25,4 ezer tonna volt 2017-ben, amely a 2010-es adatokhoz képest 5,1 ezer tonnával növekedett, viszont a 2015-ös eredményekhez viszonyítva 2,2 ezer tonna visszaesés tapasztalható. A terméshozam viszont a termőre fordult területen folyamatos növekedést mutat, s így 2017-re elérte a 74,2 q/ha értéket (5. táblázat). A legtöbb szőlőt a Beregszászi járásban termelik, mintegy 9,6 ezer tonnát. Ezt követi az Ilosvai (6,9), Nagyszőlősi (3,6), Munkácsi (3,2), Ungvári (1,6) járások. Az utóbbi években a Técsői járásban is megjelent, sőt növekvő tendenciát mutat a szőlőtermesztés (2010-ben 100t, 2017-ben 600t) (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ, 2018А).

5. táblázat

Szőlőtermesztéssel foglalkozó gazdaságok

	2010	2011	2013	2015	2016	2017
Beültetett összterület (ezer ha)	4,7	4,4	4,1	3,8	3,5	3,6
Ebből termőre fordult (ezer ha)	3,9	4,0	3,9	3,7	3,4	3,4
Bruttó termés (ezer tonna)	20,3	20,8	26,2	27,2	24,8	25,4
Terméshozam a termőre fordult területen (q/ha)	51,7	52,6	67,6	73,9	73,3	74,2

Forrás: ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ (2018A). Szerkesztette: SASS E. 2019C.

A kárpátaljai borturizmus a hajdanvolt borvidékek hagyományainak és hírnevének felélesztésén alapszik. Az elmúlt húsz évben számos esemény hivatott a megyében zajló szőlészet-borászat és magának a borturizmusnak is a fellendítését elősegíteni. Például megalakult a Beregszászi Borvidék Egyesület (2000), mely 2001 óta rendezi meg a Beregszászi Borfesztivált. Beregszászon kívül Ungváron, Munkácsnyon, Szerednyén és Nagyszőlősen is rendszeresen rendeznek borfesztiválokat, melyek látogatottsága és népszerűsége folyamatos növekedést mutat. 2002-ben a Beregvidéki múzeum Bortörténeti kiállítást nyitott. 2003-ban megalakult a Szent Vencel Borrend, amely a szőlészet és a borászat hagyományainak az ápolását és a minőségi borászat fejlesztését tűzte ki célul. 2007-ben a Kárpátaljai Szőlészek és Borászok Szövetsége alakult meg. 2008-ban tizenkét borász, pincészet és borkóstolóterem összefogásával létrejött a Kárpátaljai Turisztikai Borút, mely többnyire a kárpátaljai borvidékek magterületeként emlegetett (SASS E. – BARTFAI E. GY. 2016) vidéken húzódik végig (10. ábra), és az 1897-ben nyilvántartott (BOROS L. 2007) és a jelenkori Kárpátalja területéhez tartozó szőlőtermő településeket foglalja magába. 2018 elején megalakult a Kárpátaljai Magyar Borászok Egyesülete, amely a vidék borászati arculatának formálását, Kárpátalja borászai tudásszintjének emelését tűzte ki célul (KOVÁCS E. 2018). Ugyanebben az évben a Külhoni Magyar Borászok Egyesülete is megalakult, melynek a kárpátaljai borászok is tagjai (<http://budafokteteny.hu>).

A kárpátaljai borturizmus kínálatához jelenleg a Kárpátaljai Turisztikai Borút, a borúthoz nem tartozó számos kis családi pincészet (ukrán és magyar egyaránt), az évek óta rendszeresen megszervezett népszerű borfesztiválok, illetve a Cotnar, Chizay és a Leányka Borüzem tartozik. A kárpátaljai borturizmus még nem képvisel markáns, kiforrott turisztikai terméket, mely nagymértékben vonzaná a külföldi turistát. A hatalmas kiterjedésű Ukrajnán belül viszont kuriózumnak számít a régió széles italkínálatával és

egyfajta küldetését is teljesít. E küldetés célja pedig nem más, mint a szláv népek által kedvelt desszertborok mellett terjeszteni az európai hagyományokon alapuló borkultúrát. Ezen kívül pedig a borturizmus szoros kapcsolatban áll a gasztro-, a fesztivál-, a falusi- és akár a kulturális turizmussal is, mintegy kiegészíti azokat, programlehetőséget, élményt kínál.

10. ábra

Történelmi és jelenkori borvidékek Kárpátalja területén és a 2008-ban létrehozott Kárpátaljai Turisztikai Borút

Forrás: PINTÉR J. (1990) és BOROS L. (2007) alapján szerkesztette SASS E. - BÁRTFAI E. GY. (2016)

A soknemzetiségű Kárpátalja gasztronómiai kínálata is sokszínű. A történelmi viszontagságoknak köszönhetően a kárpátaljai gasztronómiai kínálatban megtalálhatóak az ukrán, orosz, magyar, román, lengyel, szlovák, cseh, német, zsidó, ruszin és roma nemzetiségek ételei is. A több évszázados együttélés következtében a különböző népek ételeinek ízvilága néha ötvöződik, létrehozva a sajátos kárpátaljai konyhát. A turisták könnyebb tájékozódása érdekében létrehoztak egy Gasztronómiai Turistautat (TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATIA), illetve nemrég jelent meg Kárpátalja gasztrokalauza is (PÁKOZDI J. (SZERK.) 2018). A leggyakrabban előforduló ételek a húsleves, a bab- és bográcsgulyás, a borscs, a rasszolnyik, a szoljánka, az okroska, a töltöttkáposztának számtalan változata, a gombából készült ételek, a haluskák, a sztrapacska, a kremzli, a

knédli, pelmenyi, a mamaliga, a bános, a lecsó, a paprikás, csólent (sólet), a hurka, a házikolbász, a füstölt- és sósszalonna, a saslik, a laci- és cigánypecsenyék, a halak közül a pisztráng, és számos más étel. A desszertek közül a különböző gombócok, palacsinták, kóttések, túróval készült, tejszínes, tojásos, mézes és gyümölcsös édességek a legelterjedtebbek (MARCHENKO O. et al 2008). A kínálatot tovább színesítik a különböző sajtok, különösen a brinza; ezen kívül a méz, az ízletes gyümölcsökből készülő lekvárok (szilva, áfonya, csipkebogyó stb.), az aszaltgyümölcsrel töltött csokoládé. Kárpátalján újdonságnak számítanak a néhány éve létrehozott mangalica-, bivaly-, strucc- és csigafarmok. A fent említett ételeket, ételkülönlegességeket és édességeket a Kárpátalján található, az adott nemzet konyháját bemutató éttermekben, falusi vendéglátóhelyeken, az erre a célra létrehozott kóstolóhelyeken, és a különböző gasztrfesztiválokon lehet megkóstolni, megvásárolni. Kárpátalja gasztronómiai kínálata minden turizmusforma elengedhetetlen részét képezi, s az autentikus nemzeti ételeket kóstolók igazi kulináris élményekkel térhetnek haza (SASS E. 2019C).

4.5. FALUSI TURIZMUS

Kárpátalja turizmusában a falusi turizmus érdekes színteret képez. A turisztikai szolgáltatást nyújtó falusi vendégházak kisebb-nagyobb arányban megtalálhatóak a megye összes járásában. Azonban a hivatalos statisztikai adatok alapján az Ukrajnában lévő 377 falusi vendégház közül csupán 8 található Kárpátalján (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2018B), azon belül is 5 a Szolyvai, 2 a Rahói és 1 az Ilosvai járásban (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018B). A falusi turizmussal foglalkozó szakemberek azonban ezt nem tartják reálisnak, s a falusi vendégfogadók számát becslés módszerével, illetve az interneten közzétett hirdetések alapján határozzák meg. Egyes szerzők 300–400-ra (GÖNCZY S. et al. 2011, TARPAI J. 2013B), míg mások ennél jóval többre, az előzőekhez képest túlzott optimizmussal 3000-re (SANDOR F. 2010) becsülik a számukat. Azzal viszont a szakemberek egyetértenek, hogy a megyében a Beregszászi járásnak van kiemelkedő szerepe, melyet több előadás, tanulmány és publikáció (GÖNCZY S. et al 2011; SASS E. 2012B; TARPAI J. 2013B; HRICKU-ANDRIJES, J. – HRICKU, V. 2014) is alátámaszt.

Mivel a disszertációnak a falusi turizmus szolgáltatja a fő vonulatát, ezért ezzel a témával az 5. fejezetben foglalkozunk részletesebben.

4.6. ÖSSZEGZÉS

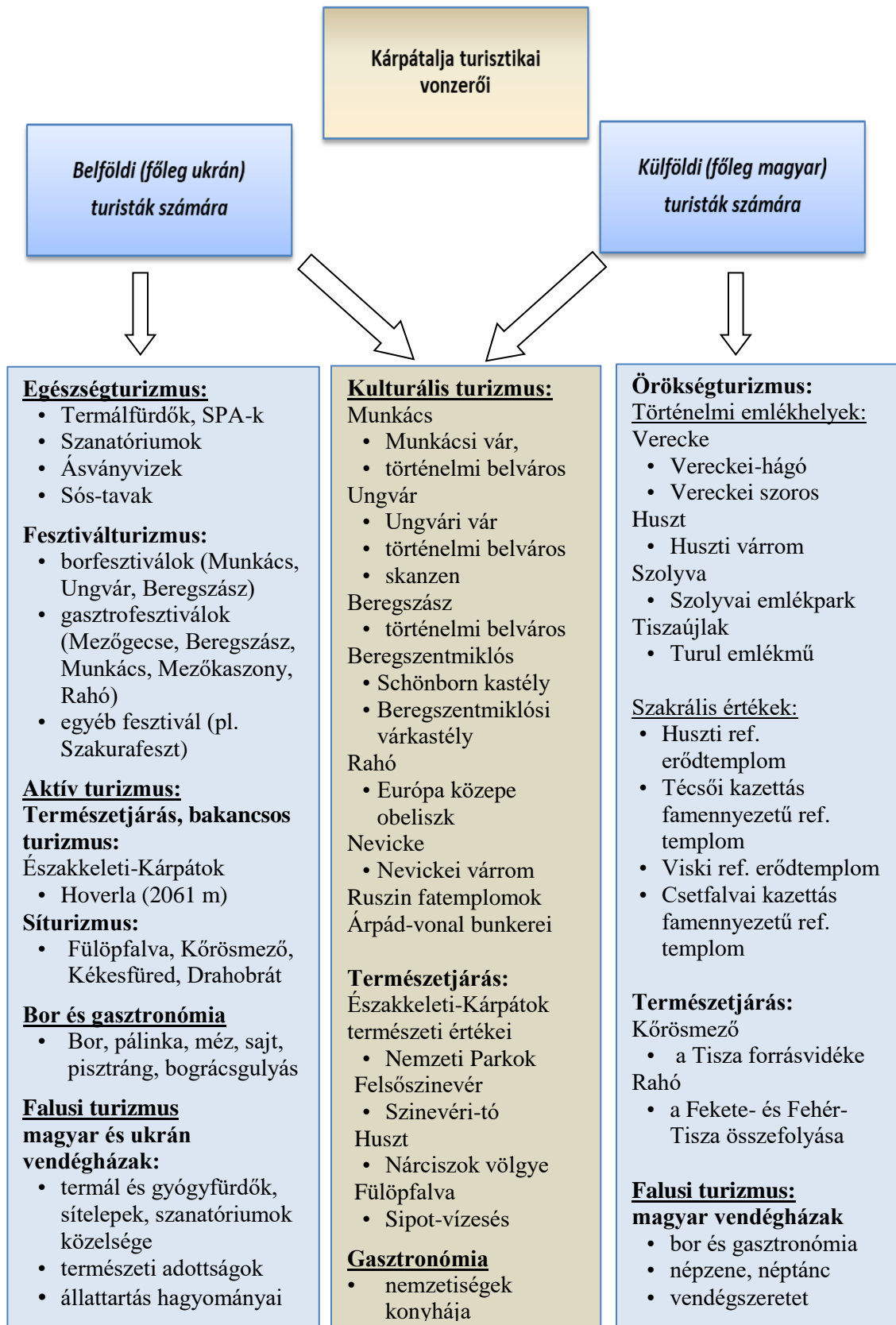
A különböző vonzerőkhöz kapcsolható terméktípusok nem képeznek egyformán kifejlett turisztikai termékeket Kárpátalján. Ennek oka lehet az eltérő érdeklődési körrel és igényekkel rendelkező külföldi és belföldi piac. Amíg a belföldi turisták előszeretettel utaznak Kárpátaljára, hogy egészségük megőrzése, javítása céljából igénybe vegyék a számukra különlegesnek mondható kárpátaljai termálfürdőket, szanatóriumokat, fogyasszák az ásványvizeket, addig a külföldi – főként a szomszédos országokból érkező – turisták számára, akik fejlett fürdőkultúrával rendelkeznek, nem jelentenek az itteni termálfürdők, szanatóriumok igazi vonzerőt, s néha megfelelő minőséget sem. A belföldi turista utazási céljából fakadóan több időt tölt a helyszínen és közben meglátogat egy-egy várost, épített vagy természeti örökséget, s közben megkóstolja a kárpátaljai borokat, pálinkákat, sajtokat és különböző nemzetiségek autentikus konyhájának ízeit. A környező országokból érkező turisták számára viszont az épített örökség, a történelmi emlékhelyek felkeresése, illetve a Kárpátok természeti szépségei, hegycúcsai, tavai, folyói, vízesései a vonzóbbak. A kárpátaljai turisztikai termékeket a komplexitás jellemzi, ugyanis a három domináns termék – az egészség-, aktív- és kulturális (örökség és fesztivál) turizmus – szinte elképzelhetetlen a bor és a gasztronómia nélkül, és a legtöbb termék pedig szorosan kapcsolódik a falusi turizmushoz is. Ez utóbbiak szerves részét képezik az utazási motivációnak (11. ábra).

Kárpátalja területéhez számtalan tematikus út köthető, melyek próbálják a kulturális-, bor- és gasztronómiai-, vagy egészségturisztikai stb. termékeket megerősíteni. A tematikus utak többsége viszont egy íróasztalnál megtervezett, papírra, térképre vetett, viszonylag logikus és érdekes elképzelések mentén kialakított produktum, melyeket maximum egy prospektus, vagy más színes reklámanyag oldalain láthatunk. Ezen kívül semmi megalapozott munka és marketingtevékenység nem áll mögötte. Nincs, aki menedzselje a jobbnál jobb elképzeléseket, vagy aki eljuttassa a turistához az információt, aki élővé tegye a programokat, vagy éppen bevonja a szolgáltatókat a programba.

- Nagyon alacsony szinten van a turizmus területén tevékenykedők, a vállalkozók, a szervezetek, az egyesületek és az állami szféra között az együttműködési hajlandóság.
- Az állami támogatások szinte teljes hiánya figyelhető meg a turizmus szférájában.
- A turisztikai infra- és szuprastruktúra hiánya miatt pedig nem lehet igazi termékfejlesztésről beszélni.

11. ábra

Kárpátalja turisztikai kínálatának megoszlása a kereslet oldaláról

Forrás: Saját szerkesztés

5. KÁRPÁTALJA FALUSI TURIZMUSA AZ 1930-AS ÉVEK VÉGÉTŐL NAPJAINKIG

5.1. A FALUSI TURIZMUS GYÖKEREI

A kárpátaljai falusi turizmus gyökerei, hagyományai után kutatva meggyőződhetünk arról, hogy az elmúlt 100 év alatt a több állam, államalakulat fennhatósága alá tartozott terület iránt – a népesség jelentős elnyomása ellenére – nagy volt az érdeklődés. Kárpátalja turizmusát érintő szakirodalmat felsorakoztatva láthattuk (2.1. fejezet), hogy e vadregényes táj megismerésére mindenki vágyott, a turisztikai hasznosításában lehetőséget látott, s annak fejlesztését is szorgalmazta. A Kárpátalját aktuálisan birtokló államok, országok mindegyike gondosan kidolgozott propagandával igyekezett turistaforgalmat irányítani a vidékre. A területre való utazást nagymértékű utazási kedvezményekkel is ösztönözték. Az 1920-as évektől 1938/39-ig a Csehszlovák Köztársaság uralma alá tartozó területről konkrétan így írt PEITLER GY. (1939C): *„A cseh uralom alatt, a hivatalos cseh vezetés mellett szépen virágzó turistamozgalom már a magyar időkben megkezdett feltárást teljes erővel folytatta s olyan idegenforgalmat irányított Kárpátalja felé, amilyent az valóban meg is érdemelt. Vasárnaponként különvonatok szállították Prágából és környékéről a turisták és üdülők ezreit s olyan kedvezményes utazást biztosítottak a turistáknak, ami körülbelül 75 százalékos ármérséklésnek felelt meg.”*

„A csehszlovák turisták klubja jelentős állami támogatással 18 menedékházat létesített Kárpátalja hegyvilágában. De ezenkívül a sok magánkézben lévő menedékház és turistaszálló, valamint a fürdőhelyek szállodái is elősegítették a nagyarányú üdülő és vándorforgalom kifejlődését.”

Más forrás szerint *„A cseh uralom alatt is nem annyira a csehek, mint inkább a németek fedezték fel s a legutóbbi években Berlinből induló különvonatokon ezerszámra érkeztek német turisták, akik heteket töltöttek a ruszin vidék falvaiban. Evvel párhuzamosan természetesen tízezerszámra jöttek a cseh turisták állandóan emelkedő tendenciával külföldiek u. n. franciák, olaszok, hollandok, dánok kisebb számban., (DEMKÓ M. 1939: 5)*

Kárpátaljának a Magyar Királysághoz való 1938-1939-es visszacsatolása nem kis feladatot ruházott az állam akkori irányítóira, akiknek rendkívüli nemzetiségi, társadalmi, politikai és gazdasági problémákkal kellett szembenézniük (SZAKÁL I. 2014). A lakosság, különösen az egykor a leghűségesebbnek tartott ruszinok egy része, vagyis a helybéli szláv elit a cseh uralom húsz éve alatt igen jelentős változásokon ment keresztül, s ebből kifolyólag nem mindenki üdvözölte az új helyzetet. Ettől függetlenül az új

államfordulattól mindenki az életszínvonal emelkedését és a gazdaság élénkülését várta. A magyar kormányzat a visszacsatolt terület gazdaságára vonatkozólag három fejlesztési irányvonalat tartott elképzelhetőnek: 1. vízerőművek építése, 2. a faipar és 3. a turizmus fejlesztése (BRENZOVIĆ L. 2010; SZAKÁL I. 2014). Számunkra ez utóbbi fejlesztési irány a legfontosabb, azon belül is a fizetővendéglátás és a magánházakban történő szállásadás, mint a falusi turizmusnak a területre jellemző kezdeti formája. Bár ez újabb magyar fennhatóság igen rövid ideig tartott (1939–1944) mégis fontos írások születtek, amelyek segíthetik Kárpátalja falusi turizmusának történelmi felderítését.

A visszacsatolás rövid éveiben a Magyar Turista Egyesület nagy terveket szőtt Kárpátalja turisztikai fellendítésével, hasznosításával kapcsolatban. A magyar középosztálynak s a kispénzű dolgozók millióinak üdülőhelyévé szerették volna tenni. Az egyesület tisztában volt a terület értékeivel és természetesen a korlátaival is: *„Kárpátalján az idegenforgalom vonzóhelyei mai állapotukban nem elégíthetik ki az igényeket. Pedig rengeteg értékes fürdőhely, magaslati gyógyhely és havasi sporttelep van az Északkeleti-Felvidéken, — de ezeknek csaknem mindegyike megszervezésre, helyes hírverésre és főleg kiépítésre vár!”* (PEITLER GY. 1939C).

Magyarországon 1936-ban, Budapest székhellyel megalakult az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség (továbbiakban OMVESZ), amely 29 megyei osztályigazgatóságot működtetett (SZABÓ G. 2011), s amelynek a belföldi vendégforgalom fellendítése és a vidéki szereplők turisztikai tevékenység végzésébe való bekapcsolása volt a fő célja. A mai Kárpátalja területének visszacsatolását követően soraiba a Bereg–Ugocsa vármegyék Beregszász székhelyű osztályigazgatóságát is felvette a vármegyei vendégforgalmi bizottság vezetése alá. Ung és Máramaros vármegyei osztályintézőséget pedig szervezés alá helyezték (KAFFKA K. (SZERK.) 1939).

SZABÓ G. (2011) szerint Magyarországon a falusi turizmus a 30-as évektől kiépült, mintaszerűen megszervezett rendszerét, vagyis a falusi szálláshelyek létrehozását a falvak beszerzésével, a vendéglátók felkészítésével érték el. Kárpátalján is hasonlóan működhetett a rendszer a jelek szerint, ugyanis az OMVESZ 1939-ben megjelenteti *Az Utas Könyve Kárpátalja* és 1941-ben pedig *Keletmagyarország, Északerdély* részletes ismertetőjét, amely írások a területek turizmusával kapcsolatban sok fontos információt tartalmaznak, többek között a szálláshelyekről is. A négy vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) Kárpátalját érintő területeiről tételesen fel vannak sorolva a turisztikailag frekventált, beszerzett községek. A működő szállodák, menedékházak és fürdők mellett minden településnél

említést tesznek vagy a fizetővendéglátásról és annak szervezettségi szintjéről, vagy a magánházak nyújtotta lehetőségekről és azok megszervezéséről. Ez utóbbi két szálláslehetőséget Kárpátalja tekintetében 34 község esetében említik meg (11. melléklet). Sajnos pontos számot nem közölnek sem a férőhelyekkel, sem a bérelhető szobákkal, magánházakkal kapcsolatban, csak a napi vagy havidíjak mértékét, esetleg a szobák minőségét írják le. Az esetek túlnyomó többségében csak szállást adtak a betérő vendégnek, és csak elvétve akadtak olyan szálláshelyek is (Munkács, Sónát, Visk), ahol teljes ellátást is tudtak biztosítani. Ebben az időben Kárpátalja településein, s különösen a hegyvidéken a lakosság nagyon szerény körülmények között élt, így nem tudtak ellátást biztosítani a betérő turistának, tehát a szállásadás nem volt szorosan összekötve az ellátással. *Az Utas Könyvéből* azonban tudhatjuk, hogy az ellátást főként a vendéglők, éttermek, kifőzdék biztosították, illetve a vendégeket tájékoztatták a legközelebbi élelmiszerbeszerzési lehetőségekről is.

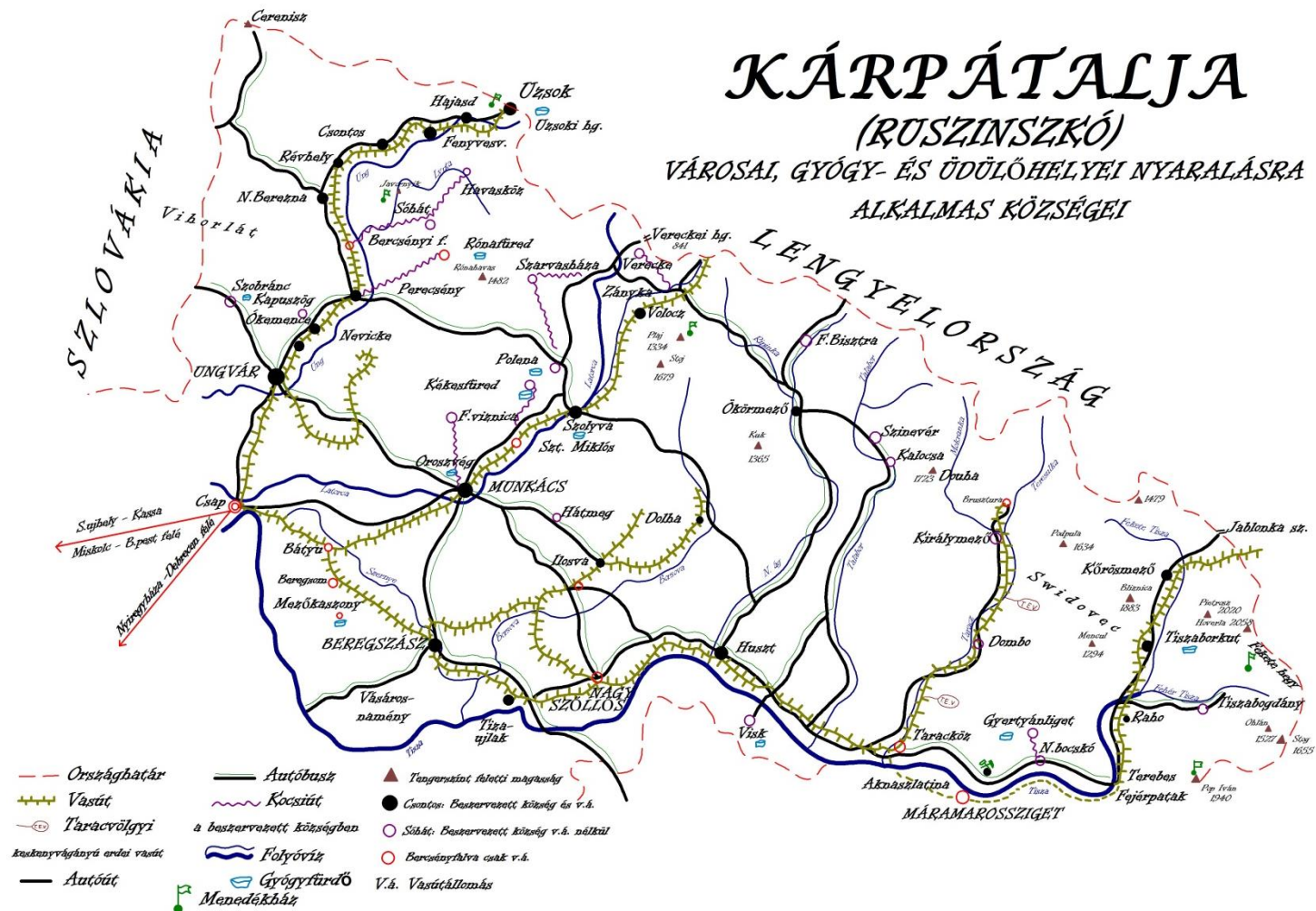
A 12. ábrán megtekinthető *Az Utas Könyvének Kárpátalja-i* kiadásához csatolt 1939-es turisztikai térképe, amely nagyon jól szemlélteti a turizmus akkori berendezkedését. A turistaforgalmat főként a hegyvidék, a síelési lehetőségek és a fürdőhelyek mozgatták, melyek többségét a vasúthálózat tette elérhetővé. A térképen láthatjuk, hogy a beszervezett községek többsége a vasútvonal mentén, illetve a vasútvonaltól kocsiúttal elérhetően helyezkedtek el, s jellemzően a hegyvidéki területeken fordultak elő nagyobb számban. Ebből jól látszik, hogy a fő tömegközlekedési eszköz a vonat volt, de ahová nem ért el a vasút, oda a kiépített kocsitakon távolsági autóbuszjáratok szállították az embereket.

Az Utas Könyvének írott és térképen megjelenített forrásaiból megállapíthatjuk, hogy a magyarok által jelenleg is szép számban lakott települések közül Aknaszlatinán, Viskén, Huszton, Tiszaújlakon, Beregszászon, Mezőkaszonyban, Munkácson foglalkoztak turisták magánházakban, magánlakásokban történő elszállásolásával.

Kárpátalja turisztikai lehetőségeinek pontos felmérésével, a fejlesztési stratégia kidolgozásával és végrehajtásával a Magyar Miniszterelnökség az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt (továbbiakban OMIH) bízta meg, tudjuk meg SZAKÁL I. (2014) Magyar Nemzeti Levéltárban végzett kutatásaiból. A levéltárból három dokumentum került napvilágra, amelyek Kárpátalja idegenforgalmának korabeli állapotát, fejlesztési lehetőségeit és a kormányzat terveit ecsetelik. A három dokumentumból kettő tartalmazott a falusi turizmussal összefüggésbe hozható információkat is:

12. ábra

Kárpátalja 1939-es turisztikai térképe (városok, gyógy- és üdülőhelyek, nyaralásra alkalmas községek)

Forrás: KAFFKA K. 1939 alapján szerkesztette BÁRTFAI E. GY. – SASS E. 2017:192

1. A Perényi Zsigmond kormányzói biztos számára az OMIH vezetője által készített emlékiratból (*Aide memoire*⁴¹), amely a kárpátaljai idegenforgalom legjelentősebb kérdéseivel foglalkozik, tudhatjuk, hogy célként tűzték ki a kárpátaljai magánházakban lévő elszállásolási lehetőségek összeírását;
2. Az *Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal akciói Kárpátalja nyári és téli idegenforgalmának fejlesztése és biztosítása érdekében*⁴² című tanulmányban több utalást is találunk:
 - A téli sportokat űző turistának egyik szálláslehetősége, hogy részben az OMVESZ által nyilvántartott, részben az OMIH és az ungvári Kormányzói Biztosság vezetése mellett megszervezett parasztházakban /vendéglátó házak/ töltsen az éjszakát, mint fizető vendég.
 - A tanulmány további részében a síelésre legalkalmasabb 3 kárpátaljai völgy (Ung, Latorca és a Tisza völgye) kerül bemutatásra. Itt felsorolásra kerülnek a különböző szintű sítereppek és azok a települések ahonnan egynapos túra keretében azok megközelíthetőek, egyúttal egyes településeken lévő szálláslehetőségek között számszerűen felsorolásra kerülnek a magánlakások és a vendéglátó magánházak is (12. melléklet).
 - Kárpátalja nagyon gyenge minőségű elszállásolási körülményeire való tekintettel azok feljavítását különösen sürgetőnek tartották, és a városi hotelek és a hegyvidéki menedékházak anyagi támogatása és bővítése mellett a magánlakások ügyéről az alábbi elképzelés született: „*Minthogy nyilvánvaló, hogy a városi szállodáknak a fenti módon való használhatóvá tétele mellett a magánlakások még mindig nélkülözhetetlenek lesznek, egyrészt a fentemlített városokban, másrészt pedig a sítereppeken fekvő községekben, éppen ezért kívánatos, hogy ezekben az u.n. vendéglátóházakban lévő mintegy 2200 elszállásolási lehetőség a szolid polgári igényeknek megfelelően biztosítsák. Ezt azonban a vendéglátó gazdák /ruszin parasztok/ a saját anyagi erejükből megvalósítani nem tudják, de ezenkívül fogalmuk sincsen arról, hogy az odaérkező közönség milyen kényelemre vágyik. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság hajlandó e célból az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatallal karöltve, az OMIH javaslata alapján, egy oly akciót folyamatba helyezni, amely 30 000 P felhasználásával ezt a 2200 férőhelyet lepedővel, matraccal, mosdótálakkal, pokróccal szerelné fel, valamint*

⁴¹ MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR K28, idézi SZAKÁL I. 2014.

⁴² Uo.

rovarmentesség szempontjából ellenőrizné. Számos helyen a fűtési viszonyok is rendezendők.” (SZAKÁL I. 2014:83–84)

- A minőség garantálása végett pedig *„Az OMVSZ kiküldöttje, aki az OMIH kiküldöttjével karöltve írja össze és ellenőrzi a magánlakásokban levő elszállásolási lehetőségeket és bocsátja rendelkezésre megfelelő kötelezettségek vállalása mellett a kiegészítő berendezési tárgyakat.” (SZAKÁL I. 2014:86)*

Kárpátalján 1939-ben tehát a szállodák, menedékházak és turistaházak férőhelyei mellett nagy jelentőséggel bírt a magánházakban történő elszállásolás lehetősége, még akkor is, ha azok többsége nagyon primitív felszereltséggel rendelkezett. A hegyekben lévő községek vendéglátó házaiban kb. 2200 férőhelyet tudtak biztosítani a fent említett források alapján. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amíg a hegyvidéken működő vendégfogadásnak voltak hagyományai Kárpátalján, addig az alföldi vidéki részeken csekély nyomain mutatkoztak.

5.2. A FALUSI TURIZMUS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1944-1946 között a Kárpátontúli Ukrajna (nemzetközi elismertség nélküli) átmeneti államalakulat, majd 1946–1991 között a Szovjetunió vette át az irányítás jogát Kárpátalja területén (CSERNICKÓ I. 2013), vagyis újabb impériumváltás és gyökeres változások következtek be. A II. világháború eseményei megviselték az amúgy is nagy szegénységben élő lakosságot és az elmaradott vidéket. A megtorlások, a megfélemlítés, a kommunista eszmék és a bizalmatlanság a mindennapi élet részévé vált. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a szakirodalomban nem találjuk a falui turizmus nyomait Kárpátalján, ugyanis az teljesen felörlődhetett. Ebben az esetben is párhuzamot vonhatunk a most ismét szomszédos országgá vált Magyarországgal. A magyar szakirodalom (HEVESSY G., INCZE R. 2007; SZABÓ B. (SZERK.) 2009; SZABÓ G. 2011) szerint a falusi turizmus harmincas évektől kiépült, mintaszerűen megszervezett rendszere Magyarországon a II. világháború utáni időszakban szinte teljesen felszámolódott, s jórészt csak a rokonlátogatásra korlátozódott. Az 1950-es évek politikai-gazdasági légköre pedig lehetetlenné tette a falusi turizmus újraszervezését az országban, s közel két évtizedre teljesen megszűntette a falusi üdülés iránti igényt is. Kialakult viszont a szakszervezeti, vállalati üdültetés rendszere, mely mégjobban háttérbe szorította a vidéket, a vidék nyújtotta turisztikai lehetőségeket, így a legtöbb helyen megszűntek a falusi szálláshelyek. Majd csak a 70-es években jelentkezik újra

némi igény a vidék iránt, s dinamikusan pedig csak a 80-as években kezd újrászerveződni a rendszer. Kárpátalján is hasonló folyamatok zajlottak le a falusi vendégfogadás újrászerveződésében, csak 15–20 évnyi fejlődésbeli fáziseltolódással.

5.3. A FALUSI TURIZMUS ALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG MÉLYINTERJÚS KUTATÁS ALAPJÁN

Ukrajna függetlenné válása 1991-ben egy újabb mérföldkövet jelent Kárpátalja számára. A Szovjetunióból való kilépés következményeként egy gazdasági, pénzügyi válság uralkodott el az országban, amely az életszínvonal nagyon alacsony szintre történő süllyedését okozta. Természetesen a turisztikai létesítményeket is elérte a leépülés, a kereskedelmi szálláshelyek nagyon alacsony színvonalúvá váltak és nagy volt az ár-érték arány közötti különbség (SASS E. 2012A, 2012B).

A falusi turizmus hagyományainak kutatásában a rendszerváltás utáni időszak nagy jelentőséggel bír, különösen a Kárpátalján élő magyar kisebbség számára. A falusi turizmus megalakulásának vagy újjászületésének megállapítása, az ezt elősegítő és az ezt követő események pontosítása érdekében 2018-ban Kárpátalja magyar lakta területein, falusi vendéglátással foglalkozó 3 járás (Beregszászi, Nagyszőlősi, Huszti) civil szervezeteinek vezetői közül 12 személlyel (BALOGH I., BERECKY I., BERKY E., CSIZMÁR S., DEÁK S., HIÁBA O., HOMOKI SZ., KARMACSI Z., MÁTÉ J., MESTER V., ÖTVÖS I., SZUHÁN A.) mélyinterjút készítettünk. A 12 interjúalany döntő többsége szerint az adott települések lakosai (Bene, Nagymuzsaly, Nagyborzsova, Csetfalva, Sárosoroszi, Beregdéda, Mezőkaszony, Mezőgecse, Nevetlenfalu, Vári, Visk) a rendszerváltás előtti időszakban nem foglalkoztak vendégek magánházakban történő elszállásolásával, a mai értelemben vett falusi turizmussal. Egyedül CSIZMÁR SAROLTÁNAK voltak ismeretei arról, hogy a hegyvidéki területeken volt már jóval korábban is vendégfogadás szervezett, ellenőrzött formában *„...voltak olyan megbízott emberek, akik járták a falut és ellenőrizték a parasztnak a házait, hogy tudjanak fogadni vendégeket, fent Felső-Tisza-vidéken, Rahón, Kőrösmező környékén.”* Bár az adatközlő időben ezt a tevékenységet az Egán Ede vezette „ruthén” vagy „hegyvidéki” akcióhoz kötötte, amely köztudottan 1897-ben vette kezdetét. Az erről szóló írások (GÖNCZI A. 2005; DUPKA GY. 2011) azonban nem utalnak a vidék szállásadással kapcsolatos tevékenységeire, azok sokkal inkább a visszacsatolás éveikhez kapcsolhatóak, melyekről viszont az előző fejezetben már beszámoltunk. A szovjet éráról viszont annyi információval bővült a falusi turizmus létével kapcsolatba hozható

ismeretanyagunk – szintén CSIZMÁR SAROLTÁTÓL –, hogy az 1970-es években a Borzsa folyó partján létrehozott üdülőövezetet látogató turistákat a helyi lakosok is elszállásolták, amikor a folyóparton lévő faházakban már nem volt szabad hely. Ez azonban egyedi esetnek számít. Kárpátalja magyarlakta területein a falusi turizmus megalakulásához vezető út kiindulópontjának sokkal inkább a közel fél évszázados elszigeteltséget követő 1989-es szovjet (ukrán)–magyar nemzetközi és kishatárforgalmat lebonyolító határnyitásokat tekinthetjük. A határok átjárhatóságával a határ mentén élők számára mindkét irányban jóval egyszerűbbé vált a határátkelés, fokozatosan megélnékült a határvidékeken a kereskedelem, a bevásárlóturizmus, és ezzel egy időben megindul a rokonlátogatás, a „gyökerek” felkeresése, a vidék felfedezése Kárpátalján is. A mélyinterjúk és előzetes ismereteink alapján a falusi turizmus három fejlődési szakaszra⁴³ tagolható:

1. szakasz (1989–1999): a jelentkező igény, alkalmi szálláshelyek, szerény vendéglátás.

- A nehéz gazdasági helyzetben lévő kárpátaljai magyarok és a Kárpátalját felkereső magyarországiak között megindul a kapcsolatteremtés, kapcsolatépítés, települési, iskolai és egyházi szinteken is. Megjelenik az igény a szálláshelyek iránt, melyet a kereskedelmi szálláshelyek leromlott állapota miatt a falusi magyar családok biztosítják alkalmanként, fizetség nélkül, kölcsönös⁴⁴ baráti alapon, szeretetből. A kimondottan Magyarországról érkező vendégek a vendéglátást ajándécsomagokkal igyekeztek meghálálni.
- Egyes emberek határon innen és túl, mint például Kovács Sándor (kárpátaljai író és helytörténész) 1992-ben néhány barátjával lelkesen vág bele a terület magyarországi népszerűsítésébe (REINER P. 2016). Vagy mint dr. Hanusz Árpád (az akkori Nyíregyházi Főiskola tanára), aki igyekszik felhívni a helyi emberek figyelmét a falusi turizmus jövedelemkiegészítő, népességmegtartó hatására. Ebben a szakaszban indul el, többnyire magyarországi emberek tanácsainak köszönhetően, spontán módon, egymástól függetlenül több településen (Váriban (1995), Nagybaktán (1995), Viskan (1996), Benében (1998)) a falusi vendéglátás, a falusi turizmus kialakulása, fejlődése. „*Akkoriban nem volt túl jövedelmező ez a foglalkozás, de megérte belefogni.*” (ÖTVÖS I. 2018)
- A településeken az első vendégfogadók főként az iskolák kollektívájából kerültek ki. A falusi vendégfogadás kezdetben egyfajta kényszervállalkozásként indult, ugyanis a

⁴³ A kárpátaljai falusi turizmus fejlődésének szakaszaival korábban már HANUSZ Á. (2007B) is foglalkozott, ő 2004-ig 4 fejlődési fázist különített el.

⁴⁴ A fogadó családok is elutaztak Magyarországra és őket is ingyen fogadták (BERKI E. 2018)

pedagógusok ebben a gazdaságilag nehéz időszakban hónapokig nem kaptak fizetést, s így a falusi turizmusból származó bevétel sokat lendített a családok helyzetén. *„Kilencvenes évek nagyon nehéz idők voltak, pedagógusok nagyon keveset kerestek vagy nem kaptak fizetést, és azt hogy itt maradjunk, és itt dolgozzunk, és ne hagyjuk el szülőföldünket, valamit ki kellett találni”* (BERKI E. 2018). *„Olyan megoldást kellett találni, amiből plusz jövedelmünk volt. Nyáron dolgoztunk, abból az összegből pedig túléljük a telet”* (ÖTVÖS I. 2018). Később bekapcsolódtak nem pedagógus családok is.

- Az első szervezők is pedagógusok voltak, akik kezükbe vették az irányító szerepet. Ezek a szervezők (Csizmár S., Berki E., Ötvös I.) sokat utaztak Magyarországra és hajlandóak voltak tanulni akár egyetemen, akár tapasztalati úton. Hazatérve pedig a szerzett ismeretek alapján megszervezték közösségüket. Csizmár Sarolta például a későbbiekben a Beregszászi járás több településén is megszervezte, vagy segített beindítani a falusi vendégfogadást.
- Az első szakaszban a vendégfogadás színhelye a családi házak használaton kívüli szobái voltak, vagy a család összehúzódtott és átadták helyüket vendégeiknek. *„Olyan vendégházakat kerestünk, amelyek valamennyire megfeleltek. Még nem az a színvonal volt, ami most”* (ÖTVÖS I. 2018). Ekkor még szinte sehol nem volt a vendégek részére külön fürdőszoba, és főként nem rendelkeztek vízőblítéses WC-vel, csak kevés helyen, mint például Benében *“1998-ban nem nagyon volt, tíz házat alig lehetett lelni”* (SZUHÁN A. 2018). Viszont a kezdetektől a falusi vendégfogadók szállást és ellátást együtt kínáltak vendégeik részére, akik autóbusszal, csoportosan érkeztek Magyarországról. Az étkeztetéssel kapcsolatban így nyilatkozott az egyik szervező: *„Először, amikor elkezdtük, akkor szabad kezet adtam a vendégfogadóknak, de ez nem volt jó, mert a buszon az emberek megbeszélték, hogy ki mit evett, ezért mi is bevezettük az egységes menüt”* (HOMOKI SZ. 2018).

2. szakasz (2000–2009): növekvő igény, mennyiségi és minőségi javulás, szervezett keretek keresése, létrehozása

- A tovább növekvő magyarországi kereslet és a falusi turizmus jó híre⁴⁵ következtében újabb magyarországi települések kapcsolódtak be a vendégfogadásba, létrehozva a mai falusi turizmus szálláshelykínálatát. A legnagyobb bővülés a Beregszászi járásban volt tapasztalható. Ezen kívül a Nagyszőlősi járásból is bekapcsolódott néhány település. E

⁴⁵ A falusi turizmus jó mellékjövedelem-szerzési, de akár teljes megélhetési lehetőséget biztosított az ezzel foglalkozó emberek számára.

szakaszban kezdődik el a falusi vendégfogadás Nagyborzsován (2003), Beregdédában (2003), Mezőkaszonyban (2004), Aklihegyen (2004), Újakliban (2004), Csetfalván (2006), Mezőgecsében (2007), Kovászón (2007), Sárosorosziban (2008), Nagymuzsalyban (2009). Új szervezők jelennek meg az egyes településeken a korábbi vendégfogadók kiválása révén Benében, Nagymuzsalyban, Csetfalván, Váriban. Az önálló szerveződések ellenére a legtöbb Beregvidéki településre a Csizmár Sarolta által ebben a szakaszban létrehozott, Beregszász székhelyű Kárpátinform Információs Szaktanácsadó és Regionális Fejlesztési Központ biztosította a vendégek érkezését.

- A szálláshelyek számának növekedése egyfajta versenyhelyzetet alakított ki, amely következtében elkezdődött a szálláshelyek komfortfokozatának növelése, egyfajta infrastrukturális javulás. A legfontosabb lépés minden vendégházban a megfelelő higiéniai feltételek megteremtése (fürdőszobák, vízöblítéses WC-k) volt, s a vendéglátók igyekeztek 4–6 fő elszállásolására megfelelő kényelmes szálláshelyet biztosítani. „*Most már olyan színvonalúak a vendégházak, hogy nem szégyenkezünk egy miatt sem*” (ÖTVÖS I. 2018).
- Ezzel egyidőben fontossá vált a falusi turizmusban tevékenykedő humánerőforrás képzése. E téren kiemelkedik Dr. Hanusz Árpádnak, a Falusi Turizmus Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezet elnökének, a Nyíregyházi Főiskola tanárának és munkatársainak kárpátaljai tevékenysége. 2003-2010 között több mint ötszázan részesültek az általuk szervezett *Jó gyakorlat a falusi turizmusban* elnevezésű oktatási programban (BEREGSZÁSZI TURISZTIKAI INFORMÁCIÓS KÖZPONT 2010; SASS E. 2012A).
- A humánerőforrás-képzésnek köszönhetően a vendégfogadók szolgáltatásai színvonalasabbá váltak, a szervezők pedig rájöttek, hogy a versenyben maradás egyik fontos eszköze a promóció. Minden falusi turizmussal foglalkozó település prospektust jelentetett meg, melyben a település történetét, szolgáltatásait és programlehetőségeket kínáltak az ide érkező turistáknak. A KárpátInfo naprakész friss információval szolgáló újság honlapján (www.karpatinfo.net) kezdődött meg legelőször a szálláshelyek elektronikus reklámozása, aztán persze több portálra is felkerültek. Pár éven belül pedig majdnem minden falusi turizmussal foglalkozó település saját honlapot is létrehoz és működtet. Mindez nagy előrelépést jelentett a kárpátaljai falusi turizmus forgalmának fellendítésében. Továbbá a falusi turizmus forgalmának növekedéséhez hozzájárult a Kárpátaljáról, mint turisztikai célterületről ez időszakban megjelentetett számos kiadvány, ismeretterjesztő anyag, útikönyv stb., melyek az elérhető információ

segítségével igyekeztek vonzó desztinációvá tenni Kárpátalját. A falusi turizmus és a célterület népszerűsítéséhez jelentős mértéken hozzájárultak a 2006-tól Beregszászon, Ungváron és Makkosjánosiban magyarországi mintára Tarpai József vezetésével létrehozott turisztikai információs központok (SASS E. 2012A). Sajnos napjainkban már egyik sem működik.

- Szintén a 2. szakasz jellegzetessége, hogy a falusi turizmussal foglalkozó települések többségében a vendégfogadók, hagyományőrök és falufejlesztők társulásokat, egyesületeket hoztak létre a falusi turizmus érdekszférája mentén. Kezdetleges igény mutatkozik az érdekképviselő megteremtésére. Ekkor alapítják meg a Viski Zöld Falusi Turizmus Szövetséget. Ezen kívül létrejön a Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetség, illetve a Dél-Ugocsi Falusi Zöld Turizmus és Agroturizmus Egyesület, melyek igyekeznek minél több a saját járásukhoz tartozó, településszintű szervezetet magukba tömöríteni.
- A civil szervezetek, egyesületek tevékenysége főként a színvonalasabb tematikus fesztiválok létrehozásában (a népi kultúra, hagyományok, mesterségek, a tájra jellemző ízek felelevenítése, bemutatása) és a külföldről érkező turistacsoportok koncentrált elosztásában merül ki. Számos olyan rendezvény látott ekkor napvilágot, amelyek felváltották az egysíkú programlehetőségeket kínáló falunapokat. A fesztiválok többsége mai napig működik, egyfajta turistacsalogató eseménnyé, a települések arculatformáló eszközévé vált. Mezőgecsében azonban a falusi vendégfogadást a helyi rendezvények, a Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny, illetve a Mezőgecsei Szilvalekvárfőző Fesztivál hívták életre, az ideérkező csapatok elszállásolása jelentette az első lépést, majd ezt kiterjesztették az év többi időszakára is.
- E viszonylag rövid idő alatt a falusi turizmussal foglalkozó településeken megélnékült az élet, s tulajdonképpen a falvak fejlődésére is hatással volt. Érezhetővé vált, hogy az iskolák, óvodák, egyházak, önkormányzatok anyagi támogatottsága megnövekedett a külföldi turisták megjelenése következtében. Megelevenedtek már-már elfelejtett hagyományok, népszokások, mesterségek stb. A falusi vendégfogadás nemcsak a vendégfogadó családok számára jelentett jövedelem-kiegészítést vagy megélhetést, hanem számos helyi kereskedő, gazda számára biztosította a termékeik eladását, a nagyobb forgalmat – vélték így az interjúalanyok.

3. szakasz (2010-től napjainkig): további mennyiségi, minőségi fejlődés, gazdasági válságok, új vendégkör megjelenése, magasabb szervezettségi, érdekképviseleti szint, vendégházak minősítése

- 2010-re eljutott oda Ukrajna, így Kárpátalja is, hogy a helyi lakosok számára érezhetővé vált az életszínvonal javulása, számos gyárban, üzemben újraindult a termelés, a határellenőrzés szigorításával csökkent a feketekereskedelem és kissé visszább szorult a bevásárlóturizmus is, viszont felélénkültek a határon átnyúló kapcsolatok. Megindult a turizmus szektor minőségi javulása, melynek következtében a kereskedelmi szálláshelyek mennyiségileg és minőségileg is pozitív változáson mentek keresztül. Sok szálloda és szanatórium is magánkézbe került, és ezen kívül számos új létesítmény (szállodák, motelek) is megjelent a turizmus piacán. A falusi turizmus ennek ellenére nem veszített sokat népszerűségéből. A 2010-es év forgalmának érezhető visszaesése inkább a 2008-ban kezdődő gazdasági világválság rovására volt írható, amely érzékenyen érintette mind a helyi lakosokat, mind pedig a falusi turizmus fő célcsoportját, a magyarországi turistákat (SASS E. 2012A).
- A falusi turizmus iránt a külföldi kereslet, már nem csak Magyarországra korlátozódik, hanem egyéb magyarok által is lakott szomszédos országok felől is megélénkül az érdeklődés. Ebben a szakaszban is bővül a vendégfogadó települések száma: Nevetlenfalu (2011), Akli (2011), Batár (2011).
- Ezen kívül, bár Kárpátalja hegyvidéki részei iránt mindig is nagy volt a belföldi érdeklődés, lassan az alföldi települések falusi vendéglátóinál is elkezdett megjelenni a belföldi kereslet.
- A belföldi vendégkör nagyobb volumenű megindulásához a legnagyobb mértékben a Kaszonyi Termálfürdő (2012) és a Dédai-tó üdülőövezetté fejlesztése járult hozzá. De ide sorolhatnánk a beregszászi Pacsirta szálloda termálfürdővé való fejlesztését, a nagyszőlősi Teplica szanatórium szolgáltatásainak megújítását, vagy a Fekete-hegy üdülőövezet kiépítését, és más, az idegenforgalom fellendülését elősegítő, főleg vízzel, fürdözéssel, pihenéssel kapcsolatos lehetőségek fejlesztését. Ennek következtében és a belföldi vendégkörre alapozva Nagybégány, Zápszony, Beregsom, Makkosjánosi településeken is spontán módon fejlődve beindul az egyéni falusi vendégfogadás. Szintén ez okból Beregdéda és Mezőkaszony korábban jól működő, szervezett csoportokra épülő falusi turizmusa mellett megjelennek az egyéni szervezésű vendégkörre (is) szakosodó vendégházak.

- Az érezhető forgalomnövekedést a kelet-ukrajnai konfliktus törte meg, illetve az Európai Unió által Ukrajnának nyújtott vízummentesség is erőteljesen hatott rá.

5.3.1. A kelet-ukrajnai konfliktus hatása a falusi turizmusra

A kárpátaljai falusi turizmusra nagy hatást gyakorolt a kelet-ukrajnai konfliktus 2014-es kirobbanása és egészen napjainkig tartó történései. 2014-ben a külföldről érkező csoportok sorra mondták vissza a kárpátaljai foglalásaikat⁴⁶. Ez óriási veszteséget jelentett az egész megye idegenforgalmi szektorának, de különösen a magyar falusi vendégfogadóknak. E válság majdnem a falusi turizmus eddig jól kiépített, szervezett keretek között működő rendszerének végét jelentette. Ezt követően, vagy közel egyidőben viszont az ukrajnai belföldi turizmus a Krím félsziget Oroszország általi annektálása és a Kelet-Ukrajnában zajló konfliktus miatt az ország biztonságosnak ítélt területei felé kezdett irányulni. Így Kárpátalja belföldi turizmusa is jelentős növekedésnek indult, bár ezt a statisztikai adatok nem támasztották alá, viszont az adatközlők megerősítették elképzelésünket: „...*a 2012-től éledező ukrajnai turizmus 2014-ben kezd fellendülni, majd 2015-től jelentős növekedést mutat*” (KARMACSI Z. 2018). A vendégszám növekedését és az érkezési irányvonalak változását a nagymuzsalyi szervező véleménye is alátámasztja: „*Ez érdekes. Ebből a szempontból pozitívan jöttünk ki. Sok, tehát megtöbbszöröződött a vendégszám, illetve hát mi borászattal is foglalkozunk, és a borkóstolók számából ítélve sokkal, nagyon sokkal több turista van. ... A külföldi turizmus még nem tért magához, bár az idén már megközelítette önmagát*” (BERECKY I. 2018). A falusi turizmussal foglalkozó emberek tehát egy újabb nehézséggel, kihívással álltak szembe, melyre megoldást kellett találniuk: „*akkor átálltunk maximálisan az ukrán turistákra, mert ugye az is valamit jelentett, mert magyar turista nem volt egyáltalán*” (CSIZMÁR S. 2018).

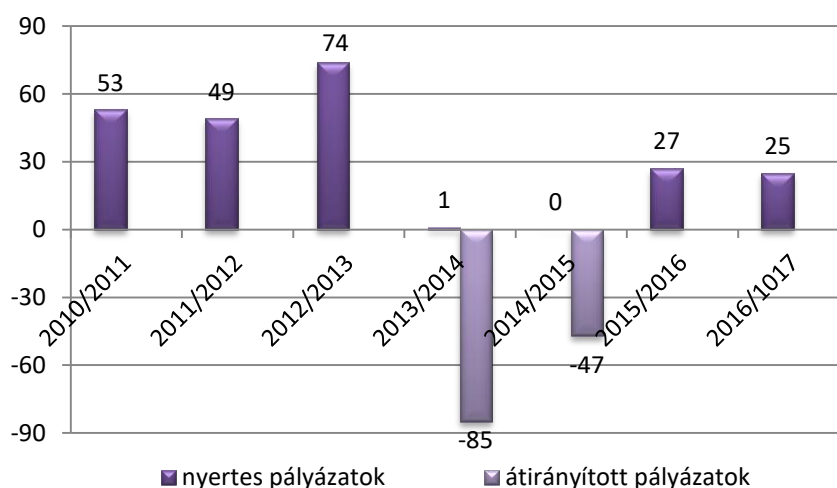
Amint azt már korábban is megemlítettük, a 2014-es évet megelőzően is voltak mélypontok a külföldi turisták számát illetően, amit a 2008-ban kialakult gazdasági világválsággal hoztunk összefüggésbe. Ekkor, vagyis 2010-ben, viszont Magyarország Kormánya elindította a „*Határtalanul!*” programot, melynek keretében magyarországi iskolai csoportok határon túli (erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, délvidéki) kiutazását támogatták (CSETE Ö. (SZERK.) 2011; MICHALKÓ G. et al. 2016). E program keretében

⁴⁶ CSIZMÁR S. (2018) így fogalmazott: „*Rettenetes volt, minden turista visszamondta Magyarország részéről. Tehát ősszel megtörtént a Majdán, tavaszra már mindenki visszamondta, egy turista csoport se volt. Két év alatt nekem egyetlen egy turistacsoportom volt, egy egyéjszakás, éppen akkor volt a lövöldözés Munkácsnál, negyven perccel a lövöldözés előtt mentek el ott.*” Ezt a történetet a viski és a mezőkaszonyi szervező is elmondta.

szép számmal érkeztek az iskolai csoportok Kárpátaljára is, amely a válság okozta forgalomkiesést is valamelyest mérsékelte. A 13. ábrán viszont azt is jól lehet látni, hogy a katonai konfliktus milyen hatással volt a forgalomra. A 2013/2014 és a 2014/2015-ös tanévben az összes csoport (1 kivételével) visszalépett a kárpátaljai kirándulástól, mert félték a háborús helyzettől. A 2013/2014-es tanév tekintetében MICHALKÓ G. et al. (2016) által elvégzett kutatás is alátámasztja eredményünket. Annak ellenére alakult így a helyzet, hogy a pályázati kiírás a szomszédos potenciális célszágok közül kizárólag Ukrainát nevezte meg preferáltként. A programfelelős Emberi Erőforrás Támogatáskezelő a nyertes kárpátaljai pályázatokat végül más régióba irányította át. A diákforgalom majd csak a 2015/2016-os tanévben tért vissza Kárpátaljára, de a csoportok száma csak harmadát érte el a konfliktus előttinek.

13. ábra

A kelet-ukrajnai konfliktus hatása a Határtalanul! program keretében Kárpátaljára érkező csoportokra

Forrás: Emberi Erőforrás Támogatáskezelő döntési listája alapján (http://www.emet.gov.hu/kozlemenyek/hatartalanul_program26/) szerkesztette SASS E. 2016B

A Határtalanul! program folytatásaként és kifejezetten Kárpátalja idegenforgalmának és a magyar–magyar emberi kapcsolatok megerősítése céljából a Rákóczi Szövetség – együttműködve a Miniszterelnökség Kárpátaljáért Felelős Kormánybiztosával – 2016 óta hirdeti meg Kárpátaljai Utazási Programját⁴⁷. A program magyarországi nyugdíjas egyesületek, klubok, családszervezetek, tantestületek és egyházi

⁴⁷ <https://www.rakocziszovetseg.org>

közösségek csoportjainak kárpátaljai utazásához járul hozzá anyagi támogatással, így segítve elő a magyar turisták visszatérését Kárpátaljára.

E két program falusi szervezők általi megítélése azonban nem egyértelmű. Azt mindenki elismeri, hogy pozitív a hatásuk, s ezáltal mindenképpen nőtt a Kárpátaljára érkező magyarországi vendégek száma. Azonban azzal már kevesebben értnek egyet, hogy ez közvetlenül milyen mértékben érinti a falusi vendégfogadást (KARMACSI Z. – SASS E. 2019A). A legjobban a nagymuzsalyi és a mezőkaszonyi szervező foglalja össze a helyzetet, amely a többség véleményét is tükrözi: *„Igen, volt. Vannak csoportjaink ebből a két programból kifolyólag. De valahogy nem az a mennyiség. Létezik, tudjuk, hogy van, de amit hallunk, hogy mennyien jönnek ennek a programnak a keretében Kárpátaljára, hát a többi turistafogadó emberrel beszélgetve, nem tudjuk, hogy hol szállnak ezek meg”* (BERECKY I. 2018). *„A Határtalanul! program által érkező diákcsoportok döntő többsége nem falusi turizmus keretében száll meg, a kollégiumok és diákszállók nagyon hamar átvették a piacot. Így a falusi vendégfogadás vajmi keveset profitál belőle. A Rákóczi Szövetség programjai pedig javarészt szállodákban landolnak”* (KARMACSI Z. 2018).

Természetesen akad eltérő vélemény is *„Van ugye a Határtalanul program, a Rákóczi Szövetség pályázata és fellendült a falusi turizmus és vendéglátás. Megindultak a vendégek, diákok, iskolák, és most már azt kell mondjam, hogy újra ott vagyunk, ahol 3-4 éve abba hagytuk”* (ÖTVÖS I. 2018). *„Szerintem ezeknek a programoknak köszönhető, hogy itt nálunk 2017-18-ban ennyi vendég volt”*(MESTER V. 2018).

A szervezők válaszaiból tehát kitűnik, hogy a két program hatása nem egyértelmű a falusi vendégfogadás tekintetében, volt ahol fellendítette a forgalmat, máshol alig érzékelik forgalomnövelő hatását.

Turisztikai szempontból a kelet-ukrajnai konfliktus után újabb lehetőséget nyitott az ukrán turisták számára az Európai Unió által Ukrajnának nyújtott vízummentesség is 2017-től, hiszen ennek köszönhetően egyre többen választják a külföldi pihenést, szórakozást, nyaralást, minek következtében Kárpátalja sokak számára csak a tranzitturizmus helyszínévé vált. Kárpátalja tranzitturisztikai jellegét tovább fokozta az a tény, hogy a helyi magasabb kategóriájú szolgáltatást nyújtó szálláshelyek, étkezési és szórakozási lehetőségek hirtelen megdrágultak. Ez annyit jelent, hogy közel ugyanannyi összegért már a külföldi szolgáltatások is elérhetővé válnak. Ezért sokan döntenek úgy, hogy inkább továbbmennek. Ez az utóbbi két nyár határforgalmában is megnyilvánul. De a téli időszakban is sok ukrán turistabusz kel át a határon az Európai Unió országai felé.

5.3.2. Szervezettség, összefogás

Mindezen hatások következtében, vagy éppen ezektől függetlenül, de az utóbbi években a kárpátaljai magyar idegenforgalmi szakemberek elkezdték a turizmus szervezett kereteinek a keresését. Egyre jobban hangsúlyozzák az összefogást, az összehangolt munkát, a különböző programlehetőségek létrehozását, az attrakció- és termékfejlesztés fontosságát, az egyéni arculat kialakítását, a komplex élmény nyújtását a Kárpátaljára érkező turisták részére. Továbbá egyre többen látják hiányát a közös érdekképviseletnek, a közös piaci megjelenésnek, a promóciónak.

Az imént felsorolt célok s a turisztikai szereplők összefogása érdekében egy évvel a konfliktus kialakulása és a turisták távolmaradása után, 2014. november 18-án Beregszászban megalakul a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács (továbbiakban KMTT). A tanács elnökségének munkájában részt vesznek az általuk létrehozott turisztikai munkacsoportok (falusi turizmus, gasztronómia, épített örökség, aktív turizmus, idegenvezetői, borturizmus, fesztiválok, múzeumok, kézművesek, kereskedelmi szálláshelyek) vezetői.

A megkérdezett szervezők szerint Benében 30–35, Mezőkaszonyban kb. 40, Nagymuzsalyban 15–17, Nevetlenfaluban, Akliban és Batáron 10–15, Aklihegyen és Újakliban 5, Mezőgecsében 10, Sárosorosziiban 8, Csetfalván 12 (ebből egy Tiszakeresztúrban), Borzsován 11, Beregdédában kb. 40, Visken 25, Váriban pedig 20–30, ezen kívül a szervezők ismerete szerint Kovászón 10-15, Nagybégányban kb. 40 vendégfogadó család van. Ez megközelítőleg 300 családot jelent. Őket több, hivatalosan bejegyzett és hivatalos bejegyzéssel nem rendelkező civil szervezet egyesíti: a Viski Zöld Falusi Turizmus Szövetség, a Kárpátalja Völgyeiben és Hegyein Falusi Zöld Turizmus és Agroturizmus Fejlesztéséért Civil Szervezet (Vári), a Beregszász és Környéke Jövőjéért Civil Szervezet (Csetfalva), a Búbos Kemence Civil Szervezet (Sárosoroszi), a Mezőgecsei Hagyományörzők és Falufejlesztők Egyesülete, a Tiszahát Ökológiája és Kulturális Tradíciói Civil Szervezet (Nevetlenfalu), Dél-Ugocsi Falusi Zöld Turizmus és Agroturizmus Egyesület (Aklihegy), a Beregvidéki Magyar Falusi Turizmus Egyesülete (Nagymuzsaly), a Mezőkaszonyi Falusi Vendégfogadók és Hagyományörzők Egyesülete, a Beregszászi Járási Falusi Turizmus Szövetség (Beregszász), a Borzsovai Falusi Vendégfogadók Szövetsége, a Beregdédai Falusi Turizmus Egyesülete, a Vári Falusi Turizmus Egyesülete. Ezek a civil szervezetek a legtöbb esetben nem csupán a falusi

turizmus területén tevékenykednek, hanem a település hagyományainak felelevenítését, ápolását, magának a településnek a fejlesztését, szépítését is célul tűzték ki.

Magasabb szintű turisztikai szervezettel való együttműködésnél, magasabb szintű turisztikai szervezet tagságánál az imént említett civil szervezetek csupán a KMTT-t nevezik meg.

Magasabb szintű állami turisztikai szervezeti tagságot csupán a Beregszászi Járási Falusi Turizmus Szövetség említette, mely tagja az országos szövetségnek, illetve alapító tagja Kárpátalja Falusi Turizmusának Fejlesztését Elősegítő Megyei Civil Szervezetnek (Обласна спілка сприяння розвитку сільського туризму в Закарпатті). Azonban sem az országos, sem pedig a megyei szervezettel nem ápol aktív kapcsolatot. A viski, mezőkaszonyi, csetfalvai, beregdédai, vári falusi turizmus szervezők ismerik, vagy legalább hallottak ilyen szervezetekről, míg a többiek még csak nem is hallottak róluk.

A megkérdezettek egyértelműen az összefogás, a közös érdekek mentén való tevékenykedés mellett teszik le a voksukat. A települések közötti összefogásra több területen is mutatkozik igény: például Nagymuzsalyban a településeken nyújtott szállások egységes áron történő kínálatát szeretnék elérni. A nevetlenfalui és vári szervező is hasonlóan vélekedik a tekintetben, hogy a maga szintjén mindenki próbálkozik, de a közös érdek helyett egyelőre csak önös érdek van. (KARMACSI Z. – SASS E. 2019A)

5.3.3. Fogalmi lehatárolás

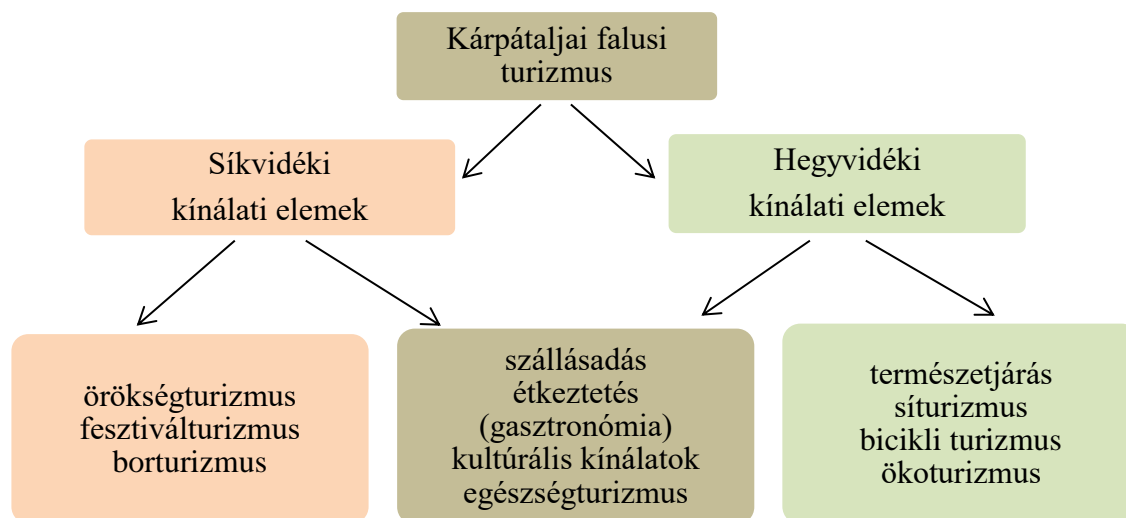
Nem számít újdonságnak, hogy a sokak által falusi turizmusnak nevezett tevékenységet számos más megnevezéssel is illetik a különböző országokban (vidéki, agri-, agro-, farmturizmus) (KOVÁCS D. 2002; SZABÓ G. 2007; SZABÓ B. (SZERK.) 2009), és hogy eltérések figyelhetők meg a hozzájuk tartozó kínálati elemek, szolgáltatások és a tevékenység elvei, struktúrája között is. Egyes országokban (pl. Franciaország) még tartományonként is eltérések mutathatók ki a tárgyalt turisztikai tevékenységet illetően (KOVÁCS D. (SZERK.) 2003), de észrevehetően a domborzati viszonyok is meghatározhatják azt. BERGHAUER S. (2009) szerint Kárpátalján jellegét tekintve különbségek mutathatóak ki a hegyvidéki és a síkvidéki területen kialakult falusi turizmus között, melyet az általunk megkérdezett falusi turizmussal foglalkozó szervezők is megerősítettek. A különbségeket legjobban CSIZMÁR S. (2018) foglalta össze *„Hát annyiba van különbség, hogy mi a magyarok a mi saját kultúránkat, hagyományainkat mutatjuk be, magyar ételeket főzünk főleg. Az ukrán turistafogadó az*

ugye inkább az ukránt vagy kárpátaljait, így nevezhetnénk meg. De igazából a vendégszeretet az mind a kettőre jellemző, az ukránra is meg a magyarra is, ez egy olyan közös tulajdonság, hogy ők is, akik fogadnak vendéget nagyon előszeretettel fogadják, én voltam számtalan ilyen helyen.” „A vendégkörbe is különbözik, mert nekik zömében ukrán vendégek vannak, elvétve szoktak magyarok is lenni, akinél szoktak, ugye nekünk meg zömében magyar turisták vannak. Nekik oroszok is vannak, de nem olyan nagy létszámba. Most ez is régióként változik. Például, hogy ha Ökörmezőt vesszük alapul, akkor ott Alsókalocsán már a csehek járnak például, ők ugyanilyen busszal járnak, mint mi.” S hogy nem egyedi jelenségről van szó, azt a Felvidéken (Szlovákiában) végzett 2016-os kutatásaink (SASS, E. 2016c) is alátámasztják. Kárpátalját szerkezetileg (bár méretbeli különbségük egyértelmű!) Szlovákiához hasonlíthatjuk, ahol a terület nagyobb részét hegyvidék és kisebbiket síkvidék alkotja. S történetesen mindkét helyre jellemző, hogy a síkvidéken a magyar etnikum és a hegyvidéken a többségi nemzet (ukránok vagy szlovákok) lakosai élnek jelentős számban. Az interjúalanyok szerint a falusi turizmus szempontjából a két területen, a hegyvidék és a síkvidék között főként a vendégkör, a vonzerő és a kínálati elemek terén vannak eltérések. Vagyis a falusi turizmus a hegyvidéken és a síkvidéken (a két mintaterület alapján) a természeti adottságok és nemzeti sajátosságok és lehetőségek függvényében alakult ki és fejlődik, ezért nem mutat teljesen egységes arculatot. A továbbiakban csak a Kárpátaljával kapcsolatos sajátosságok feltárásával foglalkozunk.

Míg a hegyvidéki falusi szállásokat főként a belföldi vendégek, többnyire családok, baráti társaságok keresik fel, addig a síkvidéki szállásadók vendégeinek döntő többsége Magyarországról érkezett nyugdíjasok, értelmiségiek, baráti társaságok, diákok, stb. szervezett keretek között utazók nagyobb csoportja. Az előzőt a természettel kapcsolatos turisztikai tevékenységek (természetjáró (bakancsos) turizmus, síturizmus, bicikli turizmus, ökoturizmus), a többnyire ásványvizen, hegyi klímán, ritkábban termálvizen alapuló szanatóriumok közelsége, esetleg kulturális programok, míg utóbbit főként a magyar történelmi emlékhelyek felkeresése vonzza. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a belföldi vagy külföldi vendégkör nem mutat érdeklődést a főként hegyvidéki vagy a főként síkvidéki kínálati elemek (14. ábra) iránt. Sőt, egyre jellemzőbbé válik a belföldi vendégkör kiszélesedése a síkvidéki, főleg a termálfürdőkhöz közel eső településeken.

14. ábra

A kárpátaljai falusi turizmus kínálati elemei

Forrás: Saját szerkesztés

Megfigyeléseink, tapasztalataink és kutatásaink alapján Kárpátalja falusi turizmusában tapasztalható eltéréseket a következő szempontok alapján lehet rendszerezni:

1. a vendégházak térségi elhelyezkedése szerint: síkvidéki vagy hegyvidéki,
2. a vendégházak település-arányos elhelyezkedése szerint: elszórt vagy csoportos,
3. a falusi turizmus szervezettségi szintje alapján: spontán fejlődő vagy irányított,
4. a falusi vendégfogadók nemzeti sajátosságai (népi kultúra, gasztronómia, vallás) szerint: magyar, ukrán vagy egyéb nemzet,
5. a vendégfogadók által nyújtott szolgáltatások szerint: csak szállásadó, szállást és étkezést nyújtó, illetve szállást, étkezést és programlehetőségeket kínáló,
6. a kiszolgált vendégkör alapján: többségében belföldi vagy többségében külföldi
7. a vendégkör utazási módja alapján: egyéni utazók vagy csoportosan érkező turisták,
8. a vendégkör szabadidő eltöltése szerint: körutazást/csillagtúrát igénybe vevők vagy üdülés/pihenés/gyógyulás céljából érkezők

Kárpátalja magyarlakta vidékein, s különösen a Beregvidéken a szervezett keretek között működő falusi vendégfogadás a jellemző, amely sajátosságának tekinthető, hogy minden falusi turizmussal foglalkozó településen van egy (vagy akár több) turizmus-szervező. Ez a személy az, aki általában:

- beszervezi az embereket a falusi vendéglátásba, ezáltal minőségileg leellenőrzi a házat, hogy alkalmas-e a vendégfogadásra, illetve meghatározza a szolgáltatásokkal kapcsolatos követelményeket (pl. az egységes menüt); a csoportosan érkező külföldi (esetenként belföldi) vendégeket félpanziós vagy teljes ellátásban részesítik;
- reklámozza a települést és kapcsolatot tart az érdeklődő turistákkal, (a külföldi vagy belföldi) utazási irodákkal, egyesületekkel stb., esetleg honlapot működtet (SASS, E. 2009A);
- koordinálja a turistacsoportokat/egyéni utazókat a településre való megérkezéskor és a tartózkodás ideje alatt, hasznos tanácsokkal látja el őket;
- külföldi (többnyire magyar) csoportok esetén: programokat szervez, például a vendégköszöntést, a búcsúestet és egyéb szórakoztató programot (táncház, borkóstoló), bemutatja a települést; túraútvonalakat állít össze, amelyek által a vendégek megismerkedhetnek Kárpátalja természeti, kulturális és történelmi értékeivel (kiemelten kezelve a magyar vonatkozásúakat), idegenvezetőt biztosít; ebből következően a csoportosan érkezők jóval kevesebb időt töltenek a vendégfogadó településen és a portákon;
- belföldi (többnyire ukrán) csoportok esetén⁴⁸ csak szállást és étkeztetést biztosít a szervező, a programokat, útvonalakat és az idegenvezetőt a küldő iroda biztosítja;
- ő állítja össze a fogadóházak vendégelosztását, a vendégek igényeit, valamint a kényelmes és egységes elhelyezést is figyelembe véve; kezeli a vendégpanaszokat;
- ő végzi az elszámoltatást és az elszámolást, szervező munkájának fejében jutalékot kap (SASS E. 2012A).

A belföldi vendégkör Kárpátalja magyarlakta területein történő intenzívebb megjelenése következtében a szervezett falusi turizmus mellett megjelent a spontán szerveződő falusi vendégfogadás is. Ebben az esetben tehát:

- a vendégkört zömében a belföldi egyénileg érkező turisták alkotják,
- akiket a vízzel (termálvíz, mesterséges tó) kapcsolatos turisztikai tevékenységek, illetve a magyar kultúra (népzene, néptánc, bor és gasztronómia) vonzanak a területre
- azok a vendéglátók, akik az egyénileg érkező belföldi turistákat fogadják, nem kínálnak étkeztetési lehetőséget vendégeik részére

⁴⁸ Egyes települések esetében (Vári, Beregdéda, Mezőkaszony) a belföldi csoportokat nem ugyanazok a vendégfogadók fogadják és nem ugyan az a szervező foglalkozik velük, mint a külföldiekkel.

- az egyéni utazók sokkal több időt töltebek a vendéglátó házában, portáján.

Látható, hogy Kárpátalján elég változatos a falusi turizmus palettája, legyen az hegyvidék vagy síkvidék, de egy biztos, hogy egyik sem szorosán a mezőgazdaság és az agrárium fonala mentén jött létre és fejlődik tovább. Valamint az is egyértelműen látszik, hogy Kárpátalja magyarlakta vidékein folytatott falusi turizmussal egyetlen európai mintát sem lehet teljesen megfeleltetni (hasonlóságot esetleg Erdéllyel lehetne találni). Vagyis mai napig vitatott kérdésnek számít, hogy akkor a falusi turizmus jelent-e igazi kiforrott jól elhatárolható célcsoporttal rendelkező turisztikai terméket Kárpátalján vagy sem. A megkérdezett falusi turizmus szervezői egybehangzóan vélik, hogy Kárpátalján a falusi turizmus egyedi vonzerőt képez, és ők tisztában vannak a konkrét vendégkörükkel is. Az előző felvetésre a viski szervező véleménye a kerek válasz: *„Szerintem vonzerő, de az is közrejátszik, hogy az árakat megfizethetővé tesszük, olcsóbb megoldás, mintha egy szállodában szállnának meg. Mert azért egy félpanziós szállást a falusi turizmus keretén belül egy nyugdíjas is ki tud fizetni. És mondjuk meg az igazat, Kárpátaljára leginkább ők érkeznek és a kevés jövedelemmel rendelkező emberek.”* A megkérdezettek mindegyike egyetért azzal, hogy a legfőbb vonzerőt a vendégszeretet és a gasztronómia, vagyis a finom, házias ételek jelentik. Emellett nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a magyarországi emberek kíváncsiak arra, hogyan élnek Kárpátalján az emberek, szeretnék az itteni magyar családokkal, történetükkel, életmódjukkal megismerkedni, beszélgetni, kapcsolatot kiépíteni, átélni mindennapos küzdelmeiket és támogatni őket (KARMACSI Z. – SASS E. 2019A). A belföldi turisták többsége pedig amellett, hogy a termálvizek által gyógyulni kívánnak, érdekesnek tartják, hogy át sem kelnek a határon és máris számukra idegen kultúrával találkoznak, ami iránt érdeklődést mutatnak és sokukból visszatérő vendég válik.

A kapott eredmények és információk alapján elmondhatjuk, hogy Kárpátalján a falusi turizmus egy igazi alulról építkező, civil egyesüléseken alapuló, jól szervezett tevékenység. Az emberek felismerték a keresleti igényt és ennek megfelelően alakították és alakítják a kínálatukat (SASS E. 2018). A kárpátaljai falusi turizmusról elmondhatjuk, hogy kifejezetten falusi környezetben megvalósuló, családi környezetben zajló szálláshelyszolgáltatást és étkezési lehetőséget (tájjellegű, autentikus ételeket és italokat) biztosító, jól működő és egyben jövedelemkiegészítő turisztikai tevékenység, csoportosan vagy egyénileg érkező, Kárpátalja szépségeit felfedezni vágyó külföldi vagy belföldi

turisták részére, amely Kárpátalja különböző területén eltérő arculattal és fejlettségi, szervezetségi szinttel rendelkezik. Itt nincsenek mesterségesen/látványszerűen létrehozott klasszikus értelemben vett falusi programlehetőségek és ennek megfelelő, kiépített infrastruktúra, csak a valódi falusi élet: hajnali kakasszó és reggeli madárcsicsergés, tehéncordák az úton, mezőn, aprójószág a gazdasági udvarban, kertészkedés, gazdálkodás a mindennapok megélhetési esélyeinek javítása érdekében.

5.4. A VENDÉGHÁZAK MINŐSÍTÉSE

Ukrajna falusi turizmusának bizonytalan törvényi háttere miatt annak minőségbiztosítási, kategorizálási rendszere is kérdéses. Szükségességét minden falusi turizmussal foglalkozó szervezet, szakember fontosnak, időszerűnek, sőt sürgetőnek tartja. Ukrajna függetlenné válása óta volt is néhány kezdeményezés a vendégházak osztályozására, minősítő védjeggyel való ellátására. 1996-ban megalakul a Falusi Zöld Turizmus Fejlődésének Elősegítése Ukrajnában Civil Szervezet, amely 2017-es adatok szerint 20 megyében megközelítőleg 1000 vendégházat fog össze, s körülbelül 15 000 vendég fogadására van kapacitásuk⁴⁹. A közvetlen környezet megóvása és a szolgáltatások minőségének javítása céljával 2004-ben a „Független Ökológiai Biztonsági Szolgálat” Tudományos-Természetvédelmi Civil Központtal közösen létrehozták a „Zöld vendégház” ökológiai tanúsítvány programot (15. ábra). 2008-ban pedig bevezetésre kerül a szálláshelyek kategorizációja „Ukrán vendégház” néven (16. ábra) (KUDLA N. J. 2015). Megalakították a Szakértői-Tanácsadói Intézetet, s az „Ukrán vendégház” program keretében 210 ház (21 megyében), a „Zöld vendégház” program keretében 49 ház (7 megyében) lett minősítve (www.greentour.com.ua). Az ország méreteit és a rendelkezésre álló mezőgazdasági és vidéki területeit tekintve ezek a számok nagyon alacsonynak tekinthetők. A minősített házak között „Ukrán vendégház” kategóriában 16 kárpátaljai vendégház található. Természetesen ennél sokkal több vendégház létezik és működik a valóságban, viszont ezzel a rendszerrel Kárpátalja magyarlakta vidékeinek vendégházai értelemszerűen nem lettek kategorizálva.

⁴⁹<http://www.csi.org.ua/20-rokiv-ukrayinskomu-silskomu-zelenomu-turyzmu-ta-yiyi-zasnovnyku-go-spilka-spryannya-rozvytku-silskogo-zelenogo-turyzmu-v-ukrayini/>

15. ábra:

„Zöld vendégház” védjegy

Forrás: <http://photo.ukrinform.ua>

16. ábra:

„Ukrán vendégház” védjegy

Forrás: www.greentour.com.ua

A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács (KMTT) a magyarországi napraforgós minősítési rendszert adoptálva 2018 végén a szálláshelyek kategorizálása és a szolgáltatások minőségének javítása céljából bevezette a „Kárpátaljai falusi vendégház” (17. ábra) és a „Kárpátaljai vendégház” minősítő védjegyet Kárpátalja magyarok által lakott vidékén. Mivel az imént bemutatott ukrán minősítési rendszer nem államilag van meghatározva, ezért sikeres próbálkozás lehet a napraforgós rendszer általi kategorizálás meghonosítása Kárpátalján. A vendégházak minősítését a KMTT által megszervezett, szakképzett minősítők végzik, melyet a minősítő bizottság véglegesít. A minősítésen átesett vendégházakat a 18. ábrához hasonló táblával látják el, melyen szerepel a vendégház neve ukránul és magyarul, valamint az elért minősítési fokozat.

17. ábra:

„Kárpátaljai falusi vendégház”
védjegy

18. ábra:

„Kárpátaljai falusi vendégház”
konkrét vendégház minősítő védjegye

Forrás: Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, 2018 (<http://kmtt.info>)

Úgy az „Ukrán vendégház”, mint a „Kárpátaljai falusi vendégház” és a „Kárpátaljai vendégház” védjegynek 4 minősítési kategóriája ismeretes. Az „Ukrán vendégház” rendelkezik egy alap („basic”) vagy „B” (legalacsonyabb), valamint egy első, második és harmadik (legmagasabb) kategóriás minősítéssel. Az alap kategória esetén a védjegyben csak az ukrán házikó grafikus szimbólumát tüntetik fel, míg a további három fokozat esetén a házikó alatt egy, két illetve három virágot ábrázolnak (KUDLA N. J. 2015). A „Kárpátaljai falusi vendégház” és a „Kárpátaljai vendégház” védjegyet a falusi magán szálláshelyek közül 1) Vendégházak, vendégszobák és 2) Nyaralók, hétvégi házak kaphatják meg. A védjegyben szereplő vendégház grafikus szimbóluma alatt egy, két, három illetve négy (legmagasabb) napraforgót ábrázolnak az adott szálláshely komfortfokozatának⁵⁰, illetve a magyarországi mintának megfelelően. A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács Vendégház Minősítési Rendszere által minősített magán szálláshelyeken az ágyak száma nem haladja meg a tizenhatot /legfeljebb nyolc szobát/, a védjegy oadaítélése pedig 3 év időtartamra szól. A védjegy lejártát követően újra igényt kell benyújtani és újra minősítésre kerül a vendégház. A minősítés kérelmezése ingyenes⁵¹ és önkéntes alapon történik (<http://kmtt.info>).

A szervezők pozitívan állnak a minősítési rendszerhez, hiszen ahogy a nagymuzsalyi szervező fogalmazott *„Egy biztonságot ad az, mivel hogy csoportokat fogadunk. Nekem is felelnem kell azért, hogy tényleg azt kapja a turista, amit ígérek, és ez egy objektív vélemény. Tehát más mondja meg, hogy milyennek kell lennie, és énszerintem szigorúbb, mint amit eddig elvártunk, és ez igazából minőségi fejlődés irányába tolja el az egész falusi vendéglátást.”*

2019 márciusáig egy megyei alárendeltségű város (Beregszász) és 9 járás 47 településéről 264 vendégház (<http://kmtt.info>) esett át Kárpátalján a napraforgós minősítésen és további 100 vendégfogadó adta be igényét⁵² (KMTT 2019, <http://kmtt.info>).

⁵⁰ Négy napraforgós – Összkomfortos szálláshely; Három napraforgós – Komfortos szálláshely; Két napraforgós – Félfkomfortos szálláshely; Egy napraforgós – Komfort nélküli szálláshely (<http://kmtt.info>)

⁵¹ Az ingyenes vendégházminősítések a Magyar Kormány támogatásával valósult meg és az első 300 jelentkező minősítését érintette. A 2019. áprilistól jelentkezők támogatás hiányában csak önköltséges alapon tudták vendégházaikat minősíttetni.

⁵² Itt meg kell jegyezni, hogy a vendégházak minősítésére jelentkező nagyfokú igény az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Központ által beharangozott és azóta kiírt pályázati lehetőségek (Turisztika – 2019, az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ Jótékonyági Alapítvány pályázati felhívása egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a falusi vendéglátás terén (<https://www.eganede.com>)) kihasználásával szoros kapcsolatban áll. Mivel a vendégház

A minősített vendégházak többsége a 3 (148 ház), illetve a 2 napraforgós (99 ház) kategóriába kerültek besorolásba, viszont 1 (11) és 4 (6) napraforgós ház nagyon kevés akad közöttük. A minősített vendégházak megközelítőleg 1600-1900 vendég elszállásolását tudják biztosítani. A vendégházak területi elhelyezkedését tekintve a Beregvidék aránya kiemelkedő, ugyanis a Beregszászi járásban (150) és Beregszászon (34) található a minősített vendégházak 69,7%-a, ezt követi a Nagyszőlősi (16,3%) és a Huszti járás (10,2%).

A 19. ábrán található térképen szemléltetjük Kárpátalja minősített vendégházakkal való területi lefedettségét. A térképen feltüntettük úgy az „Ukrán vendégház”-akkal, mint a KMTT által minősített „Kárpátaljai falusi vendégház”-akkal rendelkező településeket⁵³. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a települések eltérő intenzitással vesznek részt a falusi vendégfogadásba. Amíg az „Ukrán vendégház” védjeggyel ellátott települések 93,3%-án csak egy minősített vendégház található, addig ez a tendencia a „Kárpátaljai falusi vendégház” védjeggyel ellátottak esetén csak 41,7%-t jelent. Az utóbbi esetében a fennmaradt települések átlagosan 8,7 vendégházzal rendelkeznek, melyek közül Beregdédán 29 és Viskén 27 vendégház található.

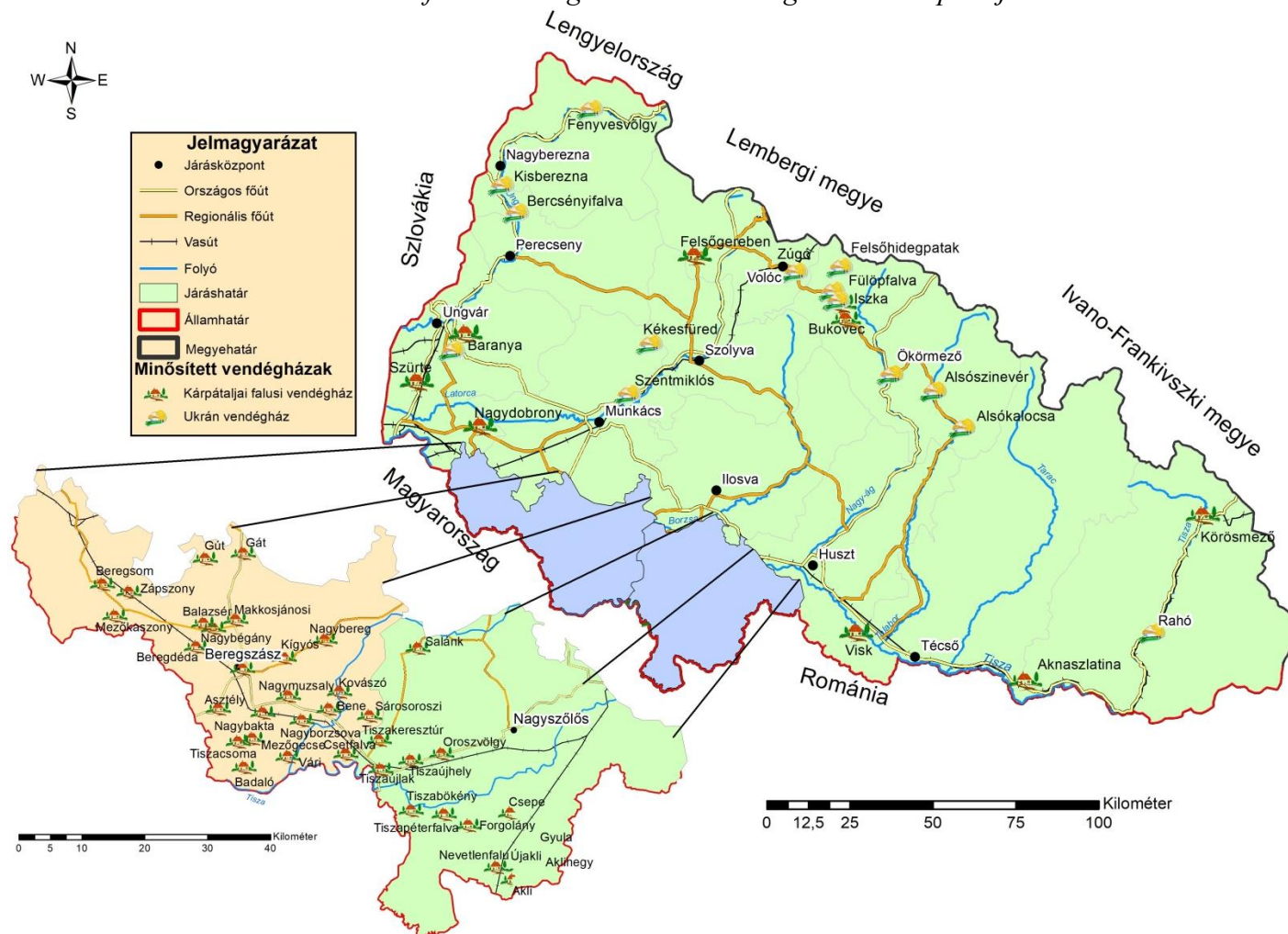
A fentebb említett adatok tehát egy biztosabb kiindulópontnak tekinthetők a falusi turizmus súlyának meghatározása érdekében, ami határozottan nagyobb és több, mint amit a statisztikai adatok kimutatnak (SASS E. 2019C).

minősítését igazoló dokumentum bemutatása egyik alapfeltétele a pályázat benyújtásának, ezért nemcsak azon személyek adták be igényüket a minősítést végző KMTT-hez, akik több éve gyakorlott vendégfogadóként végzik e tevékenységet, hanem olyan személyek is, akik a falusi turizmusban látják Kárpátalján való megmaradásuk esélyét, vagy csak a lehetőséget igyekeznek kihasználni.

⁵³ A „Zöld vendégház” védjeggyel rendelkező vendégházak pontos számának és azok elhelyezkedésének közlésére azonban nem találtunk megfelelő forrást, így azok nem kerültek fel a térképre.

19. ábra

A minősített falusi vendégházak területi megoszlása Kárpátalján

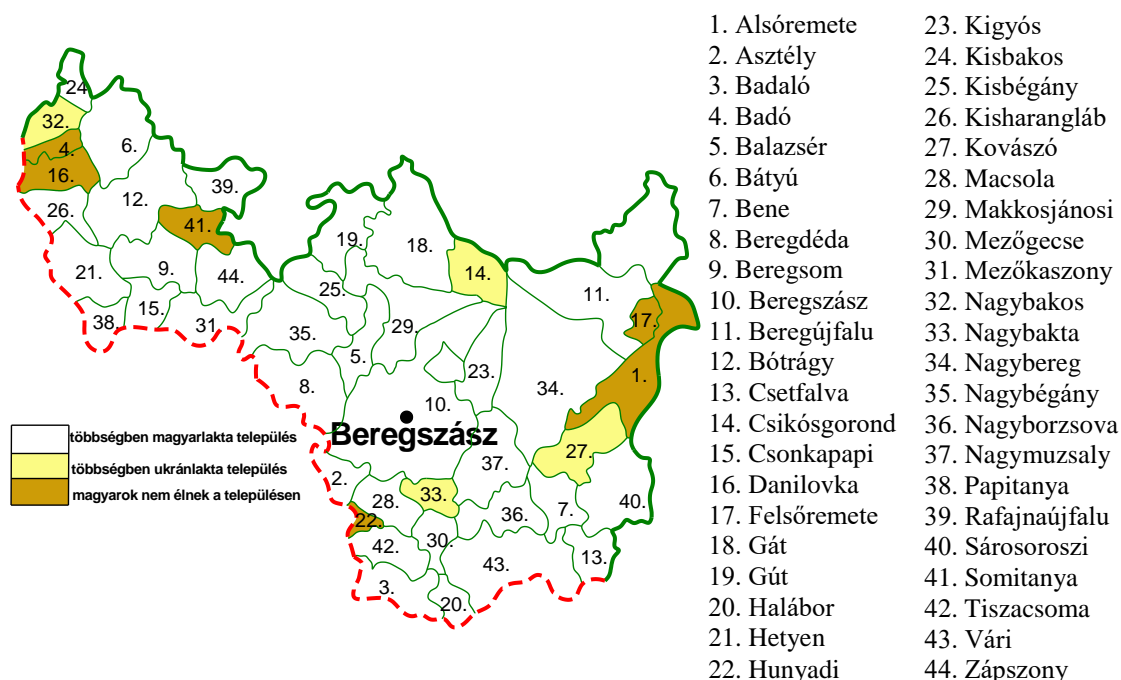
Forrás: <http://kmtt.info> és a www.greentour.com.ua alapján saját szerkesztés

6. FALUSI TURIZMUS A KÁRPÁTALJAI BEREVIDÉKEN

A Beregvidék Kárpátalja délnyugati részén elterülő turisztikai térség, melyet területileg a Beregszászi járás adminisztratív egységgel azonosítanak (TARPAI J. 2013). Északon az Ungvári és Munkácsi járással, északkeleten az Ilosvai járással, keleten a Nagyszőlősi járással, déli és délkeleti részén pedig Magyarországgal határos.

20. ábra

A Beregszászi járás települései

Forrás: MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005; KOCSIS K. 2001, szerk. SASS E. 2009B.

A Beregszászi járás (654 km²) Kárpátalja 3. legkisebb területű járása, mely a megye területének 5,1%-t teszi ki. A 2001. évi hivatalos népszámlálás adatai alapján lakossága⁵⁴ Beregszász megyei alárendeltségű várossal együtt a megye összlakosságának 6,4%-a (80 616 fő). A Beregszászi járás és Beregszász lakosságának 66,9%-a (53 948 fő) magyar nemzetiségű. Ezen a területen összpontosul a Kárpátalján élő magyarok 35,6%-a. A Beregszászi járás közigazgatási központja és egyben legnépesebb városa (26 554 fő) Beregszász⁵⁵, valamint a járás területén található 1 nagyközség és 42 község (20. ábra), melyeket 30 önkormányzat fog össze. A

⁵⁴ 2018-as adatok alapján: Beregszász lakossága 24 143 fő, amely 10,0%-os csökkenést jelent 2001-hez képest; Beregszászi járás lakossága 50 806 fő, amely 6,4%-os csökkenést jelent 2001-hez képest (СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp).

⁵⁵ 2001. május 17-től megyei alárendeltségű város.

Beregszászi járásra jellemzőek a népes települések, az egykori mezővárosok (Nagybereg, Mezőkaszony, stb.) és az egykori váruradalmakat kiszolgáló jobbágyfalvak utódai. Néhány település a XX. században, a csehszlovák és a szovjet betelepítési politika következtében jött létre. Jelenleg a járás területén 6 olyan település található, ahol nem élnek magyarok (IZSÁK T. 2007; MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005; 20. ábra).

A Beregszászi járáson keresztül több közlekedési útvonal halad át. A legjelentősebbek közöttük a Munkács–Beregszász–Huszt, a Beregszász–Ilosva és a Csap–Beregszász közutak, illetve a Csap–Aknaszlatina vasútvonal (MOLNÁR J. 2009A). A járás területéhez tartozik az ukrán-magyar államhatár 68 km-es szakasza, amelyen három határátkelő működik. A határátkelők közül az Asztély–Beregsurány nemzetközi határátkelő bonyolítja le az éves személyforgalom legjelentősebb hányadát. Fejlesztése a nemzetközi normák elérése érdekében halaszthatatlan volt, s míg a magyarországi rész felújítása, átépítése Magyarország Uniós csatlakozásáig elkészült⁵⁶, addig, ukrán oldalról jelentős és többszöri Európai Uniós támogatással jelenleg is kezdeti fázisában tart. A másik két – a Mezőkaszony–Barabás és a Kisharangláb–Lónya – határátkelő jóval kisebb jelentőséggel bír, ugyanis mindkettő egyenlőre korlátozott nyitvatartással üzemel, és csak személyforgalmat bonyolít le (maximum 8+1 személyes jármű kelhet át rajtuk). Fejlesztésük, 0-24 órás határátkelővé való átminősítésük azonban tervben van.

A Beregszászi járás területe földrajzilag két természetföldrajzi tájegységhez tartozik, a Beregszászi-dombvidékhez és az azt körbezáró Kárpátaljai-síksághoz. A vidék felszínén a Kaszony–Bégányi-dombvidék is megtalálható, melynek egy része Magyarország területére nyúlik át (MOLNÁR J. 2009A).

A járás folyói a Tisza jobboldali vízgyűjtő medencéjéhez tartoznak. A terület legfontosabb, s egyben Kárpátalja 4. leghosszabb folyója, a Borzsa (106 km) Vári mellett torkollik a Tiszába, amely Kárpátalja és egyben a Beregvidék déli részén folyik, természetes határt alkotva Ukrajna és Magyarország között. Ebből kifolyólag a Tisza járáshoz tartozó szakasza csak engedéllyel látogatható, így a beregvidéki turizmus számára kihasználatlan, az ember által szinte érintetlen területnek számít. Nagyborzsova mellett a Borzsa folyón duzzasztógátat építettek, amelynek segítségével májustól októberig emelik a Borzsa, valamint a belőle eredő és a járásközponton is áthaladó Vérke vízszintjét (IZSÁK T. 2007; MOLNÁR J. 2009A).

Természetes állóvízben nem bővelkedik a járás, inkább a bányatavak és a mesterséges tavak a jellemzők. Ezen kívül a Borzsa és a Tisza árterében morotvatavak

⁵⁶ <https://karpataljalap.net/2003/07/11/megnyilik-az-asztely-beregsurany-hataratkelo>

találhatók. A felszín alatti vizek közül ki kell emelni a termálvizet, ugyanis a járás területén halad át a Beregszászi geotermális öv. Ennek köszönhetően különböző vegyi összetételű (bór, klór-nátrium, szénsavas, nitrogén-szénsavas) termálvízkészleteket rejt a föld mélye. A járás területén több termálkút is található. Ezekből a 800-1200 m talpmélységű fúrásokból származó víz hőmérséklete elérheti a 41-55°C-t, napi vízhozama pedig a 173-871 m³ -t (MOLNÁR J. 2009A; BERGHAUER S. – ÉSIK Zs. – GÖNCZY S. 2015)

A Beregszászi járás területén az erdők összterülete eléri a 8,4 ezer hektárt, uralkodó fafaj a kocsányos tölgy (80%), de található itt bükk, gyertyán, kőris és szil is. A járás 21 természetvédelmi objektummal rendelkezik, melynek 699 hektár a kiterjedése (MOLNÁR J. 2009A).

A lakosság többnyire mezőgazdasággal foglalkozik, ugyanis Kárpátalja járásai között a Beregszászi rendelkezik a legmelegebb éghajlattal. A beregszászi dombvidék déli lejtőin (Nagymuzsaly, Bene) méri a legmagasabb hőmérsékletet az év folyamán, s ezért jellemző a primőr zöldség és gyümölcsstermesztés is. A megye több járásával ellentétben jellemző, hogy a szelídgesztenye, a mandula, a barack, a szőlő is megterem a vidéken egyéb mezőgazdasági növény mellett, mint a búza, árpa, zab, kukorica, napraforgó, dohány, paradicsom, uborka, paprika stb. (IZSÁK T. 2007).

A mezőgazdaságon kívül, földrajzi elhelyezkedésének, természeti és kulturális adottságainak köszönhetően a Beregvidék jó eséllyel rendelkezik a turizmus különböző formáinak meghonosítására, a meglévők megerősítésére, s a turistaforgalom növelésére. A területre irányuló turistaforgalom növekedésével megerősödhet a lakosság gazdasági pozíciója, növekedhet az életszínvonal, javulhat a közösség megmaradásának, helybenmaradásának esélye (SASS E. 2009B). Ezek a problémák Kárpátalja tekintetében mindig is aktuálisak voltak, de a 2013/14-ben kialakult és eszkalálódott ukrajnai fegyveres konfliktus helyszínétől legtávolabb eső Kárpátalján, így a Beregszászi járásban is a gazdasági válság egyre erőteljesebbé vált. Ebben a nehéz helyzetben látott napvilágot az *Egán Ede-terv* (MOLNÁR J. et al. 2014), amely Kárpátalja gazdaságfejlesztésével kapcsolatban három prioritást élvező célt jelölt meg: az agrárfejlesztést, a turizmusfejlesztést és a vállalkozásfejlesztést. *A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve* alapján és Magyarország kormányának támogatásával létrejött az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ, mely a kitűzött célok megvalósításához nyújtott és nyújt napjainkban is anyagi támogatást a helyi magyar lakosság számára.

6.1. BEREGVIDÉK TURISZTIKAI ATTRAKCIÓINAK FELMÉRÉSE

Jelen értekezés középpontjába állított Beregvidék és falusi turizmusának fejlesztése, turistaforgalmának növelése érdekében elengedhetetlen a vonzerők hatókörének meghatározása illetve a további fejlesztendő termékeinek feltárása. A beregvidéki vonzerők hatókörének meghatározására a Magyar Turizmus Zrt. által 1997-ben elkészített és PUCZKÓ L.–AUBERT A.–SZABÓ G. által 2007-ben módosított teljes körű vonzerő felmérésére alkalmas, 1-9-ig terjedő pontérték skálát használtuk. A skála alapján a következő kategóriák szerint értékeltük a vonzerőket:

1. Helyi vonzerő I.	4. Regionális vonzerő II.	7. Nemzetközi vonzerő I.
2. Helyi vonzerő II.	5. Országos vonzerő I.	8. Nemzetközi vonzerő II.
3. Regionális vonzerő I.	6. Országos vonzerő II.	9. Globális vonzerő.

Kárpátalja, és ezen belül a Beregvidék is azon különös helyzetben van, hogy a legtöbb és legkiemelkedőbb történelmi és kulturális hagyatéka, vagyis turisztikai attrakciói a magyar kultúrkörhöz kapcsolódnak. A történelem sajátossága következtében a magyar kultúrkör nem csak Magyarországra terjed ki, hanem több, a magyar kisebbség által lakott más országokra (Szlovákia, Románia stb.) is. Így van ez Ukrajna esetében is, melynek legnyugatibb megyéje egykor Magyarország legkeletibb része volt. Ezen kívül a zsidók, csehek, németek és lengyelek is „ezer szállal” kötődnek Kárpátaljához. Így nem meglepő, hogy Ukrajna más régióin kívül ezekből az országokból érkezik még magasabb számú turista Kárpátaljára (ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В). A Beregszászi járással kapcsolatban sajnos konkrét statisztikai kimutatás nem áll rendelkezésünkre a küldőországok tekintetében, sőt elmondható, hogy a megye többi járása közül itt a legalacsonyabb szintű az adatszolgáltatás. Ebből kifolyólag a vonzerők hatókörének meghatározása esetén elsősorban a saját tapasztalatra, kutatásainkra, illetve a különböző létesítmények vezetőivel való konzultálásra tudunk támaszkodni.

Feltérképeztük a Beregszászi járás összes településén a természeti, kulturális és speciális vonzerőket. A településeken fellelhető valamennyi, jelenlegi turisztikai attrakciót és attrakcióvá fejleszhető adottságokat számbavételeztük és vonzáskörzete

alapján értékeltük. Az esetek többségében ezek az esetleges turisztikai vonzerők egyes vagy kettes értékpontot kaptak, vagyis helyi vonzerő kategóriába sorolódtak (1 = potenciális, attrakcióvá fejleszhető; 2 = kistérségi kihatással, látogatottsággal). Természetesen szép számban akadt olyan vonzerő is, amely hármás, és néhány amely ennél nagyobb értékpontot kapott. A legnagyobb értékpont a célterületen a hetes volt.

A turisztikai vonzerők értékelése, illetve potenciális vagy valódi mivoltának eldöntése sohasem volt egyszerű feladat. MOLNÁR L. és PRISZTÁCS B. (1998) így vélekedtek a potenciális vonzerőkről: *"Az értékelés egyik legproblematikusabb mozzanata annak eldöntése volt, hogy potenciális vagy létező vonzerőről beszélhetünk, illetve tekinthetjük-e vonzerőnek. Ilyen problémát okozott a Duna–Dráva Nemzeti Park értékelése, hiszen az még napjainkban is kialakítás alatt lévőnek tekinthető: övezetbeosztása most készül, a turizmus számára megnyitandó területek kijelölése, tényleges felkészítése a turisztikai kereslet fogadására még csak kezdeti lépéseknél tart. Egyelőre potenciális vonzerőnek tekinthető."* Illetve PROBÁLD K. (1998) ezt írta a valódi vonzerőkről: *"A leltárba azokat a tényezőket vettük fel, amelyek – megítélésünk szerint – helyváltoztatásra ösztönzik az emberek egy csoportját. A jelentőség megítélésében döntőnek azt a mozzanatot tartottuk, hogy milyen nagyságrendű látogató tömeget realizál a vonzerő, és milyen távolságról indulnak el annak megtekintésére. Tehát attrakciónak, vonzerőnek azokat a dolgokat tekintettük, amelyek a turizmusgazdaságban szerepet játszanak, másképpen megfogalmazva: bevétel származik, illetve terméké alakítva származhat belőlük."*

Kárpátalja, mint turisztikai célterület csak néhány éve vált vonzóvá, s jelenleg is az arculatkeresés fázisában tart. Így nem csoda, hogy turisztikai attrakciói még folyamatosan fejlődnek, alakulnak, mindjobban figyelembe véve a minőséget és a széleskörű kínálati lehetőségeket. Ez azt jelenti, hogy a Beregvidék összes vonzerejét elsősorban potenciálisnak tekintettük. Ebből az összességből viszont kiemeltük azokat az attraktív szereplőket, objektumokat, amelyek hármás és annál nagyobb értékpontot értek el, vagyis legalább megyei és annál nagyobb szinten helyváltoztatásra készítetik az emberek egy részét. Ezeket tekintettük valódi turisztikai attrakciónak. A kutatás eredményeit a valódi természeti, kulturális és speciális vonzerők térképén (21., 22., 23. és 24. ábra) szemléltettük, bemutatva azokat a településeket, ahol tudatos fejlesztéssel turisztikai termék hozható létre, vagyis hangsúlyozva a fejlesztések ezen területekre irányuló fontosságát (SASS E. 2009B).

6.1.1. Természeti vonzerők

A Beregszászi járás településeinek természeti vonzerő-ellátottsága viszonylag egyenletes. A települések általában folyók mentén vagy dombok, hegyek körül alakultak ki, egyes települések nagy kiterjedésű erdővel, míg mások mesterséges tavakkal, bányatavakkal, vagy ritkábban termálvízzel rendelkeznek. Valódi természeti vonzeróval viszont a 44 település közül csupán 11 rendelkezik. Ide 16 darab, összesen 62 értékpontú vonzeró került (21. ábra).

A legtöbb turistát, főként országos viszonylatban, ebben a kategóriában Beregszász termálvizei, illetve a városkép és a panoráma, a Beregszászi dombság, valamint Mezőkaszony gyógyhatású vizei vonzzák. További vonzerót jelent elsősorban regionális szinten a Dédai bányató, a Borzsa folyó, a Nagyberegi halastó és az azt körülvevő tölgyerdő, az „Atak” Botanikai Rezervátum, illetve Balazsér, Kisbégány és Nagybégány települések hármashatárában elterülő halastó, gombázási lehetőséggel Gút nagy kiterjedésű erdeje és a beregújfalui vadaspark.

Kárpátalján a Beregszászi járás rendelkezik a legnagyobb termálvízkészlettel. Az erőforrások azonban nincsenek megfelelően kihasználva: 13 ismert kútból mindössze 3-t hasznosítanak (BERGHAUER S. – ÉSIK ZS. – GÖNCZY S. 2015). Ennek ellenére a járás területén felvirágzóban van az egészségturizmus egyik ágazataként ismert termálturizmus. Köztudottan a turizmusnak ez a formája a célterületen hosszabb tartózkodást feltételez. Az ide érkező turisták részére a kínálati elemeket bővítve (kilátók, tanösvények, erdei iskolák, kerékpárutak stb.), megfelelő programlehetőségeket biztosítva (lovaglás, sportolás, kerékpározás, horgászás, gyalogtúrázás stb.), s átgondolt fejlesztéseket megvalósítva a Beregvidékre irányuló forgalom növelése, valamint területi koncentráltasága és a szezonálisból fakadó forgalomvisszaesés mérséklése is megvalósítható lenne. Ezen elképzeléseket talán ösztönözni is fogja a Kárpátaljai Megyei Tanács 2018-as decemberi ülésén hozott határozata, miszerint az egyedülálló ásvány- és termálvízkészlet megőrzése céljából a Beregszászi, a Szolyvai és a Huszti járások kapjanak helyi vagy állami jelentőségű üdülőövezeti státuszt (BERGHAUER S. (SZERK.) 2019).

A látogatottság és a kihasználtság alapján jelenleg alacsony értékpontal rendelkező természeti adottságok a jövőre való tekintettel nagy lehetőségeket rejtnek magukban a Beregvidéken, s tulajdonképpen az alternatív/szelíd turizmusformáknak nyújtanának megfelelő alapot: az öko-, a bakkancsos-, a kerékpáros-, a horgász-, lovasturizmusnak és akár a zöldútnak is.

6.1.2. Kulturális vonzerők

Az általunk valódi kulturális vonzerőnek ítélt értékek száma (42) és értékpontja (155) bár jóval meghaladja a valódi természeti vonzerők számát és értékpontját, mégis olyan kimagasló vonzerővel – hogy nemzetközi szinten is megállná a helyét – ez a kategória sem rendelkezik. Nemzetközi vonzerő I. kategóriával (7 pont) csak akkor értékeltünk egy vonzerőt, amikor ismeretes⁵⁷ volt számunkra, hogy azt a legtöbb külföldről érkező turistacsoport meglátogatja. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezeknek a csoportoknak a döntő többsége magyar nemzetiségű turistákból tevődik össze, akik a szomszédos országokból (főként Magyarországról) érkeznek. Az elsődleges céljuk pedig az elszakított magyar területek megismerése, köztük a beregi táj, annak történelmi, építészeti, kulturális hagyatékával együtt.

Tovább finomítja a kirajzolódó képet, hogy a valódi kulturális vonzerők fele (22) a járásközpontban, Beregszászon koncentrálódik (78 értékpont). Ezen kívül látogatottab kulturális vonzerővel Csetfalva, Tiszacsoma, Mezőkaszony, Bene, Nagyberég, Mezőgecse, Vári stb. rendelkezik. A többi település vagy nem rendelkezik (29 település) említésre méltó vonzerővel, vagy csak az igen alacsony 3-4 vonzerő értékpontos kategóriába tartozik (5 település) (22. ábra).

Ebben a kategóriában példaként olyan attrakciók említhetők, mint Beregszász történelmi belvárosának műemlék épületei (pl. Bethlen-Rákóczi kastély, Vármegyeháza, római katolikus középkori plébániatemplom) és más jellegzetes épületei (pl. az egykori Bereg Vármegye Királyi Törvényház, amelyben jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola működik, s amely az elmúlt időkben egyben kulturális központtá is vált a helyi magyar kisebbség számára; az Úri Kaszinó; a volt Royal Szálló stb.), illetve kastélyai (pl. Fedák Sári kastélya), palotái (pl. Kubovics palota, Méhes palota), a Beregvidéki Múzeum és a városban rendszeresen megrendezésre kerülő fesztiválok (Beregszászi borfesztivál, Városnap, Beregfeszt, Adventi vásár). A felsorolást tovább lehet folytatni a járásközponton kívüli olyan vonzerőkkel, mint a középkori templomok (a Csetfalvai kazettás famennyezetű református templom, a Nagymuzsalyi református templom és a Kismuzsalyi romtemplom, Nagybéányi és Benei református templom stb.), a vidék nevééről elhíresült beregi szőttes, melyet többnyire Nagyberegen, Kígyóson és Beregújfaluban készítenek, a hagyományteremtő Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny, Mezőgecsei Szilvalekvárfőző Fesztivál, a Kaszonyi

⁵⁷ Mivel konkrét látogatottságot igazoló statisztikával egyik létesítmény sem rendelkezik, ezért a helyismeretre, becslésre és a helyi idegenvezetőkkel való információcserére alapoztunk.

Termálfürdőben évente megrendezésre kerülő Bográcsfőző verseny stb. Az említett attrakciók nagy számban vonzzák úgy a belföldi, mint a külföldi turistákat a térségbe, de talán az egyik legnagyobb vonzerőt az egykor Bereg vármegye virágzó vidékeként működő területen élő magyar nemzetiségű lakosság és a velük azonosított baráti fogadtatás, a páratlan vendégszeretet, a féltve őrzött népi kultúra és hagyományok jelentik.

Nem szabad azonban említésen kívül hagyni, hogy a vidék legtöbb ember alkotta kulturális emléke, amelynek akár turistacsalogató ereje is lehetne, nagyon elhanyagolt, leromlott állapotban van. A szovjet éra alatt a legtöbb (magyar és zsidó) épület (kastély, kúria) állami kézbe került, és jelenleg iskola, óvoda, árvaház, községháza stb. működik benne, vagy használaton kívül áll. A korhű berendezési tárgyakat széthordták, eladták. A Középkori templomok útjához hasonlatosan pedig a Beregvidék fennmaradt

- kastélyaiban, kúriáiban akár kastélytúrákat, interaktív múzeumokat is létre lehetne hozni, de akár kastélyszállodaként is lehetne őket hasznosítani;
- a zsidó vonatkozású emlékeket is egy tematikus út formájában össze lehetne fogni, ha azok feltáráson, állagmegőrzésen esnének át;
- egy régészeti emlékhelyek útja is kialakítható lenne, mely az egykori föld- és tóváruk maradványait, kisebb kővárak és templomok romjait, a már feltárt honfoglalási emlékhelyeket, illetve a vidék régészeti leleteit fűzné fel;
- a magyar népi építészet és népi kultúra megőrzése érdekében a Beregvidéken egy parasztház, tájház vagy pajtaudvar rendszert is ki lehetne alakítani.

6.1.3. Speciális vonzerők

A vonzerők harmadik rétegét a meglévő vagy kifejlesztett kínálatok, rendezvények adják. Valódi speciális turisztikai attrakció a Beregvidék 15 településén jelenik meg. Ebben a kategóriában a megszámlált vonzerők száma 28, amelyeknek az összértékpontja 91. Ezek közül természetesen Beregszász a 22 értékpontjával kiemelkedik, 7 településen az értékpontok 6-8 között mozognak, a többi településen pedig csak 3–4 között (23. ábra). Példaként említhetők Beregszász termálfürdői (Pacsirta Termálfürdő, Zakarpattya Sportkomplexum) és a város bevásárlóközpontja, a Mezőkaszony területéhez tartozó Kaszonyi Termálfürdő – Iváncsó Birtok, amely nagy mértékben vonzza a turistákat Ukrajna egész területéről, és amelynek szép számmal akadnak külföldi vendégei is, csakúgy, mint a Pacsirta Termálfürdőnek. A Kaszonyi Termálfürdő mellett épül aquaparkot 2019. július 23-án nyitották meg, s amely további

lehetőségeket hordoz magában, egy újabb piaci szegmenst megcélözva növekedhet a terület turistaforgalma. Ezen kívül az utóbb említett termálfürdő szomszédságában, az egykori Kaszonyi Szanatórium helyén alakították ki az Eco-Termált, amely szintén sok érdeklődőt vonz. A Beregvidék kiemelt vonzerői közé tartozik a beregdéai bányató körül kialakított Bumeráng, és a Bora-Bora üdülőhelyek, valamint a településen 2018-ban megnyitott Horus Aquapark. Továbbá a Beregvidék jó halászati, vadászati, illetve gombázási/vásárlási lehetőségekkel is rendelkezik, kiemelkedő mezőgazdasági tevékenység Benében, Nagymuzsalyban és Gáton folyik.

A kutatásban a Beregszászi borvidék is értékelésre került, ugyanis Kárpátalja és egyben Ukrajna egyetlen tizenkét pincészetet bemutató borútjának hat pontja a Beregszászi járásban található. Nevezetesen Beregszászban, Nagymuzsalyban, Benében és Nagyberegen egy-egy, míg Kígyóson két pincészet várja a vendégeket. Természetesen az említett településeken a borúthoz nem tartozó több borászat is megtalálható, és persze más településeken is foglalkoznak szőlőtermesztéssel és borkészítéssel, értékesítéssel. Az érdeklődők többsége ukrainai és oroszországi, de szép számmal érkeznek a szomszédos országokból is borkedvelő vendégek. A járás két legnagyobb borüzeme a Cotnar és a Chizay rendelkezik a legnagyobb szőlőterülettel és persze országos viszonylatban hírnévvel is, de az elmúlt években külföldre is exportálják termékeiket.

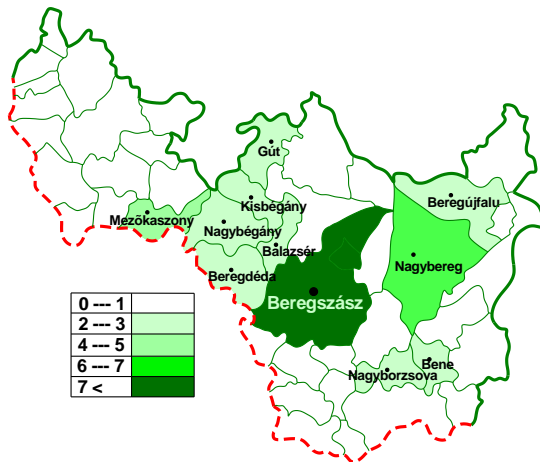
Az elvégzett felmérés alapján a Beregvidék valós turisztikai attrakcióinak száma és vonzáskörzete alacsonynak mondható, térségi megjelenése koncentrált képet mutat (24. ábra). A centrumot maga Beregszász, a járásközpont alkotja és a rajta körben lévő települések egy kisebb intenzitású szegélyterületet képeznek, majd ezen kívül pedig a vonzerők minimális száma, vagy teljes hiánya figyelhető meg.

A természeti, kulturális és speciális vonzerőkategóriákban vizsgálódva az egy attrakcióra adott legnagyobb értékpontok leggyakrabban a kulturális kategóriában fordultak elő. Nevezetesen Beregszász történelmi belvárosának épületegyüttese, a csetfalvai kazettás famennyezetű református templom, a vidék nevére elhíresült beregi szóttos, mely élő népművészetként maradt fenn, és amelynek elemeit napjainkban a Pro Urbe díjas Hrivnák Tünde divattervező egyedülálló, kárpátaljai ún. beregi szóttosslal díszített kollekciója igyekszik megismertetni a világgal. Ezen kívül a természeti értékek körében egyre hangsúlyosabbá és meghatározóbbá válik a vidék balneológiai kínálata, a termál és gyógyvizek növekvő kihasználtsága következtében. A Beregvidék új arculatát ezen értékek köré érdemes felépíteni, amelyeknek jó kiegészítést nyújthatnak a vidék borai, kulináris

értékei, gasztro- és borfesztiváljai, kulturális rendezvényei, illetve az éledő népzene, néptánc hagyományai.

21. ábra

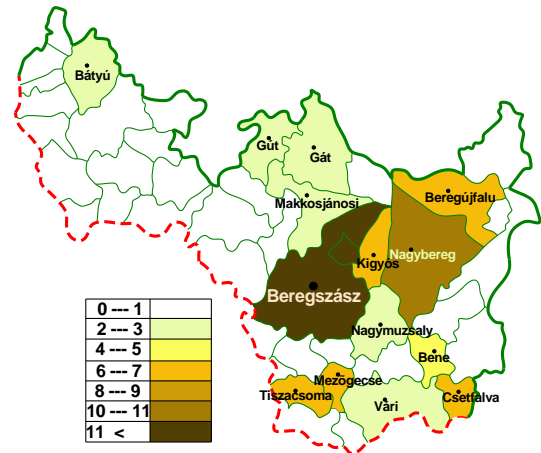
A Beregszászi járás valódi természeti vonzerői

Forrás: Saját szerkesztés, 2008.

22. ábra

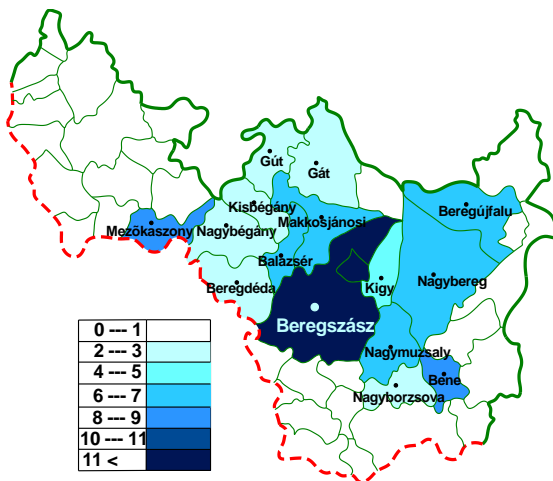
A Beregszászi járás valódi kulturális vonzerői

Forrás: Saját szerkesztés, 2008.

23. ábra

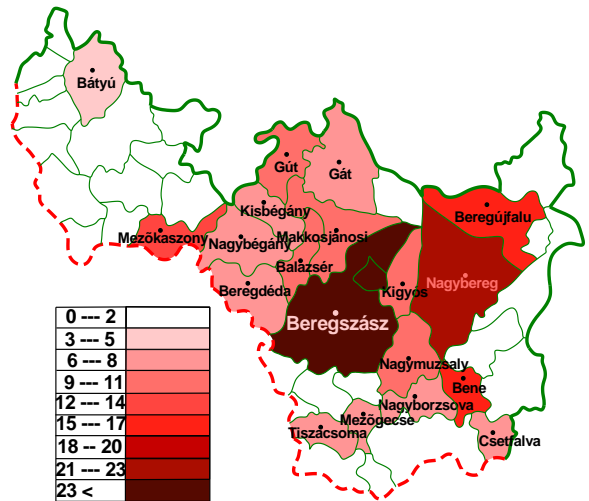
A Beregszászi járás valódi speciális vonzerői

Forrás: Saját szerkesztés, 2008.

24. ábra

A Beregszászi járás valódi vonzerői

Forrás: Saját szerkesztés, 2008.

6.2. BEREGVIDÉK FALUSI TURIZMUSÁNAK FOGADÓKÉPESSÉGE

A Kárpátalján élő tömbmagyarságot magába foglaló és a vidék egyik legjelentősebb falusi vendégforgalmát lebonyolító Beregszászi járásban, a Beregvidék turisztikai térségben 2011-ig 11 településen foglalkoztak szervezett falusi vendégfogadással (Bene, Beregdéda, Csetfalva, Kovászó, Mezőgecse, Mezőkaszony, Nagybakta, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Sárosoroszi, Vári). Ezeken a településeken összesen 135 család fogadta a turistákat. A kérdőíves felmérést 2009-2011 között ezen települések közül 7 esetében végeztük el. A vendégfogadói kör felmérésére szolgáló kérdőív a megadott időszakban a Beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó települések vendégfogadóinak 65,9%-át mérte fel.

2011 óta viszont még több település kapcsolódott be intenzívebben a falusi vendéglátásba: Zápszony, Makkosjánosi, Nagybégány. A KMTT által minősített vendégházak területi megoszlása alapján pedig elmondhatjuk, hogy mára a Beregszászi járás településeinek több mint felén (23 település) foglalkoznak falusi vendéglátással.

A begyűjtött adatokat többféle szempontból lehetne megvizsgálni és prezentálni, de jelenleg egy összehasonlító elemzést mutatunk be, amelyet a 2009-ben és 2011-ben ($N^{58}=89$) (továbbiakban I. felmérés vagy I.), illetve a 2013-ban és 2018-ban (továbbiakban II. felmérés vagy II.) kitöltetett kérdőívek ($N=106$) adatai alapján teszünk meg (1. táblázat). Az eredményeket a kontrollcsoportként használt viski falusi vendégfogadók ($N=13$) adataival is összevetjük, de a kontrollcsoport eredményeit csak a lényeges eltérések esetén mutatjuk be.

A falusi turizmussal kapcsolatos hasonló vizsgálatokat KÖNYVES E. (2001), SZABÓ B. et al. (2002), BAINÉ SZABÓ B. (2003) és TIKÁSZ I. E. (2005) végeztek, amely tanulmányok eredményeiből egy szakkönyv is született 2009-ben (SZABÓ B. (SZERK.)), illetve 2017-ben GODÁNE SŐRÉS, A. és szerzőtársai szintén hasonló kutatást végeztek. A disszertáció módszertanához legközelebb a SZABÓ B. (2010) falusi turizmussal kapcsolatos összehasonlító elemzése áll. Az említett dolgozatok tanulmányozása jelentősen hozzájárult az értekezés fő részének kivitelezéséhez.

⁵⁸ A kérdőívek számát, illetve az adott kérdésre válaszolók számát jelenti.

6.2.1. A vendégfogadói és lakossági vizsgálat eredményei

6.2.1.1. Szociodemográfiai jellemzők

A szociodemográfiai adatok (6. táblázat) bemutatása előtt le kell szögeznünk, hogy a lakossági minta reprezentatívan tükrözi a Beregszászi járás magyar falusi lakosságának alapadatait. A vendégfogadói minta természetesen ehhez képest eltéréseket mutat mindkét vizsgálati fázisban.

6. táblázat

A vendégfogadói és lakossági minta alapadatainak megoszlása

Jellemzők		I. Vendéglátói (%), N=89	II. Vendéglátói (%), N=106	Lakossági (%), N=633
Nem	nő	95,5	80,2	53,6
	férfi	4,5	19,8	46,4
Életkor	20–29 év	7,9	10,4	21,5
	30–39 év	25,8	17,0	19,3
	40–49 év	41,6	40,6	20,2
	50–59 év	21,3	20,8	15,6
	60 év felett	3,4	11,3	23,4
Végzettség	általános iskola	9,0	0,0	33,2
	középfokú	56,2	58,5	55,3
	felsőfokú	34,8	41,5	11,5
Családi állapot	nős/férjezett	92,1	83,0	69,3
	nőtlen/hajadon	1,1	3,8	15,6
	nős/férjezett de külön élő	0,0	0,9	0,2
	elvált	0,0	3,8	2,5
	élettársi kapcsolatban él	0,0	3,8	0,9
	özvegy	6,8	4,7	11,5
Foglalkozás	nyugdíjas	11,3	17,9	25,1
	fizikai alkalmazott	7,9	6,6	27,0
	háziasszony, háztartásbeli	34,8	23,6	11,1
	jelenleg állás nélkül	0,0	0,9	5,4
	szellemi alkalmazott	32,6	22,6	10,4
	alkalmi munkás	0,0	0,9	6,0
	vállalkozó	5,6	10,4	4,4
	családi gazdaságban dolgoz	3,4	6,6	4,3
	vezető alkalmazott	2,2	2,8	2,1
	a többi 3 kategória összesen	2,2	7,7	4,2
Jövedelem	jelentősen az átlag alatt	1,1	3,8	3,3
	valamivel az átlag alatt	3,4	4,7	15,5
	átlagos	80,9	75,5	75,5
	valamivel az átlag felett	13,5	15,1	5,2
	jóval az átlag felett	1,1	0,9	0,3

Forrás: Saját szerkesztés

Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a beregvidéki magyar lakosság körében falusi vendégfogadással döntően a nők (I. 95,5%; II. 80,2%) foglalkoznak és elsősorban a 40–49 éves korosztály képviselteti magát (I. 41,6%; II. 40,6%). Bár a II. felmérés eredményei elmozdulást mutatnak a férfi vendégfogadók irányába, de még így is csak egyötödét teszik ki a nőkének. A kontrollcsoportban viszont a vendégfogadók 84,7%-a 50 év fölötti.

A vendégfogadók legtöbbször mindkét felmérés esetén középfokú (56,2%; 58,5%) vagy annál magasabb (34,8%; 41,5%) szintű iskolai végzettséggel rendelkeznek, viszont a lakosság többsége középfokúval (55,3%) vagy annál alacsonyabb szintűvel (33,2%). A vendégfogadók 3-4-szer nagyobb arányban rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, mint a lakosság.

A foglalkozás tekintetében mindkét felmérésnél a háziasszonyok és háztartásbeliek (34,8%; 23,6%), valamint a szellemi alkalmazottak (32,6%; 22,6%) aránya emelkedik ki a többi közül. Bár az említett tevékenységek említése az első mintában több mint 10%-kal magasabb, viszont a másodikban nagyobb a szórás a többi foglalkozás között. 5 – 7%-os növekedés figyelhető meg például a vállalkozók és a nyugdíjasok tekintetében, míg a kontrollcsoport tagjai legnagyobb arányban nyugdíjasok (38,5%), a lakosság pedig inkább fizikai alkalmazott (27,5%) és nyugdíjas (25,1%).

A válaszadók többsége házas, családos ember (92,1%; 83,0%), aki a háztartását az egy főre jutó jövedelem alapján átlagosnak (80,9%; 75,5%) ítélte csakúgy, mint a lakosság. Eltérés csak annyiban mutatható ki, hogy a lakosság ugyanolyan arányban gondolja jövedelmét valamivel az átlagon alulinak (15,5%), mint a vendégfogadók valamivel átlagon felülinek (13,5%; 15,1%) (6. táblázat).

A vendégfogadók döntő többsége (87,6%; 91,5%; Visk: 84,6%) és a lakosság több mint fele (65,6%) saját bevallása szerint beszél valamilyen idegen nyelvet. A felmérésben résztvevő adatközlők magyar anyanyelvüként az államnyelvet is a beszélt idegen nyelvek között említették, akárcsak az orosz nyelvet, mint a volt Szovjetunió nemzetek közötti érintkezésének (lingua franca) nyelvét. Ezért az idegen nyelvet beszélő vendégfogadók a lakossági mintához hasonlóan (orosz: 71,1%; ukrán: 66,7%) mindkét felmérésben főként oroszul (74,4%; 78,4%;) és ukránul (71,8%; 73,2%;) beszélnek. A viski vendégfogadók viszont nagyobb arányban beszélnek az ukrán (84,6%), mint az orosz (69,2%) nyelvet. Az említett nyelveken kívül más idegen nyelvet (angol, német, francia stb.) a vendéglátók (I. 12,8% és II. 20,6%) nagyon alacsony arányban beszélnek. A nyelvtudás szintjénél szembevetendő, hogy az I. felmérésben részt vevő ukrán és/vagy orosz nyelveket is beszélő beregvidéki magyar

vendégfogadók csupán 12,5%-a és 17,2%-a beszéli felsőfokon az adott nyelveket, addig a II. felmérésben ez az arány 29,6% és 28,9%⁵⁹. Az idegen nyelvet beszélők aránya a II. felmérés esetében egy gyengébb, és a felsőfokú nyelvtudásnál egy számottevőbb (11–17%) növekedést produkáltak, mely főként az orosz és ukrán nyelvekre vonatkozik. A viski falusi vendégfogadók nyelvtudási szintje ennél jóval magasabb (az ukránul beszélők 45,5%-a és az oroszul beszélők 33,3%-a felsőfokon beszéli a nyelvet). A lakossági eredmények a vendégfogadókéhoz képest alacsonyabb nyelvtudást mutatnak: az ukránul beszélők 10,1%-a és az oroszul beszélők 9,2%-a beszéli csak felsőfokon az adott nyelveket.

6.2.1.2. A vendégházak és a szolgáltatások jellemzése

Falusi vendégfogadással 2018⁶⁰-ig a megkérdezett vendégfogadók átlagosan 14,5 éve foglalkoztak az I. és 8,6 éve a II. felmérés esetén. Visken ez az átlagszám 13,8 év volt. A leghamarabb Vári (23 éve), Visk (22 éve), Bene (21 éve) és Csetfalva (18 éve) településeken kezdtek e tevékenységgel foglalkozni, míg legkésőbb Zápszony (7 éve) és Nagybégány (6 éve) települések csatlakoztak. Ezek az eredmények is alátámasztják a 5.3. fejezetben bemutatott mélyinterjúkból kapott adatokat.

A vendégfogadás színhelyét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vendégházak többsége (82,0%; 75,6%; Visk: 90,9%) a 2000-es évek előtt épült kockaház⁶¹ (41,6%; 34,9%) és kétszintes lakóház (34,8 %; 34,0%), illetve az egyedi típusú lakóház (14,6%; 23,6%) szerepel még magasabb arányban. A II. felmérés eredményei az I.-höz képest azt mutatják, hogy míg a kockaházak aránya csökken, addig az egyedi típusú lakóházaké növekszik. A hagyományos vagy átépített parasztházak vendégfogadásban betöltött szerepe viszont mindkét esetben nagyon alacsony (6–7%).

A vendéglátók több mint fele a saját lakóházukban kialakított, különbejáratú szobákban (62,9%; 57,5%) fogadja a vendégeket (25. ábra). A két adatsor közötti változás leginkább a lakóházhoz tartozó különbejáratú lakrész arányának csökkenésében (-7,9%) és

⁵⁹ Hasonló vizsgálatot végeztünk a Felvidéken 2016-ban, amely esetében az az eredmény született, hogy a felvidéki falusi vendégfogadók alacsonyabb arányban (60,9%) de mégis magasabb szinten beszélik a szlovák nyelvet (a szlovákul beszélők 85,7%-a beszél felsőfokon szlovákul) és az egyéb idegennyelvtudásuk is jóval magasabb (angol 56,5%, német 39,1%, orosz 21,7%, lengyel 13,0% stb.), mint a kárpátaljai vendégfogadóké (SASS, E. 2017).

⁶⁰ Az adatok összehasonlíthatósága érdekében korábban kitöltött kérdőívekben megjelölt évek számához hozzáadtuk a 2018-ig eltelt évek számát. Például a 2009-ben 10 éve falusi vendégfogadással foglalkozó házigazda 2018-ra 19 éve végzi tevékenységét.

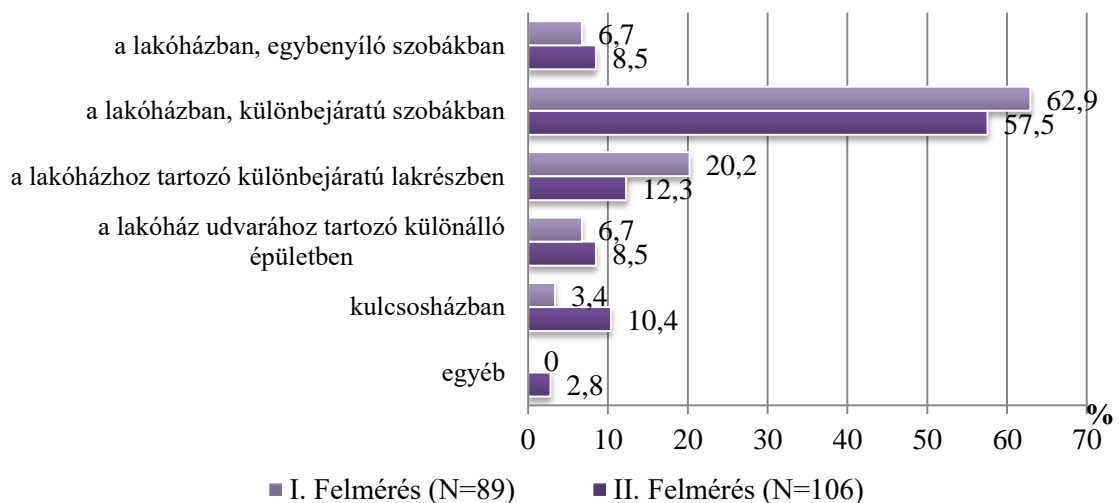
⁶¹ 10m*10m-es ház

a kulcsosházak⁶² arányának növekedésében nyilvánul meg (+7%), ennek ellenére ez utóbbi így is csak 10,4%-os arányt tesz ki. Manapság az a tapasztalat, hogy a falusi vendégfogadásból a faluhelyen található egyes egyházi intézmények (parókiák, plébániák vendégfogadásra alkalmas épületeirészei) és a kisebb vagy nagyobb kapacitással rendelkező panziók is kiveszik a részüket.

A vendégházak döntő többségében a vendégfogadó és a családja is a vendégek fogadása idején a vendégházban lakik, mely átlagosan 3,4 és 3,6 főt (I. és II. felmérés) jelent. Visk esetében ez az átlagszám egy fővel kevesebb, vagyis 2,6 fő. Azonban a Beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó településeinek lakossági vizsgálata is az átlagos 3,3 fő/ház mennyiséget támasztja alá.

25. ábra

A vendégfogadás helye

Forrás: Saját szerkesztés

Az I. felmérésben megvizsgált vendégházak átlagosan 160,2m² alapterülettel rendelkeznek. Egy házra vonatkoztatva átlagosan 10,1 helyiség van, ebből 4,8 a szobák száma, amelyből 3,0 szobát a vendégek fogadására használnak. A férőhelyek átlagos száma 5,1, a pótágyal rendelkező házakban pedig átlagosan 1,5 pótágy található. Az I. felmérés, illetve a II. felmérés és a kontrollcsoport eredményei között annyi eltérést lehet megemlíteni, hogy amíg az utóbbi két esetben a vendégházak alapterülete csökkent, addig a férőhelyek átlagszáma növekedett 1-2 fővel (II. felmérés esetén 2-vel, Visk esetében 1-el) (7. táblázat).

⁶² Amíg a kárpátaljai magyar vendéglátók csak 10,4%, addig a felvidéki magyar vendéglátók többsége, 60,0%-a fogadja a vendégeket kulcsosházban (SASS E. 2018).

7. táblázat

A vendégházak vendégszobáinak és férőhelyeinek száma

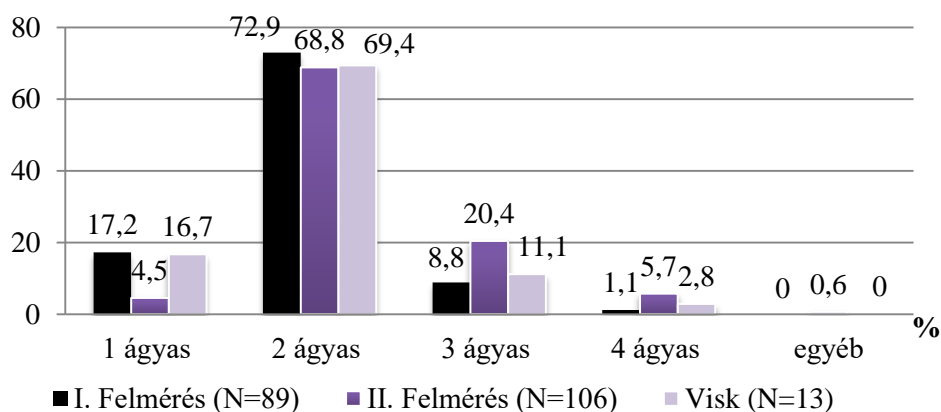
	Válaszok száma	Összesen	Átlagosan		Válaszok száma	Összesen	Átlagosan
Alap-terület	I. N=77	12 332	160,2	Vendég-szobák	I. N=89	269	3,0
	II. N=89	13 128	147,5		II. N=106	346	3,3
	Visk, N=12	1716	143,0		Visk, N=13	38	2,9
Helyi-ségek	I. N=89	895	10,1	Férőhely	I. N=89	473	5,1
	II. N=103	1 012	9,8		II. N=106	765	7,2
	Visk, N=10	86	8,6		Visk, N=13	80	6,2
Szobák	I. N=89	431	4,8	Pótágyak	I. N=34	51	1,5
	II. N=104	544	5,2		II. N=53	95	1,8
	Visk, N=13	58	4,5		Visk, N=9	11	1,2

Forrás: Saját szerkesztés

A felmérésekben a vendégszobák több mint kétharmadát a kétágyas szobák teszik ki (26. ábra). A további szobatípusoknál az egyágyas szobák aránya az I. felmérés és a kontrollcsoport esetén 17% körül mozog, a II. felmérésben viszont a három- és négyágyas szobák aránya meghaladja az I. felmérés és a kontrollcsoport arányait. Megjegyzendő, hogy a II. felmérésben szereplő négyágyas szobák 70,0%-a, és a háromágyas szobák 47,2%-a az újonnan bekapcsolódott, főként belföldi turistákat fogadó Zápszony és Nagybégány településeken összpontosul, s hogy az említett településeken egyáltalán nincs egyágyas szoba.

26. ábra

A vendégszobák típus szerinti megoszlása

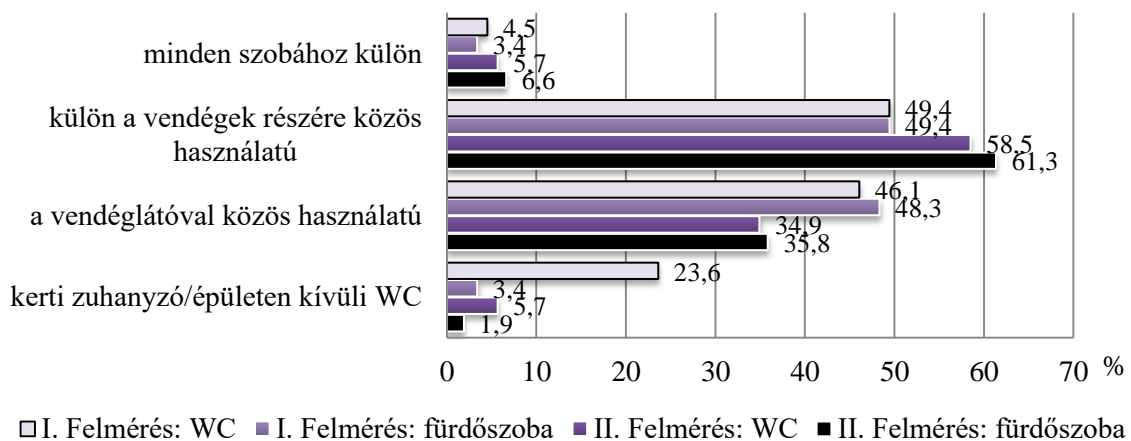
Forrás: Saját szerkesztés

Beregvidéken az I. felmérés során kiderült, hogy a vendégházak közel felében a vendégek részére közös fürdőszoba (49,4%) és illemhely (49,4%) van kialakítva, míg a

házigazdákkal közös használatú kategória hasonló arányt (fürdőszoba: 48,3%; WC: 46,1%) mutat. Az I. és II. felmérés eredményeinek összehasonlításakor a külön a vendégek részére kialakított közös használatú fürdőszoba és WC növekedési arányával közel azonos arányban csökkent a vendéglátóval közös használatban lévők (27. ábra). Ez alapján megállapítható, hogy törekvés mutatkozik a vendégek és a házigazdák komfortzónájának szétválasztására, amely összességében komfort- és minőség-növekedést eredményez a vendégházaknál (SASS E. 2019B). Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy a minden szobához külön kialakított higiéniai egységek száma még mindig nagyon alacsony szintű (nem éri el a 10%-ot sem)⁶³.

27. ábra

A vendégházak higiéniai helyiségeinek megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

A legtöbb vendégházban a turisták a vendéglátókkal közösen használják a konyhát (I. 78,7%; II. 74,5%; Visk 76,9%), külön a vendégek részére kialakított konyha csak a vendégházak 20–24%-ában áll rendelkezésre. Az I. felmérés és Visk esetében azért lehet ilyen alacsony a vendégek részére kialakított konyhák aránya, mert a vendégfogadók döntő többsége (92,1% és 100%) saját maga készít (félpanziós (51,7% és 30,8%), félpanziós+uzsonnacsomag (27,0% és 53,9%), teljes (13,5% és 15,4%)) ellátást vendégeinek. Az ellátással kapcsolatban a II. felmérés eredményei (félpanziós: 37,6%, félpanziós+uzsonnacsomag: 24,5%, teljes: 1,9%, nincs ellátás: 34,9%) az imént közölt adatokhoz képest eltérést mutatnak, amelyet határozottan két település (Zápszony

⁶³ A felvidéki vendégfogadók jelentős része vendégeitől teljesen külön épületben lakik, így egyértelmű, hogy a felvidéki vendégházak 65,4%-nál már minden szobához külön fürdőszoba és WC tartozik, míg a többi esetben a vendégek részére közös használatú fürdőszoba és WC van kialakítva (SASS E. 2018). Ez nagy különbséget jelent Beregvidékhez képest.

és Nagybégány) házigazdáitól származó válaszok eredményeznek, ugyanis ők nem kínálnak ellátást (30,2%) a vendégek számára. E két településen főként belföldi turistákat fogadnak, akik előnyben részesítik az önellátást, így ezen vendégházak többségében található a külön a vendégek részére kialakított konyhák 80,0%-a. Az I. és II. felmérésben szereplő Mezőkaszonyban a vendégfogadók saját házukban szintén nem nyújtanak étkeztetési szolgáltatást, de ők a helyi, magyar konyhával rendelkező étteremmel együttműködve szervezik meg a vendégek ellátását.

A falusi turizmusba érkező vendégek részére a vendégfogadók mind a magyar konyha (pl. túrós csúszta, húsleves stb.), mind az ukrán konyha (pl. borscs, pelmenyi stb.), mind pedig a kárpátaljai konyha (pl. káposztás paszuly stb.) remekeit kínálják; összességében több mint 70 féle ételt vonultatva fel a vidék helyi ízvilágával. A vendéglátók mind az I. és II. felmérés, mind pedig Visken a vendéglátás alapvető ételének jelölik a töltött káposztát (49,0%, 78,7%, 77,6%), akárcsak az ukrán konyha egyik remekét, a borscslevest (31,1%, 66,3%, 84,6%), illetve a magyar konyha jellegzetességét, a húslevest (22,6%, 66,3%, 61,5% említés). Az I. felmérésben a harmadik legkínáltabb étel, a bográcsgulyás (29,2%), sem a II. felmérésben (6,7%), sem pedig Visk (23,1%) esetében nem tartozik a kínált ételek élmezőnyébe. Az I. és II. felmérésben a grecskát (hajdinát) (15,1% és 23,6%) számos vendéglátó kínálja vendégei részére, míg Visken mindösszesen csak egy vendéglátó. Az I. felmérésben mellőzött pelmenyit (húsosderelye, 1,9%) a II. felmérésben (22,5%) és Visken (38,5%) viszont számos vendéglátó felveszi az ételkínálatába. Az I. felmérésben jelentős számban említik az ételek között a tarhonyát (28,6%), a lángost (16,0%), a táskalevest (15,1%), a húsgombóclevest (12,3%) és a házi süteményeket (9,4%). A II. felmérésben a vendéglátók kínálatában fontos helyet foglal el a táskaleves (19,1%), a paprikás krumplics (15,7%), a csirkepaprikás (13,5%) és a húsgombócleves (12,4%). Visken több vendéglátó kínálja még a csülkös bablevest (30,8%), a túrós csúszát (30,8%) és a szalagos fánkot (30,8%).

Az I. felmérésben a vendégfogadók saját házukat legtöbbször összkomfortosnak (I. 79,8%;) ítélték, míg a II. felmérésben résztvevők közel azonos arányban gondolták házukat összkomfortosnak (II. 46,2%), mint komfortosnak (II. 37,7%). Ez esetben a II. felméréshez áll közelebb a kontrollcsoport eredménye (összkomfortos 61,5%, komfortos 38,5%). A kérdőívek kitöltésének idején az adatközlők vendégházainak többsége (I. 62,9%⁶⁴; II.

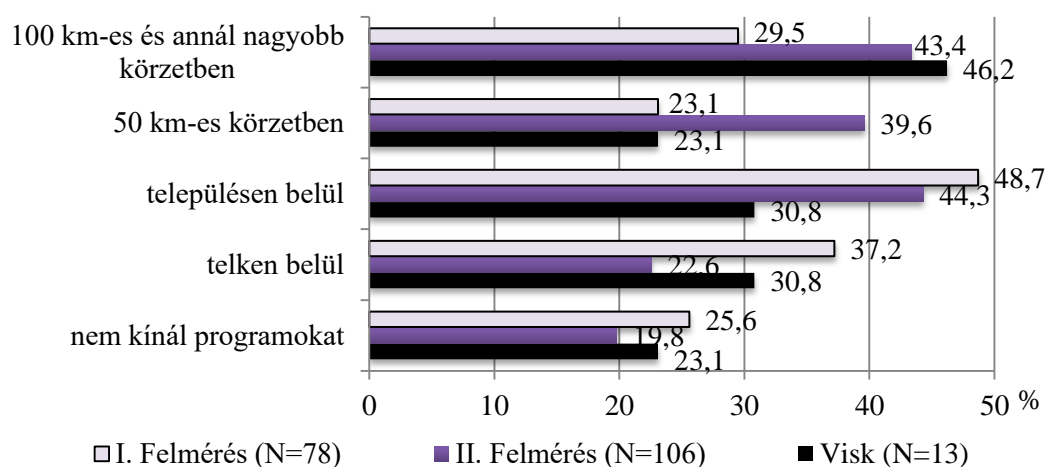
⁶⁴ Akik 2, 3 illetve 4 napraforgós minősítést jeleztek házuknál (Vári, Nagyborzsova, Csetfalva), azoknál a kétezres évek elején kísérleti jelleggel magyarországi mintára el volt végezve a napraforgós minősítés az adatközlők bevallása szerint. Így történt a kontrollcsoportot képező Visk esetében is. 2004 decembere és

96,2%) még nem volt minősítve, ugyanis a vendégházak napraforgós minősítését csak 2018 novemberétől kezdték alkalmazni a vizsgált területen.

A vendégfogadók többsége (I. 74,4%; II. 80,2%; Visk 76,9%) vendégei számára kínál valamilyen programlehetőséget (28. ábra). A programok és azok ajánlási aránya a különböző időben és/vagy helyen végzett felmérések és a falusi turizmus helyi szervezőivel készített mélyinterjúk között is eltéréseket mutatnak. A kérdőív kitöltése során ennél a kérdésnél sokszor bizonytalanok is voltak a házigazdák és többször a tudunkra adták, hogy ezzel nem ők foglalkoznak, hanem a helyi szervező.

28. ábra

A vendégeknek kínált programlehetőségek megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

Ennek fényében az I. felmérés esetében a házigazdák legnagyobb arányban a településen (48,7%) és a telken (37,2%) belüli programokat kínálják vendégeik részére. A II. felmérésnél az 50 km-es (39,6%), a 100 km-es és annál nagyobb távolságban lévő (43,4%), illetve a településen belüli⁶⁵ (44,3%) látnivalók, programok kaptak nagyobb hangsúlyt. A kontrollcsoportnál a 100 km-es és annál nagyobb távolságokban lévő programokat ajánlják az adatközlők a legnagyobb arányban (46,2%) a hozzájuk érkező turistáknak. Ez abból fakad, hogy a kárpátaljai magyar falvakból csillagtúrával elérhetők a főbb nevezetességek, mint például a Vereckei-hágó, Ungvár és az Ungvári vár, a Nevickei várrom, a Huszti várrom, Técső, Rahó, a Szinevéri-tó stb., és persze a

2005 áprilisa között a Budapesti Gazdasági Főiskola tanárai tanfolyamot szerveztek a falusi vendégfogadással foglalkozók részére, s a kurzus végén az oktatók minősítették a vendégfogadásra felkínált szálláshelyeket (<http://www.viskiturizmus.hu/>).

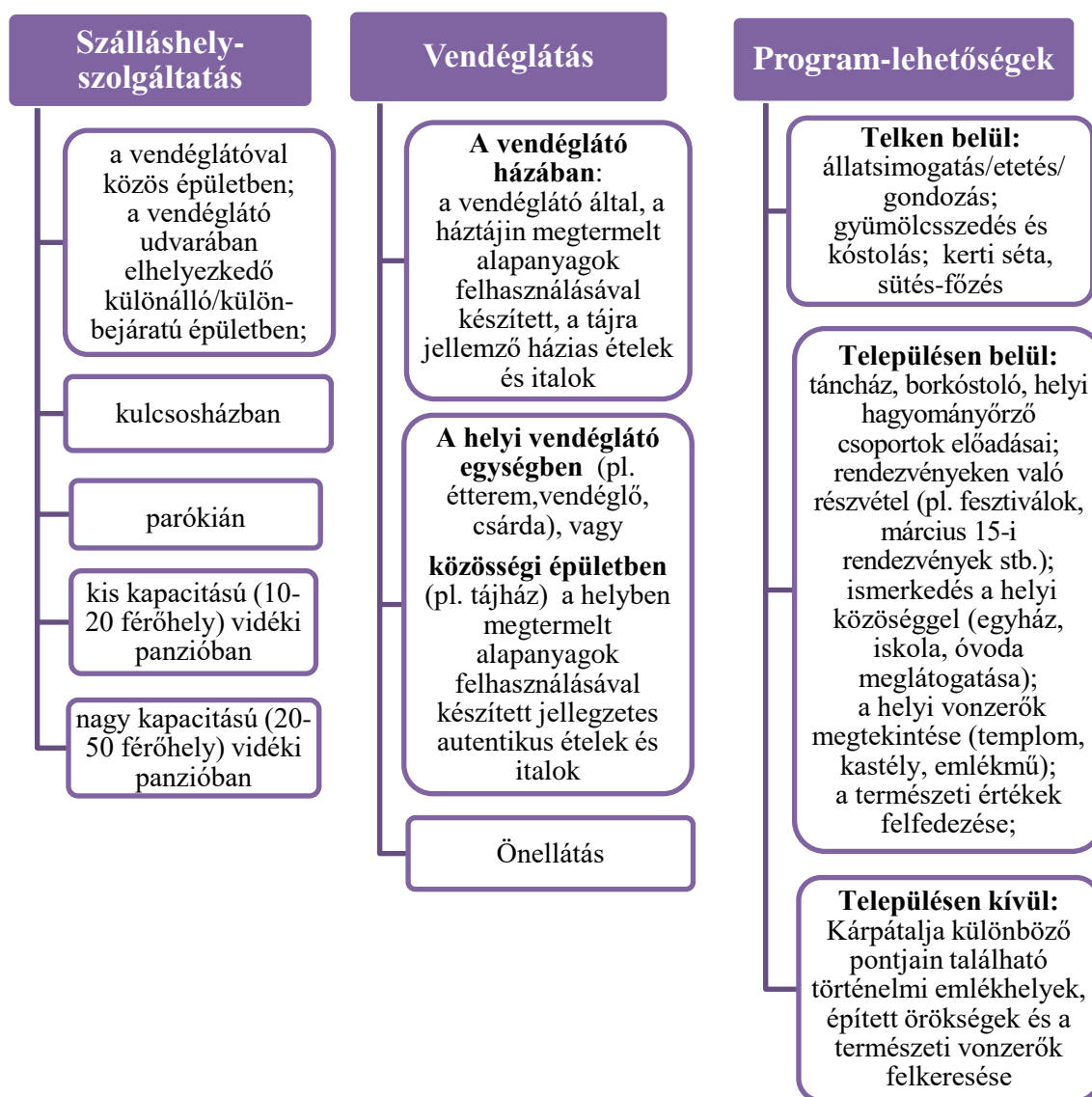
⁶⁵ E kategóriában született magas arányt főként a dédai (településükön található a Dédai-tó), illetve a mezőkaszonyi és zápszonyi (a két település határában található a Kaszonyi termálfürdő) vendégfogadók válasza határozták meg.

Kárpátok csodálatos vidéke. A vendéglátók 50 km-es körzetben főként Beregszászt, Munkácsot, Nagyszőlőst, Csetfalva emlékhelyeit, és a termálfürdőket ajánlották a leggyakrabban. Településen belül pedig a helyi templomok, tájház, rendezvények, fesztiválok, borkóstoló, zenés estek, vízparti séta (Borzsa folyó Nagyborzsován), a Dédai-tó, a Kaszonyi termálfürdő került említésre. A telken belüli programok keretében a kerti sütés-főzésen kívül a vendégeknek lehetősége nyílik a baromfiudvar megtekintésére, állatetetésre, kerti sétára, esetleg lekvárfőzésre.

Az ismertetett adatok alapján a 29. ábra segítségével szemléltetjük a falusi turizmus szolgáltatásainak rendszerét.

29. ábra

A falusi turizmus szolgáltatásainak rendszere

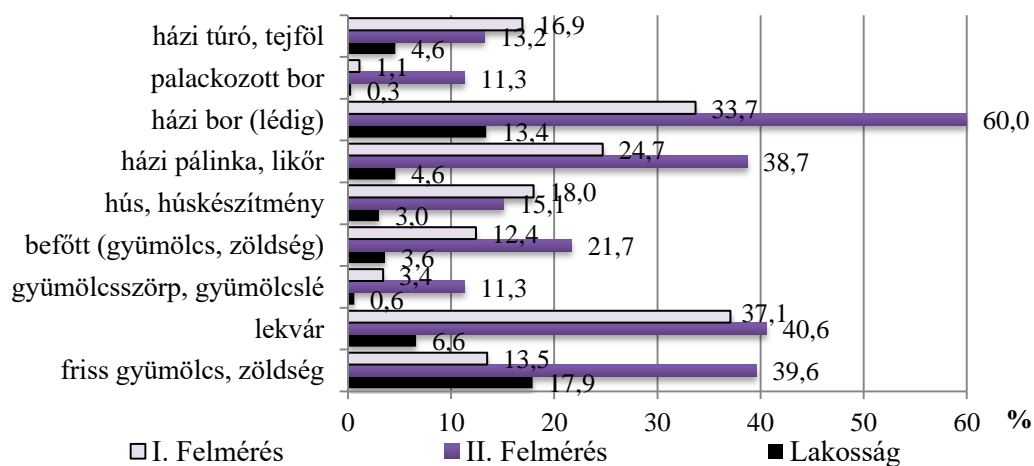
Forrás: Saját szerkesztés

A szervezők szerint a Kárpátaljára látogató turisták nagyon keveset tartózkodnak a településen, a vendégház és a hozzá tartozó gazdasági udvar, kert területén. A legtöbb időt Kárpátalja természeti, kulturális és történelmi emlékeinek felkeresésével töltik, viszont többen is jelezték (a beregdédai, mezőkaszonyi, vári, viski szervezők), hogy a továbbiakban szeretnék, ha a vendégek több időt töltenének a településen.

Az idegenforgalom, és ezen belül a falusi turizmus is olyan tevékenység, amely nagyon sokféle szereplőt érint akár közvetlenül, akár közvetetten. A vidéki turizmusnak is egyik fő célja, hogy minél többen részesüljenek annak pozitív, jövedelemkiegészítő hatásából. A falusi turizmussal foglalkozó emberek nemcsak a szállásadásból, étkeztetésből és programok szervezéséből tudnak profitálni, hanem az önmaguk által a háztáji földeken megtermelt termékeiket is értékesíthetik. Az egészséges, helyi alapanyagokból különböző házi finomságok készülnek, amelyeket többnyire saját fogyasztásra termelnek a gazdák. A megkérdezett vendégfogadók (I. 95,5%; II. 100%) és a lakosságból is szinte mindenki (92,6%) készít valamilyen házi terméket. Amiből viszont sok van, abból eladásra is jut. A 30. ábrán azok a termékek láthatók, amelyekkel a gazdák és a lakosság eladásra is kínál a vendégek részére.

30. ábra

Az eladásra kínált házi termékek megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

A legnagyobb arányban a lekvárt (I. 37,1%; II. 40,6%; L.⁶⁶ 6,6%), a házi bort (I. 33,7%; II. 60,0%; L. 13,4%) és pálinkát (I. 24,7%; II. 38,7%; L. 4,6%), a különböző húskészítményeket (I. 18,0%; II. 15,1%; L. 3,0%), a házi túró és tejfölt (I. 16,9%; II. 13,2%;

⁶⁶L.=lakosság.

L. 4,6%), a friss gyümölcsöt és zöldséget (I. 13,5%; II. 39,6%; L. 17,9%), valamint ezek befőzött, savanyított (I. 12,4%; II. 21,7%; L. 3,6%) változatát tudják értékesíteni (30. ábra).

Az összehasonlítás során egyértelművé vált, hogy a vendégfogadók minden házi termékkel nagyobb arányban tudnak kereskedni, mint a helyi lakosok. A két vendégfogadói mintából pedig az látszik, hogy hasonló termékekkel kereskednek, mégis a II. felmérésben szereplők nagyobb arányban teszik azt.

A házi termékek előállításával mellett az adatközlők egy része (I. 30,3%; II. 18,9%; L. 14,4%) népművészeti és kézműves tárgyak készítésével is foglalkozik. Ebben az esetben az I. felmérésben résztvevők 1,6–2-szer nagyobb arányban foglalkoznak e tevékenységgel, mint a II. felmérés vendégfogadói és a lakosság, viszont a viski eredmények a dupláját teszik ki (61,5%) az első felmérésének. A legtöbben a rongypokróc/rongyszőnyeg (I. 14,6%; II. 5,7%; Visk: 23,1%), a szőttes (I. 7,9%) és a kivarrott abroszok, kendők (I. 5,6%; II. 3,8%; L. 3,0%) készítésével és értékesítésével foglalkoznak. A viski vendégfogadónál kimagasló arányban (38,5%) fordult elő a kukoricacsuhéból készült tárgyak készítése és értékesítése, hiszen a településen nagy hagyománya van annak.

6.2.1.3. A települések szociális, gazdasági helyzetének megítélése a megkérdezett lakosság és vendégfogadók véleménye alapján

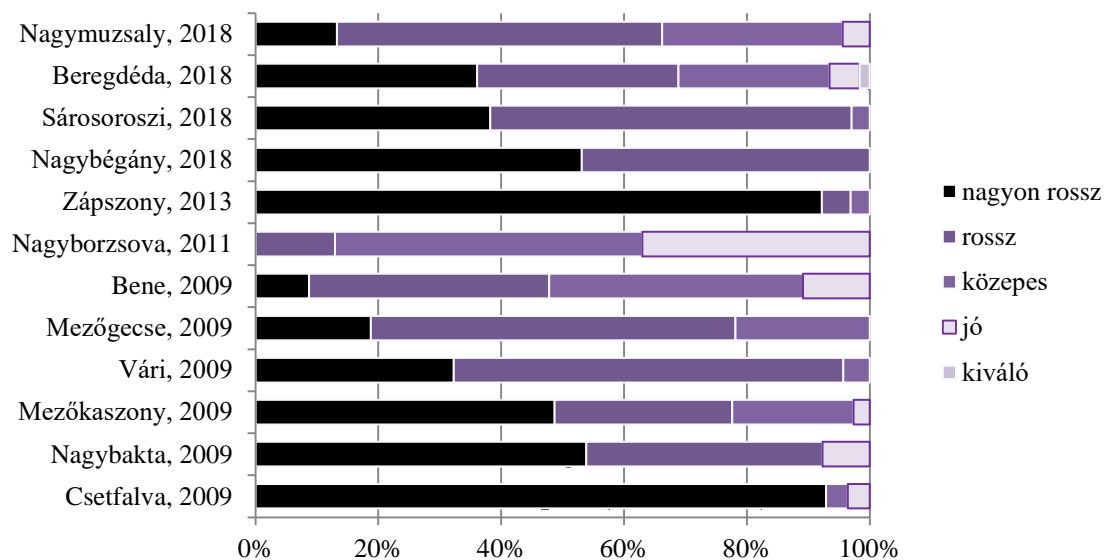
A felmérés során választ kerestünk az adott falvak gazdasági helyzetének milyenségére, összevetve azt a környék és a megye hasonló adottságú településeivel. A lakossági vélemények alapján a tizenkét kutatópont közül tizenegy esetében a legnagyobb arányban (átlagosan 63,5%-ban) átlagosnak, míg egy település lakosai inkább átlagon alulinak gondolja települése gazdasági helyzetét (Nagybakta: 76,9%). A legoptimistábbnak Mezőkaszony (23,7%), Nagymuzsaly (23,5%) és Bene (21,7%) lakosai bizonyultak, akiknél kiemelkedőbb volt a településük gazdasági helyzetének megítélésénél a valamivel az átlag feletti válaszlehetőség megjelölése. De összességében a települések hasonló nehéz gazdasági helyzetben vannak, az említett eseteken kívül nem nagyon térnek el egymástól.

A kutatás további eredményei szintén a rossz gazdasági helyzetet támasztják alá, hiszen a lakosság több mint háromnegyede nagyon negatívan ítélte meg a településeken a munkalehetőségeket, hiszen 39,0%-uk nagyon rossznak és 37,8% pedig rossznak tartja azt. Ennek alapján mondhatni nem, vagy csak alig lehet munkát találni a vizsgált területen. A

legrosszabb véleményük a csetfalvai és zápszonyi adtközlőknek volt (nagyon rossz: 92% fölötti érték) a saját településük nyújtotta munkalehetőségek kapcsán. Viszonylag pozitívabban vélekedett Nagyborzsova, Bene, Nagymuzsaly lakossága. Ezeken a településeken nagy mértékben folyik gyümölcs és/vagy zöldségtermesztés, borászkodás, innen származhat a pozitívabb helyzetlátás (31. ábra). Nem lehet szoros összefüggést látni a válaszok és a mintavétel időbeli eltérései között, ugyanis úgy az I. (2009, 2011), mint a II. (2013, 2018) felmérési fázisban többségben van a negatív megítélés.

31. ábra

A települések nyújtotta munkalehetőségek megítélése a lakossági minta alapján (N=633)

Forrás: Saját szerkesztés

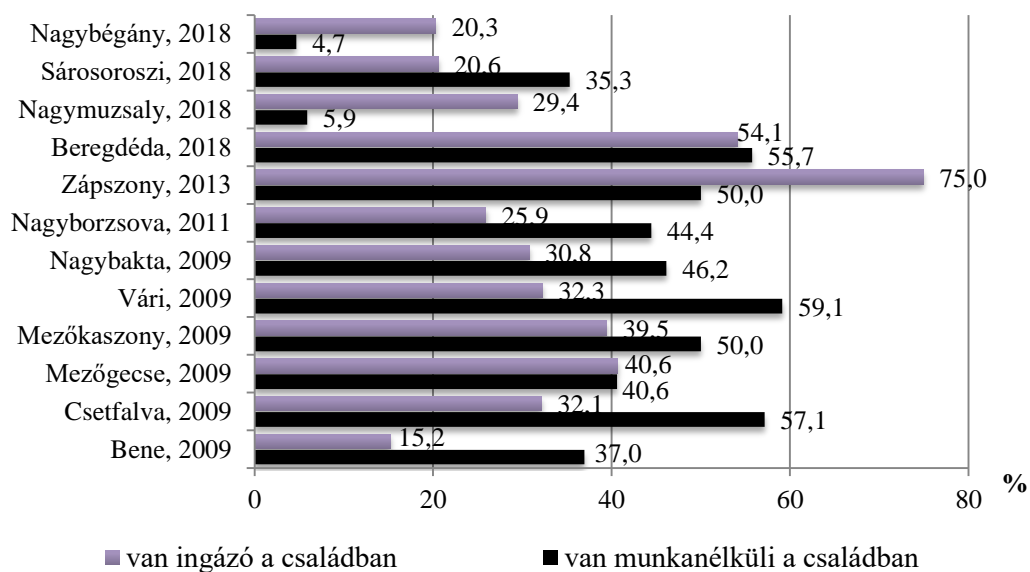
A fentiekből kiindulva a vendégfogadók és a helyi lakosság szociális helyzete sem látszik stabilnak, amikor a családok foglalkoztatottságát vizsgáljuk. Ugyanis az adatközlő vendégfogadókkal egy háztartásban élő munkaképes családtagok alig több mint egyharmadának (I. 37,1%; II. 34,0%) van állandó munkahelye. Ebben az esetben nem mutatható ki nagy eltérés a két kutatási periódust tekintve. Viszont a II. felmérés esetén növekedett azok aránya, akik úgy vélték, hogy mindenkinek van munkahelye, de bizonytalan (I. 3,4%; II. 15,1%), és némileg csökkent azok aránya, akiknek a családjában van munkanélküli (I. 43,8%; II. 36,8%).

A munkanélküliséget vizsgálva a lakossági mintában is hasonló eredmény született. Az I. felmérés idején (2009, 2011) megkérdezett lakosok felének, míg a II. felmérés (2013, 2018) során csak kevesebb, mint egyharmadának (29,2%) volt

munkanélküli a családjában. Ez utóbbi pozitív változást főként Nagybégány és Nagymuzsaly meglepően alacsony eredményei okozták (32. ábra). A munkanélküli családtagok száma összesen (a két felmérési periódusban) 293 fő volt, akiknek fele a tartósan, és közel egyharmada az ideiglenesen munkanélküli kategóriába tartozott. Az ingázó családtagok aránya is – Benét leszámítva – minden településen 20% fölötti, de Zápszonyban 75,0% és Beregdédában 54,1% ingázó (32. ábra). Az ingázó családtagok többsége (58,2%) a járásközpontba, Beregszászba jár dolgozni, illetve magasabb arányban az egyéb kategóriát (21,7%) jelölték még az adatközlők. Ettől jóval kevesebben említették Ungvárt (11,2%) és Munkácsot (8,0%). Az egyéb kategóriát választók több mint fele (57%) külföldre, azon belül pedig Magyarországra jár dolgozni. Néhányan említették még Csehországot, Németországot és Kijevet, illetve a járás vagy a megye más településeit.

32. ábra

A munkanélküliek és ingázók aránya a megkérdezett lakosok családjában

Forrás: Saját szerkesztés

A vendégfogadók több mint negyedének (I. 25,8%; II. 28,3%) a falusi turizmuson kívül⁶⁷ is van egyéb mellék/kiegészítő jövedelemforrása is. Ezek között leggyakrabban a növénytermesztést és az állattenyésztést említették, amelyek nagyon jól illeszkednek a falusi vendéglátói tevékenységhez.

⁶⁷ Néhány vendégfogadó és a szervezők többsége magát a turisztikai tevékenységet tekinti fő jövedelemforrásnak.

A megkérdezett vendégfogadók a falusi turizmusba való bekapcsolódásuk okaként több választ is megjelölhettek. A vendégfogadók többsége – az I. felmérés adatközlőinek több mint fele (56,2%), a II. felmérésben szereplők több mint háromnegyede (76,4%), illetve a viskiek 69,2%-a – azért kezdett el falusi turizmussal foglalkozni, mert e tevékenység által kiegészítő jövedelemhez juthatott. Az I. felmérésben sokan (37,1%) említették még a másoktól hallott, a vendégfogadással kapcsolatos jó tapasztalatokat. A II. felmérés adatközlői közül pedig többen (35,8%) azt a lehetőséget használták ki, hogy a településen amúgy is szerveződőben lévő falusi turizmusba kapcsolódtak be. A tény, hogy viszonylag keveseket (I. 9,0%; II. 12,3%) vezérelt a megélhetési kényszerűség, pozitívumként értékelhető.

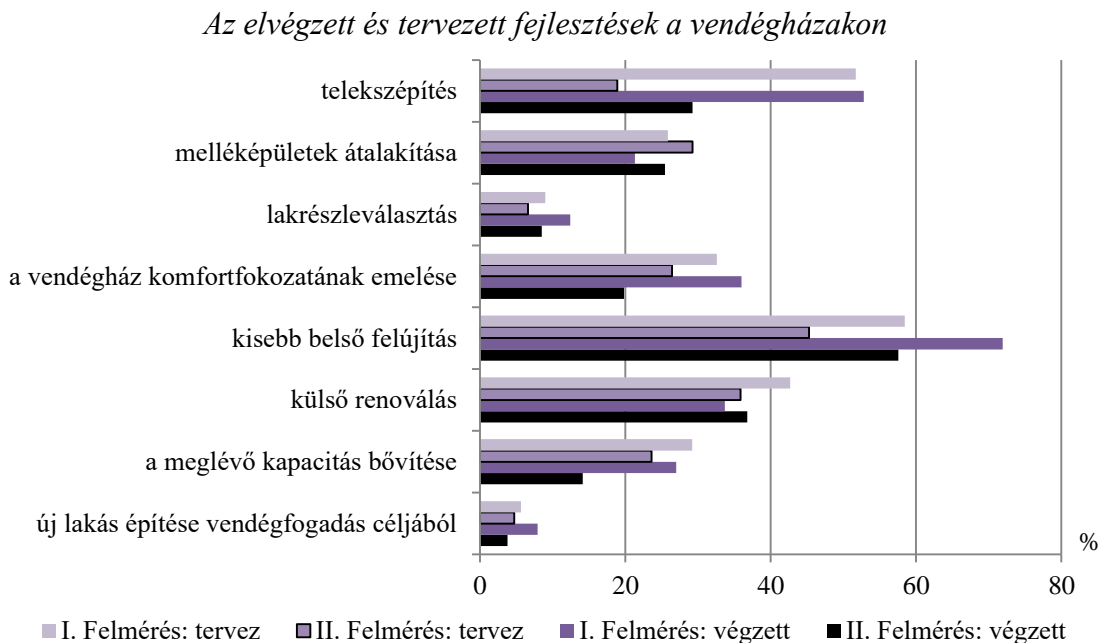
Azt is megvizsgáltuk, hogy mennyire keltették fel a helyi lakosok érdeklődését a falusi turizmussal kapcsolatos tevékenységek. A lakossági válaszokból (N=633) kiderült, hogy a megkérdezettek csupán 11,8%-a érez kedvet arra, hogy bekapcsolódjon a falusi turizmusba. A turizmusba való bekapcsolódási hajlandóság ugyan fontos mércéje a turizmus iránti helyi elkötelezettségnek, ám önmagában még a lehetőség nem eredményez új szolgáltatásokat, nem hozza a helyi érdekeltek intenzívebb részvételét a fejlesztésekben (AUBERT A. et al. 2007). A vizsgálatunkban is a legtöbb bekapcsolódni vágyó ember szállásadó (85,3%) szeretne lenni. Azonban további turisztikai szolgáltatásokkal csak nagyon kevesen foglalkoznának: vendéglős 10,7%, programszervező 2,7%, kézműves 1,3%. A településeken belüli aktivitást megvizsgálva azt az eredményt kaptuk, hogy legnagyobb arányban a zápszonyi lakosok (a megkérdezettek 26,6%-a), illetve a mezőgecseiek (21,9%) kapcsolódnának be a falusi turizmusba. E településeken kívül Beregdéda (16,4%), Nagymuzsaly (16,2%) és Vári (12,9%) lakosai mutattak még nagyobb, illetve Csetfalva és Sárosoroszi lakossága pedig egyáltalán nem mutat érdeklődést a falusi turizmus iránt.

Az I. felmérésben résztvevő falusi vendégfogadók a turizmusba bekapcsolódva szolgáltatásuk színvonalának növelése érdekében szakirányú végzettséget szereztek: 68,5%-uk tanfolyamot és 2,2%-uk főiskolát vagy egyetemet végzett. Amíg a kontrollcsoport tagjainak 92,3%-a, addig a II. felmérésben résztvevőknek csak 36,8%-a rendelkezik szakirányú végzettséggel. A szakirányú végzettséggel nem rendelkezők 22,5%-a az I. és 14,2%-a a II. felmérésből szeretné ezt a hiányosságot a jövőben pótolni. A II. minta adatközlőinek 27,4%-a — amelynek szinte teljes egészét

Nagybégány, Zápszony és Sárosoroszi vendégfogadói teszik ki — viszont nem érzi ennek szükségét, illetve akad (12,3%), akinek nincs ideje ilyen tevékenységre.

Nagyon kevés adatközlő építkezett tudatosan a falusi turizmusba való belépés céljából (I. 7,9%; II. 3,8%), inkább kisebb átalakításokat végeztek házaikon, s így próbáltak megfelelni a turisták igényeinek (33. ábra). A beregvidéki vendégfogadók közül az elmúlt 5 évben a legtöbben kisebb belső felújításokat (I. 71,9%; II. 57,5%), telekszépítést (I. 52,8%; II. 29,2%), a vendégház komfortfokozatának emelését (I. 36,0%; II. 19,8%), külső renoválását (I. 33,7%; II. 36,8%), valamint melléképület-átalakítást (I. 21,3%; II. 25,5%) végezték el. A jövőre vonatkozó terveik is hasonlóan alakulnak, mint az elvégzettek, csak a tervek között az I. felmérés esetén többen szeretnék elvégezni a ház külső felújítását (42,7%), míg a II. felmérésben hangsúlyosabb szerepet kapott a meglévő kapacitások bővítése (23,6%). A legtöbb esetben úgy az elvégzett, mint a tervezett felújításokat illetően az I. minta a II. fölé magasodott, mégis hasonló tendenciát mutatott (33. ábra).

33. ábra

Forrás: Saját szerkesztés

Az I. felmérés során a falusi vendéglátók tevékenységük sikeresebb és eredményesebb végzéséhez a szálláshelyek fejlesztése (37,1%), illetve a marketing- és reklámtevékenység terén (36,0%) igényelnék segítséget. A II. felmérés és a

kontrollcsoport adatközlői viszont a legnagyobb arányban a szálláshelyfejlesztésre (II. 72,6%; Visk 69,2%) helyezik a hangsúlyt. Ennél jóval kisebb arányban jelölték meg, de a II. mintában szereplők is fontosnak tartják a marketing- és reklámtevékenységben (19,8%) való segítségnyújtást. Az I. minta adatközlői azonban a programszervezésben (21,3%) látnák még szükségét a segítségnek. A képzésben és felkészítésben való segítséget a II. felmérés adatközlői nem igénylik, nem tartják szükségesnek, míg az I.-ben szereplők többsége már rendelkezik valamilyen turisztikai képzettséggel, amint azt a korábbiakban ismertettük.

A legfontosabb támogató szervezetek, intézmények és magánszemélyek között, akiktől a falusi vendégfogadók már kaptak és várnak segítséget, az I. felmérés adatközlői a legnagyobb arányban a falusi turizmus helyi szervezőjét (55,1%), a helyi önkormányzatot (39,3%) és az akkor még működő Kárpátinform Információs Szaktanácsadó és Regionális Fejlesztési Központot (33,7%) nevezték meg. Ez nem véletlen, hiszen pont ezektől kaptak már eddig is segítséget és a továbbiakban is számíthatnak rá. A II. felmérésben szereplők viszont a pályázatokat⁶⁸ nevezték meg a legtöbben, mint fontos támogatási lehetőséget (46,2%), csakúgy mint a kontrollcsoport tagjai (69,2%), valamint a falusi turizmus különböző (helyi, járási, megyei stb.) szervezeteit (II. 34,9%; Visk 46,2%), és a falusi turizmus helyi szervezőit (II. 32,1%; 15,4%) emelték ki. A pályázatokat az I. felmérési csoportnak csak 22,5%-a nevezte meg, és bevallásuk szerint még senki sem kapott ilyen támogatást. A II. csoport 6,6%-a (Visken ez az arány jóval nagyobb: 61,5%) pedig már kapott és természetesen nagy reményeket fűznek hozzá a jövőben is.

A falusi turizmusba bekapcsolódni vágyóknak is fontos kérdés lehet, hogy turizmussal kapcsolatos terveik megvalósításában milyen személyekre, milyen pályázati lehetőségekre, esetleg milyen szervezetekre számíthatnak segítőként. A csatlakozni vágyóknak azokat az intézményeket, szervezeteket és személyeket – akiktől segítséget várnak – kellett egy 1-től 3-ig terjedő skálán kellett értékelniük (1=nem fontos, 2=fontos, 3=nagyon fontos). A turizmusban maguknak esélyt látók a legnagyobb

⁶⁸ Amíg a II. felmérésben szereplő 2018-ban megkérdezett vendégfogadók 43,0%-a, addig a 2013-ban megkérdezettek közül senki sem kapott sem nem várt támogatást pályázatok által. Ez az eredmény összefüggésbe hozható azzal, hogy 2016-ban indult el az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program pályázati lehetősége, ahol a turizmusban érintett emberek is részt vehettek. Ezt megelőzően viszont nem volt hasonló pályázati lehetőség.

segítséget a pályázatoktól remélnék (2,57 átlagérték), mellyel hasonlóan gondolkodnak, mint a II. felmérés és a kontrollcsoport vendéglátói. Ezen kívül ugyanolyan fontosnak tartják a helyi önkormányzat (2,33) és a helyi turizmuszervező (2,30) szerepét. Megjegyzendő, hogy a tizenkét település falusi turizmussal foglalkozni kívánó lakossági adatközlők közül azok, akik a pályázati lehetőségeket nagyon fontosnak tartották, 61,8%-ban három településről kerültek ki (Beregdéda, Nagymuzsaly és Nagybégány), ahol a felmérés 2018-ban lett elvégezve. Ez utóbbi valószínűleg a 2016-ban az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által turisztika területén kiírt pályázatok pozitív hatásának is köszönhető.

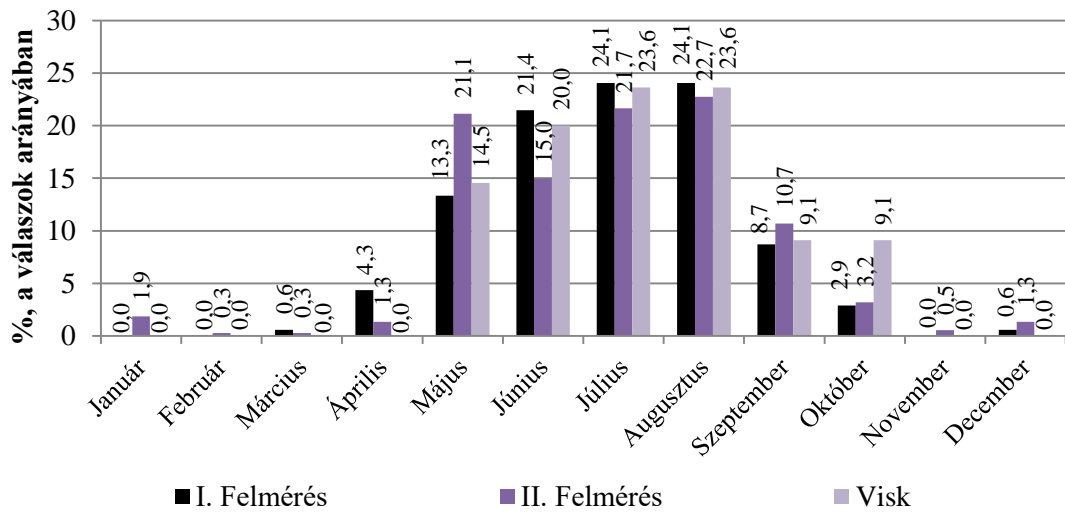
6.2.1.4. Vendégek, forgalom, szezonális

A vendéglátók közlése alapján a május és a nyári hónapok jelentik az év legforgalmasabb időszakát (34. ábra), ugyanis ezeket a hónapokat a válaszadók a legnagyobb arányban jelölték meg. A vizsgált mintákat tekintve azonban mutatkozik némi eltérés. A kontrollcsoport eredményei jelen esetben az I. felméréssel mutatnak nagyobb hasonlóságot. Számukra a főszezont a három nyári hónap jelenti, melyet egy erős előszezón előz meg és egy utószezón követ. A II. felmérés esetén – az előző kettőhöz képest – a májusi vendégforgalom jóval nagyobb intenzitást mutat, miközben a nyári főszezón – ebből a júniusi számottevően – visszaesést mutat. E jelenségnél az ukrain májusi ünnepek és hosszúhétvégék rövid utazásokra ösztönző hatását, trenddé válását, illetve a főszezón visszamaradásának az ukrán állampolgárok külföldi utazásait könnyítő vízummentességét, valamint a külföldiek szempontjából a kelet-ukrainai hatást lehet számításba venni.

A vendégkör típusát tekintve az I. felmérésben szereplők közel azonos arányban említették, hogy a pihenő, de a környéket felfedezni vágyó (44,9%), a visszatérő (43,5%), de tulajdonképpen bármilyen (41,6%) turistát kedvelnek. A II. felmérés vendégfogadói pedig határozottan a visszatérő (74,5%) vendéget szeretik, de ők is örülnek a pihenő, de a környéket felfedezni vágyó (47,2%), valamint a környezetére vigyázó (37,7%) vendégnek is. A legkevesebb említést mindkét felmérés esetén a pihenő, otthonülő (2,2%; 11,3%) és a költekező (5,6%; 2,8%) vendég kapta.

34. ábra

A vendégforgalom éves megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

A célterületre érkező vendégeket az I. felmérés és a kontrollcsoport vendégfogadónak többsége (56,2%; 84,6%) csak külföldről, illetve 43,8%-a és 15,4%-a külföldről és belföldről egyaránt várja. A II. felmérésnél egyenletesebb a megoszlás, 35,8% csak külföldről, míg ugyan ennyi az arányuk azoknak, akik külföldről és belföldről is várják a vendégeket. Ezen kívül 26,4% azok aránya (konkrétan a Nagybégányi, Zápszonyi és a Sárosroszi vendégfogadók), akik csak a belföldi turistákat várják. Az elvárásoknak megfelelően az I. mintában szereplők közül mindenkinek vannak külföldi és csak közel felének (48,3%) vannak belföldi vendégei is, míg a második mintában nagyobb arányban szerepelnek azok, akik fogadnak belföldi (83,0%) vendégeket, és kevesebben, akik külföldi vendégkörrel is rendelkeznek (72,6%). Az I. és II. felmérést összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a vendégkör összetételében változás mutatkozik: a külföldiek aránya több mint negyedével csökkent, míg a belföldieké több mint harmadával növekedett. A kontrollcsoport eredményei az I. felméréssel mutat hasonlóságot (belföldi vendéggel 30,8%-uk, külföldivel 92,3%-uk rendelkezik).

A belföldi vendégvárásnál (*Honnan vár vendéget?*) az adatközlők Ukrajna egész területéről, míg külföld esetében főként Magyarországról várják a vendégeket. Ukrajnából az I. felmérés során a legjellemzőbb az volt, hogy a vendégek Kijevből érkeztek (az adatközlők 37,1%-a említette meg a fővárost), illetve a második leggyakrabban említett ukrán város Lemberg (7,9%) volt. A II. felmérés során Kijevet és Lemberget közel azonos

arányban (29,2%; 26,4%), míg Odesszát a válaszadók 8,5%-a említette meg, illetve mások véleménye alapján egész Ukrajnából (19,8%) érkeznek a vendégek. Természetesen más ukrán város és terület is említésre került mindkét felmérés során, de azok aránya egyenként nem érte el az 5%-t sem. Külföld szempontjából elsősorban Magyarországról (a megkérdezettek 96,6%-a megemlítette az I., 62,3%-ban a II. felmérés során; Visk 84,6%), illetve más országokból, mint Románia (I. 15,7%; II. 8,5%; Visk 30,8%), Szerbia (I. 10,1%), USA (I. 7,9%; II. 2,8%), Szlovákia (II. 7,5%; Visk 15,4%), Németország (I. 5,6%; II. 0,9%) és Svájc (I. 5,6%) is nagyobb arányban fogadják a vendégeket a megkérdezett beregvidéki falusi vendégfogadók. A többi említett ország egyik felmérés esetében sem ért el 5%-os említési arányt.

6.2.1.5. A falusi turizmus szervezettsége és a reklámtevékenység

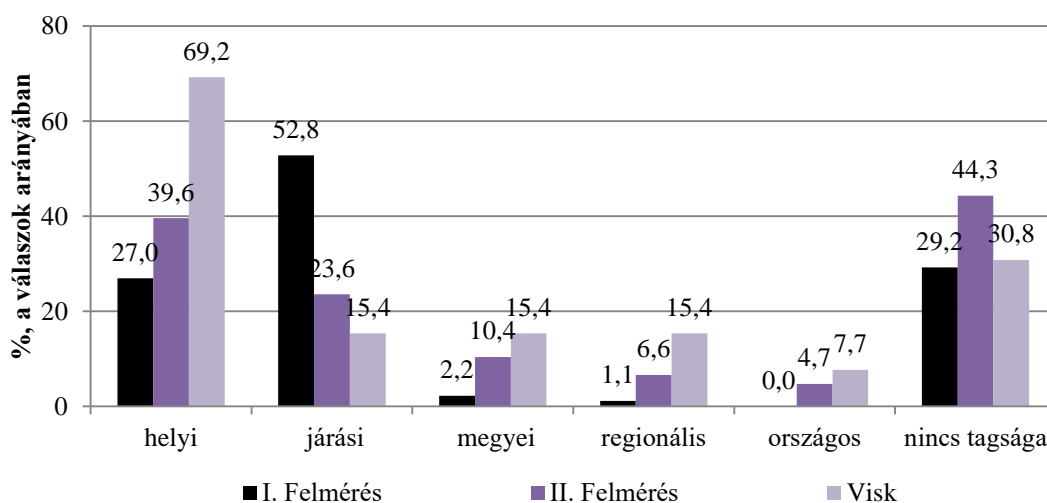
A beregvidéki falusi vendégfogadók falusi turizmussal kapcsolatos szervezetekben való jelenléte helyi és járási szinten a legjellemzőbb. Az I. felmérés adatközlőinek többsége (52,8%) inkább járási, a II felmérés vendégfogadói pedig nagyobb arányban (39,6%) helyi szervezeteknek a tagjai. A kontrollcsoport esetében is az utóbbi, vagyis a helyi szervezetben való tagság a legmeghatározóbb. Megyei, regionális, országos szintű tagsággal pedig a megkérdezettek nagyon kevesen rendelkeznek (35. ábra). Aki tagja valamilyen szervezetnek, azok többsége elégedett, hasznosnak ítéli a tagságot. Amit viszont érdemes megjegyezni, hogy a semmilyen tagsággal nem rendelkezők aránya a II. felmérés esetén nagyobb arányban jelenik meg, mint a többi esetén. Települési szinten is megvizsgáltuk e kérdést, és kiderült, hogy a tagsággal semmilyen turisztikai szervezetben nem rendelkezők 70,2%-a nagybégányi és zápszonyi vendégfogadó⁶⁹.

Forgalmuk növelése érdekében a vendégfogadók körülbelül egyharmada (I. 36,0%; II. 32,1%; Visk 38,5%) együttműködésre lépett idegenforgalmi szervezőkkel, utazási irodákkal. Vállalkozásuk reklámozása céljából azonban csak nagyon kevesen (4,5%; 6,6%; 7,7%) rendelkeznek önálló szállásadói kiadvánnyal. Ennél valamivel nagyobb arányban szerepel házuk helyi (19,1%; 19,8%; 23,1%), járási (24,7%; 21,7%; 23,1%), megyei (4,5%; 13,2%; 7,7%) vagy országos (15,7%; 2,8%; 15,4%) kiadvány(ok)ban.

⁶⁹ Ezen adatok valóságértéke napjainkra változhatott, hiszen az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által kiírt 2019. évi turisztikai pályázatok feltétele volt a vendégházak minősítése, melynél kötelező volt valamilyen szervezeti tagság igazolása. Vagyis a vendégházukat minősítő vendégfogadók már mind valamilyen helyi szervezet, vagy a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács tagjai lettek.

35. ábra

A falusi vendéglátók turisztikai szervezetekben való tagsága

Forrás: Saját szerkesztés

Az I. felmérés és a kontrollcsoport vendégfogadóinak véleménye alapján a legtöbb település esetében saját településükről (83,1%; 76,9%) már készült turisztikai jellegű és a falusi turizmust reklámozó kiadvány⁷⁰. A II. felmérés adatközlőinek közel fele (45,3%) van azon a véleményen, hogy saját települése már rendelkezik turisztikai reklámanyaggal, míg a válaszadók másik felének (46,2%) nincs tudomása ilyen jellegű kiadványról. Az I. felmérés és a kontrollcsoport eredményei és a II. felmérés eredményei közötti eltérést több mint háromnegyed arányban – hasonlóan a szervezeti tagság kérdésköréhez – ismét Nagybégány és Zápszony, illetve Sárosoroszi települések válaszadói generálták.

Az Internet nyújtotta lehetőségek növekedésével nemcsak a szervezetek, közösségek, utazási irodák tudják a falusi turizmus magánszálláshelyeit reklámozni, hanem maguk a vendéglátók is megtehetik azt. Internetes hozzáféréssel az I. felmérés idején (2009, 2011) a falusi vendégfogadók fele (51,7%), míg a II. felmérés (2013, 2018) és a kontrollcsoport szinte minden adatközlője rendelkezett (96,2%; 92,3%). Önálló honlappal egyelőre csak (I. 11,2%; II. 15,1%; Visk 15,4%) nagyon kevés adatközlő rendelkezik, és néhányan úgy nyilatkoztak a kérdőív kitöltésének idején, hogy éppen folyamatban van a honlap elkészítése. Ettől függetlenül a megkérdezettek vendégházai és az általuk nyújtott szolgáltatások megtalálhatók az Interneten egy (I. 51,7%; II. 32,1%; Visk 38,5%) vagy akár több honlapon is (I. 36,0%; II. 21,7%; 23,1%).

⁷⁰ Itt többnyire a válaszadók településenkénti közös prospektusáról van szó, amely röviden bemutatja az adott települést és reklámozza szolgáltatásait.

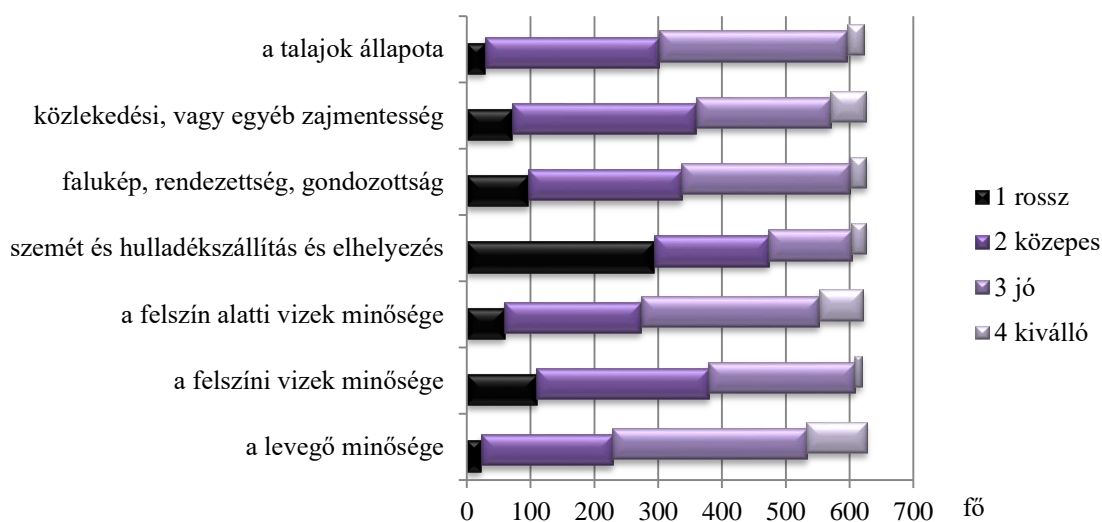
6.2.1.6. A települések felkészültsége, alkalmassága a falusi turizmusra

A település és környezete

A települések falusi turizmusra való felkészültségét, alkalmasságát a vendéglátói és lakossági vizsgálatok folyamán is igyekeztünk feltárni. Elsősorban kíváncsiak voltunk arra, hogy a településeken élő lakosok mennyire elégedettek lakóhelyük környezeti állapotával, ugyanis ha ők nem elégedettek, akkor az adott körülmények a falvakba érkező turistákat sem fogják megfelelően kielégíteni. A válaszadóknak 1-től 4-ig terjedő skálán kellett értékelni a megadott kategóriákat, ahol 1 a „rossz”-at, 4 pedig a „kiváló”-t jelentette. A kapott eredmények alapján (36. ábra) a lakosság a legjobban a levegő minőségével (2,75-ös átlagérték) van megelégedve. A pozitívabb értékelések közé tartozik még a felszín alatti vizek (2,58) és a talajok állapota (2,51). A falvak ezen szempontok szerinti értékelése a jóhoz közelített. A „jó”, illetve „kiváló” minősítést viszont egyik kategóriára adott értékek átlaga sem érte el. A legkevésbé a szemét és hulladékszállítás és -elhelyezés színvonalával (1,81) vannak megelégedve a válaszadók. Napjainkban Kárpátalján, és így a Beregszászi járásban is nagy problémát okoz a háztartások által termelt szemét megfelelő kezelése, elhelyezése, ami nemcsak a lakosokra, de a turistaforgalomra nézve sem biztató (SASS E. 2012A).

36. ábra

A lakosság elégedettsége a települések környezeti állapotával

Forrás: Saját szerkesztés

A lakóhely által biztosított életkörülményekkel a lakossági felmérés alapján a válaszadók 77,9%-a – minden település esetében – elégedtségének adott hangot, kivéve Mezőkaszonyt. Ezen a településen közel azonos arányú az elégedettség (55,3%)

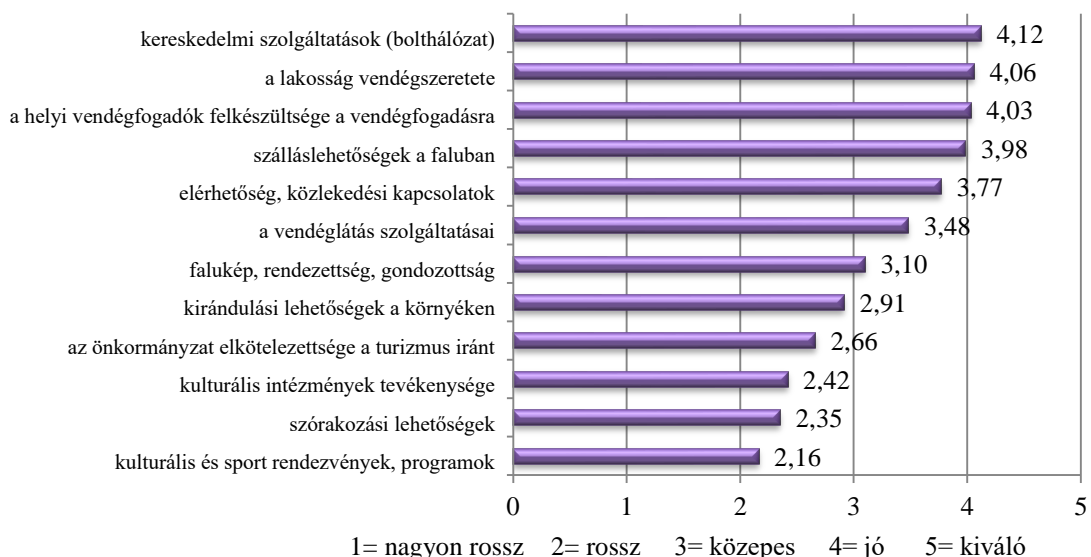
az elégedetlenséggel (44,7%). Az elégedetlenségüknek hangot adók a leggyakrabban a rossz megélhetési lehetőségeket (munkalehetőségek hiánya, alacsony bérezés), a rossz állapotban lévő közúthálózatot, a kommunális hulladékgazdálkodás, a megfelelő egészségügyi ellátás és a szórakozási lehetőségek hiányát említették.

Ellátás, szolgáltatások

A település vendégfogadásra, turizmusra való felkészültségét 1-től 5-ig terjedő skálán értékelve (ahol 1 nagyon rossz, 5 kiváló) a megkérdezettek válasza alapján a legnagyobb átlagértékeket a kereskedelmi szolgáltatások (bolthálózat) (4,12-os átlagérték), a lakosság vendégszeretete (4,06), a helyi vendégfogadók felkészültsége a vendégfogadásra (4,03) és a faluban lévő szálláslehetőségek (3,98) érték el. A legkisebb átlagértékeket pedig a kulturális intézmények tevékenysége (2,42), a szórakozási lehetőségek (2,35) és a kulturális és sportrendezvények, programok (2,16) kategóriák kapták, vagyis ezekkel a legelégedetlenebbek az adatközlők. Elég jónak tartják viszont a települések elérhetőségét, közlekedési kapcsolatait, ellenben a környék kínálta kirándulási lehetőségeket, illetve a faluképet és az önkormányzatok turizmus iránti elkötelezettségét csak közepesre értékelik (37. ábra).

37. ábra

A települések fogadóképessége, felkészültsége a vendégfogadásra, a turizmusra a lakossági vélemény alapján

Forrás: Saját szerkesztés

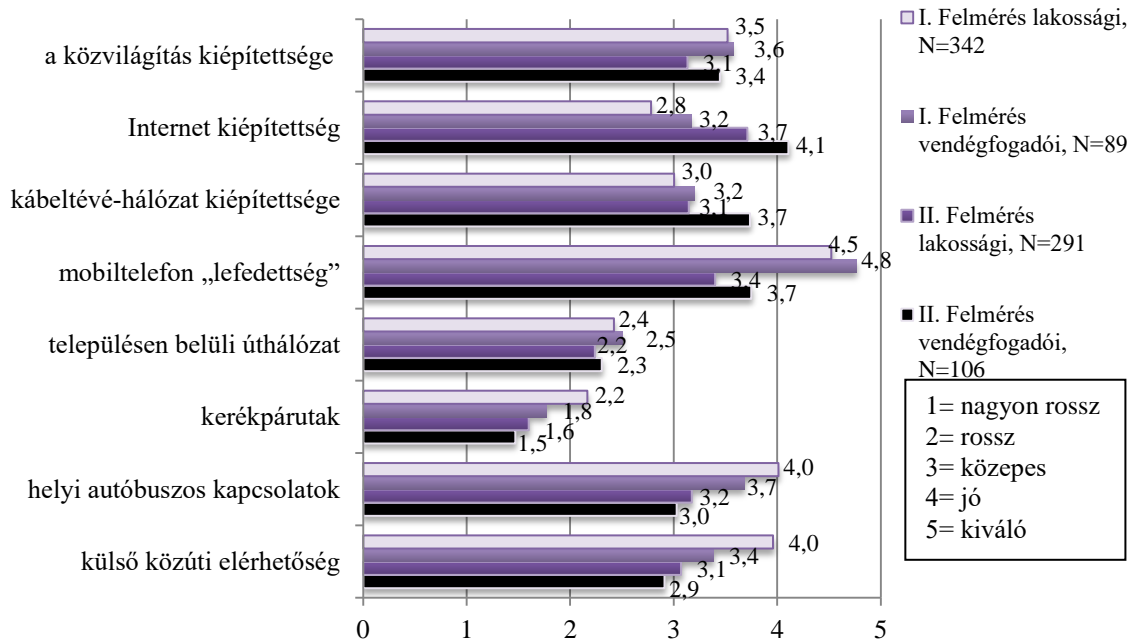
Közlekedés, távközlés, fejlesztési irányvonalak

Megvizsgáltuk az idegenforgalom szempontjából alapvető fontosságú – és egyben a helyi lakosok életminőségéhez is szorosan hozzátartozó – közlekedés és távközlés állapotát, illetve ezzel kapcsolatban az adatközlők milyen területen látják legfontosabbnak a különböző fejlesztések elvégzését a településeken. Természetesen minden település más-más adottságokkal rendelkezik, és bizonyára vannak eltérések a fejlettség szintjében is, azonban jelenleg csak összesített eredményeket közlünk, amelyek az I. és II. felmérésben résztvevő vendéglátói és lakossági⁷¹ véleményeket fogja tükrözni (38. ábra). Az adatközlők – mindegyik felmérés esetén – a legalacsonyabb értékszámokkal a kerékpárutakat (1,5–2,2 közötti, vagyis a rossz kategóriához közelít) és a településen belüli úthálózatot (2,2–2,5 rossz) illették, így fejezve ki elégedetlenségüket. Az említett kategóriáknál látható, hogy a II. felmérés adatközlői (lakosság és vendégfogadók egyaránt) negatívabban vélekedtek, mint az I. felmérésben résztvevők, amelyet az eltelt közel tíz év alatti rossz minőségű adottságok további romlásaként értelmezhetünk. A közvilágítás közepes szintű kiépítettségében (3,1–3,6) többnyire egyetértenek a válaszadók. A helyi autóbuszos kapcsolatok és a külső közúti elérhetőség kategóriákban viszont az I. felmérésben résztvevők adatai a jó érték felé közelítenek, míg a II. felmérés adatközlői csupán közepesre értékelték azt. Az Internet- és a kábeltévé-hálózat kiépítettség terén az I. felmérés vendéglátói és lakossági eredményekhez képest a közepesről a jó szintű felé mutatkozik elmozdulás, vagyis a II. felmérés vendégfogadói véleményéből érzékelhető a szolgáltatások minőségjavulása. Ami viszont érdekes, hogy a mobiltelefon „lefedettség” esetében a II. felmérés (lakossági és vendégfogadói) eredményei az I. felmérés (lakossági és vendégfogadói) kiválóhoz közeli értékétől elmaradnak, hiszen csupán 3,7-es átlagértéket mutatnak. Az eredmények tehát a közepes szint felé tolódnak el, vagyis az adatközlők (főként Nagybégány és Beregdéda településekről) jelenleg kevésbé elégedettek a szolgáltatással.

⁷¹ Jelen esetben az összehasonlíthatóság szempontjából logikusnak láttuk a lakossági adatokat is az I. és II. vendéglátói felmérés időbeliségének megfelelően tárgyalni.

38. ábra

A közlekedés és távközlés állapota a beregvidéki településeken

Forrás: Saját szerkesztés

A településeken belüli fejlesztések tekintetében 30 lehetőséget értékelhettek a válaszadók. Ezek közül csak azokat közöljük, amelyeknél legalább az egyik felmérési csoportban a válaszadók háromnegyede azt a választ jelölte meg, hogy az adott területen nagyon fontosnak tartják a fejlesztést. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy az I. felmérésben (2009; 2011) szereplő vendégfogadók szinte minden esetben nagyobb arányban tartották nagyon fontosnak a fejlesztéseket, mint a többi vizsgálat adatközlői. Szerintük a legfontosabb lenne a településeken a szennyvízelvezetés⁷² rendszerének a kiépítése (93,3%) és az ezzel járó környezeti problémák megoldása, a többi válaszadó viszont kisebb arányban tartja e fejlesztési lehetőséget nagyon fontosnak. Amivel viszont mindegyik felmérés során a legtöbben egyetértettek az az, hogy a közutak rendbetétele (83,8–92,1%)⁷³ és a munkahelyteremtés (78,3–93,9%) halaszthatatlan fontosságú feladat. A további javaslatok a környezet rendbetételét (69,8–86,5%), a természeti értékek

⁷² A beregvidéki települések szinte egyikén sincs kiépítve sem a vezetékes ivóvíz, sem pedig a szennyvízelvezető hálózat, így a válaszadók egy része úgy döntött, hogy inkább nem értékeli ezt a válaszlehetőséget. A növekvő turistaforgalom és a helyi emberek növekvő komfortigénye miatt azonban egyre több a vízfogyasztás és a szennyvízképződés a területen, illetve egyre gyakrabban jelentkezik a vízhiány is a településeken. Ebből kifolyólag ezek fontos kérdések, melyekkel foglalkozni kell.

⁷³ A zárójelben feltüntetett értékek az adott kérdésre az I. és II. felmérés során a vendéglátók és a lakosság által adott legalacsonyabb és legmagasabb „nagyon fontos fejleszteni” válaszarányokat mutatják.

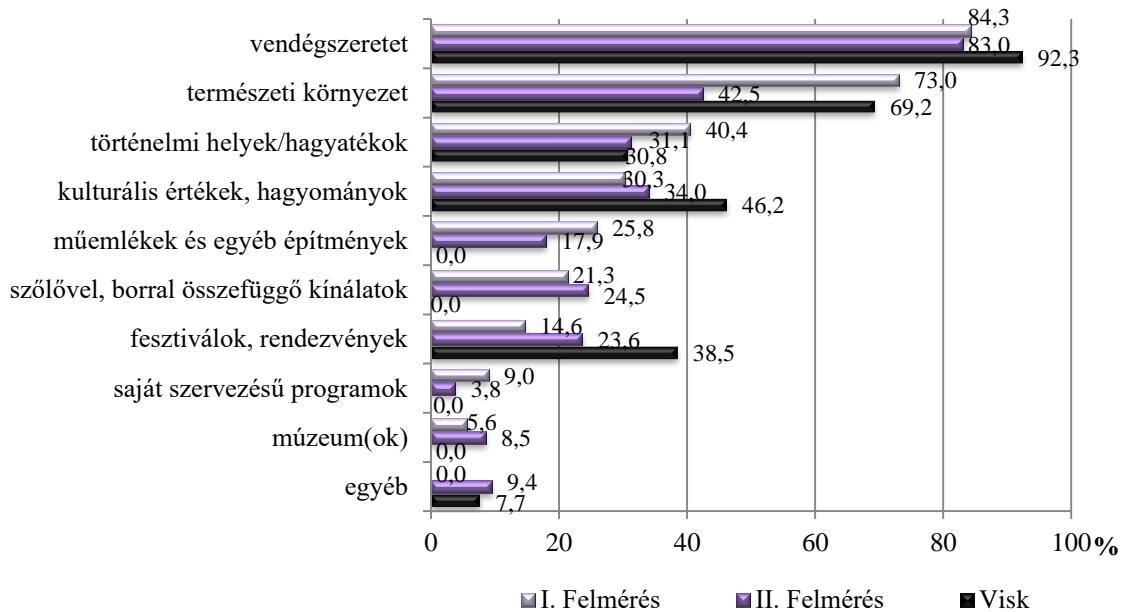
megóvását (58,4–86,5%), a kultúra támogatását (49,1–84,3%), a helyi építészeti értékek védelmét (46,2–77,5%), az egészségügyi ellátás (45,6–77,3%) és az oktatás fejlesztését (60,2–76,4%), illetve a településszépítést, virágosítást (59,5–74,2%) irányoznák elő (13. melléklet). A turizmus általános fejlesztése főként a vendégfogadók (I. 78,7%; II. 67,9%) számára jelent fontos fejlesztési területet, hiszen számukra ez megélhetési forrásként szolgáló tényező, és ők a vendégfogadók érdekképviselőinek erősítését (I. 75,3%; II. 57,5%) is szükségesnek látják.

Vonzerők, látnivalók

A felmérés szempontjából fontosnak tartottuk megkérdezni a vendégfogadóktól, hogy milyen kiemelt vonzástényezőre alapozzák falusi turizmussal kapcsolatos vállalkozásukat. A válaszadóknak három, általuk legfontosabbnak tartott válaszlehetőséget kellett megjelölni (39. ábra). A válaszok alapján az adatközlők döntő többsége vállalkozása legfontosabb vonzerejének vendégszeretetét tartja (I. 84,3%; II. 83,0%; Visk 92,3%), erre alapozzák legfőképpen tevékenységüket. Ezen kívül még kimagasló értékelést kapott, így a második legfontosabb vonzástényezőnek számít az I. felmérés (73,0%) és Visk (69,2%) esetén a természeti környezet. Bár a II. felmérés résztvevőinél is ez végzett a második helyen, de arányaiban kevesebben jelölték ezt a választ (42,5%), mint a másik két felmérésben. Amíg az I. felmérés esetében a harmadik helyen a történelmi emlékhelyek (40,4%), addig a II. felmérés és a kontrollcsoport esetében a kulturális értékek, hagyományok (34,0%; 46,2%) végeztek. A többi válaszlehetőség közül a II. felmérés esetén növekedett a szőlővel, borral összefüggő kínálat (24,5%), a fesztiválok, egyéb rendezvények (23,6%), valamint az egyéb kínálat jelentősége. Az egyéb kategóriában megjelent a termálvíz (a válaszok kétharmadát tette ki), mint vonzerő, amely válaszokat a nagybégányi vendégfogadók adták. Ami viszont szintén említést érdemel a falusi turizmussal kapcsolatban, hogy a saját szervezésű programok amúgy is alacsony aránya tovább csökkent a II. felmérés során (39. ábra).

39. ábra

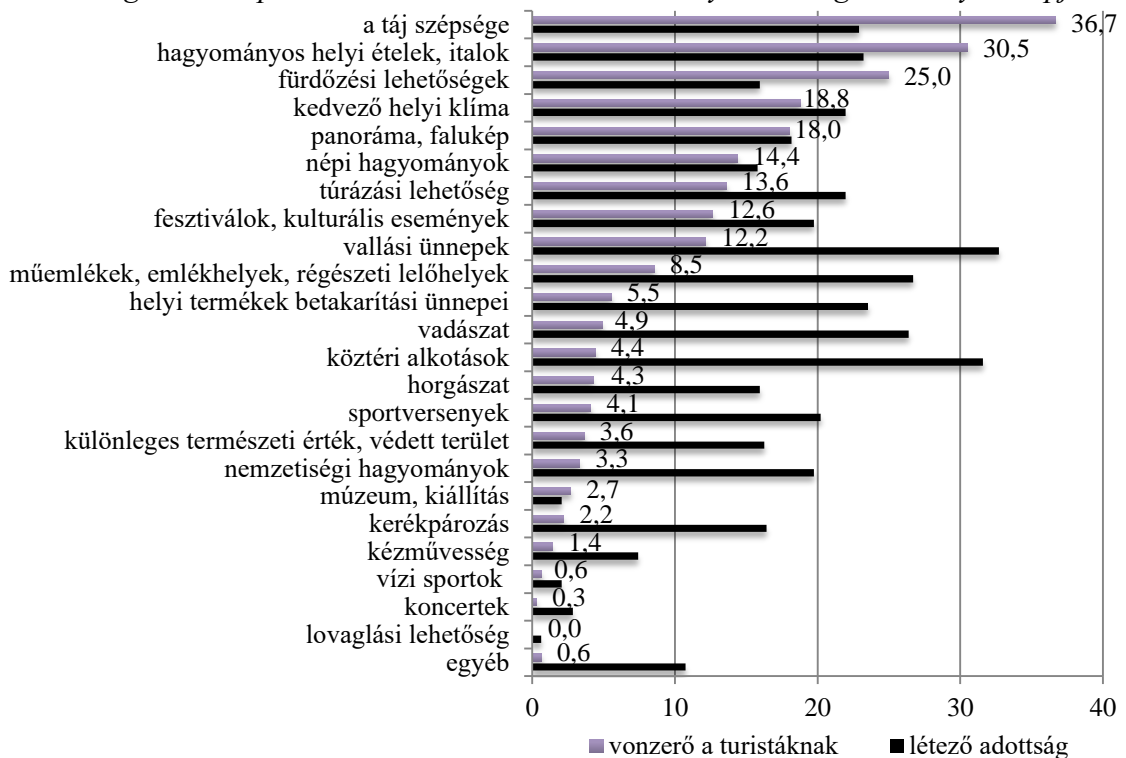
Vonzástényezők a vendégfogadói vélemények alapján

Forrás: Saját szerkesztés

40. ábra

A Beregvidék településeinek turisztikai vonzerői a helyi lakosság véleménye alapján

Forrás: Saját szerkesztés

A lakossági kérdőívben a településeken lévő természeti, kulturális és építészeti értékekkel kapcsolatban kérdeztük meg a településen élőket: mit tartanak ők kiemelkedő fontosságú értéknek saját lakóhelyükön. Az esetek többségében⁷⁴ a lakosok a templomokat, emlékműveket, a kastélyokat, kúriákat, a településen vagy határában elhelyezkedő tavakat, folyókat, „hegyeket”, a termálvizet említették. Ezen kívül néhányan a kultúrházak, óvodák, iskolák épületében vagy a vasútállomásban találták meg az értéket.

A lakossági vélemény szerint a beregvidéki településeken a turisták számára további vonzerőt jelenthet a táj szépsége (36,7%)⁷⁵, a hagyományos helyi ételek és italok (30,5%)⁷⁶, illetve a fürdőzési lehetőségek (25,0%)⁷⁷. Vagyis a 24 válaszlehetőség közül csupán e három ért el 20% fölötti említési arányt. A 40. ábra alapján elmondhatjuk, hogy az adatközlők reálisan értékelték településeiket, felismerték a lehetőségeket, megállapították, hogy milyen vonzerővel és milyen mértékben rendelkezik településük, és azt is, hogy az adottságok közül kevés olyan van, ami valóban turistákat is vonzhat a környékre. A legtöbb felsorolt „vonzerőnek” nevezett érték, adottság létezik a falvakban, de vagy olyan gyenge minőségű, hogy nem lehet turisztikailag kihasználni, vagy egyszerűen az embereknek eszébe sem jut hasznosíthatósága. Például szinte minden beregvidéki településen működik a vadászat, vannak vadásztársaságok, de nincs olyan céltudatos vadgazdálkodás és erős, átgondolt vezetés, vagy infrastrukturális háttér, hogy azt turisztikailag hasznosíthassák. Ezen kívül még minden településen élő a vallási ünnepek hagyományos megünneplése (a húsvét és a locsolkodási szokások, a karácsony és a kántálás), mégis turisztikai jelentősége kevésbé van, inkább csak a külföldön élő rokonok hazatérését jelenti. Azonban olyan esetek is vannak, amikor az adatközlők

⁷⁴ Bene: református templom 37, a falu körüli hegyek 27, katolikus templom 24, a Borzsa-folyó 19
Beregdeda: dédai-tó 48, templomok (református és görög katolikus) 47, emlékművek 34, kultúrház 19
Csetfalva: református templom 27, római és görögkatolikus ökumenikus templom 18, Tisza(-part) 13
Mezőgécse: Kajdy-kúria 23 görög katolikus 21 és református templomok 19
Mezőkaszony: termálfürdő 41, református templom 36, forrás 24 rómaikatolikus templom 23
Nagybakta: ref templom 10, katolikus templo 10 pravoszláv 3
Nagybégány: templomok (református, római katolikus, görög katolikus) 17, játszótér és park 3
Nagyborzsova: református templom 48, Borzsa-folyó 43, régi falusi házak 10
Nagymuzsaly: kismuzsalyi romtemplom (pusztatemplom) 61, református templom 34, aranybánya 4
Sárosoroszi: iskola, óvoda 35, kultúrház 29, református templom 25
Vári: ref templom 91, várdomb 49, Borzsa-folyó 19
Zápszony: kultúrház 37, vasútállomás 23, református templom 4

⁷⁵ Nagybégány, Sárosoroszi és Mezőgécse kivételével a többi település adatközlői turisztikailag is vonzónak találják környezetüket, településüket, illetve a Kárpátok ölelésének csodálatos látványát.

⁷⁶ Sárosoroszi és Nagybégány kivételével minden település adatközlői látnak lehetőséget a helyi gasztronómia turistacsalogató mivoltában.

⁷⁷ A fürdőzési lehetőségek turisztikai vonzerőként való megjelölésében Beregdeda (Dédai-tó), Mezőkaszony és Zápszony (Termálfürdő) lakosai voltak a legaktívabbak. Bene, Borzsova (Borzsa-folyó) és Vári (Tisza) lakossága többnyire a vonzó létezését erősítették meg, napjainkban alacsony a turisztikai hasznosulásuk.

belátják, hogy a megkérdezett vonzástényezővel nagyon csekély mértékben rendelkeznek, ilyen például a vízi sportok, a lovaglási lehetőségek, a múzeumok, kiállítások stb. Lovak például minden településen találhatóak, de kizárólag igavonó állatként alkalmazzák őket, egyéb hasznosíthatósági lehetőséget egyelőre nem látnak bennük.

Lakossági attitűd

A tizenkét településről⁷⁸ és a kontrollcsoport területéről begyűjtött összes (208 darab) vendégfogadói kérdőív 97,6%-os pozitív véleménye alapján egyértelműen ki lehet jelenteni, hogy a települések a helyi lakosság oldaláról, szemszögéből alkalmasak a vendégek fogadására. Ez fontos kérdés, hiszen a helyi lakosság támogatása, a településen folyó turizmus elfogadása nélkül nem működhet sikeresen e tevékenység (PALANCSA A. 2005). Ezzel kapcsolatban a lakosság turizmussal kapcsolatos attitűdje is felmérésre került, mely alátámasztani látszik a vendéglátói véleményt. Az adatközlők többsége (60,5%) pozitív jelzéseket ad a turisták iránt: szívesen látják őket a településeken és segítenek nekik, ha kéri (33,5%), szívesen beszélgetnek velük (14,2%), valamint szeretik, hogy ellátogatnak a településükre (12,8%). Az adatközlők alig több mint harmada (37,3%) pedig semlegesen viszonyul a turistákhoz, azaz pontosabban nem foglalkozik a jelenlétükkel, és csak nagyon kevesen fejezték ki nemtetszésüket (2,2%). A legnagyobb érdektelenséget (81,3%) és a legkevesebb pozitív (14,1%) megnyilvánulást a 2018-ban lekérdezett nagybégányi lakosok fejezték ki, míg a legpozitívabb hozzáállást a 2009-ben megkérdezett csetfálvai (92,9%), nagybaktai (92,3%), vári (80,6%) és mezőgecei (78,1%) lakosok tanúsították.

A falusi turizmus működése a településeken

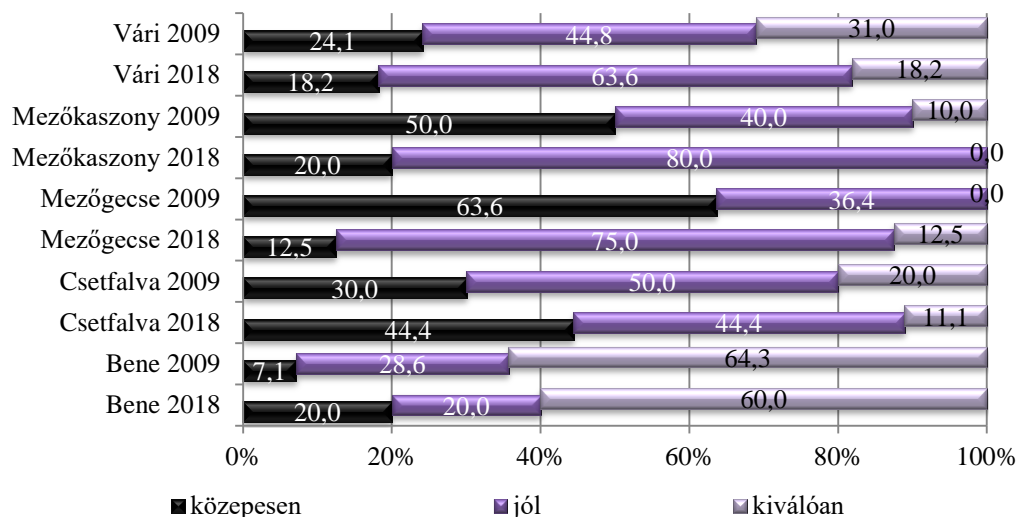
A falusi turizmus működésével kapcsolatban az I. és II. felmérés közötti véleményváltozás bár csekély mértékben, de összességében pozitív irányba tolódott el. Mindkét mintában közel azonos arányban egyetértenek (40,4%, 41,9%) azzal, hogy a falusi turizmus „jól” működik az adott településen. Az értékelésnél viszont a „kiválóan” működik válaszok fordított arányban növekedtek a „közepesen” működik válaszokhoz viszonyítva. Negatív jelzőkkel (nagyon rosszul; nem jól) senki sem illette a falusi vendéglátás működését a településeken. A kontrollcsoport esetében a válaszadók szerint jól (58,3%), sőt kiválóan (41,7%) működik a falusi turizmus, így arányaiban a beregvidéki minták fölé emelkedik. Települési szinten a leginkább elégedettek a beregdédai, a nagymuzsalyi, a benei

⁷⁸ Mind a két vizsgálati periódusból származó adatokat együttvéve.

vendégfogadók, míg a legkevésbé elégedettek a zápszonyiak és nagybégányiak. Öt településről rendelkezünk 2009-es és 2018-as adatokkal egyaránt (41. ábra). A közel tíz éves periódus alatt nem egyforma változások mentek végbe a kutatási pontokon, vagyis nem lehet egyértelmű következtelésekbe bocsájtkozni. Azonban figyelemre méltó, hogy két településen csökkent a „közepes” és vele együtt a „kiváló” falusi turizmus működésének aránya, ellenben nagyott növekedett a „jó” megítélése (Vári, Mezőkaszony). Bene esetében nem történt nagy változás a két felmérés időpontja között, továbbra is ott működik legjobban a falusi turizmus, viszont Csetfalván elégedetlenebbek lettek a vendégfogadók, míg Mezőgecsén jóval elégedettebbek. A mezőgecsei vélemények alapján itt ment végbe a legnagyobb fejlődés.

41. ábra

A falusi turizmus működésének változása egyes településeken (2009;2018)

Forrás: Saját szerkesztés

Az I. és II. felmérés adatközlői (73,0%; 86,8%) szerint a települések önkormányzata semmilyen segítséget sem nyújt a falusi turizmusba bekapcsolódó embereknek. Azok szerint, akik az I. felmérés esetében az ellenkezőjét állítják (többnyire Bene, Mezőgecse, Csetfalva, Vári néhány vendégfogadója), az önkormányzatok segítségnyújtása főként a programszervezésben, a reklámozásban, a kapcsolatépítésben és a közösségi helyiségek (pl. kultúrház) rendezvényszervezés (búcsúest) céljából történő kölcsönadásában nyilvánul meg. Ezekben az esetekben vagy maga a polgármester a falusi turizmus helyi szervezője, vagy aktív tagja annak. A II. felmérés esetében a rendezvények szervezését emelték ki leginkább a válaszadók, csakúgy, mint a kontrollcsoportban (61,5%).

6.3. AZ EGÁN EDE KÁRPÁTALJAI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAM FALUSI TURIZMUSRA GYAKOROLT HATÁSA

Magyarország kormánya az élet szinte minden területén igyekszik segíteni a kárpátaljai lakosokat. A különböző kulturális, szociális, egészségügyi, gazdasági projektek, támogatási programok, kezdeményezések közül több közvetve vagy közvetlenül is kötődik a turizmushoz (BERGHAUER S. (SZERK.) 2019:13).

Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program első kiírásában (2016-ban) a turisztika területén megvalósítható fejlesztések céljából az egyéni vállalkozók, valamint a mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására pályázhattak két kategóriában. A turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésének támogatása során összesen 46 pályázat került benyújtásra, melyből 41⁷⁹ pozitív elbírálásban részesült. A pályázók az említett kategóriában összesen 63 503 652 Ft értékű támogatást kaptak. A turisztikai beruházások támogatása kapcsán 119⁸⁰ pályázatot nyújtottak be, melyből 109 részesült pozitív elbírálásban. Ebben a kategóriában összesen 377 930 922 Ft-os támogatás lett odaítélve (<https://www.eganede.com>). A pályázatokon sikeresen szereplő vállalkozások erős területi koncentrátságot mutatnak, hiszen 5 járás 47 településének pályázatai közül 23 település 114 pályázata (a sikeres pályázatok 76%-a) Beregszászból és a Beregszászi járásból – ezen belül a legtöbb nyertes pályázat települési szinten (47) Beregszász városából – került finanszírozásra. Ez nem véletlen, hiszen a Kárpátalján élő magyarság ezen a területen koncentrálódik a legnagyobb arányban (42. ábra).

A falusi turizmussal kapcsolatos civil szervezetek vezetőivel készített mélyinterjúk kutatásunk során kiderült, hogy mindeddig sem a civil szervezetek, sem pedig a falusi vendégfogadók nem részesültek Ukrajna részéről állami támogatásban. Egyéb támogatásokban, nemzetközi és külföldi pályázatok révén megvalósult projektek keretében a mezőegcseiek a böllérvényükre és a szilvalekvárfőző fesztiváljukra, a viskiek a tájházukra, valamint népzene- és néptánc táborukra, a sárosorosziak a Márton-

⁷⁹ A 41 sikeres pályázat között volt 6 olyan, amelyik csak a többi beadott pályázatának függvényében volt támogatott. A pályázat kezelő által nyilvánosságra hozott eredmények alapján viszont nem lehet tudni, hogy ezek az odaítélt összegek felhasználásra kerültek-e vagy sem. A további eredményeket ezekkel együtt kell értelmezni.

⁸⁰ A 109 sikeres pályázat között volt 20 olyan, amelyik csak a többi beadott pályázatának függvényében volt támogatott. A pályázatkezelő által nyilvánosságra hozott eredmények alapján viszont nem lehet tudni, hogy ezek az odaítélt összegek felhasználásra kerültek-e vagy sem. A további eredményeket ezekkel együtt kell értelmezni.

napi hagyományőrző rendezvényükre nyertek támogatást. A többiek vagy nem is pályáztak, vagy pályázatuk nem került támogatásra.

Az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által 2016-ban kiírt turisztikai célú pályázatokban csak elenyésző számban vettek részt a megkérdezett szervezők és vendégfogadók, mely indokaként a támogatás iránti hitetlenkedést, a pályázatírás terén lévő tapasztalatlanságot, a szűk időkorlátokat említették a megkérdezettek. Ennek ellenére mindenki fontosnak ítéli a támogatásokat, melyek segítségével jelentősebb fejlesztések végezhetőek el, ezért a következő turisztikai célú kiírásban már sokkal többen szeretnék pályázni.

Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Központ pályázati lehetőségeivel kapcsolatos kérdéseket csak az újonnan (2018-ban) kitöltetett vendégfogadói kérdőívek tartalmazták, ugyanis a kutatás kezdeti (I. felmérés) szakaszában ez a támogatási program még nem létezett. A megkérdezettek elég alacsony arányban válaszoltak az említett témával kapcsolatos kérdésekre. A válaszadók (N=72) között csak 15 sikeres pályázó volt (ebből 3 Viskről), aki összesen 16 pályázatot nyert. Az elmúlt három évben pályázataik többségét turizmus kategóriában nyújtották be (4 turisztikai fejlesztés, 4 turisztikai eszközbeszerzés (kategóriánként 1-1 Viskről)), de voltak, akik a mezőgazdasági- (5) és vállalkozásfejlesztésre (3 pályázat, amelyből 1 Viskről) pályáztak. A turisztikai pályázatok keretében főként a vendégszobák, konyhák és fürdőszobák berendezési tárgyaira, elektromos eszközökre (mosógép, hűtőszekrény stb.), illetve a vendégszoba kialakítására pályáztak. A válaszadók véleménye szerint a sikeres pályázat férőhelybővülést, forgalomnövekedést és minőségjavulást eredményezett.

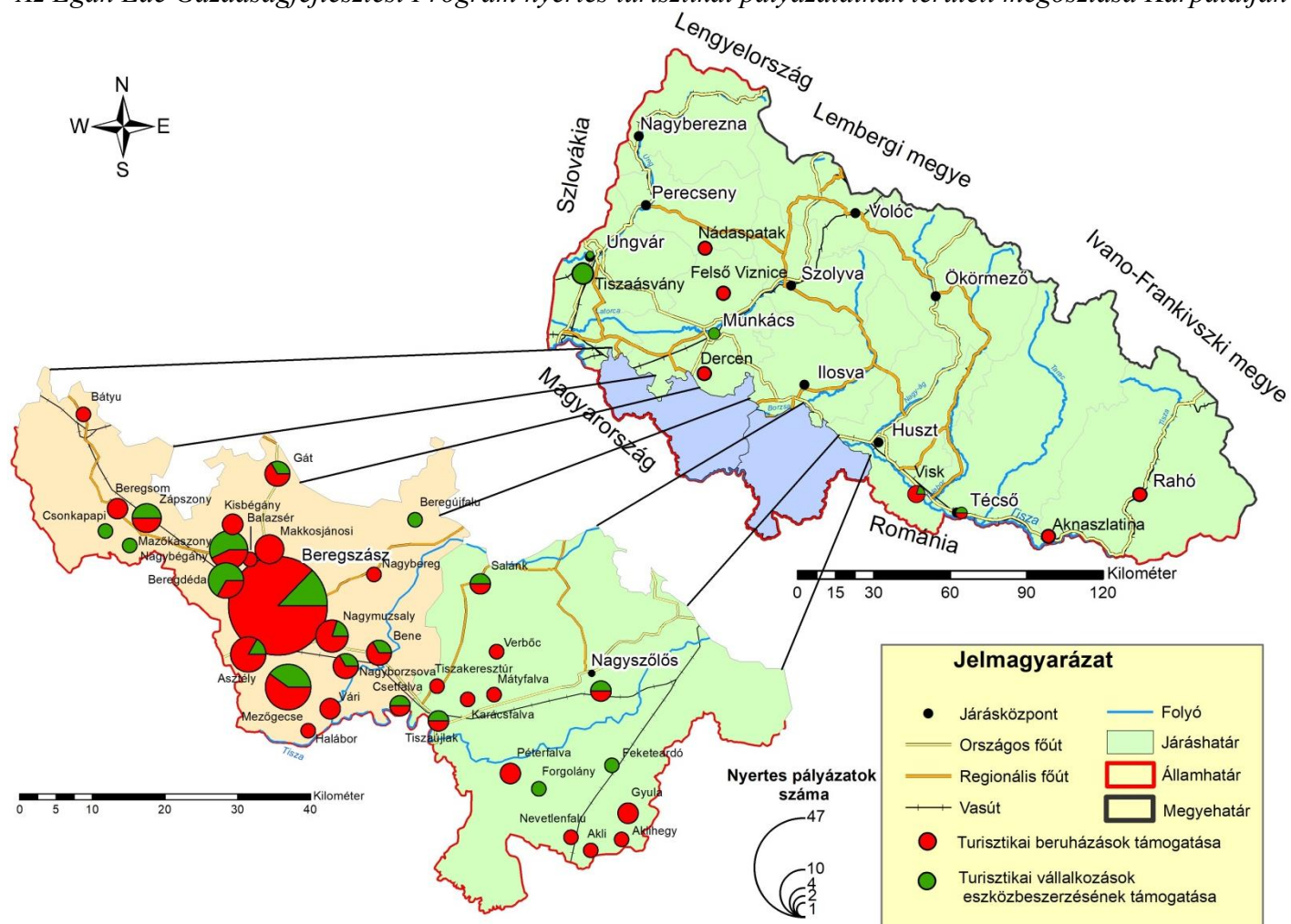
A jövőre vonatkozóan a válaszadók (N=72) közül 40 falusi vendégfogadó szeretne (újra) pályázni, többségük (37 fő, ebből 4 Viskről) turisztikai jellegű pályázatot nyújtana be. Ha a pályázat odaítélésének feltétele a vendégházak minősítéséhez és a vállalkozói engedély kiváltásához lenne kötve, a válaszadók többsége (62,5% fő)⁸¹ akkor is vállalná azt, mert szükségük van az anyagi segítségre, mely által vállalkozásukat meg tudnák erősíteni, vendégházukat pedig fel tudnák újítani.

A falusi turizmussal foglalkozó szervezők, civil szervezetek vezetői a falusi turizmus fejlesztési irányait a vendégfogadók igényeit figyelembe véve nevezték meg. Több településen (pl. Nagymuzsaly, Mezővári, Mezőkaszony) is megfogalmazódott egy olyan közösségi hely (pl. parasztház, tájház, kulturális központ) létrehozásának

⁸¹ Erre a kérdésre azok is igennel válaszoltak, akik korábbi kérdésre adott válaszukkal nem erősítették meg a pályázás szándékát.

42. ábra

Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program nyertes turisztikai pályázatainak területi megoszlása Kárpátalján

Forrás: <https://www.eganede.com> alapján saját szerkesztés.

szükségessége, ahol lehetne közös programokat szervezni, közösen lehetne a vendégeket fogadni, közös búcsúesteket szervezni stb. De a tájházzal már rendelkező Viskén is lenne igény az eszköztár bővítésére, újabb berendezések beszerzésére, az infrastruktúra fejlesztésére (pl. szabadtéri színpad a néptánc táborhoz).

A vendégházaknál főként a fürdőszobák fejlesztése merült fel: 1. a meglévők felújítása; 2. új kialakítása a kapacitás bővítéséhez. Emellett többször említik az elavult, régies, vagy nem egységes berendezések, bútorok lecserélését, konyhai eszközfejlesztést stb.

Többen említették az energiatakarékosságot, mint fejlesztési irányt, mint például a független energiaellátásnál a napelemek telepítése, a fűtési rendszer korszerűsítése, a vendégházak energiahatékony szigetelése. Ezekkel a fejlesztésekkel a vendégfogadók gazdaságosabb turisztikai szolgáltatást tudnának nyújtani, melynek köszönhetően több pénz maradna a családi kasszában, és kiterjeszhető lenne a vendégfogadás a fűtési szezon idejére is. Sok esetben a fűtés elviszi a jövedelmet, ezért több vendéglátó télen inkább nem fogad vendégeket. Az energiatakarékosság fejlesztése terén felmerülő megtakarításokat pedig fel lehetne használni az egyéb fejlesztésekre is.

De igény mutatkozik a falusi vendégfogadók szakmai képzésére, a hatékonyabb marketing tevékenységre, valamint a falusi turizmust és életvitelt, gasztronómiát népszerűsítő rendezvények (fesztiválok) támogatására is (KARMACSI Z. – SASS E. 2019A).

6.4. KÁRPÁTALJA FALUSI TURIZMUSÁNAK KERESLETELEMZÉSE

Az előző fejezetekben bemutatott kutatási eredmények alapján tudjuk, hogy a beregvidéki falusi turizmus egy külföldi, nevezetesen a magyarországi vendégkör megjelenése révén alakult ki, mely napjainkban is meghatározza létét és működését. Ezen kívül a közelmúltban a kelet-ukrajnai konfliktus következtében megjelent és megerősödött a belföldi, konkrétan a Kárpátalja hágóin túlról érkező vendégkör is. Kárpátalja turisztikai termékeinek, illetve ezen belül a falusi turizmus hatékony fejlesztése és sikeres piacra vitelének érdekében nélkülözhetetlen a turisztikai kereslet mindteljesebb felmérése, a megye, mint turisztikai desztináció imázsának feltárása, valamint a Kárpátaljára érkező turisták elégedettségének vizsgálata. Kutatásunk ezen részében a vidék egyik legjelentősebb küldőpiacát, a Magyarországról érkezett turistákat vettük górcső alá.

6.4.1. A magyarországi turisták körében végzett imázs és elégedettségvizsgálat eredményei

A kérdőíves felmérésbe került minta szociodemográfiai jellemzői általában a falusi turizmus célcsoportjának tulajdonságaival álltak összhangban. A megkérdezettek nagyobb része nő (8. táblázat), és mintegy 2/3-uk a 36 évnél idősebb korcsoportba esett. A legtöbb válaszadó (79,7%) átlagosnak ítélte jövedelmét. A foglalkozás tekintetében legnagyobb arányban a szellemi dolgozók képviseltették magukat, de nem sokkal maradtak el tőlük a nyugdíjasok sem. Az általunk megkérdezettek 44,2%-a felsőfokú, 33,5%-a pedig középfokú végzettséggel rendelkezett. A vendégeket küldő települések típusai szerint 71,2%-ka városból érkezett.

8. táblázat

A kutatási minta alapadatainak megoszlása

Jellemzők	%	Jellemzők	%		
Nem	Nő	52,8	Foglalkozás	szellemi foglalkozású	28,8
	Férfi	47,2		nyugdíjas	21,0
Életkor	18 év alatt	8,0	diák	15,6	
	18–35 év	27,4	vállalkozó	10,7	
	36–55 év	33,3	fizikai dolgozó	9,9	
	55 év felett	31,2	vezető alkalmazott	9,9	
A küldő település típusa	Város	70,6	egyéb	4,1	
	városi típusú település	29,4	Jövedelem	átlagos	79,7
Végzettség	egyetem/főiskola	44,2		átlagon felüli	13,9
	Gimnázium	33,5	átlagon aluli	6,4	
	Szakmunkásképző	13,2			
	általános iskola	6,2			
	Egyéb	2,9			

Forrás: SZILÁGYI ZS. et al. 2006; SASS E. et al. 2007

6.4.1.1. Az utazás szervezése és lebonyolítása

Az utazás célterületéről alkotott imázs és elégedettség fontosságát hangsúlyozza, hogy felmérésünk szerint a legtöbb Kárpátaljára utazó magyarországi turista az ismerőseitől hallott beszámolók alapján (61,5%) döntötte el, hogy meglátogatja a megyét. Az utazás megszervezésében a rokonok/barátok/ismerősök 37,1%-os aránya mellett jelentős szerep az egyéb kategóriában (13,9%-ban) megemlített útítársaknak, egyesületeknek, kluboknak, valamint egyházaknak, iskoláknak (13,9%) és magyarországi utazási irodáknak (13,1 %) jutott. A szálláshelyek előzetes lefoglalását a legtöbb esetben (76,9%) az utazás szervezője intézte. A megkérdezettek alapvetően társasággal,

legnagyobb részt (46,3%-ban) pedig csoporttal érkeztek. Mindezek után nem meglepő, hogy túlnyomó többségük (78,6%-uk) autóbust vett igénybe. A válaszadók 77,6%-a 4–7 napig maradt Kárpátalján, és a határhoz közeli, magyarok által lakott településeken szállt meg. Falusi szálláshelyen a vendégek 75,9%-a, míg szállodában mindössze a megkérdezettek 8,3%-a aludt. A kárpátaljai falusi vendéglátás jellegzetességeit mutatja az is, hogy az adatközlők 72,4%-a a szálláshelyén étkezett. Az éttermeket csak a válaszadók 16,6%-a próbálta ki.

6.4.1.2. Kárpátalja mint úti cél jellemzői

Felmérésünk alkalmával Kárpátalja leginkább Budapestről (47 fő), Pest megyéből (41 fő), valamint Győr-Moson-Sopron megyéből (40 fő) fogadott vendégeket. Ezekon túl kimagasló számú turista érkezett még a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (27 fő) is. A többi megyéből érkezettek száma pedig egyenként nem érte el a 20 főt. A megye, mint turisztikai termék fejlődő életciklusára utal, hogy a válaszadók 76,0%-a még soha nem járt Kárpátalján. A „korábban már jártak” 67,8%-a pedig azt válaszolta, hogy ez volt a 2–5. alkalom. A Kárpátaljára érkezett és általunk meginterjúvolt magyar turisták legfontosabb úti célja a többféle turisztikai tevékenységet magába foglaló kirándulás (61,8%) volt. Ez szintén a kárpátaljai falusi turizmus egyik jellegzetességének számít, ugyanis a falusi szálláshelyről a turistacsoportok csillagtúraszerűen járják be Kárpátalja nevezetes helyeit. Azonban annak ellenére, hogy a megkérdezettek döntő többsége falusi szálláshelyet vett igénybe, csak nagyon keveseket (11,0%) motivált az utazásra a kárpátaljai falusi üdülés lehetősége.

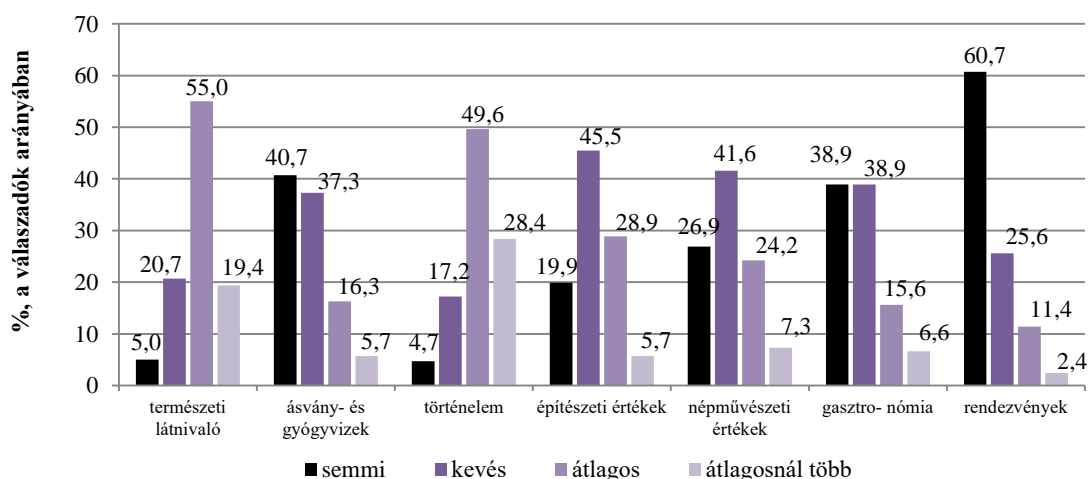
Kutatásunk eredménye alapján Kárpátalja, mint úti cél a Magyarországról érkezettek körében ismeretlensége (27,6%), történelmi emlékhelyei (26,6%), valamint természeti környezete (26,2%) miatt közel egyformán bizonyult vonzónak. A magyarországiak számára a Munkácsi vár (94,4%) mellett Beregszász (90,7) és a Vereckei-hágó (84,7%) a legnépszerűbb turisztikai látványosság. Ezekon túl viszonylag nagy népszerűségnek örvend Ungvár, valamint a Huszti vár. Az általunk megkérdezettek kárpátaljai tartózkodásuk során leginkább a természeti látnivalók megtekintésével (96,0%), városnézéssel (92,3%), valamint a történelmi emlékhelyek felkeresésével (91,9%) töltötték szabadidejüket. Viszonylag kevesen (25,4%) látogattak rendezvényt, s még elenyészőbb volt azon turisták aránya, akik sportoltak (6,0%) vagy gyógykezelésen vettek részt (0,8%).

6.4.1.3. Kárpátalja ismertsége és imázsa, illetve az utazás során tapasztalt elégedettség

A Magyarországról érkezők tevékenységeit, közvetetten pedig a területről, mint turisztikai desztinációról kialakított véleményét az is befolyásolja, hogy a turisták az utazást megelőzően milyen ismeretekkel rendelkeztek a célterület legfontosabb turisztikai vonzereiről. A 43. ábra azt mutatja, hogy a magyarországi turisták elsősorban Kárpátalja történelmét, valamint természeti látnivalóit ismerték korábban. Mindez egybecseng utazásaik leggyakoribb programpontjaival. Az építészeti értékek előismerete már gyengébb volt, s a válaszadók az átlagosnál sokkal kevesebbet tudtak a megye népművészeti értékeiről, gasztronómiájáról és rendezvényeiről.

43. ábra

A magyarországi turisták utazás előtti ismeretei Kárpátaljáról

Forrás: SZILÁGYI Zs. et al. 2006; SASS E. et al. 2007

Egy fogadóterület imázsáról nagyon sokat elárulnak az odaérkező vendégek szabad asszociációi. Az általunk megkérdezett magyarországiaknak Kárpátalja említésekor legtöbbször pozitív gondolata támadt (44. ábra). A válaszadók 53,6%-ának a történelemmel kapcsolatos asszociációk, mint például „Nagy/Régi/Történelmi Magyarország” vagy „Trianon” és a „Honfoglalás”, illetve a Kárpátaljával szorosan összefonódott történelmi alakok, mint Árpád, Zrínyi Ilona, Rákóczi jutottak leginkább eszükbe. Ezen túlmenően a szép táj 18,8%-os, illetve a magyarság 14,7%-os említésének aránya jelentősebb.

Mint ahogyan a felmérésből is kiderült az utazási döntések meghozatalánál fontos motiváló tényező volt az ismerősök véleménye. Ezért szükséges megismerni a turisták kárpátaljai tartózkodása folyamán szerzett legkellemesebb és legkellemetlenebb élményeit. Az adatközlők vendégek leginkább a vendégszeretetet (31,2%) emelték ki a legkellemesebb élmények között. Viszonylag magas értéket képvisel az egyéb kategória is (25,6%), amelyen belül vagy nem tudtak választani a sok jó tapasztalatból, vagy a borral és gasztronómiával kapcsolatos élményeket emelték ki. A táj szépsége szintén sokaknak tetszett (17,3%), a látnivalók közül pedig konkrétan a Vereckei-hágót (7,4%) említették meg.

A legkellemetlenebb élmények között a legkülönbébb egyéni problémát, illetve a rosszat nem tapasztalók válaszait magában foglaló egyéb (22,8%) kategória után a második helyen egyenlő arányban (21,7%) a higiéniai és az infrastrukturális hiányosságok szerepelnek. A válaszadók 16,9%-a nem volt megelégedve a környezet állapotával sem. Ezek mellett többen említették még a kéregetők (10,1%) jelenlétét, valamint a nehézkes határátkelést (6,9%).

Az út alatt érzékelt hiányosságok jobbra egybevágtak a legkellemetlenebb élményekkel, illetve új elemként a szórakozóhelyek kialakítására születtek javaslatok. Végül azt is megvizsgáltuk, hogy milyen végső benyomásokkal távoznak a turisták Kárpátaljáról. A legtöbb vendég (59,8%) úgy gondolta, hogy lehetőség szerint valamikor visszatér. Egyértelműen kedvező élményekről és biztos visszatérési szándékról a megkérdezettek 34,6%-a nyilatkozott. Azonban 5,7%-ban akadtak negatív válaszok is (*SZILÁGYI Zs. et al. 2006; SASS E. et al. 2007*).

6.5. A KÁRPÁTALJAI BEREGVIDÉK FALUSI TURIZMUSÁNAK SWOT-ANALÍZISE

Az elvégzett kutatásaink alapján számos olyan információt gyűjtöttünk össze, melyek egyrészt a szakma, másrészt a Beregvidéken élő és tevékenykedő emberek véleményét, reális helyztfelismerését tükrözik. Ennek alapján SWOT-analízist készítettünk a kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának erős és gyenge pontjainak, valamint a lehetőségek és a veszélyek meghatározása érdekében.

Erősségek:

- a térség földrajzi elhelyezkedése, megközelíthetősége külföldről (több határátkelőhellyel is rendelkezik a Beregszászi járás), elsősorban Magyarországról;
- az érintetlen természeti szépségű kárpátaljai tájak, történelmi, kulturális emlékhelyek többsége Beregvidékről csillagtúra szerűen bejárható;

- a külföldről, elsősorban Magyarországról érkező turisták a csillagtúrákat és az azonos nyelvű kommunikációt előnyben részesítve, valamint a határon túli magyarság támogatása céljából a magyar falvakban működő falusi vendéglátást (elszállásolást és étkeztetést) veszik igénybe;
- település szinten erőssen szervezett, irányított falusi turizmus;
- a lakosság kiemelkedő affinitása a falusi turizmus iránt (vendégszeretet, őszinteség, nyitottság, egyszerűség, családi légkör);
- a beregvidéki falusi turizmus megfelelő fogadóképessége, kapacitása (vendégfogadó házak és férőhelyek száma kielégítő);
- javult a falusi vendégházak minőségbiztosítása és a vendégek tájékozási lehetősége a napraforgós minősítési rendszer bevezetése által;
- autentikus, házias, változatos gasztronómiai kínálat;
- a háztáji gazdálkodás hagyományai;
- szőlőtermelés és borkészítés hagyományai;
- a helyben termelt termékek nagyarányú hasznosítása, értékesítése a falusi vendéglátás által;
- megőrzött vallási, kulturális tradíciók, népi hagyományok (pl. betlehemezés, kántálás, pászkaszentelés, locsolkodási szokások, rongypokróc készítés stb.);
- Beregszász és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, mint a helyi magyarság oktatási és kulturális központja a Beregvidék kulturális és örökségi turizmusának egyre kiemelkedőbb elemévé válik, melyet a falusi turizmus keretében érkező vendégek is meglátogatnak;
- az Ungvári Nemzeti Egyetem, a Munkácsi Állami Egyetem, a II. RFKMF és a II. RFKMF Felsőfokú Szakképzési Intézete, illetve az által biztosítva van a térség turisztikai szakember képzése;
- a KMTT és a II. RFKMF közös szervezésében megvalósuló tanfolyamok pedig konkrétan a falusi vendégfogadók képzését is biztosítják.

Gyengeségek:

- periférikus elhelyezkedés az országon belül;
- nehezen átjárható határok, személyigazolvány helyett útlevéllal való határátkelés, illetve esetenként több órás várakozás;

- a közlekedési infrastruktúra (közút, vasút, kerékpárút) elavultsága, kiépítetlensége, elmaradottsága a településeken belül és kívül;
- negatív országimázs a korrupció és a kelet-ukrajnai konfliktus következtében, mely kihatással van a Beregvidék falusi turizmusának keresettségére is;
- a külföldi vendégforgalom hosszantartó visszaesése;
- a falusi vendégfogadást igénybe vevő külföldi turisták kevés időt töltenek a településen;
- a beregvidéki vendégfogadók alacsony idegen- és államnyelv-tudása;
- a beregvidéki vendégházak többsége az alacsonyabb minőséget garantáló (2-3 napraforgós) minősítési kategóriában helyezkedik el;
- elmaradott, fejletlen települések, ápolatlan településkép;
- a beregvidéki vonzerők gyengesége, a fejlesztések alacsony anyagi támogatottsága;
- fejletlen, gyenge marketingtevékenység szervezeti és egyéni, vendégfogadói szinten is;
- közvilágítás, hulladékgazdálkodás alacsony színvonala;
- az ivóvíz ellátottság, csatornázottság és szennyvíztisztítás hiánya;
- fejletlen szolgáltatások a településeken;
- kevés program és szórakozási lehetőség;
- az emberek, települések, szolgáltatók és szervezetek közötti összefogás gyengesége, hiánya, több esetben életképtelensége;
- az állami támogatási rendszer hiánya;
- a külföldi (főként magyarországi) pályázati lehetőségek bonyolultsága, elérhetetlensége a falusi vendégfogadók részére.

Lehetőségek:

- a Beregvidék térségében található kihasználatlan termálfvízforrások hasznosítása;
- a szőlőtermő Beregvidék borkultúrájának megerősítése és turisztikai hasznosítása;
- a falusi turizmus összekapcsolása más termékekkel (egészségturizmussal, borturizmussal);
- Beregvidéken további lehetőségeket rejt, és konkrétan a falusi turizmus szempontjából fontos lenne helyi programlehetőségek, attrakciók létrehozása;
- a magyar népi kultúra és építészet megőrzése Beregvidéken és turisztikai értéként való megjelenítése;

- növekvő magyarországi fejlesztési források, gazdasági, turisztikai támogatások;
- növekvő belső és lassan visszatérő külföldi kereslet;
- a belső kereslet erősödése és a külföldi visszatérő vendégek számának növekedése lehetővé teszi a családok egyéni vendégfogadását;
- erősödő törekvések a falusi turizmus érdekképviseletére, valamint a turizmus szakmai és a magyarlakta térségek turisztikai szereplőinek (a falusi vendéglátók mellett, borászok, kézművesek, szállodák és éttermek tulajdonosai stb.) az összefogására (jelenleg a KMTT játsza a legnagyobb szerepet ebben);
- a szakképzési rendszer további fejlesztései (BSc akkreditáció), szakosodási irányvonalak (nemzetközi turizmus, honismereti turizmus).

Veszélyek

- az állami fejlesztések nem, vagy csak nagyon lassan érnek el a területre;
- a terület fontosabb (idegenforgalmi, mezőgazdasági stb.) létesítményei idegen (nem beregvidéki és nem is kárpátaljai) kezekbe kerülése;
- tőkehiány a magyar gazdáknál;
- a magyar lakosság és különösen a szakképzett fiatalok elvándorlása;
- a beregvidéki települések domináns nemzetiségi összetételétől eltérő népesség letelepedése a kelet-ukrajnai konfliktus, illetve a fokozódó belföldi turistaforgalom és a turisztikai befektetési lehetőségek következtében;
- az újonnan letelepedett lakosság a turisztikailag preferált településeken (Mezőkaszony, Zápszony, Nagybégány, Beregdéda, Balazsér, Makkosjánosi) intenzív idegenforgalmi tevékenységet kezd folytatni, ezzel háttérbe szorítja a helyi vállalkozókat és a falusi vendégfogadókat;
- vendégfogadó családok számának növekedésével csökken és/vagy meggyengül a falusi turizmusra eddig jellemző települési szintű szervezeti kohézió;
- a kereskedelmi szálláshelyek számának növekedésével, s a meglévők minőségi javulásával a falusi szálláshelyek hátrányos helyzetbe kerülnek;
- a magyar népszokások, hagyományok, kultúra, népi építészet „kizsákmányolása”;
- a magyar települések még meglévő paraszti építészeti elemeinek fokozatos eltűnése a felvásárlás és a nem megfelelő módon történő felújítás következtében;
- az elhúzódó és fokozódó fegyveres konfliktus negatívan hat az egész ország és egyben a régió gazdaságára és turizmusára is.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

7.1. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának kutatására épülő tudományos értekezés szakirodalmi elemzésén túl kvantitatív jellegű vizsgálataink során összesen 1089 kérdőívet töltöttünk ki és dolgoztuk fel, melyeket kvalitatív, mélységi vizsgálatokkal egészítettünk ki, ami 12 mélyinterjú készítésében és elemzésében nyilvánult meg. Az elvégzett kutatások során: meghatároztuk Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött szerepét a kelet-ukrajnai eseményeinek tükrében; feltártuk a kárpátaljai falusi turizmus gyökereit, jelenkori fejlődési szakaszait, kialakulásának okait, és a kárpátaljai magyarság életében betöltött jelentőségét; létrehoztunk egy adatbázist, mely alapján bemutattuk a beregvidéki falusi turizmus kínálati oldalának sajátosságait, a végbemenő változások okait, valamint meghatároztuk a kereslet jellemzőit. Az elvégzett munka által célkitűzéseink megvalósultak, hipotéziseink pedig beigazolódtak.

A disszertáció elméleti megalapozását szolgáló szakirodalom tanulmányozása során azt tapasztaltuk, hogy az elmúlt 100 évben Kárpátalja fölött uralkodó hatalmak – mintahogy azt már a bevezetőben is sejtettük – valóban nem távoztak nyomtalanul. Mindenki megpróbálta a teret és a benne élő embereket a saját képére formálni, s mindeközben *egy nyelvi, kulturális, vallási és építészeti sokszínűség jellemezte a vidéket*, melynek eredetét talpraesett történészek órákig tudnák magyarázni, és *amely adottságokat a helyi turizmusipar igyekszik előnyére fordítani, hasznosítani. Kárpátalja turizmusának kutatástörténete szempontjából fontos és lényegi információk mozaikszerűen rakódnak össze, mely mozaikdarabokat az uralkodó hatalmak alkottak meg saját hivatalos nyelvükön.* A föld mélyében rejtőző geológiai, ásványi kincsek mindenkit foglalkoztattak, kutatásra ösztönöztek, a táj szépsége pedig mindenkit rabul ejtett. *Egyesek repülőteret, hidakat, menedékházakat, míg mások óriási szanatóriumokat építettek és tömegével szállították ide anyaországuk lakosait gyógyulni, üdülni. Meghatározó vonzerővel a hegyvidék, a téli- és a természetjáró turizmusra alkalmas területek, illetve a termál-, gyógy- és ásványvizek rendelkeztek. A területet turisztikailag reklámozni és bemutatni kívánó írások nagy része is ezekről szólt.*

❖ Kárpátalja turizmusának pozicionálása és a változások okai

Kárpátalja és a vizsgált Beregvidék napjainkban Ukrajna részét képezi, így nem függetleníthető az országban zajló gazdasági, politikai, társadalmi és egyéb

eseményektől. A 2014-ben kialakult és azóta eszkalálódott kelet-ukrajnai konfliktus, illetve a Krím félsziget annektálása szintén nyomott hagyott Kárpátalja életében. Az elvégzett statisztikai elemzések alapján megállapítható, hogy a kialakult helyzet nagy hatást gyakorolt az ország gazdaságára, amely a GDP visszaeséséhez vezetett és egyebek között a turizmusipart is érzékenyen, sőt határozottan negatívan érintette. Az ország turistaforgalma 2013-hoz képest nagymértékben visszaesett, melyet főként az ország irányítása alá nem tartozó területek turistaforgalmának kiesése, illetve a külföldi turisták távolmaradása okozott. Ennek ellenére **a turizmus nem szűnt meg az országban, csak lecsökkent és irányt váltott.** A kereskedelmi szálláshelyek forgalmából kiderült, hogy **a forgalom a biztonságos(abb)nak vélt területek felé irányult és egy északnyugati tendenciát követett.** A rendelkezésre álló adatok alapján továbbra is megerősíthetjük azt a tényt, hogy Ukrajna területén belül továbbra is léteznek kiemelkedő aktivitást mutató turisztikai centrumok, viszont számuk a korábbi eredményeinkhez képest (lásd SASS E. 2008) — a Krím félsziget annektálása következtében — ötről négyre csökkent: *1. Fővárosi; 2. Tengermelléki (Fekete és Azovi); 3. Kárpátok vidéke; 4. Dnyipropetrovszki megye környéke* turisztikai centrumok.

Kárpátalja a *Kárpátok vidéke* idegenforgalmi centrum tagja. A nehéz gazdasági helyzet ellenére 2013-hoz viszonyítva 2017-ben ez az idegenforgalmi centrum tudta – a kereskedelmi szálláshelyek vendégszámát és az eltöltött vendégéjszakákat tekintve – a legnagyobb arányú növekedést produkálni. Tehát **a régió iránt – így Kárpátalja iránt is – megnövekedett a belföldi kereslet.** A Kárpátaljára érkező turisták előszeretettel veszik igénybe a megye falusi szálláshelyeit is. A statisztikai adatgyűjtés hiányosságai és a falusi vendégfogadásnak a szürkegazdaságban való elhelyezkedése miatt ez a turistaszám nem jelenik meg reálisan a statisztikai kimutatásokban, így azokból nem tudunk érdemi következtetéseket levonni.

A keresletnövekedés okát abban látjuk, hogy a lakosság elveszítette kedvelt üdülőterületét, a Krím félszigetet és ennek következtében utazásaiknak új belföldi célpontokat kerestek, mint például a *Kárpátok vidéke*. Kárpátalja szempontjából megnövekedett az egészségturisztikai objektumok, az épített örökség, a természeti látnivalók, valamint a kulturális értékek, a bor és a gasztronómia iránti kereslet. Kiemelt érdeklődést a belföldi turisták a Beregvidék térségében nagyarányban előforduló termálvizek iránt tanúsítanak.

❖ *A kárpátaljai falusi turizmus gyökereinek feltárása*

Kárpátalja *falusi turizmusának* gyökerei után kutatva jelentős információ került elő a magyar szakirodalomból, melyből megállapítottuk, hogy magának *a vendégfogadásnak nagyobb hagyományai voltak Kárpátalja hegyvidéki részein, mintsem a síkvidéken*. Az *Útas Könyvének* (1939, 1941) írott és térképen megjelenített forrásaiból kiderült, hogy Kárpátalján 34 turisztikailag frekventált, beszervezett község esetében van említés a fizetővendéglátásról és annak szervezettségi szintjéről, vagy a magánházak nyújtotta lehetőségekről és azok megszervezéséről. A hegyvidéki területeken történő vendégfogadás többnyire csak szállásadásból állt, amely inkább az akív turizmussal, illetve a kereskedelmi szálláshelyek hiányával hozható összefüggésbe, mintsem a tipikus falusi, vidéki kínálatokkal. *A magyarok által jelenleg is szép számban lakott települések közül csupán Tiszaujlakon, Beregszászon, Mezőkaszonyban, Munkácson, illetve Aknaszlatinán, Viskén és Huszton, foglalkoztak turisták magánházakban, magánlakásokban történő elszállásolásával*. Az utóbbi három település is a hegyvidéken vagy annak közvetlen határán helyezkedik el.

A II. világháború utáni időszakban a beszervezett településeken megszűnt az amúgy is gyengén működő vendégfogadás. A Szovjetunió felbomlásával bekövetkezett rendszerváltás bizonytalan gazdasági időszakában azonban a megélhetési lehetőségek keresése következtében Kárpátalján is felismerték az emberek a falusi vendéglátásban rejlő lehetőségeket, a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt pozitív hatásait. Így kezdett el lassan kialakulni Kárpátalja síkvidéki területén a falusi vendégfogadás jövedelemkiegészítő ágazata.

❖ *A kárpátaljai falusi turizmus fejlődési szakaszai*

A 12 mélyinterjú kiértékelése során megállapítottuk, hogy az 1990-es évektől kezdve napjainkig Kárpátalja magyarul lakta területein a falusi turizmus folyamatos változáson, átalakuláson, fejlődésen ment és megy keresztül, amelyet a vizsgálatok alapján három szakaszra bontottunk:

- 1. szakasz (1989 – 1999): a falusi vendéglátás, a falusi turizmus iránt jelentkező igény, alkalmi szálláshelyek, szerény vendéglátás;*
- 2. szakasz (2000 – 2009): növekvő igény, mennyiségi és minőségi javulás, szervezett keretek keresése, létrehozása;*

3. szakasz (2010-től – napjainkig): további mennyiségi, minőségi fejlődés, gazdasági válságok, új vendékkör megjelenése, magasabb szervezetségi, érdekképviselési szint (KMTT), vendégházak minősítése.

❖ ***A falusi turizmus jelentősége a magyar lakosság életében***

A falusi turizmussal foglalkozó szervezőkkel készült interjúk alapján kijelenthető, hogy a rendszerváltást, az 1989-es szovjet (ukrán)–magyar nemzetközi és kishatárforgalmat lebonyolító határnyitásokat követően a magyarországi turisták (rokonok, barátok, kapcsolattteremtő egyesületek stb.) megjelenése, azok vendégül látása, illetve az 1990-es évek nehéz gazdasági helyzetében alakult ki a többségében falusi környezetben élő magyar kisebbség körében a falusi vendégfogadás, a falusi turizmus. Kezdetben a hosszú hónapokig fizetés nélkül élő pedagógusok voltak azok az innovatív személyek, akik meglátták a lehetőséget e tevékenységben. ***A falusi turizmus tehát egy megélhetést elősegítő/javító, jövedelemkiegészítő, és ez által a kárpátaljai magyar lakosság helyben maradását ösztönző tevékenységként jött létre, s mai napig egyfajta kitörési pontként van jelen az emberek életében a kelet-ukrajnai események árnyékában.*** Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a kezdetekhez képest megsokszorozódott – s nemcsak a Beregvidéken, hanem a többi magyarlakta területen is – a falusi turizmussal foglalkozó családok száma. A kutatásaink során a lakossági vélemény is megerősítette, hogy a legtöbb beregvidéki település máig nehéz gazdasági helyzetben van. Az emberek elégedetlenek a helyi munkalehetőségekkel, gyakori a munkanélküli családtag, munkavállalás céljából sokan ingáznak a közeli városokba, illetve sokan a szomszédos országokban keresnek megélhetési lehetőséget. A falusi turizmussal foglalkozók pedig többnyire főállásuk mellett, mellékjövedelemszerzés céljából végzik e tevékenységet.

A falusi turizmus jól megszervezett rendszerének kialakulását követően, és a több mint 20 éves folyamatos működés közben meghatározó szerepet kapott a magyar lakosság identitásának megőrzése (a magyar–magyar kapcsolatok megerősödése, testvériskolák, települések, egyházak kialakulása révén), kultúrájának, hagyományainak felelevenítése. Ezen kívül a falusi vendégfogadás az ide érkező turisták szórakoztatásának köszönhetően hozzájárult a helyi népzene, néptánc és régi mesterségek felelevenítéséhez, a házi termékek, kézműves ajándéktárgyak készítéséhez, értékesítéséhez, és a különböző, főként gasztronómiai rendezvények és a falusi életmód sajátosságaira alapozott fesztiválok életre hívásához.

A kelet-ukrajnai konfliktus a Kárpátalján, azon belül a Beregvidéken élő embereket ismét kilátástalan helyzetbe hozta és a falusi turizmus forgalmára is hatást gyakorolt. *A falusi turizmus kárpátaljai magyar szervezőivel készült interjúkból megállapítható, hogy az ukrajnai hibrid háború hatása miatt 2014-ben az összes külföldi (elsősorban magyarországi) foglalatást visszamondták, s hogy a külföldi turisták csak 2016-ban kezdtek visszatérni a területre. Ez a falusi turizmussal foglalkozó családok számára a nemzeti valuta nagyarányú inflációja mellett egy hatalmas bevételkiesést jelentett. Azonban a teljes csőd bekövetkezését a belföldi kereslet megélénkülése enyhíteni tudta.*

❖ *A falusi turizmus adatbázisa*

*Kárpátalján a vidék tömbmagyarságát magába foglaló Beregszászi járásban, a Beregvidék turisztikai térségben bonyolódik le az egyik legjelentősebb falusi vendégforgalom: 2011-ig 11 településen foglalkoztak szervezett falusi vendégfogadással (Bene, Beregdéda, Csetfalva, Kovászó, Mezőgecse, Mezőkaszony, Nagybakta, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Sárosoroszi, Vári), s ezt követően 2013-ig további 3 település (Zápszony, Makkosjánosi, Nagybégány) kapcsolódott be intenzívebben a falusi vendéglátásba. A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács által 2018-ban minősített vendégházak területi megoszlása alapján elmondhatjuk, hogy mára **a Beregszászi járás településeinek több mint felén (23 település) foglalkoznak e tevékenységgel, s már 184 vendégfogadó rendelkezik minősített vendégházzal. Becsléseink alapján csak a beregvidéken a falusi vendéglátók száma meghaladhatja a 300-at.***

A falusi turizmussal kapcsolatos kutatásunkat a 2013-ig aktívan falusi turizmussal foglalkozó települések 86%-án végeztük el, s összesen 195 vendégfogadói és 633 lakossági attitűdfelmérő kérdőívet töltöttünk ki. A kitöltetési idő széttagoltságának következtében *statisztikai adatok hiányát ellensúlyozva egy olyan település szintű vendégfogadói adatbázist sikerült létrehozni, amely már önmagával is összehasonlítható* (I. felmérés: 2009-ben és 2011-ben (N=89) II. felmérés: 2013-ban és 2018-ban N=106) *és a jövő kutatásaira nézve megalapozott kiindulópontnak, a többi kárpátaljai turisztikai régióra pedig kiterjeszhető mintának tekinthető.*

❖ *Beregvidék jellemzői, turisztikai vonzerőinek sajátossága*

Kutatásaink alapján megállapítottuk, hogy a Beregvidék valós turisztikai attrakcióinak száma és azok vonzáskörzete alacsonynak mondható, térségi megjelenése pedig koncentrált képet mutat. A centrumot maga Beregszász, a járás közigazgatási, szellemi és kulturális központja alkotja, melyet egy kisebb intenzitású szegélyterület – a rajta

körben lévő települések – vesz körül. Ezen kívül pedig a vonzerők minimális száma, vagy teljes hiánya figyelhető meg.

A vidék természeti, kulturális és speciális vonzerői közül a kulturális értékek emelkednek ki, nevezetesen Beregszász történelmi belvárosának épületegyüttese, a csetfalvai kazettás famennyezetű református templom, a vidék nevéből elhíresült beregi szőttes, mely máig élő népművészetként maradt fenn. A fentiekben túl a természeti értékek körében egyre hangsúlyosabbá és meghatározóbbá válik a vidék balneológiai kínálata, a termál és gyógyvizek növekvő kihasználtsága következtében – ezen a téren Beregszász és Mezőkaszony jelentősége a meghatározó. A Beregvidék új arculatát ezen értékek köré érdemes felépíteni, amelyeknek jó kiegészítést nyújthatnak a vidék borai, kulináris értékei, gasztro- és borfesztiváljai, kulturális rendezvényei, illetve az élénkülő népzene, néptánc hagyományai.

A térség turizmusának technológiai környezete, vagyis a közlekedés, a kommunikáció, a turisztikai tevékenységeket elősegítő felszerelések, az elszállásolás és vendéglátás eszközei szempontból elmondhatjuk, hogy vizsgálataink alapján Beregvidéket óriási elmaradottság jellemzi, ami hosszútávon forgalomcsökkenést eredményezhet. A szállás- és vendéglátóhelyek mennyisége kielégítőnek mondható, minőségük azonban nem minden esetben egyértelmű. A turisztikai tevékenységekkel, szolgáltatásnyújtással kapcsolatos minőséget garantáló védjegyek elterjedése még várat magára, egyenlőre csak a falusi vendéglátás terén van előrelépés. A turisztikai infra- és szuprastruktúra hiánya, hiányosságai miatt azonban nem lehet igazi termékfejlesztésről beszélni.

❖ *A lakossági attitűd jellemzői*

A falusi turizmussal foglalkozó települések lakosságának turistákkal szemben tanúsított attitűdje a vendégfogadók véleménye alapján nagyon pozitív, ami tulajdonképpen a soknemzetiségű Kárpátalja egész lakosságára jellemző. A megkérdezett magyar lakosok többsége szívesen látja a turistákat a településen, beszélgetnek velük, és ha kéri, segítenek nekik. Ez alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a települések a helyi lakosság oldaláról, szemszögéből alkalmasak a vendégek fogadására. A falusi turizmussal foglalkozó családok közvetlenek, nyitottak, barátságosak, ezért is tudják a vendéglátást odaadóan végezni. A vendégszeretet kiválóságával az ide érkező turisták is nagyon elégedettek.

❖ *A kárpátaljai falusi turizmus működési elvei és sajátosságai*

A falusi turizmus a megye különböző területein a természeti adottságok, nemzeti sajátosságok és lehetőségek függvényében alakult ki, ezért eltérő fejlettségi és szervezetségi szinttel rendelkezik, s így nem mutat teljesen egységes arculatot. Megfigyeléseink, tapasztalataink és kutatásaink alapján Kárpátalja falusi turizmusában tapasztalható eltéréseket a következő szempontok alapján lehet rendszerezni:

1. *a vendégházak térségi elhelyezkedése szerint: síkvidéki vagy hegyvidéki,*
2. *a vendégházak település-arányos elhelyezkedése szerint: elszórt vagy csoportos,*
3. *a falusi turizmus szervezetségi szintje alapján: spontán fejlődő vagy irányított,*
4. *a falusi vendégfogadók nemzeti sajátosságai (népi kultúra, gasztronómia, vallás) szerint: magyar, ukrán vagy egyéb nemzet,*
5. *a vendégfogadók által nyújtott szolgáltatások szerint: csak szállásadó, szállást és étkezést nyújtó, illetve szállást, étkezést és programlehetőségeket kínáló,*
6. *a kiszolgált vendégkör alapján: többségében belföldi vagy többségében külföldi*
7. *a vendégkör utazási módja alapján: egyéni utazók vagy csoportosan érkező turisták,*
8. *a vendégkör szabadidő eltöltése szerint: körutazást/csillagtúrát igénybe vevők vagy üdülés/pihenés/gyógyulás céljából érkezők*

Legyen az hegyvidék vagy síkvidék, spontán fejlődő vagy irányított falusi turizmus, de egy biztos, hogy egyik sem szorosan a mezőgazdaság és az agrárium fonala mentén jött létre és fejlődik tovább. A Beregvidéken élő emberek lehetőségeiket kihasználva foglalkoznak mezőgazdasági tevékenységgel, ennek ellenére megbizonyosodtunk arról, hogy a ***beregvidéki falusi turizmus nagyon gyengén kapcsolódik a mezőgazdasági tevékenységekhez, ugyanis a telken, településen belüli programlehetőségek alacsony arányban jelennek meg a szolgáltatások között.*** A falusi turizmus kárpátaljai sajátossága továbbá, hogy ***szinte minde falusi vendégfogadással foglalkozó magyar településen van egy (vagy akár több) turizmusszervező, aki irányítja a helyi vendégfogadókat, és intézi a csoportosan autóbusszal érkező turisták ellátásával kapcsolatos szervezési feladatokat.***

❖ *A beregvidéki falusi turizmus mennyiségi és minőségi változása, strukturális átalakulása*

Beregvidéken a falusi vendéglátás helyszínéül leginkább a 2000-es évek előtt épült kockaházakat és kétszintes lakóházakat, legkevésbé pedig a parasztházakat használják.

A vendégházak döntő többségében a vendégfogadó és a családja is a vendégfogadás helyszínén lakik, és többnyire különbejáratú szobákban fogadja a vendégeket. Az I. felmérésben résztvevők összesen 473 (+51 pótágy), míg a II. felmérésben 765 (+95 pótágy) férőhellyel rendelkeztek. Egy vendégházban átlagosan az I. felmérés idején 3 szobában 5 vendéget, a II. során 3 szobában 7 vendéget fogadtak. Mindkét esetben a legnagyobb arányban kétágyas szobában helyezték el a vendégeket, és vagy a vendéglátóval közös használatú, vagy csak a vendégek részére kialakított higiéniai helyiségek (fürdőszoba és illemhely) állnak a rendelkezésükre, illetve többnyire a turisták a vendéglátókkal közösen használják a konyhát. Ezek az eredmények mennyiségi és minőségi változásokat is rejtenek magukban.

A vizsgált közel 10 éves periódusban a két adatsort összehasonlítva megfigyeltük, hogy *Beregvidéken elindult a vendégek és a házigazdák komfortzónájának szétválasztása. A II. felmérés során nőtt a kulcsosházak, a csak a vendégek közös használatára, illetve minimálisan a minden vendégszobához kialakított fürdőszobák és illemhelyek aránya, amely összességében komfort- és minőség-növekedést eredményeztek a vendégházaknál.* Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a minden szobához külön kialakított higiéniai egységek száma még mindig nagyon alacsony (nem éri el a 10%-ot sem). Ez adja meg annak a ténynek is a magyarázatát, hogy a 2018-tól minősített vendégházak többsége csak a 2 és 3 napraforgós kategóriába lett besorolva. *A vendégfogadás helyszínére tehát továbbra is jellemző, hogy elősorban családi házként funkcionál, a család igényeinek megfelelő kialakítással és csak másodsorban vendégház.*

Az eredményeinkből az is kiderül, hogy *a falusi vendéglátók a tőkehiány miatt önerőből csak nagyon lassan képesek fejlődni, fejleszteni a házak és a szolgáltatások minőségét.* A nagyobb befektetések finanszírozásának és megvalósításának az egyszemélyes forgalom és az abból származó szezonális bevétel is gátja lehet. Pozitívumnak tekinthető azonban, hogy az eddig támogatásban soha nem részesülő falusi vendéglátóknak az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program turisztikai pályázatai által lehetőségük nyílt fejlesztési elképzeléseik megvalósítására. A pályázaton való részvétel egyik feltétele *a vendégházak minősítése* volt, mely *önmagában is egy nagy előrelépést jelent a minőségbiztosítás és a vendégek tájékozódása szempontjából.*

A vizsgálati periódus során Beregvidéken a falusi turizmussal foglalkozó települések, a vendégfogadó családok és vendégházak, illetve a férőhelyek tekintetében is mennyiségi növekedés volt tapasztalható. Az interjúkból kiderült, hogy *a kezdetekhez képest folyamatosan bővült azoknak a településeknek és lakosoknak a száma, akik falusi*

vendégfogadással kezdtek foglalkozni. A „robbanásszerű” növekedést azonban a fokozódó belföldi kereslet okozta, amely a beregvidéki termálfürdők felújításával és belföldi népszerűsítésével hozható összefüggésbe, és amelyet a kelet-ukrajnai konfliktus tovább erősített. A mennyiségi növekedés hatásának tudható be, hogy a II. felmérés során kettővel növekedett a vendégházak átlagos férőhelyeinek száma, miközben az átlagos szobaszám nem változott, viszont növekedett a három- illetve négyágyas szobák aránya is, miközben kevesebb egyágyas szoba került a kínálatba. A vizsgálatokból viszont azt is tudjuk, hogy ezek a változások az újonnan (2010-es évek elején) bekapcsolódó, elsősorban belföldi vendégkörrel rendelkező települések (Zápszony, Nagybégány) vendégházaira jellemzőek, mint ahogyan az is ismeretes, hogy ezek a vendégfogadók többségében nem kínálnak vendégeiknek étkezési lehetőségeket, így nem meglepő, hogy a turisták részére kialakított konyhákkal is ezek a vendégházak rendelkeznek a legnagyobb arányban.

A mennyiségi változás a falusi turizmus egy strukturális átalakulásához is vezetett. Az eddig jól szervezett keretek között csoportosan együttműködő falusi vendégfogadók mellett megjelentek a spontán, egyénileg működők, akiknek tevékenységében, szolgáltatásaiban és vendégkörében is eltérések vannak az előzőkhöz képest. A vizsgálat során számos esetben mutattunk rá, hogy a korábban szervezett keretek között működő, elsősorban magyarországi másodsorban belföldi csoportok fogadásával foglalkozó, és a spontán szerveződő falusi vendéglátás között számottevő különbségek vannak. A klasszikus értelemben vett falusi turizmushoz az utóbb említett forma talán közelebb áll, ugyanis ebben az esetben a vendégek egyénileg, sok esetben családotól érkeznek és sokkal többet tartózkodnak egy adott településen, portán belül, mint az előző esetében, de kevésbé veszik igénybe a háziasszony által kínált étkeztetési szolgáltatást, s náluk a meghatározó vonzerőt elsősorban a termálvíz képezi. A szervezett falusi turizmus keretében a szálláshelyszolgáltatás mellett sokkal meghatározóbb szerepet játszik az étkeztetés és a programszervezés, amely során a vendégek gyakrabban kerülnek kapcsolatba a népi kultúrát bemutató hagyományokkal, a népzenevel, néptáncsal, borkóstolókkal, viszont a vendégek csoportosan, autóbuszokkal érkeznek és a vonzerőt továbbra is Kárpátalja természeti és történelmi értékei képezik.

❖ A falusi turizmus keresletének fő jellemzői

Ma már nem mondhatjuk azt, hogy azért választják a turisták a falusi vendéglátást, mert nincs megfelelő számú és minőségű kereskedelmi szálláshely Kárpátalján, mint ahogy az a 1990-es években vagy a 2000-es évek elején jellemző volt. Annál inkább lehet azt mondani

— a kutatások alapján a vizsgált Beregvidékkel kapcsolatban —, hogy a megfizethető árakat, az emberi kapcsolatokat, a nyelvi azonosságot igénylő, a gyökereit felfedezni vágyó, alacsony jövedelemmel rendelkező magyarországi értelmiség és az aktív szenior korosztály veszi igénybe a falusi vendéglátás szolgáltatásait. Ezen kívül a belföldön főként városokban élő, a természetet, a vidéket kedvelő, többnyire gyógyulni, üdülni vágyó, szintén alacsony jövedelemmel rendelkező és a magyar kultúra iránt nyitott vendégek kedvelt szálláshelye is.

Az I. felmérésben szereplő vendégfogadók közül mindenkinek vannak külföldi és csak közel felének (48,3%) vannak belföldi vendégei is, míg a második mintában nagyobb arányban szerepelnek azok, akik belföldi (83,0%), és kevesebben, akik külföldi vendégkörrel is rendelkeznek (72,6%). Az eredmények alapján ***a vendégkör összetételének arányában változás következett be.***

Mindkét vendégkör elsősorban autóbusszal, csoportosan érkezik a falusi turizmussal foglalkozó települések többségére, de a belföldi turizmus esetében egyes településeken (Mezőkaszony, Zápszony, Nagybégány) jelentős számú az egyénileg érkező vendég is. A vendégek legnagyobb arányban a nyári hónapokban érkeznek Kárpátaljára, de a változás itt is megfigyelhető: a belföldi vendégeket nagyobb arányban fogadó vendéglátóknál (II. felmérés) a májusi forgalom hasonló jelentőséggel bír (főként az ukrainai májusi ünnepek, hosszúhétvégéknek köszönhetően), mint a július és az augusztus. Belföldről, főként a nagyobb ukrán városokból (Kijev, Lemberg, Odessza stb.), külföld szempontjából pedig elsősorban Magyarországról (I. felmérés: 96,6%-os, II. felmérés: 62,3%-os említés) érkeznek a vendégek, míg Romániából, Szlovákiából, USA-ból és más országokból jóval alacsonyabb arányban érkeznek.

❖ ***A falusi turizmus definiálása***

A kutatásunk eredménye alapján a kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusáról kijelenthetjük, hogy ***kifejezetten falusi környezetben megvalósuló, családias környezetben zajló szálláshelyszolgáltatást és étkezési lehetőséget (tájjellegű, autentikus ételeket és italokat) biztosító, jól szervezett, jövedelemkiegészítő turisztikai tevékenység, csoportosan vagy egyénileg érkező, Kárpátalja (természeti és ember alkotta) szépségeit felfedezni vágyó külföldi vagy belföldi turisták részére. A kárpátaljai falusi turizmus vonzerejének magát a természethez közel álló falusi embert és a hagyományos kárpátaljai vendégszeretetet lehet megnevezni.***

Ukrajnával ellentétben Európa különböző régióiban elhelyezkedő országokban a falusi turizmus már sokkal fejlettebb, céltudatosabb, illetve kiforrott működési és állami

támogatási rendszerrel rendelkezik, ahol a falusi turizmus a vidékfejlesztéssel szoros összhangban áll. Éppen ezért a kárpátaljai falusi turizmus az európai országok falusi turizmusának színvonalával egyenlőre nem tudja felvenni a versenyt, azonban jó példát lehet tőlük kölcsönözni és a tanulás lehetőségét nem szabad és nem kell kizárni.

Azt azonban nem lehet kijelenteni, hogy az európai elképzelésekhez, gyakorlatokhoz képest az kiváló vagy netán nem megfelelő, ahogy a falusi turizmus Kárpátalja egyik-másik területén működik. Inkább azt lehet mondani, hogy sajátos és egyedi, amit a mindennapok eseményei és a terület adottságai alakítottak ki, illetve folyamatos változáson megy keresztül a jelentkező igényeknek megfelelően. Lehet, hogy nem hordozza magában a tipikus falusi turizmus minden vonását, és így nem lehet teljes értékű turisztikai terméknek nevezni, de a kárpátaljai magyar falusi vendégfogadók ismerik vendégkörüket, tudják milyen igényekkel rendelkeznek és mindent megtesznek, hogy a vendégek elégedetten távozzanak. Továbbá a vendégfogadó családok számára mindenképpen érezhető a tevékenység pozitív, életminőséget javító, illetve közösségmegtartó hatása. Bízunk benne, hogy a forgalom, amelyet a falusi turizmus évente lebonyolít, egyszer statisztikailag kimutatható számokban is meg fog nyilvánulni, s ezáltal a falusi turizmus előrébb kerül a kárpátaljai turisztikai termékek ranglistáján.

7.2. JAVASLATOK A KÁRPÁTALJAI BEREGVIDÉK FALUSI TURIZMUSÁNAK FEJLESZTÉSÉRE

Az elvégzett kutatások és bemutatott eredmények alapján látható, hogy a falusi turizmus stratégiai fontosságú a magyar közösség számára, amelyet *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája* (BERGHAUER S. – SASS E. (szerk.) 2019) tanulmány is alátámaszt, ugyanis *Az idegenforgalmi fejlesztések prioritásai* (BERGHAUER S. – KARMACSI Z. – SASS E. 2019A) és *Az idegenforgalmi fejlesztések operatív programjai* (BERGHAUER S. – KARMACSI Z. – SASS E. 2019B) között is fontos helyet kapott a falusi turizmus fejlesztése, a speciális falusi vendégház kínálat kialakítása. Ahhoz tehát, hogy a jövőben tovább fejlődhessen a falusi turizmus, számos lehetőség és ezzel együtt számos elvégzendő feladat vár a Beregvidékre, a beregvidéki vendégfogadókra. Ezek a lehetőségek és feladatok azonban szoros összefüggésben állnak az állami, regionális és kistérségi irányítással és a törvénykezéssel.

Elvégzendő feladatok:

- Meg kell határozni a falusi turizmus **gazdaságban betöltött szerepét** országos, regionális és kistérségi szinteken.
- Meg kell teremteni a falusi turizmus **működésének törvényi és jogi hátterét**, valamint ésszerű adózási keretet kell biztosítani a falusi vendéglátóknak.
- Fontos lenne megteremteni a falusi turizmusnak, mint a vidékfejlesztés egyik legfontosabb elemének, és mint a régió turisztikai arculatát pozitívan alakító tényezőnek az **állami szintű támogatási rendszerét**.
- Fel kell számolni a falvak mértéktelen infrastrukturális elmaradottságát.
- Ezek a lépések előremozdítanak a tevékenység **hivatalos mederbe való terelését**, a vendégházak nyilvántartásbavételét, a statisztikai adatszolgáltatást.
- Hangsúlyt kell fektetni a falusi turizmus résztvevői közötti **összehangolt kapcsolatok** megszervezésére kistérségi és annál nagyobb szinteken is.
- Figyelmet kell fordítani a **marketingtevékenységekre**, a lakhatás és a szolgáltatások díjaira, a vendégek fogadásának és ellátásának garanciáira, bizonyos **szolgáltatási színvonalak biztosítására**.
- Ennek megfelelően foglalkozni kell a háztartások elmaradottságával is, hiszen a minősítésen átesett házak között nagyon kevés a négy napraforgós vendégház. Ezért **a falusi vendégházak komfortfokozatának fejlesztése** elengedhetetlen feladat. Ez a vendégházakban elsősorban a meglévő fürdőszobák, illemhelyek felújítását, számuk növelését jelentené, továbbá a szobák, konyhák berendezési tárgyainak cseréjét a minősítési rendszer alapján akár egy magasabb szint elérése érdekében.
- A minőség javítása mellett **kapacitásbővítés** is szükséges lehet, melyet a meglévő vendégházhoz való 1-2 szoba hozzáépítésével, vagy a tetőtér beépítése, esetleg kulcsosházak kialakítása a jelenleg viszonylag olcsón megvásárolható házak felvásárlása révén lehetne elérni (a parasztházak felvásárlását és azok hagyományhű felújítását lehetne szorgalmazni).
- A **házak energiatakarékosságát**, önfenntartását is szükséges fokozni a folyton dráguló energiahordozók miatt. Ennek érdekében fontos a nyílászárók cseréje, korszerű és megújuló energiaforrások, takarékos berendezések alkalmazása (napelemek, takarékos vízcsapok stb.).
- A **környezet megóvása** érdekében sürgős megoldást kell találni a szennyvíz- és hulladékkezelésre, ugyanis a legtöbb településen nem működik a szennyvízelvezetés

és a személyszállítás sem. A növekvő turistaforgalom és az egyre magasabb lakossági igény pedig egyre nagyobb környezeti terhet is jelent településeknek.

Fejlesztési irányok:

- A csoportos vendégfogadásra specializálódott beregvidéki falusi turizmus jól szervezett rendszerének továbbfejlesztését nem szabad elhanyagolni, hiszen erre még napjainkban is nagy kereslet mutatkozik. A csoportos vendégfogadás fejleszthetőségének kulcsát a kontrolcsoportként használt viski falusi turizmus szolgáltatja, ők ugyanis rendelkeznek egy tájházzal, ahol számos rendezvényt tudnak megszervezni. A kutatás alapján tudhatjuk, hogy a többi településen is, ahol a falusi turizmus szervezett keretek közötti formája működik, fellépett az igény egy közösségi tér létrehozására, ami *élő tájházrendszerként*⁸² is működhetne az érintett településeken. Ez a hely szolgálna a turisták fogadására, búcsúztatására, közös programok szervezésére és akár színtere lehetne az általuk, vagy a falu többi lakosa által készített kézműves termékek értékesítésének is, vásárokat és gyermektáborokat is szervezhetnének e helyen. Amellett, hogy e fejlesztési tervnek közösségformáló, hagyományörző és megtartó hatása garantált, egy-egy magyar parasztház, paraszti udvar, porta megóvásához is vezetne a kárpátaljai magyar közösség életterében.
- Továbbá, nem szabad elfelejteni, hogy fejlődőben van az egyéni utazókat, családokat fogadó klasszikus falusi turizmus is a vidéken. Ezért ösztönözni kellene a vendégfogadókat, hogy a szálláshelyek és az étkeztetés biztosításán túlmenően próbáljanak egyéb szolgáltatást is nyújtani, programlehetőséget biztosítani vendégeik számára, igyekezzenek őket bevonni a telken, a portán belüli tevékenységek végzésébe. A vendégfogadókat az új szolgáltatások bevezetésére a nyugat-európai és szomszédos országokban már jól működő *szálláshelyek szakosodása* tudná segíteni. E tevékenységek bevezetése elősegíthetné a falusi, termelő, gazdálkodó, hagyományörző, saját termékeket előállító életforma fenntartását, mely nagyon jól illeszkedhet az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ programjaihoz. Ez a jövőre nézve egy járható út, megvalósítható cél lehet, hiszen a mérföldkönek számító szálláshelyek minősítéséig is elért Kárpátalja, így ez lehet a következő fejlődési szint.

⁸² Az egyik legjobb Beregvidéken működő (és tulajdonképpen az egyetlen) tájház példája lehet a Nagyberegi Tájház, amelyet a magyar népi kultúra és építészet megőrzésének és életben tartásának vonala mentén hoztak létre. Évente számos alkalommal színes programokkal (kézműves foglalkozásokkal, népi hagyományok felelevenítésével, autentikus ételek elkészítésével) fogadják a látogatókat, főként gyermekeket. A tájház programjait turistacsoportok is kezdik látogatni (10 melléklet). Nagybereg település értékmegőrzésére irányuló konkrét fejlesztésekkel Beregvidék egyik arculatalakító vonzerejévé válhatna.

- A vendégházak **speciális kínálatának bővítésére** és az ezáltal létrejövő **szállás helyek szakosodására** a következő kategóriák lennének reálisak Beregvidéken:
 - falusi ízek és/vagy kézműves gasztrótermékek (sajtok, lekvárok, szörpök) vendégháza
 - gyermekbarát vendégház
 - kézműves- és/vagy hagyományörző vendégház
 - borosgazda vendégháza
 - méhészgazda vendégháza
 - biogazda vendégháza

A szállás helyek szakosodását a napraforgós minősítési rendszer után lehetne bevezetni Kárpátalján — a már eddig is jól működő és megvalósítható — magyarországi minták (FALUSI TURIZMUS TÁJÉKOZTATÓ 2007) adaptálásával. A szolgáltatások körének specializálása és bővítése következtében a turisták több időt tölthetnének telken belül, illetve a célcsoport-szegmentálás is megvalósulhatna (SASS E. – BERGHAUER S. (SZERK.) 2019).

- A telken belüli programok biztosításán túl **vonzóvá kell tenni a nyugodt, csendes vidéket, a falusi életteret vonzerők megeremtésével, idegenforgalmi kínálati elemek létrehozásával.** Ilyen lehet Beregvidéken a tematikus utak (pl. magyar gasztróút, borút), tanösvények, kilátók, vad- és/vagy madármegfigyelők, erdei iskolák, lovardák, kerékpárutak létrehozása. Az említett fejlesztések következtében a turizmus által kevésbé vagy egyáltalán nem érintett beregvidéki települések is bekapcsolhatók lennének a turisztikai szolgáltatásokba, s csökkenhetne a terület egyenlőtlen gazdasági fejlődése.
- A termálvízlelőhelyek szempontjából egész Ukrajnában egyedinek mondható Kárpátalja megye területe, de különösen a Beregvidék térsége. Ez nagy potenciálnak számít. A kihasználatlan **termálvízforrások hasznosítása** révén a falusi turizmus is megerősödhet.
- Kárpátalja egy része (többek között a Beregvidék is) azon viszonylag kevés ukrajnai területek közé tartozik, amelyeket számontartanak az ország borvidékei között, ezért nagy lehetőségeket rejt a **szőlőtermő vidék borkultúrájának megerősítése és turisztikai hasznosítása.**
- Az előzőek alapján tehát a Beregvidéken esély van **a falusi turizmust más termékekkel (egészségturizmussal, borturizmussal) szorosabban összekapcsolni.**
- Jelenleg nagy potenciált hordoz magában a Magyar Kormány támogatásával az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által kiírt, a falusi turizmus fejlesztését

megcélzó támogatási, pályázati lehetőség, mely a fent említett fejlődési javaslatok egy részének megvalósításában segíthet.

Az Ukrajnában általánosan jelen lévő és a turizmusra kiható problémák kiküszöbölését követően a falusi turizmus húzó ágazattá, a vidékfejlesztés indikátorává válhat Kárpátalján. Épp ezért Kárpátalján is a vendégszeretetet megőrizve tovább kell lépni, ennél többet kell akarni a jövőre való tekintettel, a fejlődés, a vendégkör bővítése és megőrzése céljából. A vidéki területek fejlesztése, a szolgáltatások körének bővítése következtében az „igazi”, a vidék értékeinek megismerésére irányuló klasszikus értelemben vett falusi turizmusnak növekedne a vonzereje, amely a turisztikai termék mivoltában is megerősítené, és nem utolsó sorban a helyi magyar közösség megmaradását, gazdasági fejlődését tovább biztosítaná.

7.3. A KUTATÁS TOVÁBBI IRÁNYAI

Az elvégzett kutatás által Kárpátalja turisztikai termékei közül a falusi turizmus működésébe nyújtottunk mélyebb betekintést, azon belül is a Beregvidék turisztikai térség területének falusi turizmusára koncentráltunk. Ebből kifolyólag, a terület nagyságát tekintve és a témánál maradva akad még nyitott kérdés, vizsgálandó terület.

A kutatás továbbvitele szempontjából elsősorban fontos lenne az alkalmazott módszerek közül főleg a kérdőíves kérdéssorok aktualizálása, finomítása, más témakörökkel való kibővítése a jelenlegi helyzetnek megfelelően. Ez utóbbi esetén főként a falusi turizmus gazdaságossági, jövedelmezőségi kérdésköreinek, illetve a vendégforgalom részletesebb vizsgálatára gondolunk.

A kutatás térbeli kiterjesztése által fel lehet tární Kárpátalja többi turisztikai térségében, vagy adminisztratív egységében is a falusi turizmus helyzetét, kapacitását, működési sajátosságait és jelentőségét a helyi lakosság életében. A kapott eredmények által összehasonlító elemzést lehet végezni, és konkrét adatokkal lehet feltárni a falusi turizmus térbeli sajátosságait, eltéréseit és hasonlóságait. E vizsgálat elvégzése után lehet csak teljes bizonyossággal következtetéseket levonni az egész Kárpátalja falusi turizmusával kapcsolatban.

A kutatást térbelileg az egész Kárpát-medencében kisebbségi környezetben élő magyarságra ki lehetne terjeszteni, és megvizsgálni, hogy vajon mindenhol ilyen fontos kitörési pontot jelent/ett-e a falusi turizmus, mint Kárpátalján. Az első lépéseket a felvidéki kutatással már meg is tettük, és bízunk benne, hogy lesz folytatása.

8. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Doktori értekezésem megírása tekintetében számos személynek és intézménynek tartozom köszönettel. Elsőként szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Szabó Gézának, akitől tanulmányaim, a konzultációk és a doktori értekezés megírása során nagyon sok szakmai támogatást kaptam, tanácsaival, észrevételeivel fejlesztette tudásomat, segítette szakmai előrehajlásomat.

Köszönettel tartozom a támogatásért és a pozitív hozzáállásért Dr. Dövényi Zoltán professzor úrnak, a Földtudományok Doktori Iskola korábbi, illetve Dr. Geresdi István professzor úrnak, a Földtudományok Doktori Iskola jelenlegi vezetőjének, hogy a doktori képzés keretében lehetőséget biztosítottak számomra a tanulmányaim, kutatásaim elvégzéséhez.

Köszönetet szeretnék mondani Dr. Aubert Antalnak, akitől turizmus szakos hallgatóként sokat tanulhattam, és aki segítette külföldi tapasztalatszerzésem, kutatómunkámat, figyelemmel kísérte tevékenységemet, és hasznos tanácsokkal látott el. Hasonló szerepet töltött be terveim megvalósítása során Dr. Hanusz Árpád is, akinek szintén köszönetet kívánok mondani kitartó támogatásáért és az előopponensi munkáját követő szakmai tanácsaiért, csakúgy, mint Dr. Pálfi Andreának, aki hasznos észrevételeivel javította munkám minőségét.

Külön köszönöm Dr. Gönczy Sándornak, egykori témavezetőmnek, jelenlegi kollégámnak, hogy elindított a tudományos élet irányába. Köszönettel tartozom továbbá a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékén dolgozó valamennyi kedves kollégámnak a baráti segítségért, a mindennapi biztatásért, az irántam tanúsított együttérző megértésért, és különösen Dr. Dávid Lóránt Dénes professzornak, Dr. Molnár Józsefnek és Dr. Berghauer Sándornak tartozok köszönettel a szakmai tanácsokért. Köszönet illeti mindazon barátaimat, ismerőseimet, akik valamilyen módon segítségemre voltak munkám megírása során, különösen Bártfai Endre Györgyöt, Lontai-Szilágyi Zsuzsannát és Kinárov Krisztiánt.

Köszönetemet fejezem ki az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ" Jótékonyági Alapítványnak és a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanácsnak a kutatásaim egyes részeinek megvalósításában nyújtott támogatásért.

Disszertációm elkészítéséhez a legnagyobb támogatást a családomtól kaptam, szüleimtől, gyermekeimtől és legfőképpen férjemtől, aki folyamatosan támaszom és segítőtársam volt, nélküle ez a munka nem született volna meg, ezért nekik is köszönettel tartozom.

9. FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A VIDÉKI TURIZMUS 2008: Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése (I. ütem), Tájgazdálkodási Kézikönyvsorozat Vízügyi és Környezetvédelmi Központi Igazgatóság
2. ARBUZOVA, J. V. – JAKOVENKO, V. D. (АРБУЗОВА, Ю. В. – ЯКОВЕНКО, В.Д.) 2013: *Перспективні напрямки розвитку зеленого туризму в Україні*. Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, 2013, вип. 3(4), pp. 120–128.
3. AUBERT A. 2002: A turizmus földrajza. In.: TÓTH J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, pp. 142–159.
4. AUBERT A. 2011: *Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs, p. 143
5. AUBERT A. – BERKI M. – HEGEDŰS V. – SZABÓ G. 2007: A turizmussal kapcsolatos lakossági affinitás felmérése Orfűn (2003). In: AUBERT A. (szerk.): *A térségi turizmuskutatás és tervezés módszerei, eredményei*. Pécsi Tudományegyetem – Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 202–206.
6. BABBIE, E. 2000: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest
7. BABICIN, J. (БАБИЧИН, Ю.) 2017: Музею лісу і сплаву – бути! In: ГАМОР Ф. Д. (РЕД.): *Зелені Карпати*, 2017/1-2, Рахів–Ужгород, pp. 45–45.
8. BADÓ ZS. 2012: Nikola Suhaj legendája Miért jönnek Kárpátaljára a cseh diákok? *Kárpátalja* 2012. június 29., 598. szám. Ungvár. (<https://www.karpataljalap.net/?q=2012/06/29/nikola-suhaj-legendaja>) (Letöltve: 2018.11.14)
9. BAINÉ SZABÓ B. 2003: *A vidékfejlesztés gazdasági, ökológiai és társadalmi funkcióinak összefüggése Hortobágy menti településeken*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Vállalatgazdaságtani Tanszék
10. BALEGA J. I. – BOBINEC SZ. I. – VAS SZ. K. (БАЛЕГА Ю. И. – БОБИНЕЦ С. И. – ВАШ С. К.) 1983: *Советское Закарпатье: Путеводитель-справочник*. Карпати, Ужгород, p. 331
11. BÁRTFAI E. GY. – SASS E. (БАРТФОИ, Е. Д. –ШАШ, Е.) 2016: *Минуле, сьогоднішня та майбутнє оздоровчого туризму на Закарпатті [A gyógyturizmus múltja, jelene és jövője Kárpátalján]*. LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. Beregszász – Ungvár, pp. 269-280.
12. BÁRTFAI E. GY. – SASS E. 2017: Kárpátalja gyógyturizmusának gyökerei az 1930-as évek végén. In: András István, Rajesányi-Molnár Mónika (szerk.) *East-west cohesion: strategical study volumes*. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Dunaújváros – Szabadka, Čikoš Group, pp. 291–301.
13. BASZARAB, M. – BRASZLAVEC, V. (БАСАРАБ, М. – БРАСЛАВЕЦЬ, В.) (évszám nélkül): *Путівник «Ужгород»*. Наш рідний край, Ужгород, p. 24
14. BEJDIK O. O. (Бейдик О. О.) 2001: *Рекреаційно-туристичні ресурси України*. ВЦ КНУ, Київ, p. 396

15. BEREGSZÁSZI TURISZTIKAI INFORMÁCIÓS KÖZPONT 2010: *Falusi turizmusból záróvizsga Nagyszőlősen*. Elérhetőség: (<http://www.karpataljaturizmus.info/2010-es-cikkek.html?start=151>) (Letöltve: 2010.10.24.)
16. BERGHAUER S. 2004: Kárpátalja turizmusának kutatástörténete In: Barkáts J. (szerk.): *Fiatal kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban*. Beregszász, pp. 79–83.
17. BERGHAUER S. 2006A: Gyógyturizmus Kárpátalján. In: BARANYAI G. – TÓTH J. (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából*. V. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 49–59.
18. BERGHAUER S. 2006B: A Szolyvai járás gyógyüdülési-rekreációs potenciálja. In: Aubert A (szerk.) *Fejlesztés és képzés a turizmusban: II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 207–212.
19. BERGHAUER S. 2008: Cross border relationship and tourism. Shopping tourism in Beregszász. *Acta Beregsasiensis* VII:(2) pp. 214–222.
20. BERGHAUER S. 2009: Turizmus. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs – Budapest, pp. 337–353.
21. BERGHAUER S. 2010: Turizmus Kárpátalján. *Modern Geográfia* 2010:(2) pp. 1–23.
22. BERGHAUER S. 2011: A határmentiség és a turizmus sajátos összefüggései Kárpátalja magyarlakta területein. *Tér és Társadalom* 24:(4) pp. 148–163.
23. BERGHAUER S. 2012A: *A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében)*. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, p. 213
24. BERGHAUER S. 2012B: A turizmus fejlődési sajátosságai Kárpátalján. In: BERGHAUER S. – MIROSLAV D. – FODOR GY. – GÖNCZY S. – IZSÁK T. – MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – PoliPrint Kiadó, Beregszász, pp. 132–141.
25. BERGHAUER, S. – BOGNÁR, A. – GYURICZA, L. 2012: Rural Tourism as a Development Possibility in Transcarpathia. *Geographica Timisiensis*, vol 21. 2012/2. Románia – Temesvár, pp. 7–14.
26. BERGHAUER S. – ÉSIK ZS. – GÖNCZY S. 2015: A beregszászi járás természeti erőforrásai és geoturisztikai lehetőségei. In: BARTHA, D. – NAGY, S.-ZSIGMOND, SZ. (SZERK.): *XVII. Székelyföldi Geológus Találkozó*. Székelykeresztúr, pp. 25–27.
27. BERGHAUER S., NAGY O. 2013: Ökoturisztikai lehetőségek Kárpátalján. *Acta Academiae Beregsasiensis* 12:(2) pp. 199–207.
28. BERGHAUER S. – SASS E. (SZERK.) 2019: *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési Stratégiája*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász (kézirat)
29. BERGHAUER S. – KARMACSI Z. – SASS E. 2019A: Az idegenforgalmi fejlesztések prioritásai. In: BERGHAUER S. – SASS E. (SZERK.): *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési Stratégiája*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász. p. 38-44. (kézirat)

30. BERGHAUER S. – KARMACSI Z. – SASS E. 2019B: A turisztikai fejlesztések operatív programjai. In: BERGHAUER S. – SASS E. (SZERK.): *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési Stratégiája*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász, p. 45-57. (kézirat)
31. BIRKOVICS V. I. (БИРКОВИЧ В. І.) 2008: Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. *Стратегічні пріоритети*. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2008. № 1 (6). с. 138–143.
32. BODNÁR L. 2005: *Az idegenforgalom hazai és nemzetközi vonatkozásai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p. 382.
33. BOROS L. 1999: Kárpátalja szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. In: BOROS L. (SZERK.): *Kárpátalja. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Nyíregyháza, pp. 115–130.
34. BOROS L. 2007: Kárpátalja szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. In: BOROS L. (SZERK.): *Az arany színű szőlővesszők és borok földjén*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Kapitális nyomda, Nyíregyháza – Tokaj, pp. 213–228.
35. BOROS SZ. – MONDOK A. – VÁRHELYI T. 2012: *Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje*. Szolnoki Főiskola, p. 383
36. BÖKÉNYI D. 1903: *Képek a Tisza vidékéről*. Máramarosi Lapok külön lap, p. 35
37. BRENZOVICS L. 2010: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, p. 206
38. CLARKE, J. – DENMAN, R. – HICKMAN, G. – SLOVAK, J. 2001: Rural tourism in Roznava Okres: a Slovak case study. *Tourism Management*, Elsevier, pp. 193–202.
39. CSERMÁK M. 1906: Máramarosi útirajzok. *Turisták Lapja*, XVIII. évfolyam, Budapest, pp. 164–168.
40. CSERNICKÓ I. 2013: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)* Gondolat Kiadó, Budapest, p. 575
41. CSERNICKÓ I. 2016: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Aurdor-Shark, Ungvár, p. 140
42. CSETE Ö. (szerk.) 2011: *Határtalanul! – Nemzeti összetartozás az oktatásban*. A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány, Budapest, p. 141
43. CSIZMADIA L. 1992: Falusi turizmus – környezetbarát turizmus oktatási összefüggései. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest. (idézi KOVÁCS D. 2003B)
44. CSIZMADIA L. 2001: Falusi (vidéki) turizmus menedzsment. COMITATUS. XI. (9) pp. 30–35.
45. CSIZMADIA L. 2011: Falusi és agroturizmus stratégiája (2011-2020). Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége, Budapest (www.fatosz.eu/ftp/szakmai_oldalak/fatosz_strategia.doc) (Letöltve 2019.05.19.)
46. CSIZMADIA L. – ERDŐSI M. – SZABÓ G. 2012: *Borturizmus – marketing. Gyakorlati ismeretek*. Magyar Borutak Kft., Kecskemét, p. 166
47. CHOBOTOVA, V. – KLUVANKOVA-ORAVSKA, T. 2006: *Rural tourism and resilience of regions. Part of Work package 2. Learning for Social-Ecological Resilience and Diffusion of Innovations*. Case study analysis – Slovakia Final report. Institute for Forecasting, Slovak Academy of Sciences, Bratislava, p. 54
48. CHOLNOKY J. 1939: Az Északkeleti-Felvidék. *Turisták Lapja*, LI. évf. 4. sz.

49. DANCS L. 2003: Turizmus és üdülési szokások Kárpátalja határ menti településein a harmadik évezred küszöbén. In: Süli-Zakar I (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Debreceni Egyetem TTK, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 169–178.
50. DANCS L. 2009: Ukrajna társadalmi-gazdasági helyzete. In: BARANYI B. (szerk.). *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, pp. 25–64.
51. DARCSUK V. G. (ДАРЧУК В. Г.) 2015: Проблеми розвитку сільського туризму в Україні в умовах кризи. «Економіка. Менеджмент. Бізнес» № 3 (13): 72–75.
52. DÁVID L. – TÓTH G. – KELEMEN N. – KINCSES Á. 2007: A vidéki turizmus szerepe az Észak-Magyarország Régióban, különös tekintettel a vidékfejlesztésre a 2007-13. évi agrár- és vidékpolitika tükrében. *Gazdálkodás*, 51. évfolyam 4. szám, pp. 39–60.
53. DECROP, A. 1999: Triangulation in Qualitative Tourism Reserach. *Tourism Management* 20(1): 157–161.
54. DEMKÓ M. 1939: Kárpátalja általános ismertetése. In: KAFFKA K. (szerk) *Az Utas Könyve. Kárpátalja részletes ismertetője*. Magyar utazási kézikönyv és utmutató. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, 1938. évi II. kiadás, II. kiegészítő füzet, Budapest, pp. 5–12.
55. DESCHMANN A. 1990: *Kárpátalja műemlékei*. Pannon Nyomda, Budapest, p. 230
56. DONKA A., GYURICZA L. 2003: Az ukrán - magyar határtérség magyar oldalának területileg differenciált fejlesztési lehetőségei. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.) *Határok és az Európai Unió: Nemzetközi földrajzi konferencia*. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 223–231.
57. DUPKA GY. 2011: „Őrtüzeket fogunk gyűjtani a hegyeken...” százöt évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótévőjét. *Együtt* 2011/4.: pp. 73–80.
58. FALUSI TURIZMUS TÁJÉKOZTATÓ 2007: A falusi és agroturizmus minősített vendégházainak szakosodása. *Falusi Turizmus Tájékoztató* 14. évf. 2007. 3-4 sz.: pp. 3–21.
59. FEDINEC Cs. – TOKAR M. 2010: Kronológia 1914–1939. In: FEDINEC Cs. – VEHES M. (szerk): *Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest–Ungvár, pp. 136–146.
60. FEHÉR I. – KÓRÓDI M. 2007: *A vidéki turizmus diverzifikációs sajátosságai*. Agroinform. (Letölthető: <https://www.agroinform.hu/gazdasag/a-videki-turizmus-diverzifikacios-sajatosságai-860>)
61. FLORIÁN K. 1899: Kirándulás a Vihorlát-hegységbe. *Turisták Lapja*, XI. évfolyam
62. FODOR GY. – TÓTH A. (ФОДОР Д. – ТОВТ А.) 2018: Туристична регіоналізація Закарпаття. In: *II. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми регіональних досліджень»*. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки м. Луцьк, pp. 46–50.
63. FÖLDEVÁRY L. 1939: Kincstári erdők Kárpátalján. *Magyar Statisztikai Szemle* 7. sz., p. 23

64. FÜLEP T. 2004: Szelíd, öko- és természetjáró turizmus, az idegenvezetés és a túravezetés összekapcsolódása. Holocén Természetvédelmi Egyesület. *A Puszta 2003*, 1/20. Miskolc, pp. 229–262.
65. GERENCSEK O. – KALINIK V. (SZERK.) (ГЕРЕНЧУК О. – КАЛІНІК В. (РЕД.)) 1981: *Природа Закарпатської області*. Вища школа, Львів, p. 162
66. GODÁNE SŐRÉS, A. – KOVÁCS, É. K. – SZABÓ, B. – VARGÁNE CSOBÁN, K. 2017: Evaluation of Rural Tourism in the District of Berettyóújfalu. *Review on Agriculture and Rural Development* 2017 vol. 6 (1-2), pp. 168–175.
67. GOLOVKO, O.M. – GOBLIK-MARKOVICS, N.M. – HORVÁT, E. C. (ГОЛОВКО, О. М. – ГОБЛИК-МАРКОВИЧ, Н. М. – ГОРВАТ, Е. С.) 2017: Analíz osoblivostej i perspektiv rozvítu sanatoriív Zakarpattja. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, pp. 120–126.
68. GÖNCZI A. 2005: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. *Acta Beregsasiensis*. IV.: pp. 76–85.
69. GÖNCZY S. 2009. Földrajzi viszonyok, domborzat. In: BARANYI B. (szerk.). *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, pp. 108–118.
70. GÖNCZY S. – SZILÁGYI ZS. – BERGHAUER S. 2011: *A kárpátaljai falusi turizmus lehetséges irányai*. XIX. Kárpátaljai Nyári Szabadegyetem. Felsőszinevér, 2011 június 28. – július 3. Előadás, (pdf formátum) p. 43
71. GYURICZA L. 2017: A turizmus és biztonság kérdése a Krím félsziget annektálása kapcsán. In: KIGLICS N. (szerk.): *II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Tanulmánykötet. Pannon Egyetem Nagykanizsai Kampusz, pp. 140–149.
72. GYURICZA L., BERGHAUER S. 2011: Tourism as a possible land use form in Transcarpathia. In: DOMBAY S., MAGYARI-SÁSKA ZS. (szerk.): *The role of tourism in territorial development: IV. International Conference*. Presa Universitara Clujeana, Gheorgheni, pp. 7–17.
73. GYURICZA L., NAGY O. 2014: Ökoturizmus- A nemzeti parkok és a turizmus kapcsolata Kárpátalján. In: ZSIGMOND A.R., SZIGYÁRTÓ I.L., SZIKSZAI A. (szerk.): *X. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, pp. 252–257.
74. GYURICZA L. – NAGY O. – PÉTERFI J. 2016: Utazási szokások és nemzeti identitás összefüggései. Felmérés székelyföldi, kárpátaljai és muravidéki diákok körében. In: BERGHAUER S. et al. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – PoliPrint Kiadó, Beregszász, pp. 502–510.
75. HABÁN, M. – MACÁK, M. – ОТЕРКА, Р. 2012: Rural tourism and agro-tourism in Slovakia. *ROZNIKI EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH*, T. 99, z. 3: pp. 34–40.
76. HANUSZ Á. 1979: Bemutatjuk Kárpát-Ukrajnát. *Föld és Ég*, Budapest, 2. sz. pp. 21–28.
77. HANUSZ Á. 1996: A Felső- Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpátaljára. In: *Határon innen – határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia kötet*, Szeged, pp. 275–288.
78. HANUSZ Á. 1997: Kárpátalja ásvány- és gyógyvizei. *Acta Beregsasiensis*, pp. 89–97.

79. HANUSZ Á. 1998A: A beregszászi járás turisztikai vonzerői. *Acta Beregsasiensis*, pp. 47–53.
80. HANUSZ Á. 1998B: *A falusi turizmus fejlesztésének lehetőségei Viskén*. Magyar-ukrán turisztikai konferencia. Visk, pp. 63–71.
81. HANUSZ Á. 1999A: *Kárpátalja idegenforgalma a 19-20. században*. In: Boros L. (szerk.): *Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv* 6. sz. Nyíregyháza, pp. 205–213.
82. HANUSZ Á. 1999B: Ukrán-magyar turisztikai együttműködés lehetséges formái. *Acta Beregsasiensis*, pp. 24–33.
83. HANUSZ Á. 2001: A turizmus mint területfejlesztő tényező az Észak-alföldi régióban. *Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei*, Szeged. (CD)
84. HANUSZ Á. 2002: A Felső-Tiszavidék idegenforgalmi fejlesztése, különös tekintettel Kárpátaljára. In: Pál Á. (szerk.): *Héthatáron: Tanulmányok a határmenti települések földrajzából*. SZEK JGYF Kiadó, Szeged, pp. 401–413.
85. HANUSZ Á. 2003: Határon átnyúló idegenforgalmi fejlesztések és lehetőségek Kárpát-Ukrajnában. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió*. Szeged, pp. 117–126.
86. HANUSZ Á. 2005A: Adatok és tények Kárpátalja turizmusáról. In: KÓKAI S. (szerk.): *Természettudományi közlemények* 5. Nyíregyháza, pp. 125–140.
87. HANUSZ, Á. 2005B: *Development possibilities of rural tourism in Hungarian villages of SubCarpathia*. Ungvár. pp. 26–37.
88. HANUSZ, Á. 2006: Development of the tourism of Sub-Carpathia with special regard to „Green Village Tourism”. In: KÓKAI S. (ed.): *Természettudományi Közlemények* 6. Nyíregyháza, pp. 49–60.
89. HANUSZ Á. 2007A: Turisztikai desztinációk és trendek Kárpátalján. In: KOVÁCS Cs., PÁL V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világi. Becsei József professzor 70. születésnapjára*. Szeged, pp. 181–192.
90. HANUSZ Á. 2007B: A falusi és agroturizmus jelentősége, feltételei és fejlesztési lehetőségei a határmenti régióban. Ungvár (kézirát/ppt)
91. HANUSZ Á. 2008: *Határon átnyúló turisztikai kapcsolatok a Felső-Tisza mentén*. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen, pp. 509–513. <http://geography.hu/mfk2008/pdf/HanuszA.pdf>. (letöltés ideje 2018)
92. HANUSZ Á. 2009.: Öko-turisztikai lehetőségek Kárpátalján. In: *A Kárpát-medence környezetgazdálkodása*. Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai Nyíregyháza-Szerencs, pp. 183–197.
93. HANUSZ Á. 2012: Természeti erőforrások szerepe Kárpátalja turisztikai fejlődésében. In: Frisnyák Sándor, Kókai Sándor (szerk.): *Tiszteletkötet Dr. Kormány Gyula egyetemi magántanár 80. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, pp. 145–164.
94. HANUSZ Á. 2014: Az átalakuló falusi turizmus útkeresése. In: DR. GÁL A. – DR. KÓKAI S. (szerk.): *Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára*. Nyíregyháza–Szerencs, pp. 291–300.
95. HANUSZ Á. – PRISTYÁK E. 2007: Ukrán-magyar településközi kapcsolatok a szatmár-beregi területeken, különös tekintettel a turizmusra. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*. Szeged, pp. 345–352.

96. HEGEDŰS Cs. 2016: Üstben fürdés, „csánozás” Kárpátalján. Kárpátalja - kárpátaljai magyarok (https://karpatalja.blog.hu/2016/06/11/ustben_furdes_csanozas_karpataljan) (Letöltve: 2018.11.09.)
97. HEVESSY G., INCZE R. 2007: A falusi turizmus és gyökerei. *Agroinform.* 16: 3, p. 20
98. HOLUBEC, S. 2014: “We bring order, discipline, Western European democracy, and culture to this land of former oriental chaos and disorder.” Czech Perceptions of Sub-Carpathian Rus and its Modernization in the 1920s. In: BORODZIEJ W. – HOLUBEC S. – VON PUTTKAMER, J. (eds.): *Mastery and Lost Illusions. Space and Time in the Modernization of Eastern and Central Europe.* Eastern Europe in the Twentieth Century. Publications of the Imre Kertész Kolleg Jena, Vol. 5. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, pp. 224–250.
99. HORVÁTH J. 1872: *Ung megye monographiája.* Ungvár
100. HORVÁTH Z. GY.–KOVÁCS S. 2002: *Kárpátalja kincsei.* Masszi Kiadó és Romanika Kiadó, Budapest. p. 311
101. HRICKU-ANDRIJES, J. – HRICKU, V. (Юлія Грицку-Андрієш, Вероніка Грицку) 2014: Географія сільського зеленого туризму у Закарпатській області. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* Вип. 34., pp. 48–55.
102. IVASKOVICS J. – KOHÁN L. – PALKÓ I. – SZIROHMAN M. 2001: *Kárpátalja templomai. Görög katolikus templomok.* Tárogató Kiadó, Ungvár.
103. IZSÁK T. 2007: *A beregszászi járás természeti földrajza.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, p. 52
104. IZSÁK T. 2016: A falusi turizmus fejlődésének problémái Kárpátalján, Vári település példáján. In: BERGHAEUER S. et al. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában.* Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – PoliPrint Kiadó, Beregszász, pp. 519–524.
105. IZSÁK, T. – SASS, E. (ІЖАК Т. Й. – ШАШ Е. Л.) 2017: Фестивалі Закарпаття. *Матеріали VIII міжнародна науково-практичної конференція „Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання”,* м. Черкаси, pp. 315–319.
106. JARÁBKOVÁ, J. 2008: Evaluation of service quality in rural accommodation. *Acta Regionalia et Environmentalica,* Vol. 5, No. 2: pp. 38–41.
107. JARÁBKOVÁ, J. 2010: Quality Evaluation of accommodation facilities located in rural areas of Nitra Self-governance Region. *Acta Regionalia et Environmentalica,* 1: pp. 12–17.
108. JENKEI L. 2002: *Idegenforgalmi Értelmező Kéziszótár.* BGF-KVIFK Budapest. (idézi SZABÓ G. 2011)
109. JUHANI N. J. 1989: Szomszédolás Kárpátalján. *Magyarország XXVI.:* pp. 18–22.
110. KAFFKA K. szerk. 1939: *Az Utas Könyve. Kárpátalja részletes ismertetője.* Magyar utazási kézikönyv és utmutató. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, 1938. évi II. kiadás, II. kiegészítő füzet, Budapest, p. 82
111. KAFFKA K. szerk. 1941: *Az Utas Könyve. Keletmagyarország, Északerdély részletes ismertetője.* Magyar utazási kézikönyv és utmutató. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, 1940. évi III. kiadás kiegészítő rész, Budapest
112. КАМРÓ I. (КАМПО I.) 2010: Стан та перспективи розвитку сільського туризму на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis.* 2010/1. pp. 241–244.

113. KARMACSI Z. 2018: Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *Metszetek*, Vol.7, No.1. pp. 91–118.
114. KARMACSI Z. – SASS E. 2019A: Kárpátalja falusi turizmusa civil szervezetek vezetői, falusi turizmussal foglalkozó szervezők szemszögéből. In SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.) *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése*. Kutatási beszámoló. Beregszász, pp. 41–46. (kézirat)
115. KARMACSI Z. – SASS E. 2019B: Kárpátalja turizmusa turisztikai szakemberek szemszögéből. In. SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász. pp. 33-40. (kézirat)
116. KÁLLAI M. 2018: *Aknaszlatina*. <http://martonkallai.com/galleries/23>
117. KASHIRINA, O. (КАШИРИНА, О.) (SZERK) 2013: *ВелоЗакарпаття*. Путівник. 20 кращих маршрутів, АССА, p. 128
118. KISS K. 2001: Falusi turizmus – eltérő értelmezések, eltérő piaci lehetőségek? *Turizmus Bulletin* V. évf. 1. sz. pp. 37–64.
119. KITAIBEL P. 1941: Izgalmas kaland a Horthy csúcson. *Erdély*, Honismertető Folyóirat, Az Erdélyi Kárpát-Egyesület értesítje 1941. XXXVIII. évfolyam 2. sz. (332) száma
(<http://www.karpat Egyesulet.hu/doksik/Ismertetok/Kitaibel%20Pal.html>)
(Letöltve: 2018.09.01.)
120. KOCSIS K. 2001: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1:266 000*. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest
121. KOMÁROMY A. 1896: *Ugocsa vármegye keletkezése*. MTA Athenaeum, Budapest, p. 47
122. KOROSZTELJOV, V. (КОРОСТЕЛЬОВ, В.) 2006: Цілющі купелі. Курорти Закарпаття в літературних джерелах XVI–XVIII. ст. In: ГАМОР Ф. Д. (РЕД.): *Зелені Карпати 2006/1-2*, Рахів-Ужгород, pp. 43–44.
123. KOVÁCS S. 2000: *Verejtékből fakadó sóvirágok*. Press+Print Kft. Gödöllő, p. 175
124. KOVÁCS D. 2002: *Falusi Turizmus Az átalakuló mezőgazdaság és a vidék gazdaságának egyik diverzifikációs lehetősége Magyarországon*. PhD Dolgozat SZIE Gödöllő, Közgazdasági Doktori Iskola, p. 170.
125. KOVÁCS D. 2003A: Falusi és vidéki turizmus értelmezések a nemzetközi irodalomban. In. KOVÁCS D. (szerk.) *A Falusi turizmus hagyományai*. Mezőgazda Könyvkiadó, Budapest, pp. 57–69.
126. KOVÁCS D. 2003B: Falusi vendéglátás Magyarországon. Agroiinform Kiadóház, Budapest, p.123
127. KOVÁCS D. 2015: Falusi turizmus Magyarországon – kérdések és dilemmák. *Területi Statisztika*, 2015, 55(6): pp. 592–613.
128. KOVÁCS D. (szerk.) 2003: *A falusi turizmus hagyományai (Traditions of Rural Tourism)* Mezőgazda Kiadó, Budapest, p. 224
129. KOVÁCS E. 2005: *A Beregszász – Tatár-hágó turistaútvonalon*. PoliPrint, Beregszász, p. 90
130. KOVÁCS E. 2006: *Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinevéri-tóig*. Útikönyv. PoliPrint, Beregszász, p. 91
131. KOVÁCS E. 2007: *Beregszászi tükör. Barangolás a Vérke-pari városban*. Útikönyv. PoliPrint, Beregszász, p. 92

132. KOVÁCS E. 2008: *Honfoglaló őseink nyomdokain. A Beregszász – Verecke turistaútvonalon.* Útikönyv. PoliPrint, Beregszász, p. 91
133. KOVÁCS E. 2009: *Szőlészet, borászat Beregszász vidékén.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, p. 108
134. KOVÁCS E. 2012: *Mitől lett város Beregszász?* (<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/mitol-lett-varos-beregszasz/>) (Letöltve: 2018.11.12.)
135. KOVÁCS E. 2018: *Szőlő és bor – minden, ami aktuális.* (<https://www.karpatinfo.net/hetilap/gazdasag/7465074-szolo-es-bor-minden-ami-aktualis>) (Letöltve: 2018.11.12.)
136. KOVÁCS J. 1988: *Fatemplomok Máramarosban.* Budapest, p. 73
137. KOVÁCS S. 1999: *Kárpátaljai útravaló.* Püski Kiadó, Budapest, p. 184
138. KOVÁCS S. 2004: *Bús düledékein... Kárpátalja középkori várépítészeti emlékei,* Minerva Műhely, Budapest, p. 44
139. KOVÁCS S. (SZERK.) 2003: *Kárpátalja térképe.* DIMAP Bt., Budapest
140. KOVÁCS S. 2005: *Ahol a Tisza születik, Kárpátaljai barangoló a forrásvidéken.* Hungarovox Kiadó, Budapest, p. 64
141. KOVÁCS S. 2006: *Verecke: földrajzi és történelmi barangolás a vidéken.* Hungarovox Kiadó, Budapest, p. 95
142. KOVÁCS S. 2007: *Máramarosi bércek között.* Kárpátalja máramarosi térségének kalauza. Romanika Kiadó, Budapest, p. 344
143. KOVÁCS S. 2008A: *Bús düledékeiden: Kárpátalja vár- és kastélykalauza.* Romanika Kiadó, Budapest, p. 200
144. KOVÁCS S. 2008B: *A munkácsi vár,* Romanika Kiadó, Budapest, p. 24
145. KOVÁCS S. 2010: *Honfoglalásunk hét emlékműve,* Romanika Kiadó, Budapest, p. 112
146. KOVÁCS S. 2015: *Verecke – a honfoglalás kapuja,* Romanika Kiadó, Budapest, p. 288
147. KOVÁCS S. – BAKURA S. 1996: *Kirándulások a Kárpátok alján és bércein.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, p. 149
148. KÖNYVES E. 2001: *A falusi turizmus szerepe Jász-Nagykun Szolnok megye vidékfejlesztésében.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, Vállalatgazdaságtani Tanszék
149. KÖNYVES E., MÜLLER A. 2001: *Szabadidős programok a falusi turizmusban,* Szaktudás, Budapest
150. KRÁL, J. 1930: *Borzava v Ppodkarpatske Rusi.* Pozsony, p. 120
151. KROUPA, P. 1934: *Kroupův průvodce Podkarpatskou Rusí, s dvěma mapami.* Vydal Kruh přátel Podkarpatské Rusi, Královské Vinohrady, Praha, p. 110
152. KROUPA, P. 2010: *Kroupův průvodce Podkarpatskou Rusí.* Klub T.G.Masaryka v Užhorodě, Užhorod, p. 114
153. KRUŠYNSKA, O. 2017: *Zakarpátí - Průvodce bývalou Podkarpatskou Rusí, Literatura naučná, Cestopisy a místopisy,* Academia, p. 576
154. KUDLA N. J. (КУДЛА, Н. Є.) 2015: *Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. Київ: p. 152*
155. KULCSÁR N. 2012: *Fogyasztói értékdimenziók vizsgálata a falusi turizmusban.* Doktori (PhD) értekezés. Budapest. Corvinus Egyetem p. 151
156. KULCSÁR N. 2013: *A magyar falusi turizmus újabb átalakulása. A FALU XXVIII. évf. 3. sz. pp. 5–17.*

157. KULIK, A.V., LASKOWSKI, M. 2014: Features of rural green tourism in Crimea. In: Laskowski, M., Šauer, P. (ed.): *Innovations and Sustainable Development Actual Research Problems in Eastern Europe*. Politechnika Lubelska, Lublin. pp. 121–128.
158. KUNDER A. 1939: *A Csallóköztől Kárpátaljáig*. Idegenforgalmi Ujságírók Egyesülete, Budapest, p. 64
159. KUSALA, J. 1997: *Podkarpatská Rus. Turistický průvodce*. Alpy, Lysá nad Labem, p. 79
160. LAZARENKO E. K. (ЛАЗАРЕНКО Е. К.) 1963: *Минералогия Закарпаття*. Издательство Львовского Университета. p. 620
161. LAZARENKO E. O. (ЛАЗАРЕНКО Е. О.) 1960: *Метасоматичні утворення у вулканічних породах Закарпаття*. Видавництво Львівського Університету. p. 144
162. LENOCZKY T. 1881: *Bereg vármegyé monographiája I.* Ungvár, p. 458
163. LEMKO, I. SZ., KIRTICS, L. P., ZSARNYIKOVA, R. SZ., FEKÉSHÁZI, B. M. (ЛЕМКО, І.С., КИРТИЧ, Л.П., ЖАРНИКОВА, Р.С., ФЕКИЙШГАЗІ, Б.М.) Термальні мінеральні води Закарпаття In: *Медицина гідрологія та реабілітація*, 2003, № 2 pp. 91–95.
164. LENGYEL M. 2002: *A turizmus általános elmélete. I.* Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, p. 222
165. LUZSANSZJKA T. J. – FEJER V. P. (ЛУЖАНСЬКА Т. Ю. – ФЕЄР В. П.) 2009: „Проблеми розвитку „сільського зеленого туризму”. Мукачівський технологічний інститут. (http://tourlib.net/statti_ukr/lugan.htm letöltés ideje 2019.02.07.)
166. MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR – MINISZTERELNÖKSÉGI LEVÉLTÁR, Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1923-1944 – K28 (idézi SZAKÁL I. 2014.)
167. MAKOVSKIJ, S. (ed.) 1924: *Katalog výstavy 'Umění a život Podkarpatské Rusi' pořádané podzáštitou guvernéra Podkarpatské Rusi Dra Antonína Beskida školským odborem civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě*. Praha, p. 159
168. MALJSZKA M. P. – HUDO V. V. (МАЛЬСЬКА М. П. – ХУДО В. В.) 2007: *Туристичний бізнес: теорія та практика*. Центр учбової літератури, Київ, p. 424 (https://library.udpu.edu.ua/library_files/417817.pdf) (Letöltve: 2018.09.23.)
169. MARCHENKO O.–TARPAI J.–GOLODNYAK O.–MANYAS J. 2008: *Kárpátalja. Turisztikai útikönyv*. Svit Uspihu, Beregszászi Turisztikai Információs Központ, p. 320
170. MASIKÁ G. V. – JAKAB N. K. (МАШКА, Г.В. – ЯКОБ, Н.К.) 2017: Теоретичні підходи до розвитку винного туризму Закарпатської області. /Theoretical approaches to the development of winery tourism in the Zacarpathian Region./ *Економіка та суспільство, Електронне наукове фахове видання*, Випуск 13. Мукачівський державний університет, Мукачево, pp. 878–881.
171. MATVIJCSUK O. – BUREC-STRUK N. (МАТВІЙЧУК О, БУРЕЦЬ-СТУК Н.) 2007: *Закарпаття. Туристичний Путівник*. Видавництво „Світ Успігу”, Берегівський туристичний інформаційний центр, p. 320
172. MATVIJENKO A. T. (МАТВІЄНКО А. Т.) 2014: Зелений туризм як напрямок вирішення проблеми зайнятості сільського населення в Україні. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 22(1). pp. 95–99. Letölthető: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_22\(1\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_22(1)__18).
173. MESCSENKO, V. (МЕЩЕНКО, В.) 1956: *Минеральные источники Закарпаття*. Закарпатское областное издательство, Ужгород, p. 59

174. MICHALKÓ G. 2007: *A turizmuselmélet alapjai*. 2. kiadás. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, p. 224
175. MICHALKÓ G. 2008: *A turisztikai tér társadalomföldrajzi értelmezésének új dimenziói*. MTA doktori értekezés. Budapest, p. 211
176. MICHALKÓ G. 2011: A turisztikai termék. In: MICHALKÓ G. szerk.: *Turisztikai terméktervezés és fejlesztés*. E-Turizmus, Pécsi Tudományegyetem. Pécs, pp. 1–6. (<http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9k%20tervez%C3%A9s%20%C3%A9s%20fejleszt%C3%A9s/book.html#d6e318>) (Letöltve: 2019.03.08.)
177. MICHALKÓ G. – RÁTZ T. – KESZEG R. 2016: Határokon átívelő tanulmányi kirándulások szerepe a nemzetépítésben: A „Határtalanul!” program társadalomföldrajzi vizsgálata. *Kissebbségkutatás* 25. évf., 2016. évi 2. sz. pp. 36–58.
178. MINISZTERELNÖKI KONFERENCIA ÉS PARLAMENTI NYÍLT NAP A TURIZMUSRÓL 1999: Szakmai előkészítő anyag, pp. 16-37. (idézi Könyves E. 2001.)
179. MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS 2015: Ukraine: 2000–2015, National Report. Kyiv, p. 119 (<http://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/2015%20MDGs%20Ukraine%20Report%20engl.pdf>) (Letöltve: 2018.09.02.)
180. MOLNÁR D. I. 2018: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Kalligram, Budapest, p. 182
181. MOLNÁR J. 2009A: Beregszászi járás. In: BARANYI B. (szerk.) *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 269–273.
182. MOLNÁR J. 2009B: Vallási megoszlás. In: BARANYI B. (szerk.) *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 207–209.
183. MOLNÁR J. – FODOR GY. – BERGHAUER S., – BACSÓ R. – PATAKI G. – HIDI L. – GÁL I. – KÉSZ G. – VIRÁG L. 2014: *Egán Ede-terv – A kárpátaljai magyarság stratégiai gazdaságfejlesztési terve*. Beregszász, p. 65
184. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanács, Beregszász, p. 120
185. MOLNÁR L. – PRISZTÁCS B. 1998: Dél-Dunántúl, az ezerszínű találkozások régiója. *Turizmus Bulletin* II. évf. 1. szám, pp. 13–18.
186. MONDOK A. 2012: Az egészségturizmus ágazati helye, szerepe, kapcsolódása. In: KÓRÓDI M. szerk.: *Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje*. Szolnoki Főiskola, pp. 130–141.
187. MUHI B. 2010. *A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és Szerbia vidékfejlesztési politikájában* [on-line]. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság. (http://www.vmtt.org.rs/mtn2010/338_359_Muhi_A.pdf) (Letöltve: 2019.05.10.)
188. NAGY O. – NAGY I. – GYURICZA L. 2016: Méhtherápiás házak, mint turisztikai vonzerő Kárpátalján. In: BERGHAUER S. et al. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában: Nemzetközi Földrajzi Konferencia*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, pp. 528–534.
189. NAGYIVÁNYI FEKETE GY. 1939: Kárpátalja üdülő- és fürdőhelyei. *Turisták Lapja*, LI. évfolyam, Budapest
190. NAVARRA J. 1900A: Bereg megyei erdők múltja. *Turista Közlöny*. pp. 311–315.
191. NAVARRA J. 1900B: Az ungi várakról. *Turista Közlöny*. pp. 284–285.

192. NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I. 1932: *Podkarpatská Rus*. Uhrovy cestovní průvodce. Cestovní kanceláře Josefa Uhra, Praha II.
193. NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I. 2015: *Podkarpatská Rus*. Uhrovy cestovní průvodce. LATKO, I. (šéfred.), Klub T. G. Masaryka v Užhorodě, Užhorod
194. NĚMETH A. 1991: *Kárpátalja*. Panoráma "mini" útikönyvek. Panoráma, Budapest, p. 151
195. ОТЕРКА, Р. – НАВАН, М. 2007: *Vidiecky turizmus agroturizmus (Rural tourism and agro-tourism)*. Nitra, ÚVTIP NOI Bratislava, p. 117
196. PALANCSA A. 2005: *Hatáselemzés a turizmusban*. In: Józsa László – Varsányi Judit. (szerk.): *Marketing oktatás és kutatás a változó Európai Unióban – Tanulmánykötet a Marketing Oktatók Klubjának 2005. évi konferenciáján elhangzott előadásokból*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2005. augusztus 25-26., CD-ROM-forma, pdf-dokumentum, pp. 411–416.
197. PAPP F. 1939: A hazatért Felvidék és Kárpátalja gyógyforrásai és gyógyfürdői. *Földtani Értesítő* 3. sz., Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest, pp. 87–96.
198. PÁKOZDI J. (szerk.) 2018: *Kárpátalja Gasztrokalauz*. Magyar Konyha Magazin Kiadó Kft., Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Budapest–Beregszász, p. 162
199. PALKOV, T. (ПАЛКОВ, Т.) 2012: *Kárpátalja. Érdekes látnivalók*. Útikönyv. ТЗОВ ПВП Ладекс
200. PANCSENKO T. (ПАНЧЕНКО Т.) 2005: *Еволюція принципів та методів туристичного районування території України*. (http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2005_9/7_Panchenko.pdf) (Letöltés ideje: 2018.09.22.)
201. PÁPAI ZS. (szerk.) 2003: *Kárpátalja, Római katolikus templomok*. Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye, Munkács, p. 243
202. PEITLER GY. 1939A: Kárpátalja turista kalauza. *Turisták Lapja*, LI. évf. 7. sz., Budapest
203. PEITLER GY. 1939B: Kárpátalja üdülőhelyei és turistamenedékházai. *Turisták Lapja*, LI. évf. 7. sz., Budapest
204. PEITLER GY. 1939C: A magyar turistaság feladatai Kárpátalján. *Turisták Lapja*, LI. évf. 7. sz., pp. 309–316.
205. PINTÉR J. 1990: A szőlőterület alakulása Magyarországon a XIX. század végétől a II. világháborúig. In.: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989* szerk.: Pintér J., Budapest. pp. 137–154.
206. РОКОЛОДНА М. М. (ПОКОЛОДНА М. М.) 2012: *Рекреаційна географія. Харківська національна академія міського господарства, ХНАМГ, Харків*, p. 275 (<http://eprints.kname.edu.ua/25629/1/2009%2040H%20печ.Нав%20посібник%20%20Рекреаційна%20географія.pdf>) (Letöltve: 2018.09.23.)
207. POSEWITZ T. 1893: *Kabola-Polyana vidéke*. A Magyar Királyi Földtani Intezet Évi Jelentése 1892-ről, Budapest, pp. 39–55.
208. POSEWITZ T. 1905: *Polena környéke Bereg megyében*. Jelentés az 1904. évi részletes geológiai felvételről. A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése 1904-ről, Budapest, pp. 40–51.
209. PROBÁLD K. 1998: A Budapest és környéke turisztikai vonzerőleltár kutatási eredményeinek és tapasztalatainak rövid összefoglalása. *Turizmus Bulletin* II. évf. 2. szám pp. 8–16.
210. PUCZKÓ L. – AUBERT A. – SZABÓ G. 2007: *A Dél-dunántúli régió turisztikai magterületeinek lehatárolása*. p. 38

211. PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 1998: *A turizmus hatásai*, Budapest, Aula – Kodolányi János Főiskola. (Idézi KISS K. 2001)
212. PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 2005: *A turizmus hatásai*, Budapest, Aula Kiadó. (Idézi RAFFAI CS. 2014)
213. PUSZTINNYIKOVA, I. SZ. (ПУСТИННИКОВА, І. С.) 2008: Закарпатська область. Стислий путівник. ТОВ Біблекс, Харків, p. 352
214. RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009: Kárpátalja idegenforgalmának természeti alapjai. In: TÓTH J. – AUBERT A. (szerk.): *A Kárpát-medence és etnikumai. Tanulmánykötet Pozsár Vilmos tiszteletére*. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 51–65.
215. RADVÁNSZKY F. (szerk.) 2000: *Kárpátaljai református templomok*. Tárogató Kiadó, Ungvár–Beregszász, p. 128
216. RAFFAI CS. 2014: *Falusi szállásadók innovációs képesség érettségének vizsgálata*. PhD értekezés, Pannon Egyetem, Veszprém. Gazdálkodás- és szervezéstudományok Doktori Iskola, p. 259
217. RÁTZ T. 2011: Kulturális turizmus. In: MICHALKÓ G. (szerk.) *Turisztikai terméktervezés és fejlesztés*. Pécsi Tudományegyetem, Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ
218. REHÓ V. 2018A: *Európai támogatással csökkentik a vészhelyzetet Aknaszlatinán*. Kárpátalja hetilap, 911. szám. (<http://www.karpataljalap.net/?q=2018/06/28/europai-tamogatassal-csokkentik-veszhelyzetet-aknaszlatinan>) (Letöltve: 2018.08.07)
219. REHÓ V. 2018B: *Sakura Wine Fesztet szerveztek Ungváron*. Kárpátalja.ma (<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/sakura-wine-fesztet-szerveztek-ungvaron/>) (letöltve 2018.08.13)
220. REINER P. 2016: *Kovács Sándor kárpátaljai író, történész Ex Libris Díja*. A magyar művészetért. (<http://www.amm-gubcsi.hu/cikk/2243/kovacs-sandor-karpataljai-iro>) (Letöltve: 2018.07.10)
221. RODICSKIN I. D. (РОДІЧКІН І. Д.) 1978: *Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины*. / Родичкин И. Д. «Строительство и архитектура», 1978, №9. Idézi ПОКОЛОДНА М. М. 2012.
222. SANDOR F. 2010: Turizmus. In: FEDINEC CS. – VENES M. (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest–Ungvár, pp. 401–404.
223. SANDOR, F. – NYORBA, V. (ШАНДОР, Ф. – НЬОРБА, В.) 2007: Там за дверима – подорож закарпатським краєм. Путівник. Краєвиди Карпат, Ужгород
224. SASS E. 2004: A kárpátaljai magyar fiatalok utazási attitűdjei. In: DR. BARKÁTS JENŐ (szerk.): *Fiatal kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, pp. 73–78.
225. SASS E. 2007A: Kárpátalja, mint határmenti régió turizmusának helyzete. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 487–492.
226. SASS E. 2007B: A kárpátaljai magyar fiatalok külföldi és belföldi utazási szokásainak vizsgálata, In: KOPÁRI L. – TÓTH J. – DR. TÓTH J. (szerk.): *Földrajzi Tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából VI*. Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 233–243.

227. SASS E. 2008: Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött szerepének vizsgálata. In SZÓNOKY ANCSIN G. (szerk): *Magyarok a Kárpát medencében. Tudományos nemzetközi konferencia*. Szeged, CD-Rom, pp. 465–476.
228. SASS, E. 2009A: Investigation of residential and hostelry motivation in villages of rural tourism in Berehove District, Subcarpathia. In: *II. International Conference: The role of tourism in territorial development*. Gheorgheni, Romania, pp. 319–333.
229. SASS E. 2009B: Beregszász és környékének turisztikai vonzerőleltára. In: AUBERT ANTAL – BERKI MÓNICA (SZERK.): *Örökség és turizmus*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 281–287.
230. SASS, E. (ШАШ, E.) 2009C: Аналіз мотивацій прийому гостей, пов'язаних з сільським зеленим туризмом у Берегівському районі Закарпатської області. In: PETLIN, V. et al. (ed.): *Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали III міжнародної наукової конференції*. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, pp. 182–187.
231. SASS E. 2012A: A kárpátaljai falusi turizmus múltja, jelene és jövőképe In: Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs. (szerk): *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája*. Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, IGYK Gazdaságtudományi és Turisztikai Intézet, Pécs, pp. 529–549.
232. SASS E. 2012B: A kárpátaljai Bereg-vidék falusi turizmusának jellemzése egy empirikus kutatás alapján. In: BERGHAUER S. – MIROSLAV D. – FODOR GY. – GÖNCZY S. – IZSÁK T. – MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – PoliPrint Kiadó, Beregszász, pp. 261–271.
233. SASS E. 2016A: Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In Jászberényi M. – Zátori A.– Ásványi K. (szerk): *Fesztiválturizmus*. Akadémia Kiadó Zrt., Budapest, pp. 368–382.
234. SASS E. 2016B: *A kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus hatása Kárpátalja turizmusára*. VIII. Országos Turisztikai Konferencia: Környezet – biztonság – turizmus, 2016. október 14. Pécs (kézirat/ppt)
235. SASS, E. (SHASH, E.) 2016C: *A Study on Rural Tourism as a Rural Development Breaking Point in the Hungarian Minority Inhabited Areas in Slovakia and Ukraine*. RESEARCH_51500923 Visegrad Scholarship Program, Nitra, p. 42 (kézirat)
236. SASS, E. 2017: *A Study on Rural Tourism as a Rural Development Breaking Point in the Hungarian Minority Inhabited Areas in Slovakia and Ukraine*. In: DR. SZALÓK CSILLA (szerk.): *Változások és kihívások a turizmusban*. Tanulmánykötet. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, pp. 167–181.
237. SASS E. 2018: A felvidéki és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése. *Metszetek*, Vol.7, No.1. pp. 63–90.
238. SASS E. 2019A: Borászatok. In. SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász. pp. 27-32. (kézirat)
239. SASS E. 2019B: Falusi vendéglátók. In. SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász. pp. 33-40. (kézirat)

240. SASS E. 2019c: A turisztikai termékek rendszerének bemutatása. In: BERGHAUER S. – SASS E. (szerk.): *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló.* Beregszász, pp. 20–34. (kézirat)
241. SASS E. – BERGHAUER S. (SZERK.) 2019: *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló.* Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász, p. 57 (megjelenés alatt)
242. SASS E. – SZILÁGYI ZS. – GÖNCZY S. 2007: *Kárpátalja, mint turisztikai desztináció ismertsége és imázsa.* In: GULYÁS LÁSZLÓ (szerk.): *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl.* Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja, pp. 455–460.
243. SASS E. – BÁRTFAI E. GY. 2016: Bortermelés Kárpátalján és az ezzel összefüggő turisztikai lehetőségek. In: BERGHAUER S. et al. (szerk.) *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Nemzetközi Földrajzi Konferencia.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Kálvin Nyomda, Beregszász, pp. 535–542.
244. SASS E. – BÁRTFAI E. GY. – ANGLER K. 2017: A kárpátaljai borturizmus helyzete és fejlesztésének lehetősége. *Borászati Füzetek XXVII:* (1) pp. 30–34.
245. SKOLA I. M. (ШКОЛА І. М.) 2003: *Менеджмент туристичної індустрії.* ЧТЕІ КНТЕУ, Чернівці, p. 662
246. ŠAUER, V. 1926: *Terasy v Marmaroške kotline.* Sbornik Čsl. Sppl. Zem. XII.
247. SCHERMANN SZ. 1939: *A Tisza forrásvidékének kis kalauza.* Budapest, p. 28
248. SIEGMETH K. 1902: *Képek A Felső-Tisza Vidékéről.* *Turisták Lapja XIII.* évfolyam. Budapest, pp.150–156.
249. SMITH, M. 2009: Fesztiválok és turizmus: lehetőségek és konfliktusok. – *Turizmus Bulletin* 13. 3. pp. 23–27.
250. SPENIK, T. K. (ШПЕНИК, Т.К.) 2013: *Conception “green ways” as an integral part of permanent development of rural (green) tourism.* Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe, Kraków, pp. 88–90.
251. STRÖMPL G. 1910: Az ung-beregi Osztra-Hora. *Turisták Lapja XXII.* évf. 1–6. sz., pp. 80–85.
252. SUSNYAK, V. (ШУШНЯК, В.) 2006: З верха на верх... Туристично-красназавче районування Українських Карпат. *Зелені Карпати* 2006/1-2, Рахів-Ужгород, pp. 33–36.
253. SVOBODA, A. – KRÁL, J. 1923: Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic, Novotný a Bartošek, Mukačevu, p. 116
254. SZABÓ B. 2010: A falusi turizmus helyzete és ökonómiai értékelése zempléni településekben. *Gazdálkodás* 54. évfolyam 6. Szám, 2010, pp. 620–633.
255. SZABÓ B. – KOCH K. – LAPIS M. – NAGY A. – SZÜCS I. 2002: *A vidékfejlesztés helyzete és a falusi turizmus lehetőségei zempléni falvakban.* OM kutatási jelentés, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, Vállalatgazdaságtani Tanszék
256. SZABÓ B. (szerk.) 2009: *A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, p. 255
257. Szabó G. 2000: *A vidéki turizmus fejlesztési lehetőségei és módszerei geográfiai megközelítésben hazai példák alapján.* PhD. disszertáció, PTE TTK Földrajzi Intézet Pécs. p. 221

258. Szabó G. 2007: A vidéki turizmus konkrét formái. *Falusi Turizmus Tájékoztató* 1–2: pp. 8–10.
259. SZABÓ G. 2011: A falusi turizmus termékei és termékspecializációi. In: MICHALKÓ G. (szerk.): *Turisztikai terméktervezés és fejlesztés*. E-Turizmus Pécsi Tudományegyetem, Pécs. (<http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9ktervez%C3%A9s%20%C3%A9s%20fejleszt%C3%A9s/book.html#d6e318>) (Letöltve: 2019.03.08.)
260. SZABÓ G. 2012: A vidéki turizmus evolúciója: a falusi turizmus és a borutak. In.: SZALÓK CS. – REMENYIK B. – ZIMÁNYI K. (szerk.): *Múlt a jövőben – tradíció és megújulás a turizmusban és vendéglátásban*. BGFKVIF, Budapest, pp. 156–168.
261. SZABÓ G. – MAJDÁNNÉ MOHOS M. – RADVÁNSZKY B. – SASS E. – SPIEGLER P. 2009: *A Kárpát-medence természeti és kulturális örökségi értékei*. In: FÁBIÁN SZ. Á. – KOVÁCS I. P. (szerk.): *Az édesvízi mészkövektől a sivatagi kergekig, Tanulmánykötet a 70 éves Schweitzer Ferenc tiszteletére*. Geographia Pannonica Nova, Pécs. pp. 91-118.
262. SZABÓ G. – CSAPÓ J. – MARTON G. 2017: Zöldutak a turizmusban – Innováció és jó gyakorlat a szelíd turizmusban. *Földrajzi Közlemények* 2017. 141:(2) pp. 152–163.
263. SZAKÁL I. 2014: Tervek Kárpátalja turizmusának fejlesztésére 1939-ből. *Acta Academiae Beregsasiensis* XIII: (1) pp. 64–87.
264. SZALÓK CS. 2016: Gourmetételek jelentősége, falusi turisztikai lehetőségek, FATOSZ (<https://docplayer.hu/18340050-Gourmet-etelek-jelentosege-falusi-turisztikai-lehetosegek-dr-szalok-csilla-falusi-es-agroturizmus-orszagoszovetsege-2016-04-18.html>) (Letöltve: 2019.05.19.)
265. SZEMENYUK N. N. SZERK. (СЕМЕНЮК Н. Н. пред. редколлегии) 1982: *История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область*. В двадцати шести томах. Киев Изд. Украинская Советская Энциклопедия, 612 p.
266. SZEMERE J. 2011: A Szolyva környéki ásványvizek jellemzése és hasznosítása. In: *Geotudományok*, VIII. Kárpát-medence ásvány- és gyógyvizei konferencia (termálvíz – borvíz – egészség) A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat, 81. kötet, 2011. Egyetemi Kiadó, Miskolc, pp. 33–42.
267. SZEPEB B. – BALASSA F. 1939: *Kárpátaljai síkალაუზ*. Budapest, p. 31
268. SZILÁGYI I. (szerk.) 1876: *Máramaros vármegye egyetemes leírása*. Budapest p. 516
269. SZILÁGYI L. 2015: Egészségturizmus a magyar-román-ukrán hármashatár-térségben. In: TURAI T. (ed.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, pp. 246–268.
270. SZILÁGYI ZS. – SASS E. – GÖNCZY S. 2006: *Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat*, A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, Kiadja: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, CD-Rom
271. SZOBOLEV, V. SZ. – KOSZTJUK, V. P. (СОБОЛЕВ, В. С. – КОСТЮК, В. П.) 1955: *Петрография неогеновых вулканических и гипабиссальных пород Советских Карпат*. Издво АН УССР, Киев. p. 252
272. SZÖLLÖSSY J. 1939: A Borsovai-havasokban. *Turisták Lapja*, LI. évf. 6. sz., p. 265
273. SZTANKEVICS-VOLOSZJANCSUK, O. I. (СТАНКЕВИЧ-ВОЛОСЯНЧУК, О. І.) 2010: *Екологічний туризм: природа, історія, культура (Зелені маршрути Берегівської польдерної системи)*. Ужгород, p. 64

274. SZTERANOV V. J. (СТЕПАНОВ В. Ю.) 2018: Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми державного управління* 1(53)/2018, pp. 1–5.
275. TARPAI J. 2009: Kárpátaljai turistaforgalom: kiutazó, beutazó és belföldi turizmus. In: SZÁVAI F. – GULYÁS L. – KECZER G. (szerk.): *A II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia tanulmányai: A virtuális intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyve*. Szeged–Kaposvár, pp. 183–189.
276. TARPAI J. 2010A: A területfejlesztés és a turizmus összefüggései Kárpátalján. In: HANUSZ Á. (szerk.): *Tiszteletkötet Dr. Tóth József geográfus professzor 70. születésnapjára*. Nyíregyháza, pp.207–221.
277. TARPAI, J. 2010B: Cross-border Cooperation at the Ukrainian-Romanian-Hungarian borderland, with special focus on tourism. In: HORGA I. – SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Cross-border partnership with special regard to the Hungarian–Romanian–Ukrainian triple border*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Oradea–Debrecen, pp. 226–230.
278. TARPAI J. 2010C: Kárpátalja turisztikai térségeinek lehatárolása és elemzése. In: BOKOR L. – MARTON G. – SZELESI T. – DR. TÓTH J. (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a Pécsi doktoriskolából VII*. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 193–203.
279. TARPAI J. 2011: Examples of regional cooperation through the establishment of TDM system in Transcarpathia. In: *Conference proceedings: Experience exchange on TDM regions from Visegrad countries to Ukraine*. Uzhgorod, pp. 44–55.
280. TARPAI J. 2012: A falusi turizmus fejlődésének hatása a vidékfejlesztésre Kárpátalján. – In. HANUSZ Á. (szerk.): *A turizmus területi dimenziói*. Nyíregyháza, pp. 199–211.
281. TARPAI J. 2013A: Kárpátalja területfejlesztési stratégiájának turizmusfejlesztési hatásai. In: *Modern Geográfia* 2013/2.
282. TARPAI J. 2013B: *Természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre*. PhD értekezés, Pécs, p.181
283. TARPAI J. – ANGYALOSI S. – DÁLYAI J. – DANCS K. 2009: *Területi tervezés az ukrán-magyar határ menti térség összehangolt fejlesztésének érdekében*. Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda, Ungvár, pp. 6–10.
284. TARPAI J., – DANCS K. 2008: Turisztikai együttműködések a magyar-ukrán határ mentén. In: BARANYI B (szerk.): *Magyar–ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, pp. 145–164.
285. TARPAI J., – HANUSZ Á. 2010: Potential and perspectives of tourism development in border regions of Hungary and Ukraine. In. *Conference proceedings: Sustainable development Carpathians and other mountain regions of Europe*. Uzhgorod, pp. 249–256.
286. TÁTRAI P. – MOLNÁR J. – MOLNÁR D I. – KOVÁLY K. – ERŐSS Á. – FERENC V. – RÁKÓCZI K. 2018: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, Vol.7, No.1. pp. 5–29.
287. TIKÁSZ I. E. 2005: *A falusi turizmus értékelése a Püspökladányi kistérségben*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Vidékfejlesztési és Tájhasznosítási Tanszék
288. TOMCSÁNYI, P. 2001: *Általános kutatómódszertan*. OMMI, Budapest

289. TOPOGRÁFIAI TÉRKÉP, Ungvár, Beregszász, 1:100 000. Kijevi Katonai Kartográfiai Gyár, Kijev, 2002
290. ТОРОНТИН, М. Д. (ТОРОХТИН М. Д.) 1966: *Курорти Закарпаття*. Здоров'я, р. 35
291. TOURIST ROUTES OF TRANS-CARPATIA / ТУРИСТИЧЕСКИЕ МАРШРУТЫ ЗАКАРПАТТЯ / Закарпатская Обласная Государственная Администрация, р. 39
292. TÓTH A. 2016: Az örökségturizmus helyzete a Volóci járásban. In: *Scientia Denique* VI. évfolyam. Uzsdruk Kiadó, Ungvár, pp. 139–149.
293. TÓTH I. 2004: *Kárpátalja a rahói járás honismereti olvasókönyve*. Geo-Environ, Szeged, p. 114
294. UKRAJNA SZŐLÉSZETI KATASZTERE (ВИНОГРАДНИЙ КАДАСТР УКРАЇНИ) 2010. Міністерство аграрної політики України, Київ.
295. UNWTO (WORLD TOURISM ORGANIZATION) 2018A: Annual Report 2017, UNWTO, Madrid, p. 103
296. UNWTO (WORLD TOURISM ORGANIZATION) 2018B: World Tourism Barometer, Volume 16, Issue 3, June 2018, p. 40
297. VÁRADI E. 2015: *Fedezze fel Kárpátalját tavasszal!* (<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/fedezze-fel-karpataljat-tavasszal/>) (Letöltve: 2018.08.13.)
298. VAS, SZ. K. – ZSMAJLO, JU. V. – ZAJAC, A. A. – ZUENKO, G. I. – IVANICKIJ, O. M. – PRUNICA, SZ. JU. (ВАШ, С. К. – ЖМАЙЛО, Ю. В. – ЗАЯЦ, А. А. – ЗУЕНКО, Г. И. – ИВАНИЦКИЙ, О. М. – ПРУНИЦА, С. Ю.) 1983: *Советское Закарпатье Путеводитель справочник*. Карпати, Ужгород.
299. VLASZENKO I. V. (ВЛАСЕНКО І. В.) 2016: Особливості сільського зеленого туризму та перспективи його розвитку в Україні. *Екологічний Менеджмент*. Збалансоване природокористування № 1/2016, pp. 37–41.
300. VLASZENKO, I.V. (ВЛАСЕНКО, І.В.) 2017: State enterprise in rural green tourism Ukraine and abroad. *Scientific Messenger LNUVMBT named after S.Z. Gzhytskyj*, vol. 19, no 76: 26–30.
301. VOFKORI, L. 2004: Falusi turizmus Erdélyben, MTA Társadalomkutatói Központ, Budapest (idézi KULCSÁR N. 2012)
302. WEF (World Economic Forum) 2018: Global Competitiveness Index 2017-2018: Ukraine. (http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/?doing_wp_cron=1522855052.0423350334167480468750#economy=UKR) Letöltve: 2018.04.04.
303. WEIN GY. 1940: *Polena környékének földtani viszonyai*. Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentés 1939–40. évről. III. rész, Budapest, pp. 73–85.
304. WEIN GY. 1941: *Polena és Szolyva környékének gyógyvizei és azok keletkezése. Beszámoló a m. kir. Földtani Intézet vitaüléseinek munkálatairól*. A m. kir. Földtani Intézet 1941. Évi Jelentésének Függeléke. IV. füzet. pp. 150–168.
305. WTTC (World Travel & Tourism Council) 2014: Travel & Tourism Economic Impact 2014 Ukraine. London, p. 18
306. WTTC (World Travel & Tourism Council) 2018: Travel & Tourism Economic Impact 2018 Ukraine, March 2018, London, p. 18
307. ZUBÁNICS L. 2001: *Beregszászi kalauz*. Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász, p. 46

ÁLLAMI STATISZTIKÁK

1. ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2005: *Закарпаття 2004*. Статистичний щорічник. Ужгород.
2. ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2011: *Закарпаття у демографічному вимірі*. Статистичний збірник. Ужгород.
3. ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2017: *Закарпаття 2016*. Статистичний щорічник. Ужгород.
4. ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018А: *Сільське господарство Закарпаття за 2010–2017 роки*. Ужгород
5. ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 2018В: *Закарпаття – Санаторії та туризм 2017*. Статистичний збірник. Ужгород
6. СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. (http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp) (Letöltve: 2019.02.16.)
7. ДЕРЖАВНИЙ КОМПІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2006: *Туризм в Україні*. Статистичний збірник. Київ, р. 184
8. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2013: *Туристична діяльність в Україні у 2012 році*, Статистичний бюлетень. Київ
9. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014: *Туристична діяльність в Україні у 2013 році*, Статистичний бюлетень. Київ
10. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2015: *Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році*, Статистичний збірник. Київ
11. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2016: *Колективні засоби розміщування в Україні у 2015 році*, Статистичний збірник. Київ
12. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2017: *Колективні засоби розміщування в Україні у 2016 році*, Статистичний збірник. Київ
13. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2018А: *Туристична діяльність в Україні у 2017 році*, Статистичний збірник. Київ
14. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2018В: *Колективні засоби розміщування в Україні у 2017 році*, Статистичний збірник. Київ
15. ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ 2003А: *Розподіл населення за віком та рівнем освіти, Берегівський район, Всеукраїнський перепис населення 2001 р. (для службового використання)*
16. ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ 2003В: *Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. (для службового використання)*

INTERNETES FORRÁSOK

1. www.karpatinfo.net (Letöltve: 2008.10.14.)
2. <http://www.turkul.com> (Letöltve: 2006.08.20.)
3. www.tourclub.com.ua/en/tours/get/pohod_karpaty_chornohora_nv6 (Letöltve: 2018.11.18.)
4. <http://www.temple-tour.eu/hu/regiok> (Középkori templomok útja) (Letöltve: 2018.11.18.)
5. sanatorii-zakarpattia.com (Letöltve: 2018.11.18.)

6. www.solid.org (Szelíd Lovas Központ) (Letöltve: 2018.11.18.)
7. www.lovasok.hu/index-archive.php?i=8675 (Hucul – Carpathian) (Letöltve: 2018.11.18.)
8. <https://tamtour.com.ua/chany-v-lumshorakh> (Чани в Лумшорах) (Letöltve: 2018.11.21.)
9. <https://tourinform.org.ua/solotvino> (15 фактів про Солотвино та озера) (Letöltve: 2018.11.21.)
10. <http://heatmaster.com.ua/portfolio-view/banya-v-chane-chugunnom-lumshory> (Баня в чане чугунном Лумшоры) (Letöltve: 2018.11.21.)
11. <https://sielok.hu/sitereplista/orszag/ukrajna/listadizajn/> (Letöltve: 2018.11.23.)
12. www.karpataljaturizmus.info (Kárpátaljai Turisztikai Információs Portál) (Letöltve: 2018.11.23.)
13. <https://velokyiv.com/news/veloshhodennik/zakarpatskij-rajd-19-28.07.2015> (Letöltve: 2018.11.23.)
14. <http://uzhgorod.net.ua/news/113559> (Letöltve: 2018.11.23.)
15. <http://www.tourclub.com.ua/en/tours/get/extreme-tysa> (Letöltve: 2019.01.10.)
16. www.tirpakturista.hu/jml/index.php/2-uncategorised/238-l-nemzetkozi-tiszaturakira (Letöltve: 2019.01.10.)
17. <https://www.karpataljaszeretlek.hu/mini-szobrok> (Letöltve: 2018.08.13.)
18. <https://www.karpatinfo.net/cikk/szines/2570785-moszkal-szakuravonatot-keraz-ukran-allami-vasuttarsasagtol> (Letöltve: 2018.08.13.)
19. http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=hu&products_id=1715 (Letöltve: 2018. 08.13.)
20. http://www.karpataljaturizmus.info/product_info.php?language=hu&products_id=1340 (Zsidó emlékhelyeket érintő turisztikai útvonal létesül Kárpátalján) (Letöltve: 2018. 11.12.)
21. <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=48.4436092505078%2C22.71299422257607&z=14&mid=1Aqu6BreqjWivkFKxCInK0cGB4A> (Letöltve: 2018. 11.12.)
22. <https://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?ukrajna#a> (Letöltve: 2018. 08.18.)
23. www.ukrstat.org/en/operativ/operativ2007/tyr/tyr_e/potoki2006_e.htm State Statistics Service of Ukraine documents publishing (Letöltve: 2018. 08.28.)
24. <https://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?ukrajna#a> (Konzuli tájékoztatás) (Letöltve: 2016. 07.25.)
25. <https://www.statista.com/statistics/296140/ukraine-gross-domestic-product/> (Letöltve: 2018. 09.19.)
26. <https://www.statista.com/statistics/263588/gross-domestic-product-gdp-in-poland/> (Letöltve: 2018. 09.19.)
27. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4> (Збірник «Національний склад населення України та його мовні ознаки» входить до серії тематичних видань за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року.) (Letöltve: 2018. 09.20.)
28. <http://karpathir.com/2017/09/19/egymillio-turista-jart-iden-karpataljan/> (*Egy millió turista járt idén Kárpátalján.* 2017.09.19.) (Letöltve: 2018. 10.06.)
29. <http://moskal.in.ua/?p=39303> (Москаль: «Протягом 2017-го року на Закарпатті побувало близько 2 мільйонів туристів – це абсолютний рекорд!») (Letöltve: 2018. 10.06.)

30. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/tavaly-kozel-278-ezren-latogattak-el-a-munkacsi-varba/> (*Tavaly közel 278 ezren látogattak el a munkácsi várba.* 2017.01.04.) (Letöltve: 2018. 10.06.)
31. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2377274-mukacivskij-zamok-prodovzue-bit-rekordi.html> (Мукачівський замок продовжує бити рекорди) (Letöltve: 2018. 10.06.)
32. <http://budafokteteny.hu/hir/ii-karpat-medencei-borszerzodes---osszefogas-budafokon-a-magyar-borvidekek-es-a-borkultura-fejleszteseert> (II. Kárpát-medencei Borszerződés - összefogás Budafokon a magyar borvidékek és a borkultúra fejlesztéséért) (Letöltve: 2018. 11.12.)
33. <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=60544> (Letöltve: 2018.01.18.)
34. <https://www.csi.org.ua/regrozv/national-experience/20-rokiv-ukrayinskomu-silskomu-zelenomu-turyzmu-ta-yiyi-zasnovnyku-go-spilka-spryyannya-rozvytku-silskogo-zelenogo-turyzmu-v-ukrayini/> (Letöltve: 2018.01.18.)
35. <http://kmtt.info> (Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács hivatalos oldala) (Letöltve: 2019.02.15.)
36. http://www.emet.gov.hu/kozlemenyek/hatartalanul_program26/ (Emberi Erőforrás Támogatáskezelő) (Letöltve: 2016.09.26.)
37. <https://www.rakocziszovetseg.org> (Rákóczi Szövetség) (Letöltve: 2019.03.23.)
38. <https://www.eganede.com> (Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ) (Letöltve: 2019.03.24.)
39. <http://www.viskiturizmus.hu/> (VISKI ZÖLD FALUSI TURIZMUS SZÖVETSÉG WEBOLDALA) (Letöltve: 2019.04.22.)
40. https://www.facebook.com/pg/nagyberegita/haz/photos/?ref=page_internal (NAGYBEREGI TÁJHÁZ HIVATALOS OLDALA) (Letöltve: 2019.05.02.)
41. <https://karpataljalap.net/2003/07/11/megnyilik-az-asztely-beregsurany-hataratkelo> (Letöltve: 2019.05.02.)
42. <http://pdc.ceu.hu/archive/00002751/01/TourismStrategy.pdf> (Tourism Development Strategy of the Slovak Republic until 2013 approved by the Slovak Government in Resolution No. 632 of 24 August 2005.) (Letöltve: 2016.06.20.)
43. www.greentour.com.ua (Letöltve: 2019.03.20.)
44. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/sanatorij.pdf>

TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, CÉLPROGRAMOK

1. Zbierka zákonov č. 277/2008 (http://www.ciernybalog.sk/download_file_f.php?id=45422) (Letöltve: 2016.01.25.)
2. 110/1997. (VI. 25.) Kormányrendelet a magánszálláshelyek idegenforgalmi célú hasznosításáról (<http://jogiportal.hu/index.php?id=wp1varaz6yst7u238&state=20000301&menu=view>) (Letöltve:2019.05.10.)
3. 239/2009. (X. 20.) Kormányrendelet a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről. (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0900239.KOR>) (Letöltve:2019.05.10.)

4. Törvénytervezet „*A falusi és a falusi zöld turizmusról*”. 2003. (Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм. № 4299 від 23.10.2003 р.; Сесія реєстрації: 4 сесія IV скликання ВРУ.) (http://icp.org.ua/ukr/zakon/akts/2005/08/18/zakon_ukraini_pro_si_206.html) (Letöltve: 2019.02.07.)
5. Ukrajna Törvénye „*A turizmusról*” № 324/95-ВР 1995.09.15. (Закон України „Про туризм” № 324/95-ВР, від 15 вересня 1995 року). (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.) (Letöltve: 2019.02.07.)
6. Ukrajna Törvénye „*A privat parasztagazdaságról*” № 742-IV, 2003.05.15. (Закон України „Про особисте селянське господарство” № 742-IV, від 15 травня 2003 року). (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>) (Letöltve: 2019.02.07.)
7. „*A falusi turizmusról*” (“Про сільський туризм” № 0920 від 25.06.2006 р.)
8. „*A falusi zöld turizmusról*” (“Про сільський зелений туризм” № 3467 від 12.04.2007 р.)
9. Törvénytervezet „*Az agroturizmusról és az agroturisztikai tevékenységről*” Проект Закону України “Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність” (<http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9>) (Letöltve: 2019.02.07.)
10. „*Az ukrán falu fejlesztésére vonatkozó állami célprogram 2015-ig történő jóváhagyásáról*” Ukrajna Miniszteri Kabinetje, 2007 (Про затвердження Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>) (Letöltve: 2019.02.07.)
11. „*Kárpátalja megye regionális területfejlesztési stratégiájának elfogadásáról a 2015-ig tartó időszakra*”. Határozat. Kárpátaljai Megyei Tanács (Рішення Закарпатської обласної ради „Про затвердження Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року”). Ужгород, 2007. (<http://www.carpathia.gov.ua/ua/135.htm>) (Letöltve: 2019.02.09.)
12. „*Kárpátalja megye 2016–2020 közötti időszakra szóló turizmus- és üdülővezet-fejlesztési stratégiájának elfogadásáról*”. Határozat. Kárpátaljai Megyei Tanács (Рішення Закарпатської обласної ради „Про Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016–2020 роки”). Ужгород, 22.12.2015 м. N 95. (<http://zakarpat-rada.gov.ua/normativni-dokumenty/rishennya-rady/viisklykannya/2-sesiya-i-zasidannya-22-12-2015/>) (Letöltve: 2019.02.09.)
13. Ukrajna Miniszteri Kabinetének Rendelete „*Az ideiglenes szállásadás szolgáltatásáról*” (Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)”. № 297 від 15.03.2006 р.). (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF>) (Letöltve: 2019.02.09.)
14. Ukrajna Törvénye „*A privat parasztagazdaságról*” módosítása, a falusi zöld turizmus fejlesztése érdekében (Закон України про внесення змін до Закону України “Про особисте селянське господарство” щодо розвитку сільського зеленого туризму. Реєстраційний № 2232а від 02.07.2015) а) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828) (Letöltve: 2019.02.17.)
15. Ukrajna Törvénye „*A privat parasztagazdaságról*” módosítása, a falusi zöld turizmus fejlesztése érdekében (Закон України про внесення змін до Закону України “Про особисте селянське господарство” щодо розвитку сільського зеленого туризму. Реєстраційний № 2232а. 11.07.2017) б) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828) (Letöltve: 2019.02.17.)

ADATKÖZLŐK, EGYÉB FORRÁSOK:

1. BALOGH IDA, falusi turizmus szervező, Bene (2018)
2. BERECKY ISTVÁN, Beregvidéki Falusi Turizmus Egyesület és a Kárpátaljai Magyar Borászok Egyesület elnöke, Nagymuzsaly (2018)
3. BERKI ERZSÉBET, falusi turizmus szervező, Mezővári (2018)
4. CSIZMÁR SAROLTA, Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetség elnöke (2008)
5. CSIZMÁR SAROLTA, Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetség és a Borzsovai Falusi Turizmus Egyesület elnöke (2018)
6. DEÁK SÁNDOR, a Beregszász és környéke Jövőjéért Egyesület elnöke (2018)
7. HIÁBA OKSZÁNA, a Sárosroszi Búbos Kemence Civil Szervezet elnöke, (2018)
8. HOMOKI SZILVIA, falusi turizmus szervező, Beregdéda (2018)
9. KARMACSI ZOLTÁN, Mezőkaszonyi Falusi Vendégfogadók és Hagyományőrzők Egyesületének elnöke, (2018)
10. KÁRPÁTALJAI MAGYAR TURISZTIKAI TANÁCS, adatbázis (2018)
11. MÁTÉ JÁNOS, Tiszahát Ökológiája és Kulturális Tradíciói Civil Szervezet elnöke, Nevetlenfalu (2018)
12. MESTER VIOLA, Mezőgécsei Hagyományőrzők és Falufejlesztők Egyesületének tagja (2018)
13. ÖTVÖS IDA, Viski Zöld Falusi Turizmus Szövetség elnöke (2018)
14. SZUHÁN ANDRÁS, falusi turizmus szervező, Bene (2018)

10. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra. Kárpátalja és a Beregszászi járás (Beregvidék) földrajzi elhelyezkedése.....	8
2. ábra. Ukrajna földrajzi elhelyezkedése és a hibrid háború hatása az ország területi egységére.....	31
3. ábra. A ki- és beutazó személyek száma Ukrajnában 2000-2017 között	34
4. ábra. Idegenforgalmi centrumok Ukrajna területén 2005-ben.....	37
5. ábra. Turisztikai ügynökségek és utazási irodák megoszlása Ukrajnában közigazgatási egységenként (2017; 2017/2013).....	39
6. ábra. A turisztikai cégek által kiszolgált turisták számának változása Ukrajnában (2000-2017).....	39
7. ábra. A turisták számának változása Kárpátalján (2000-2017).....	40
8. ábra. A kereskedelmi szálláshelyek száma és vendégforgalma	43
9. ábra. A speciális szálláshelyek számának változása Kárpátalján.....	47
10. ábra. Történelmi és jelenkori borvidékek Kárpátalja területén és a 2008-ban létrehozott Kárpátaljai Turisztikai Borút	60
11. ábra. Kárpátalja turisztikai kínálatának megoszlása a kereslet oldaláról.....	63
12. ábra. Kárpátalja 1939-es turisztikai térképe (városok, gyógy- és üdülőhelyek, nyaralásra alkalmas községek).....	66
13. ábra. A kelet-ukrajnai konfliktus hatása a „Határtalanul!” program keretében Kárpátaljára érkező csoportokra.....	77
14. ábra. A kárpátaljai falusi turizmus kínálati elemei	82
15. ábra. „Zöld vendégház” védjegy.....	86
16. ábra. „Ukrán vendégház” védjegy.....	86
17. ábra. „Kárpátaljai falusi vendégház” védjegy	86
18. ábra. „Kárpátaljai falusi vendégház” konkrét vendégház minősítő védjegye	86
19. ábra. A minősített falusi vendégházak területi megoszlása Kárpátalján.....	89
20. ábra. A Beregszászi járás települései	90
21. ábra. A Beregszászi járás valódi természeti vonzerői	99
22. ábra. A Beregszászi járás valódi kulturális vonzerői	99
23. ábra. A Beregszászi járás valódi speciális vonzerői.....	99
24. ábra. A Beregszászi járás valódi vonzerői.....	99
25. ábra. A vendégfogadás helye	104
26. ábra. A vendégszobák típus szerinti megoszlása.....	105
27. ábra. A vendégházak higiéniai helyiségeinek megoszlása	106
28. ábra. A vendégeknek kínált programlehetőségek megoszlása.....	108
29. ábra. A falusi turizmus szolgáltatásainak rendszere	109
30. ábra. Az eladásra kínált házi termékek megoszlása	110
31. ábra. A települések nyújtotta munkalehetőségek megítélése a lakossági minta alapján (N=633).....	112
32. ábra. A munkanélküliek és ingázók aránya a megkérdezett lakosok családjában.....	113
33. ábra. Az elvégzett és tervezett fejlesztések a vendégházakon	115
34. ábra. A vendégforgalom éves megoszlása	118
35. ábra. A falusi vendéglátók turisztikai szervezetekben való tagsága.....	120
36. ábra. A lakosság elégedettsége a települések környezeti állapotával	121

37. ábra. A települések fogadóképessége, felkészültsége a vendégfogadásra, a turizmusra a lakossági vélemény alapján.....	122
38. ábra. A közlekedés és távközlés állapota a beregvidéki településeken.....	124
39. ábra. Vonzástényezők a vendégfogadói vélemények alapján	125
40. ábra. A Beregvidék településeinek turisztikai vonzerői a helyi lakosság véleménye alapján	126
41. ábra. A falusi turizmus működésének változása egyes településeken (2009;2018).....	129
42. ábra. Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program nyertes turisztikai pályázatainak területi megoszlása Kárpátalján	132
43. ábra. A magyar turisták utazás előtti ismeretei Kárpátaljáról.....	136
44. ábra. A magyar turisták asszociációi a Kárpátalja szó hallatán	137
1. táblázat. A vendégfogadói és lakossági kérdőívek, illetve a falusi turizmus szervezőivel készült interjúk száma és megoszlása a Beregszászi járásban településenként	9
2. táblázat. Falusi turizmus megközelítések iránya és tartalma	21
3. táblázat. A vidéki turizmus kategóriába sorolt turizmusfajták	24
4. táblázat. A falusi turizmus kapcsolatrendszere.....	25
5. táblázat. Szőlőtermesztéssel foglalkozó gazdaságok	59
6. táblázat. A vendégfogadói és lakossági minta alapadatainak megoszlása	101
7. táblázat. A vendégházak vendégszobáinak és férőhelyeinek száma	105
8. táblázat. A kutatási minta alapadatainak megoszlása.....	134

11. MELLÉKLETEK

1. melléklet. Ukrajna kiutazó turizmusának száma és annak változása 2013-ban és 2017-ben országok szerinti bontásban (TOP 10)

Rangsor	Célországok		Kiutazók száma		Kiutazók számának változása (%)
	'17	'13	2013	2017	13/17
1.	1.	Lengyelország	6 991 778	9 990 978	42,9
2.	2.	Oroszország	6 140 406	4 376 423	-28,7
3.	4.	Magyarország	1 900 469	3 118 758	64,1
4.	3.	Moldova	2 395 258	1 680 353	-29,8
5.	5.	Fehéroroszország	1 738 907	1 186 466	-31,8
6.	7.	Törökország	573 840	1 185 051	106,5
7.	6.	Románia	791 845	1 045 424	32,0
8.	8.	Szlovákia	571 266	854 657	49,6
9.	10.	Egyiptom	336 173	733 597	118,2
10.	9.	Németország	376 316	344 150	-8,5
Összesen			21 816 258	24 515 857	

Forrás: www.ukrstat.org alapján saját szerkesztés

2. melléklet. Ukrajna beutazó turizmusának száma és annak változása 2013-ban és 2017-ben országok szerinti bontásban (TOP 10)

Rangsor	Küldőországok		Beutazók száma		Beutazók számának változása (%)
	'17	'13	2013	2017	13/17
1.	2.	Moldova	5 417 966	4 435 664	-18,1
2.	3.	Fehéroroszország	3 353 652	2 727 645	-18,7
3.	1.	Oroszország	10 284 782	1 464 764	-85,8
4.	4.	Lengyelország	1 259 209	1 144 249	-9,1
5.	6.	Magyarország	771 038	1 058 970	37,3
6.	5.	Románia	877 234	791 116	-9,8
7.	7.	Szlovákia	424 306	366 249	-13,7
8.	10.	Törökország	151 706	270 695	78,4
9.	12.	Izrael	120 913	261 486	116,3
10.	8.	Németország	253 318	209 447	-17,3
Összesen			22 914 124	12 730 285	

Forrás: www.ukrstat.org alapján saját szerkesztés

3. melléklet. A turizmus hozzájárulása Ukrajna gazdaságához (2013; 2017)

	2013 (USD mrd)	2017 (USD mrd)	2013	2017
GDP: közvetlen hozzájárulás	3,8	1,5	a teljes GDP 2,3%-a	a teljes GDP 1,5%-a
GDP: teljes hozzájárulást	14,3	5,5	a GDP 8,6%-a	a GDP 5,7%-a
Foglalkoztatás: közvetlen hozzájárulás	416 000 munkahely	228 000 munkahely	a teljes foglalkoztatás 2,0%-a	a teljes foglalkoztatás 1,4%-a
Foglalkoztatás: teljes hozzájárulás	1 570 000 munkahely	856 000 munkahely	a teljes foglal- koztatás 7,7%-a	a teljes foglal- koztatás 5,1%-a
Látogató export	5,8	1,6	a teljes expont 7,1%-a	a teljes expont 3,3%-a
Tőkebefektetés	0,7	0,3	a teljes tőkebe- fektetés 2,2%-a	a teljes tőkebe- fektetés 1,9%-a

Forrás: WTTC 2014, 2018 alapján saját szerkesztés

4. melléklet. Utazásszervezők és utazási irodák szolgáltatásait igénybe vevő turisták száma Ukrajnában, közigazgatási egységenként (2017; 2017/2013)

Forrás: ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2014, 2018A alapján saját szerkesztés

5. melléklet. Az Aknaszlatinai sós-tavak és a körülöttük kialakult kaotikus üdülőhelyek, strandok madártávlatból

Forrás: KÁLLAI M. 2018

6. melléklet. Üstben fürdés „csánozás”

Forrás: <https://tamtour.com.ua/chany-v-lumshorakh> <http://heatmaster.com.ua/portfolio-view/banya-v-chane-chugunnom-lumshory>

7. melléklet. Kolodko Mihály szobrászművész miniszobor alkotásai:

a) Nagy Péter⁸³

b) Jon Lord⁸⁴

Forrás: <https://www.karpataljaszeretek.hu/mini-szobrok>

8. melléklet. A csetfalvai kazettás famennyezetű református templom és harangláb

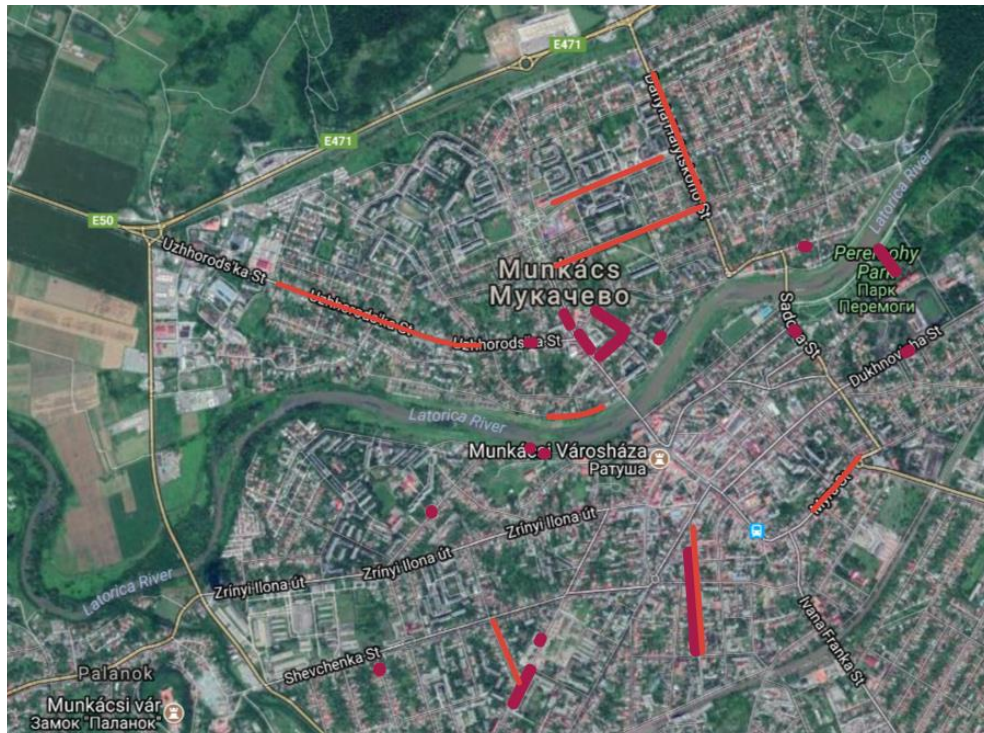

Forrás: saját fotók

⁸³ „Nagy Péter – Kárpátalja a magyar bortermelés egyik ikonikus helyszíne volt. Sajnos a szocializmusban kivágták a szőlőket, azonban újra kezd magára találni a bortermelés Kárpátalján. A helyzet fonákságát jelzi, hogy a szerednyei hordó mindmáig a Tokaj-hegylajai borászok közkedvelt darabja, azonban arra, mi megtölti, még várni kell. Ezért a császári asztalra kárpátaljai bort szállító alak az újjáéledő helyi borkultúra szimbóluma is egyben.”

⁸⁴ „Jon Lord – A legendás posztmodern zenekar, a Deep purple megváltoztatta a könnyűzenét. Zenéjük Magyarországról Kárpátaljára csempészve jutott el a Szovjetunióba. Jon Lord könnyecsepp formájú szemüvegében egy egész korszak jelenik meg, mely egy szabadabb világba vetett hit reményét adta Kárpátaljának és a szovjet elnyomásban élőknek.” (<https://www.karpataljaszeretek.hu/mini-szobrok>)

9. melléklet. Munkács város szakura térképe

vékony piros vonal = fiatal fasorok; vastag piros vonal = idősebb fasorok;
piros pontok = magányosan virágzó szakura

Forrás:

<https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=48.4436092505078%2C22.71299422257607&z=14&mid=1AqubBreqcJWlvkFKxCInK0cGB4A>

10. melléklet. Húsvéti hagyományok bemutatása a Nagyberegi Tájházban

Forrás: https://www.facebook.com/pg/nagyberegijahaz/photos/?ref=page_internal

11. melléklet. Kárpátalja beszervezett községei 1939-ben

Ung vármegye	
Ungvár m. város	Fizetővendéglátás: megszervezés alatt
Nagy-Berezna	Fizetővendéglátás: Magánházakban bútorozott szobák kiszolgálással havi 15-20 pengőért kapható
Ókemenec	Fizetővendéglátás: II. oszt. szobák havi 20 P, III. oszt. szobák havi ár 10 P.
Sóhát	Dezsőfi Jánosnál 2 szoba teljes ellátással 60-70 P.
Uzsok	Egyes lakosoknál egyszerű szobák megállapodás szerint bérelhetők
Hajasd	Egyes szobák a lakosságnál is kaphatók
Perecseny	Egyes szobák a lakosságnál bérelhetők
Nevicke	Egyes szobák a lakosságnál kaphatók
Bereg és Uocsa K. E. E. vármegyék	
Beregszász m. város	Lakás és ellátás úgy a városban, mint a szőlőhegyen több magánháznál kapható, igen mérsékelt áron
Munkács m. város	Fizetővendéglátás: teljes ellátás (3-szor étkezés étrend választással) havi 70-100 P-ig. bútorozott szobával
Polena és Polenafürdő	A községben szobák minőség szerint napi 1-1.50 P-ért, havonta 25-30 P-ért kapható.
Alsó-Verecke	Szobák a lakosságnál bérelhetők
Kékesfüred	Egyes szobák is kaphatók
Szarvasháza	Lakást csak magánházakban lehet kapni. Szobák napi ára 0.60-0.90 P.
Szolyva	A községben a lakosságnál 80 kiadó szoba van. Szobaárak takarítással napi 1-2 P.
Tiszaújlak	Fizetővendéglátás: penziószerű ellátás szervezés alatt. Csak lakás: I. oszt. szobák száma 52, napi ár 2 P, havonta 30 P, II. oszt. szobák száma 106, napi ára 1 P, havonta 15 P.
Zányka Fürdőtelep	A telepen 20 lakószoba van faépületekben 34 személy befogadására. A szobákban vaságyak szalmazsákokkal, szekrények helyett csak polcok vannak. Ágyneműt adnak, takarót vinni kell. Napi penzió a szoba minősége szerint 3.50-4.50 P.
Hátmeg	Lakás csak magánházaknál kapható
Ilosva	A lakosságnál szobák bérelhetők
Mezőkaszony	Fizetővendéglátás: szervezés alatt. Egyes helyeken kaphatók szobák 1 pengőért
Oroszvég	A községben tiszta szobák havi 20 P-ért kaphatók
Huszt	A lakosságnál szobák bérelhetők minőség szerint napi 1.50-3 P-ig
Rahó	Magánlakásokban szobák ágyanként és személyenként 1 P-ért kaphatók.
Máramaros vármegye	
Aknaszlatina	Magánlakás kapható napi 1-2 P-ért, minőség szerint.

	Összesen 100 kiadó szoba van.
Gyertyánliget	A községben csak a lakosságnál lehet elhelyezkedni. Tiszta szép szobák napi 1-2 P-ért kaphatók.
Királymező	Lakás – igen tiszta, de egyszerű szobák – majdnem minden háznál olcsón kapható
Körösmező	A lakosságnál a nyári hónapokban szobák bérelhetők, minőség szerint 1-3 P-ig.
Nagybocskó	A lakosságnál számos szoba minőség szerint napi 1-2 P-ért kapható.
Ökörmező	A lakosságnál csak kevés kiadó szoba kapható.
Szinevér	Lakás csak a lakosságnál nagyon egyszerű szobákban kapható.
Tiszabogdány	A lakosságnál egyszerű, de tiszta szobák olcsón kaphatók.
Visk	Egyes családoknál teljes ellátás kapható. A napi teljes ellátás 4-5 P. Csak szobák minőség szerint napi 1-2 P-ért kapható
Terebesfejrpaták	Egyes szerény szobák a lakosságnál kaphatók
Tiszaborkút	Egyes szobák a lakosságnál is kaphatók

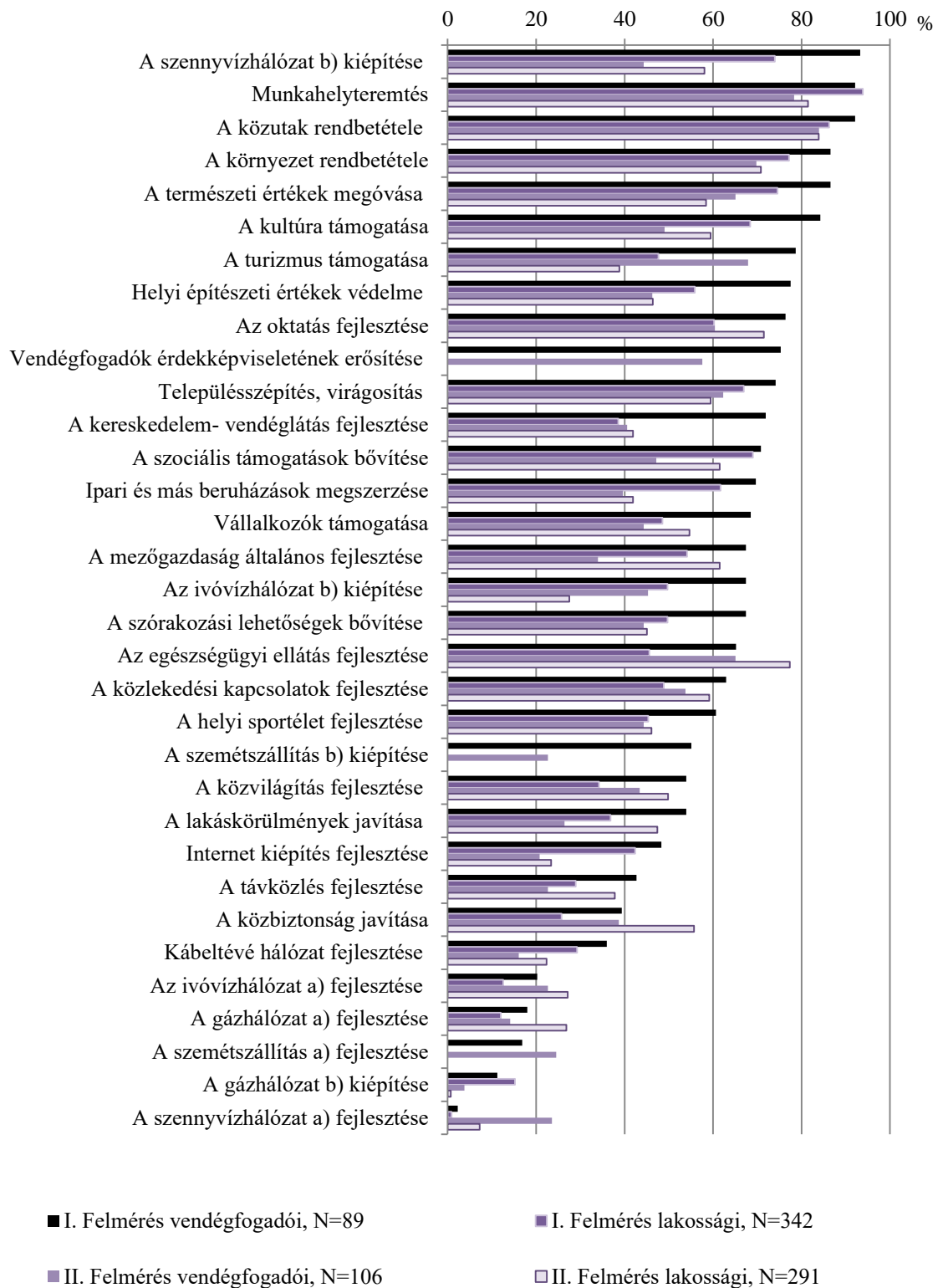
Forrás: KAFFKA K. SZERK. 1939, 1941 alapján saját szerkesztés

12. melléklet. Magánlakások és magánházak az Ung, Latorca és a Tisza völgyének településein 1939-ben

Ung völgye	
Ungvár	a szállodák mellett magánlakások állnak rendelkezésre
Nevicke község	40-50 vendéglátó magánházzal
Ókemence község	50 vendéglátó magánházzal
Perecseny község	100 vendéglátó magánházzal
Kapuszög község	25 vendéglátó magánházzal
Nagy- és Kis-Berezna	vendéglátó gazdák található
Antalóc község	40 férőhely a vendéglátó házakban
Latorca völgye	
Volóc	magánházakban 200 férőhely biztosítható
Munkács	magánházakban 400 férőhely biztosítható
Szolyva	40 férőhely vendéglátó magánházakban
Ökörmező	magánházakban 30 férőhely biztosítható
Tisza völgye	
Tiszabogdány	magánházakban 20 férőhely
Tiszaborkút	magánházakban 50 férőhely
Körösmező	200 férőhely biztosítható (a környék lakossága /huculok/ megfelelően van berendezve és kitanítva a vendéglátásra.

Forrás: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR K28 (idézi SZAKÁL I. 2014.) alapján saját szerkesztés

13. melléklet. A legfontosabbnak tartott fejlesztési lehetőségek a beregvidéki településeken

Forrás: Saját szerkesztés

14. melléklet. A vendégfogadói kör felmérésére szolgáló kérdőív minta

Kód:

A felmérés helye (település neve):

Az interjú időpontja: 2018. hó nap.

A kérdező neve:

VENDÉGFOGADÓI KÖR FELMÉRÉSÉRE SZOLGÁLÓ KÉRDŐÍV

A válaszadás önkéntes!

Tisztelt vendégfogadók!

Ezt a felmérést Sass Enikő, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola doktorandusz hallgatója szervezi, aki a nyert adatokat turizmusföldrajzi témájú doktori disszertációjának megalapozására használja fel. A válaszadással mindazon túl, hogy pontos képet nyerhetünk a beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó vendégfogadók köréről és a vendégházak turistafogadásra való felkészültségéről, egyben hozzájárul a tudományos munka elkészítéséhez is. Kérem, válaszaival segítse munkánkat!

1. A válaszadó adatai

a) Neme

1. nő 2. férfi

b) Kora

1. 20-29 év 2. 30-39 év 3. 40-49 év 4. 50-59 év 5. 60 év felett

c) Foglalkozása

Dolgozó (aktív)

1. vállalkozó
2. szellemi alkalmazott
3. fizikai alkalmazott
4. vezető alkalmazott
5. családi gazdaságban dolgozó
6. alkalmi munkás
7. egyéb:

Nem aktív

8. nyugdíjas
9. háziasszony, háztartásbeli
10. gyedben (*szülési szabadságon*)
11. tanuló, egyetemista
12. jelenleg állás nélkül (*munkanélküli*)
13. sorkatona
14. egyéb:

d) Iskolai végzettsége

1. általános iskola 4. szakközépiskola
2. szakmunkásképző 5. technikum, koledzs
3. középiskola, gimnázium, liceum 6. főiskola, egyetem

e) Családi állapota

1. nős/férjezett 4. elvált
2. nőtlen/hajadon 5. özvegy
3. nős/férjezetett külön élő 6. élettársi kapcsolatban él

f) Beszél-e valamilyen idegen nyelvet? (Ha igen sorolja fel és határozza meg nyelvtudása szintjét.)

1. nem (*Lépjön a következő kérdésre!*)

2. igen, éspedig:

idegen nyelv

- 2/1.
2/2.
2/3.

a) alapfok

-

b) középfok

-

c) felsőfok

-

g) Ön a saját háztartását hová sorolja az egy főre jutó átlagjövedelem alapján? (Karikázza be a megfelelő választ!)

1. jelentősen az átlag alatt 4. valamivel az átlag felett
2. valamivel az átlag alatt 5. jóval az átlag felett
3. átlagos

h) Milyen nemzetiségűnek vallja magát?

2. **Hány éve foglalkozik falusi vendéglátással?** éve

3. **Hol fogadja a vendégeket? (Több válasz is lehetséges!)**

1. kulcsos házban
2. a lakóház udvarához tartozó különálló épületben
3. a lakóházhoz tartozó különbejáratú lakrészben
4. a lakóházban, különbejáratú szobákban
5. a lakóházban, egybenyíló szobákban

4. **Milyen a vendégház típusa?**

1. hagyományos parasztház
2. átépített parasztház
3. kockaház (10x10-es ház)
4. kétszintes lakóház
5. egyedi típusú lakóház
6. egyéb:

5. **Milyen a vendégház mérete, kora:**

1. építésének (átépítésének) éve:
2. alapterülete: m²
3. helyiségek száma: db.
4. szobák száma: db.
5. vendégszobák száma: db.

6. **Önnel együtt hány állandó lakója van a vendégfogadásra is használt háznak?** fő

7. **Mennyi a vendégfogadásra alkalmas férőhelyek száma?**

8/a. **Milyen a vendégszobák kapacitásának megoszlása?**

1. 1 ágyas szoba: db. m²
2. 2 ágyas szoba: db. m²
3. 3 ágyas szoba: db. m²
4. 4 ágyas szoba: db. m²
5. egyéb: db. m²

8/b. **Mennyi a vendégszobák pótágyainak száma összesen?** db.

9. **Milyen a vendégház komfortfokozata?**

1. komfort nélküli
2. félkomfortos
3. komfortos
4. összkomfortos

10. **Milyen a vendégház minősítési rendszerben elért fokozata?**

1. 1 napraforgós
2. 2 napraforgós
3. 3 napraforgós
4. 4 napraforgós
5. még nincs minősítve

11. **Milyen a fürdőszoba és WC használata a vendégházban? (Több válasz lehetséges!)**

	Fürdőszoba	WC
1. minden szobához külön	☐	☐
2. külön a vendégek részére közös használatú	☐	☐
3. a vendéglátóval közös használatú	☐	☐
4. kerti zuhanyzó/épületen kívüli WC	☐	☐

12. **Milyen a konyha használata a vendégházban?**

1. külön a vendégek részére kialakított
2. a vendéglátóval közös használatú
3. egyéb:

13. **Milyen a munkaképes családtagok munkaviszonya? (Egy válasz lehetséges!)**

1. a háztartásban mindenkinek van munkája
2. mindenkinek van, de bizonytalan (alkalmi munka)
3. nincs mindenkinek
4. jelenleg mindenki állás nélküli
5. egyéb:

14. Van-e a családnak a turizmuson kívüli mellékjövedelem szerzési lehetősége?

1. van, éspedig
2. nincs

15. Miért kezdett el falusi vendéglátással foglalkozni? (Több válasz lehetséges!)

1. jövedelmezőnek látszott
2. rákényszerült/megélhetési lehetőséget nyújtott
3. jó tapasztalatokat hallott róla
4. kiegészítő jövedelmet ad
5. a településen, térségben szervezik, jó lehetősége van rá (pl. nagy ház, kihasználatlan szobák stb.)
6. egyéb.....

16. Milyen kiemelt vonzástényezőre alapozza vállalkozását? (Jelölje meg a 3 legfontosabbat!)

1. természeti környezet	6. vendégszeretet
2. műemlékek és egyéb építmények	7. fesztiválok, rendezvények
3. múzeum(ok)	8. saját szervezésű programok
4. történelmi helyek/hagyatékok	9. szőlővel, borral összefüggő kínálatok
5. kulturális értékek, hagyományok	10. egyéb:

17. Települését alkalmasnak ítéli-e a vendégek fogadására a lakosság oldaláról, szemszögéből?

1. igen
2. nem, miért.....

18. Ön szerint hogyan működik a turizmus a településen? (Határozza meg 1–5-ig terjedő skálán!)

1. nagyon rosszul 2. nem jól 3. közepesen 4. jól 5. kiválóan

19. Településének önkormányzata (községi tanácsa) él-e valamilyen ösztönző lehetőséggel a falusi turizmusba bekapcsolódó emberek számára?

1. igen, a következőkkel:
2. nem

20. Milyen ellátást kínál a vendégeinek a szálláson kívül?

1. csak reggelit
2. félpanzió (reggeli és vacsora)
3. félpanzió + uzsonnacsomag
4. teljes ellátás
5. nincs ellátás (Lépjön a 22. kérdésre!)

21. Milyen ételekkel kínálja vendégeit? (Nevezzen meg néhányat, amelyeket a leggyakrabban készít.)

1.	4.
2.	5.
3.	...6.

22. Milyen házi termékei vannak, amelyekkel megkínálja vendégeit, illetve amelyeket árusít is nekik? (Karikázza be a rendelkezésére állókat és tegyen X-t a rubrikába, ha értékesíti is!)

1) friss gyümölcs, zöldség	☐	11) gyógynövény	☐
2) fűszernövények	☐	12) virág, virágmag	☐
3) tartósított, szárított gyümölcs	☐	13) házi pálinka, likőr	☐
4) szárított gomba	☐	14) házi bor (lédíj)	☐
5) lekvár	☐	15) palackozott bor	☐
6) méz	☐	16) házi kenyér	☐
7) gyümölcszörp, gyümölcslé	☐	17) házi túró, tejföl	☐
8) befőtt (gyümölcs, zöldség)	☐	18) egyéb:	☐
9) hús, húskészítmény	☐	19) nincsenek házi termékei	
10) szárazáru (pl. sonka, szalámi)	☐		

23. Ön vagy családtagjai készítenek-e olyan népművészeti tárgyakat, melyeket értékesítenek vendégeiknek? (Karikázza be, ha készít és tegyen X-t a rubrikába, ha értékesíti is!)

1) rongypokróc (házilag szőtt)	☐	6) nádból készült tárgyak	☐
2) szőttes	☐	7) vesszőből font tárgyak	☐
3) kivarrott abrosz, kendő	☐	8) egyéb:	☐
4) kerámia tárgyak	☐	9) nem készít népművészeti tárgyakat	☐
5) kukoricacsuhéból készült tárgyak	☐		

24. Milyen hatókörű programlehetőségeket kínál vendégei részére? (Karikázza be a megfelelő(ke)t és nevezze meg a programo(ka)t, látnivaló(ka)t. Több válasz lehetséges!)

1. telken belül:
2. településen belül:
3. 50 km-es körzetben:
4. 100 km-es és annál nagyobb körzetben:
5. nem kínál nekik programokat

25. Milyen vendéget vár? (Több válasz lehetséges!)

1. pihenő, otthonülő	5. visszatérő
2. pihenő, de a környéket felfedezni vágyó	6. költekező
3. nagy mozgalmasságot kedvelő	7. bármilyen
4. környezetére vigyázót	8. egyéb:

26. Honnan vár vendéget?

1. belföldről	Mely terület(ek)ről?
2. külföldről	Mely ország(ok)ból?

27. Vannak-e belföldi vendégei?

1. igen	Mely terület(ek)ről?
2. nem	

28. Vannak-e külföldi vendégei?

1. igen	Mely ország(ok)ból?
2. nem	

29. Vannak-e visszajáró vendégei?

1. igen, rendszeresen	Mely ország(ok)ból?
2. igen, de csak elvétve	Mely ország(ok)ból?
3. még nem volt visszajáró vendége	

30. Milyen nemzetiségű turistákat kedvel a legjobban?
Miért?

31. Mikor, melyik hónap(ok)ban van a legnagyobb forgalma? (Több válasz lehetséges!)

1. Január	4. Április	7. Július	10. Október
2. Február	5. Május	8. Augusztus	11. November
3. Március	6. Június	9. Szeptember	12. December

32. Van-e már önálló szállásadói kiadványa?

1. van	2. folyamatban van	3. nincs

33. Készült-e településéről turisztikai jellegű és a falusi turizmust reklámozó kiadvány?

1. igen	2. folyamatban van	3. nem

44. **Kitől kapott és kitől várna segítséget?** (Karikázza be a 3 legfontosabbat és tegyen a rubrikákba 1=ha a megadott szervezettől, intézménytől már kapott segítséget, 2=ha vár segítséget, 3= ha már kapott és még vár segítséget, 0=se nem vár, se nem kapott segítséget!)

Támogató szervezet, intézmény	Kapott/vár	Támogató szervezet, intézmény	Kapott/vár
1. Helyi önkormányzat (községi tanács)		9. „TES” Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Alap	
2. Helyi szervező		10. Kárpátaljai Kereskedelmi és Iparkamara	
3. Helyi kulturális intézmény		11. Turisztikai Vállalkozások Egyesülete	
4. Kárpátinform Információs-szaktanácsadói és Regionális Fejlesztési Központ		12. Falusi turizmus szervezetei (térségi, megyei, országos)	
5. Tourinfo iroda (Beregszászi Turisztikai Információs Központ és Kiállítóterem)		13. Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ	
6. Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Külgazdasági Kapcsolatok, Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya		14. ARR Zakarpattya Regionális Fejlesztési Ügynökség	
7. Utazási irodák		15. Pályázatok (pl. Egán Ede)	
8. Munkanélküli Alap		16. Egyéb:	

45. **Milyennek ítéli meg települése közlekedésének és távközlésének állapotát?** (Értékelje a felsoroltakat 1–5-ig terjedő skálán: 1=rossznak tartja; 5=nagyon meg van elégedve!)

Szolgáltatás	1.Megítélés
1. Külső közúti elérhetőség	
2. Helyi autóbuszos kapcsolatok	
3. Kerékpáros túraútvonalak	
4. Településen belüli úthálózat	
5. Vonalas telefon ellátottság	
6. Mobiltelefon „lefedettség”	
7. Kábeltévé-hálózat kiépítése	
8. Internet kiépítettség	
9. A közvilágítás kiépítettsége	
10. Egyéb	

46. **Ön szerint mit kellene településén fejleszteni?** (Értékelje a felsoroltakat 1–3-ig terjedő skálán: 1=nem fontos, 2=fontos, de nem halaszthatatlan, 3=nagyon fontos!)

Fejlesztési lehetőség	1.Jelentősége	Fejlesztési lehetőség	1. Jelentősége
1. A turizmus támogatása		16. Településszépítés, virágosítás	
2. A mezőgazdaság általános fejlesztése		17. A közlekedési kapcsolatok fejlesztése	
3. A kereskedelem- vendéglátás fejlesztése		18. A közutak rendbetétele	
4. Az oktatás fejlesztése		19. Az egészségügyi ellátás fejlesztése	
5. Vállalkozók támogatása		20. A közbiztonság javítása	
6. Munkahelyteremtés		21. A szórakozási lehetőségek bővítése	
7. A kultúra támogatása		22. A lakáskörülmények javítása	
8. Ipari és más beruházások megszerzése		23. Helyi építészeti értékek védelme	
9. A szociális támogatások bővítése		24. A természeti értékek megóvása	
10. A környezet rendbetétele		25. A helyi sportélet fejlesztése	
11. A közvilágítás fejlesztése		26. A távközlés fejlesztése	
12. Az ivóvízhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		27. Kábeltévé hálózat fejlesztése	
13. A szennyvízhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		28. Internet kiépítés fejlesztése	
14. A gázhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		29. Vendégfogadók érdekképviselőtének erősítése	
15. A szemétszállítás a) fejlesztése b)kiépítése		30. Egyéb	

Értékes segítségét köszönjük!

15. melléklet. A lakossági felmérésre szolgáló kérdőív minta

Kód:

A felmérés helye (település neve):

Az interjú időpontja: 201... hó nap

LAKOSSÁGI FELMÉRÉS

A válaszadás önkéntes!

Ezt a felmérést Sass Enikő, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola doktorandusz hallgatója szervezi, aki a nyert adatokat turizmusföldrajzi témájú doktori disszertációjának megalapozására használja fel. A válaszadással mindazon túl, hogy pontos képet nyerhetünk a beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó települései lakosságának turizmusról alkotott véleményéről, egyben hozzájárul a tudományos munka elkészítéséhez is. Kérem, válaszaival segítse munkánkat!

1. A válaszadó adatai

a) Neme

1. nő 2. férfi

b) Kora

1. 20-29 év 2. 30-39 év 3. 40-49 év 4. 50-59 év 5. 60 év felett

c) Foglalkozása

Dolgozó (aktív)

- vállalkozó
- szellemi alkalmazott
- fizikai alkalmazott
- vezető alkalmazott
- családi gazdaságban dolgozó
- alkalmi munkás
- egyéb:

Nem aktív

- nyugdíjas
- háziasszony, háztartásbeli
- gyedben (szülési szabadságon)
- tanuló, egyetemista
- jelenleg állás nélkül (munkanélküli)
- sorkatona
- egyéb:

d) Iskolai végzettsége

- általános iskola
- szakmunkásképző
- középiskola, gimnázium, líceum
- szakközépiskola
- technikum, koledzs
- főiskola, egyetem

e) Családi állapota

- nős/férjhezett
- nőtlen/hajadon
- nős/férjhezett külön élő
- elvált
- özvegy
- élettársi kapcsolatban él

f) Beszél-e valamilyen idegen nyelvet? (Ha igen sorolja fel és határozza meg nyelvtudása szintjét.)

- nem (Lépjön a következő kérdésre!)
- igen, éspedig:

idegen nyelv

- 2/1.
2/2.
2/3.

a) alapfok

-

b) középfok

-

c) felsőfok

-

g) Ön a saját háztartását hová sorolja az egy főre jutó átlagjövedelem alapján? (Karikázza be a megfelelő választ!)

- jelentősen az átlag alatt
- valamivel az átlag alatt
- átlagos
- valamivel az átlag felett
- jóval az átlag felett

h) Az Önnel egy háztartásban élők száma:

i) Milyen nemzetiségűnek vallja magát?

9. Kérjük jelölje meg, hogy az elmúlt egy évben milyen kulturális rendezvényeken jelent meg, és mely intézményeket látogatta! (Jelölje meg X-t a látogatott eseményt, intézményt és 1–5-ig értékelve határozza meg elégedettségét az ott tapasztaltakkal: 1=egyáltalán nem volt elégedett; 5=nagyon meg volt elégedve!)

Kulturális esemény, intézmény	a) Látogatás	b) Elégedettség
1. Tourinform iroda		
2. múzeum, kiállítás		
3. falunap(ok)		
4. városnap(ok)		
5. helyi termékek betakarítási ünnepei (pl. szüreti bál)		
6. jótékonyági bál		
7. utcabál		
8. táncház		
9. fesztivál		
10. sportverseny		
11. egyéb:		

10/a. Kérjük jelölje meg, hogy mennyire elégedett a településén elérhető egészségügyi, kereskedelmi és vendéglátási szolgáltatásokkal (1–5-ig értékelve határozza meg: 1=egyáltalán nem volt elégedett; 5=nagyon meg volt elégedve. Tegyen X-t, ha nem tudja értékelni, mert a településén nincs olyan szolgáltatás).

10/b. Jelölje meg, hogy melyek a leginkább fejlesztendő szolgáltatási területek! (Rangsorolja a felsorolt fejlesztendő szakterületeket egyenként 1–3-ig terjedő skálán: 1=nem igazán fontos fejleszteni, 2=fontos, de nem létszükséglet a fejlesztése, 3=halaszthatatlan a fejlesztése!)

Szolgáltatás	10/a. Elégedettség	10/b. A fejlesztés megítélése
1. Gyógyszertár		
2. Fogorvos		
3. Orvosi ügyelet		
4. Élelmiszerbolt, áruház		
5. Vendéglátóhely (italbolt, presszó, büfé, kávézó)		
6. Melegkonyhás vendéglátóhely		
7. Szórakozóhely (diszkó, zenés étterem)		
8. Személyi szolgáltatások (fodrász, szolárium, kozmetikus stb.)		
9. Ajándéktárgy és virágkereskedés		
10. Egyéb:		

11. Elégedett-e Ön a lakóhelye által biztosított életkörülményekkel?

1. Igen
2. Nem (Kérjük indokolja választát!)

12. Kérjük értékelje települése fogadókésztségét, felkészültségét a vendégfogadásra, a turizmusra! (A felsorolt szempontok alapján 1–5-ig pontozva: 1=rossz, 5=nagyon jó! Tegyen X-t ha nem tudja értékelni!)

☐ 1. elérhetőség, közlekedési kapcsolatok	☐ 8. kirándulási lehetőségek a környéken
☐ 2. falukép, rendezettség, gondozottság	☐ 9. szálláslehetőségek a faluban
☐ 3. kereskedelmi szolgáltatások (bolthálózat)	☐ 10. a helyi vendégfogadók felkészültsége, szálláshelykínálata
☐ 4. a vendéglátás szolgáltatásai (büfé, vendéglő, étterem, cukrászda stb.)	☐ 11. a lakosság vendégszeretete
☐ 5. kulturális intézmények tevékenysége	☐ 12. az önkormányzat elkötelezettsége a turizmus iránt
☐ 6. kulturális és sport rendezvények, programok	
☐ 7. szórakozási lehetőségek	

13. Ön szerint milyen turisztikai látnivalói, vonzerői vannak településének? (Karikázza be a létezőket, majd húzza alá a turisták számára legvonzóbb hármat!)

1. kedvező helyi klíma	14. hagyományos helyi ételek, italok
2. vonzó táj	15. helyi termékek betakarítási ünnepei (szüret stb.)
3. túrázási lehetőség	16. sportversenyek
4. panoráma, falukép	17. köztéri alkotások (szobrok, emléktáblák, emlékművek stb.)
5. különleges természeti érték, védett terület	18. vízi sportok
6. műemlékek, emlékhelyek, régészeti lelőhelyek	19. horgászat
7. koncertek	20. vadászat
8. népi hagyományok	21. lovaglási lehetőség
9. kézművesség	22. kerékpározás
10. múzeum, kiállítás	23. fürdési lehetőségek
11. vallási ünnep(ek)	24. egyéb (lakodalom, búcsú, helyi rendezvény):
12. rendszeresen megrendezett fesztivál, kulturális esemény	
13. nemzetiségi hagyományok	

14. Mi a véleménye a faluba érkező turistákról? (Jelöljön meg egyet az alábbi válaszok közül!)

1. szívesen látom őket, segítek, ha kéri	5. nem tetszik, hogy ide jönnek
2. szívesen beszélgetek velük	6. zavarnak engem a kíváncsiságukkal
3. szeretem, hogy ide jönnek	7. egyéb
4. nem foglalkozom velük	

15. Tervezi-e, hogy bekapcsolódik a vendégfogadásba?

1. Nem (Lépjön előre a 17. kérdéshez)
2. Igen, mint vendégfogadó, szállásadó
3. Igen, mint turizmus programszervező, szolgáltató (kerékpáros és lovas turizmus, rendezvények szervezése stb.)
5. Igen, mint vendéglátással foglalkozó vállalkozó (vendéglős)
6. Igen, mint kiegészítő szolgáltatásokat nyújtó (pl. sporteszköz kölcsönzés)
7. Igen, mint kézműves/ajándéktárgyak készítése, értékesítése

16. A vendégfogadás fejlesztéséhez kitől várna segítséget? (Ítélnie meg a felsoroltak fontosságát 1–3-ig terjedő skálán: 1=nem fontos, 2=fontos, 3=nagyon fontos a szerepe!)

Támogató szervezet, intézmény	Fontosságuk	Támogató szervezet, intézmény	Fontosságuk
1. Helyi önkormányzat (községi tanács)		9. „TES” Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Alap	
2. Helyi szervező		10. Kárpátaljai Kereskedelmi és Iparkamara	
3. Helyi kulturális intézmény		11. Turisztikai Vállalkozások Egyesülete	
4. Kárpátinform Információs-szaktanácsadói és Regionális Fejlesztési Központ		12. Falusi turizmus szervezetei (térségi, megyei, országos)	
5. Tourinfo iroda (Beregszászi Turisztikai Információs Központ és Kiállítóterem)		13. Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ	
6. Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Külgazdasági Kapcsolatok, Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya		14. ARR Zakarpattya Regionális Fejlesztési Ügynökség	
7. Utazási irodák		15. Pályázatok (pl. Egán Ede)	
8. Munkanélküli Alap		16. Egyéb:	

17. Milyen házi termékei vannak, amelyekkel Ön megkínálná a faluba érkező vendégeket? (Karikázza be a rendelkezésére állókat és tegyen X-t a rubrikába, ha már értékesíti is az adott terméket!)

1) friss gyümölcs, zöldség	☐	11) gyógynövény	☐
2) fűszernövények	☐	12) virág, virágmag	☐
3) tartósított, szárított gyümölcs	☐	13) házi pálinka, likőr	☐
4) szárított gomba	☐	14) házi bor (lédig)	☐
5) lekvár	☐	15) palackozott bor	☐
6) méz	☐	16) házi kenyér	☐
7) gyümölcszörp, gyümölcslé	☐	17) házi túró, tejföl	☐
8) befőtt (gyümölcs, zöldség)	☐	18) egyéb:	☐
9) hús, húskészítmény	☐	19) nincsenek házi termékei	☐
10) szárazáru (pl. sonka, szalámi)	☐		

18. Ön vagy családtagjai készítenek-e olyan népművészeti tárgyakat, melyeket értékesítenek a faluba érkező vendégeknek? (Karikázza be, ha készít és tegyen X-t a rubrikába, ha értékesíti is.)

1) rongypokróc (házilag szőtt)	☐	6) nádból készült tárgyak	☐
2) szőttes	☐	7) vesszőből font tárgyak	☐
3) kivarrott abrosz, kendő	☐	8) egyéb:	☐
4) kerámia tárgyak	☐	9) nem készít népművészeti tárgyakat	☐
5) kukoricacsuhéból készült tárgyak	☐		

19. Milyennek ítéli meg települése közlekedésének és távközlésének állapotát? (1–5-ig értékelve határozza meg: 1=rossznak tartja; 5=nagyon meg van elégedve).

Szolgáltatás	1.Megítélés
1. külső közúti elérhetőség	
2. helyi autóbuzsos kapcsolatok	
3. kerékpáros túraútvonalak	
4. településen belüli úthálózat	
5. vonalas telefon ellátottság	
6. mobiltelefon „lefedettség”	
7. kábeltévé-hálózat kiépítése	
8. Internet kiépítettség	
9. a közvilágítás kiépítettsége	
10. egyéb	

20. Ön szerint mit kellene településén fejleszteni? (Értékelje a felsoroltakat 1–3-ig terjedő skálán: 1=nem fontos, 2=fontos, de nem halaszthatatlan, 3=nagyon fontos!)

Fejlesztési lehetőség	1.Jelen-tősége	Fejlesztési lehetőség	1. Jelen-tősége
1. A turizmus támogatása		15. Településszépítés, virágosítás	
2. A mezőgazdaság általános fejlesztése		16. A közlekedési kapcsolatok fejlesztése	
3. A kereskedelem- vendéglátás fejlesztése		17. A közutak rendbetétele	
4. Az oktatás fejlesztése		18. Az egészségügyi ellátás fejlesztése	
5. Vállalkozók támogatása		19. A közbiztonság javítása	
6. Munkahelyteremtés		20. A szórakozási lehetőségek bővítése	
7. A kultúra támogatása		21. A lakáskörülmények javítása	
8. Ipari és más beruházások megszerzése		22. Helyi építészeti értékek védelme	
9. A szociális támogatások bővítése		23. A természeti értékek megóvása	
10. A környezet rendbetétele		24. A helyi sportélet fejlesztése	
11. A közvilágítás fejlesztése		25. A távközlés fejlesztése	
12. Az ivóvízhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		26. Kábeltévé-hálózat fejlesztése	
13. A szennyvízhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		27. Internet kiépítés fejlesztése	
14. A gázhálózat a) fejlesztése b)kiépítése		28. Egyéb	

Értékes segítségét köszönjük!

16. melléklet. Kárpátalja turisztikai keresletét és imázsát vizsgáló kérdőív minta

Tisztelt válaszadó!

Az alábbi kérdőív Kárpátalja turisztikai keresletét, valamint az ide látogató turisták elégedettségét vizsgálja. Kérem, hogy válaszaival segítsen pontosabb képet kapni utazásának jellemzőiről, személyes igényeiről, benyomásairól. **Köszönjük megtisztelő együttműködését!**

A kérdőív kitöltésének helye, dátuma:

1. Mely országból érkezett? 2. Mely településről érkezett?

3. Járt már Kárpátalján igen, ez a(z) alkalom nem

4. Mi jelenlegi utazásának fő célja? kirándulás , túrázás , gyógyüdülés , falusi üdülés , konferencia , rokonok/barátok/ismerősök meglátogatása , egyéb:

5. Kivel/kikkel érkezett? osztálytársakkal , magam , párral (férj, feleség) , családdal , barátokkal , kollégákkal/üzletfelekkel , csoporttal , egyéb:

6. Ki szervezte az utazását? saját magam , munkahely , iskola , rokon/barát/ismerős / , magyarországi utazási iroda , kárpátaljai utazási iroda , egyéb:

7. Milyen információ forrás alapján döntötte el, hogy Kárpátaljára utazik? kiadvány , TV/rádió / , rokonok/barátok , Internet , utazási iroda , kiállítás/vásár , újság/folyóirat , korábbi kedvező tapasztalat , egyéb:

8. Miért épp Kárpátalját választotta? (TÖBB VÁLASZ IS MEGJELÖLHETŐ!) történelmi emlékekben gazdag , egyszerűen meg szeretném ismerni , az árszínvonala kedvező , természeti környezet gyönyörű , nem én választottam , egyéb:

9. Milyen közlekedési eszközzel érkezett? személygépkocsival , autóbusszal , vonattal , kerékpáron , egyéb:

10. Hány napot tölt összesen Kárpátalján? 11. Mely településen szállt meg?

(HA SEHOL NEM SZÁLLT MEG, AKKOR UGORJON A 14.KÉRDÉSRE)

12. Hol foglalta le a szállását? sehol , szervező intézte , Interneten , utazási irodában , egyéb:

13. Milyen szálláshelyet vett igénybe? szálloda , panzió , turistaszállás , ifjúsági szálló , saját üdülő , üdülőház , vadkemping , falusi vendéglátóhely , egyéb:

14. Hol étkezett itt tartózkodása során? (TÖBB VÁLASZ IS MEGJELÖLHETŐ!)

étteremben , szálláshelyén , rokonoknál/barátoknál , büfében/gyorsétkezőben , az előbbiektől sehol, magammal hozott ennivalót ettem

15. Mi jut eszébe, ha azt a szót hallja, hogy „Kárpátalja”?

16. Milyen előzetes ismeretei voltak Kárpátalja

természeti látnivalóiról	népművészeti értékeiről	1=semmi
ásvány- és gyógyvizeiről	gasztronómiájáról	2=kevés
történelméről	rendezvényeiről	3=átlagos
építészeti értékeiről		4=átlagosnál több

17. Mely idegenforgalmi látnivalókat nézte/nézi meg Kárpátalján?

Ungvár	☐	Hoverla	☐	Sipot-vízesés	☐
Vereckei-hágó	☐	Tisza forrásvidéke	☐	Rahó	☐
Munkács vár	☐	Beregszász	☐	Aknaszlatina	☐
Szolyva	☐	Husztai vár	☐	Szinevéri-tó	☐

Egyebek:

18. Milyen tevékenységet végez/végzett Kárpátalján? (TÖBB VÁLASZ IS MEGJELÖLHETŐ!)

természeti látnivalók megtekintése	☐	rendezvényen való részvétel	☐
történelmi emlékhelyek felkeresése	☐	sportolás	☐
építészeti értékek megtekintése	☐	pihenés	☐
néprajzi értékek megismerése	☐	gyógykezelésen való részvétel	☐
városnézés	☐	egyéb:	
túrázás	☐		

19. Értékelje Kárpátalja adottságait, illetve az Ön által igénybevett szolgáltatásokat!

időjárás	☐	megközelíthetőség	☐
tájkép	☐	útviszonyok	☐
környezet tisztasága	☐	közbiztonság	☐
természeti értékek	☐	szálláshelyének minősége	☐
építészeti értékek	☐	szálláshelyének árszínvonala	☐
néprajzi értékek	☐	vendéglátóhelyek minősége	☐
szórakozási lehetőségek	☐	vendéglátóhelyek árszínvonala	☐
vásárlási lehetőségek	☐	vendégszeretet	☐
elérhető információk	☐	szolgáltatások minősége	☐
sportolási lehetőségek	☐		

1=gyenge, 2=közepes, 3=jó, 4=kiváló, NT=nem tudom

20. Kárpátaljai tartózkodása során szerzett legkellemesebb élményei:

21. Kárpátaljai tartózkodása során szerzett legkellemetlenebb élményei:

22. Milyen benyomásokat szerzett kárpátaljai tartózkodása során?

nagyon jókat, biztosan visszajövök , jókat, lehetőség szerint visszajövök , egy látogatás elég volt ,
benyomásaim nem voltak jók , lebeszélem ismerőseimet ideutazási szándékukról

23. Hiányosságok, melyek kellemesebbé tennék az it tartózkodást:

Neme: férfi nő **Életkora** 18 év alatt , 18-35 év között , 36-55 év között , 55 év felett

Iskolai végzettsége? egyetem/főiskola , érettségi , szakmunkás , általános iskola ,

egyéb:

Munkaviszonya? diák , vállalkozó , szellemi alkalmazott , fizikai alkalmazott , vezető alkalmazott ,
nyugdíjas , munkanélküli , egyéb:

Havi nettó jövedelem: átlagon felüli , átlagos , átlagon aluli

17. *melléklet. Mélyinterjú kérdéssor falusi turizmussal foglalkozó szervezők/civil szervezetek vezetői részére*

I. A falusi turizmus története és annak települési/térségi megszervezése:

1. Mikor kezdett el falusi turizmussal foglalkozni?
2. Mely településen/ken?
3. Van tudomása arról, hogy Ön előtt foglalkoztak településén vagy annak közelében falusi/vidéki vendégfogadással?
4. Miért kezdett el falusi turizmussal foglalkozni, mi volt a legfőbb motivációja?
5. Hogyan kezdett bele a szervezésbe, milyen nehézségekbe ütközött, kik támogatták munkájában? (Mesélje el történetét!)
6. Milyen fejlődési szakaszokra tudná bontani tevékenységét? Volt változás a kezdetektől mostanáig, ami a vendégek kiszolgálásának minőségét, a programkínálatot vagy esetleg a vendégkört jellemzi?
7. Ha visszatekint tevékenységére, hogyan tudná jellemezni azt? Belevágna újra? Mit csinálna másként?

II. A szervezet és annak tevékenysége

1. Van hivatalosan bejegyzett turizmussal kapcsolatos szervezete? Ha igen, kérem adja meg pontos nevét és alapításának évét?
2. Hányan foglalkoznak a településen falusi vendégfogadással? Ezek a személyek mind tagjai az Ön által alapított civil szervezetnek?
3. Hány tagja van a szervezetnek pontosan? Csak a falusi turizmussal foglalkozó személyek (vendéglátók) vagy más szolgáltatók is lehetnek tagok a szervezetben?
4. A civil szervezete tagja más helyi, járási, megyei, regionális, országos (falusi) turizmussal foglalkozó szervezetnek?
5. Ismer Ön helyi, járási, megyei, regionális, országos szervezeteket Kárpátalján, Ukrajnában?
6. Tevékenysége során részesült ukrajnai állami pénzügyi támogatásban?
7. A szervezet tevékenysége során részt vett határon túli vagy nemzetközi pályázatban? Ha igen, milyen fejlesztésre kapott támogatást?
8. Tevékenysége során célja volt a települése fejlesztése? Ha igen, milyen fejlesztéseket tudott elérni és milyen támogatással (pl. összefogás, önerő, pályázatok)
9. A szervezet vagy a vendégfogadók pályáztak az Egán Ede gazdaságfejlesztési pályázatok elnyerésére?
10. Ha igen milyen fejlesztéseket végeztek el?
11. A pályázatok következtében realizálódott minőségjavulás vagy forgalomnövekedés?
12. Hasznosnak ítéli az Egán Ede Kárpátaljai Fejlesztési Programot?
13. Ön szerint miben van szüksége a szervezetnek és/vagy a vendégfogadóknak a segítségre? Kérem soroljon fel néhány szükséges fejlesztési irányvonalat!
14. A jövőben milyen irányban szeretné továbbfejleszteni a településen zajló falusi turizmust?
15. Lát arra esélyt, hogy a falusi turizmus területén tevékenykedő szervezetek, személyek, szolgáltatók összefogjanak Kárpátalján és esetleg közösen tudják

érdekeiket képviselni? Esetleg az összefogás által egymást tudják erősíteni, támogatni?

III. A falusi turizmus fogalma, és tevékenységi körei

1. Hogyan tudná meghatározni azt a tevékenységet, amit ma falusi turizmus címszó alatt végeznek Kárpátalján? Vagyis mit jelent a falusi turizmus Kárpátalján?
2. Mennyire hasonlít vagy különbözik e tevékenység más országok falusi turizmusához képest?
3. Ön szerint napjainkban a falusi turizmus jelent-e konkrét, egyedi turisztikai kínálatot Kárpátalján?
4. Ön szerint mi a kárpátaljai falusi turizmus legfőbb vonzereje?
5. Ön milyen kiemelt vonzástényezőkre alapozta a falusi turizmus megszervezését?
6. Ön szerint van különbség Kárpátalján a magyar illetve más nemzetek által végzett falusi vendégfogadás között? Ha igen, a különbség miben nyilvánul meg?
7. Ismeri Ukrajna „A falusi zöld turizmusról” szóló törvénytervezetét (*ЗАКОМ УКРАЇНИ "Про сільський зелений туризм"*)? Mi a véleménye róla?
8. Szükséges a vendégfogadóknak Ukrajnában vállalkozást nyitni a falusi turizmus tevékenységének folytatásához?
9. Van turisztikai képzettsége? És a vendégfogadóknak?
10. Milyen szolgáltatásokat nyújtanak, programokat kínálnak a (pl. viski) vendéglátók: a vendégházon belül; a telken belül;
11. Milyen programokat kínálnak: a településen belül; 50 km-es körzetben; 100 km-es és annál nagyobb körzetben;
12. A vendéglátók vagy más személyek, szolgáltatók tudnak a turistáknak eladni saját maguk által elkészített kézműves terméket, ajándéktárgyakat, mezőgazdasági termékeket stb.?
13. Milyen a vendégházak átlagos kapacitása?
14. Milyen a vendégházak komfortfokozata?
15. Vannak minősítve a vendégházak? Ha igen, mikor és milyen rendszer alapján voltak minősítve? Fontosnak tartja a minősítést? Ennek miben nyilvánul meg a jelentősége Kárpátalján, Ukrajnában?
16. Ismeri az ukrán minősítési rendszert?
17. Települését alkalmasnak ítéli a vendégek fogadására a lakosság oldaláról, szemszögéből?
18. Ön szerint hogyan működik a turizmus a településen?
19. Településének önkormányzata (községi tanácsa) él valamilyen ösztönző lehetőséggel a falusi turizmusba bekapcsolódó emberek számára?
20. Milyen marketingeszközöket használ a falusi turizmus reklámozására? (Van saját honlap, szállásadói kiadvány, szórólap, jár kiállításokra, jelentet meg rádióban, TV-ben reklámot, stb.?)
21. Honnan érkeznek a vendégek a településre?
22. Hogyan alakul a vendégforgalom éves viszonylatban?
23. Mennyire befolyásolta a forgalmat a kelet-ukrajnai konfliktus? Kérem részletezze!
24. Mennyire befolyásolta a forgalmat a Magyar Kormány által támogatott Határtalanul és Rákóczi szövetségnek nyújtott utazástámogatás?